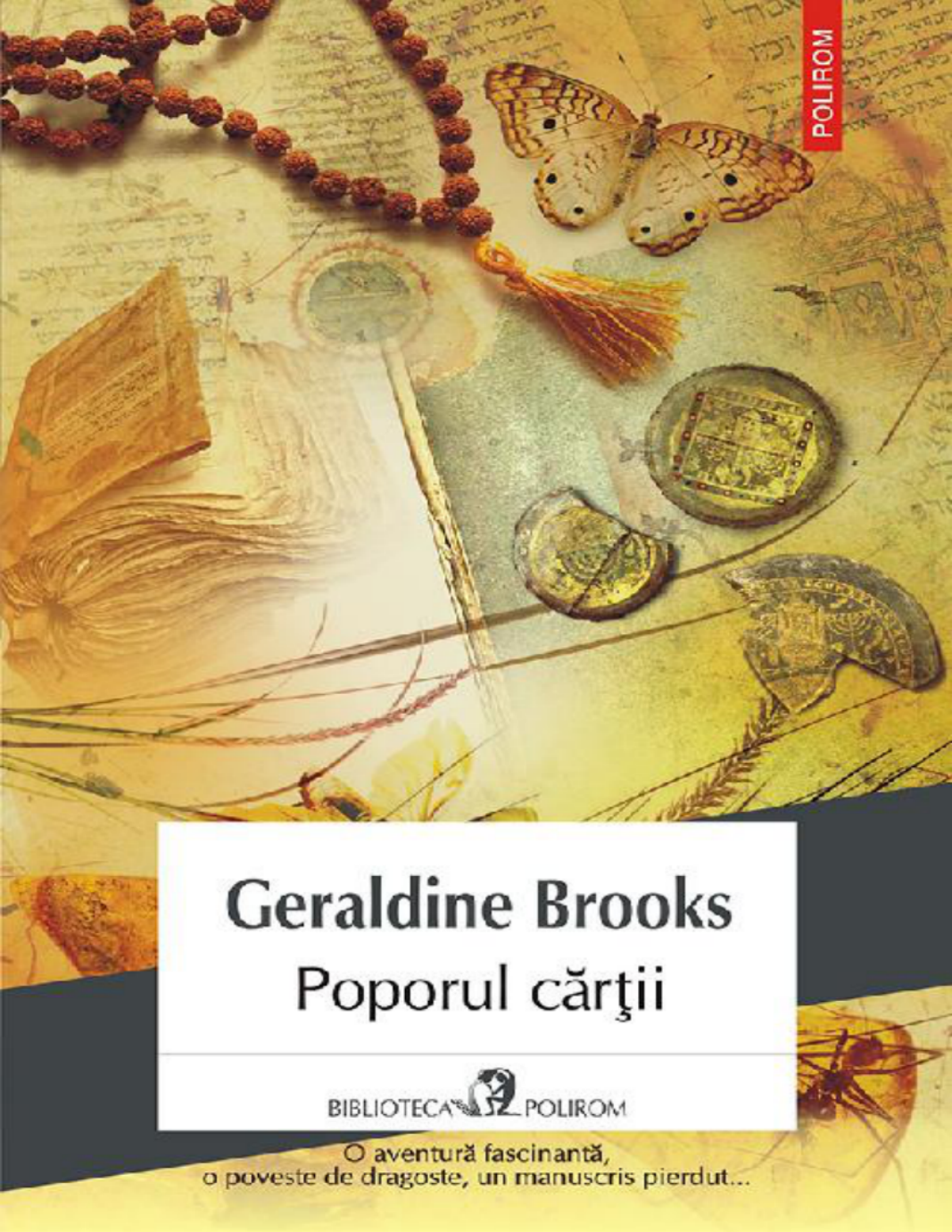

Geraldine Brooks

Poporul cărţii

BIBLIOTECA POLIROM

O aventură fascinantă,
o poveste de dragoste, un manuscris pierdut...

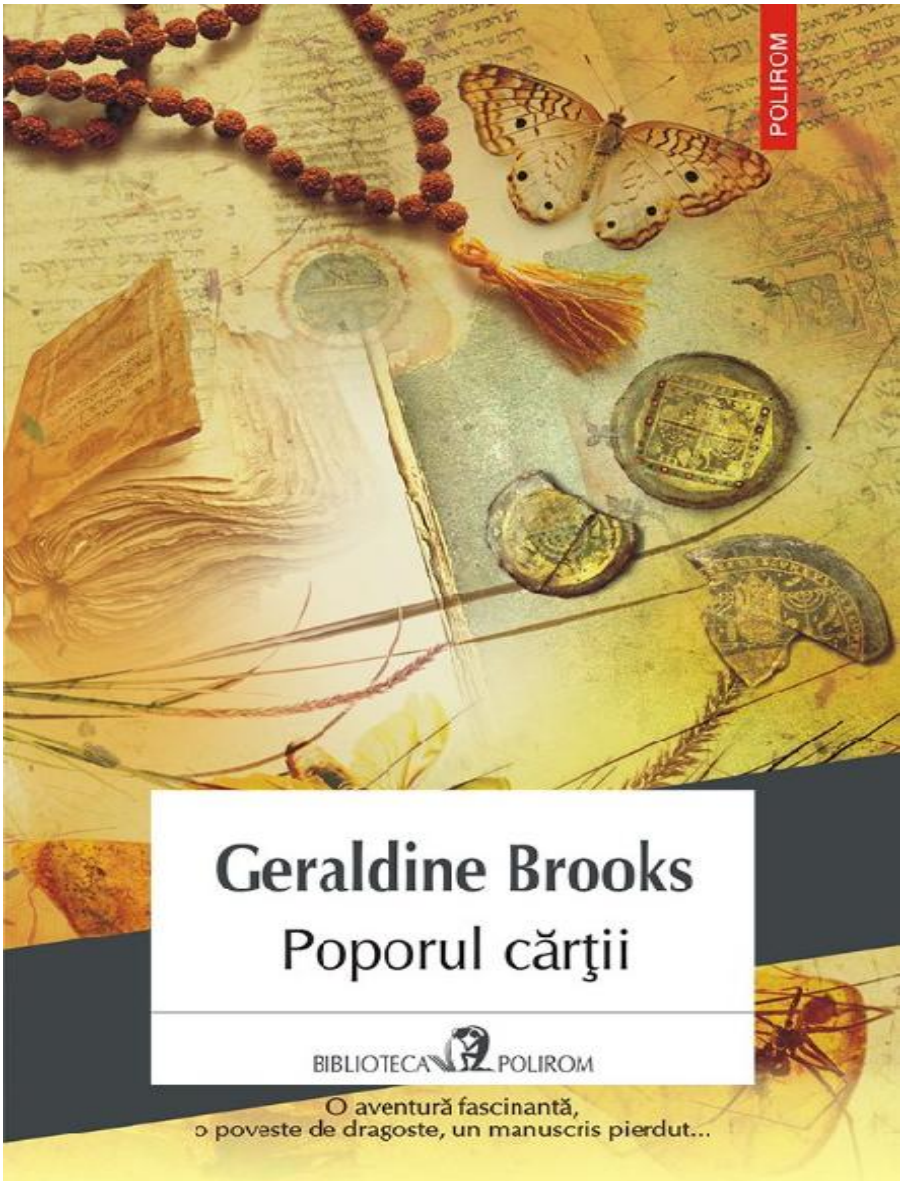
POLIROM
Geraldine Brooks
Poporul cărţii
BIBLIOTECA POLIROM
O aventură fascinantă,
o poveste de dragoste, un manuscris pierdut...

Geraldine Brooks

Poporul cărţii

Traducere din limba engleză şi note
de Cornelia Marinescu

POLIROM
2017

Geraldine Brooks, *People of the Book*

Copyright © Geraldine Brooks, 2008
All rights reserved including the right of reproduction on whole or in part or in any form.
This edition published by arrangement with Viking, an imprint of Penguin Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC

© 2017 by Editura POLIROM, pentru traducerea în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-6632-4
ISBN PDF: 978-973-46-6633-1
ISBN print: 978-973-46-6424-5

Coperta: Carmen Parii

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

GERALDINE BROOKS s-a născut în Australia, unde a studiat şi a lucrat ca reporter în presa scrisă. După o bursă de master (1982) la Columbia University, a continuat să activeze ca jurnalistă, tratînd conflicte majore din Orientul Mijlociu, Africa şi Balcani, iar în 2006 a fost profesor invitat la Harvard University. Este autoarea mai multor romane de succes, printre care *March* (2005; pentru care a obţinut Premiul Pulitzer în 2006), *People of the Book* (2008; *Poporul cărţii*), *The Secret Chord* (2015), dar şi a trei cărţi de non-ficţiune bazate pe experienţele ei din copilărie sau pe cele de corespondentă în zonele de conflict.

Pentru bibliotecari

Acolo unde sunt arse cărți,
vor fi arși până la urmă și oameni.

Heinrich Heine

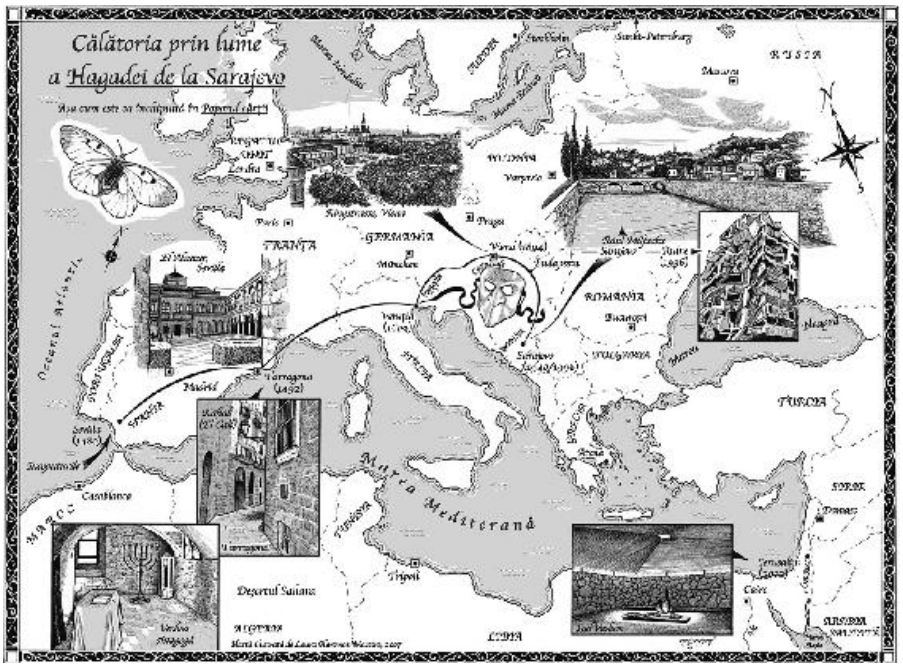
Călătoria prin lume
a Hagadei de la Sarajevo
Rota care este ilustrată în Haggadah
RUSIA
Moscova
Marea Baltică
Stockholm
Oslo
Copenhaga
Londra
Paris
FRANȚA
GERMANIA
Berlin
Praga
Viena
Budapesta
UNGARIA
Veneția
Milano
Torino
Geneva
Zürich
Munchen
Dresda
Varșovia
Kiev
Sankt-Petersburg
Belgrad
ROMÂNIA
Bucureș
BULGARIA
Sofia
Sarajevo
Oceanul Atlantic
Madrid
Toledo
Barcelona
Tarragona
Sevilla
Gibraltar
Casablanca
MAROC
Marea Mediterană
Tripoli
Deșertul Sahara
LIBIA
TURCIA
Ankara
Istanbul
SIRIA
Damasc
Cairo
EGIPT
Ierusalim
Iordan
Iordan
Mormântul Sfântului Petru
Sinagoga Santa Maria la Blanca
Sinagoga Tarragona
Sinagoga Toledo
Sinagoga Sevilla
Sinagoga Belgrad
Sinagoga Sarajevo
Sinagoga Praga
Sinagoga Viena
Sinagoga Budapesta
Sinagoga Veneția
Sinagoga Milano
Sinagoga Torino
Sinagoga Geneva
Sinagoga Zürich
Sinagoga Munchen
Sinagoga Dresda
Sinagoga Berlin
Sinagoga Copenhaga
Sinagoga Oslo
Sinagoga Stockholm
Sinagoga Londra
Sinagoga Paris
Sinagoga Varșovia
Sinagoga Kiev
Sinagoga Moscova
Sinagoga Sankt-Petersburg
Sinagoga Bucureș
Sinagoga Sofia
Sinagoga Istanbul
Sinagoga Ankara
Sinagoga Damasc
Sinagoga Cairo
Sinagoga Ierusalim
Sinagoga Iordan
Sinagoga Tripoli
Sinagoga Casablanca
Sinagoga Gibraltar
Sinagoga Sevilla
Sinagoga Madrid
Sinagoga Toledo
Sinagoga Barcelona
Sinagoga Tarragona

Hanna

Sarajevo, 1996
primăvara

I

AR FI BINE SĂ O SPUN chiar din capul locului: nu era genul de misiune pe care o primesc de obicei.

Mie îmi place să lucrez singură, în laboratorul meu curat, liniștit și bine luminat, unde atmosfera este controlată din punct de vedere climatic și unde am la îndemână tot ce-mi trebuie. E adevărat că mi-am creat reputația cuiva care poate să lucreze eficient și în afara laboratorului, când sunt nevoită, când muzeele nu vor să plătească asigurarea de transport a vreunei piese sau când colecționarii particulari nu vor să știe nimeni ce piese anume dețin. La fel de adevărat e și că am zburat cu avionul până în partea cealaltă a globului, pentru o misiune interesantă. Dar nu mai fusesem niciodată într-un loc ca acesta: sala de consiliu a unei bănci din mijlocul unui oraș unde împușcăturile încetaseră de cinci minute.

În primul rând, în laboratorul meu de acasă nu-mi bântuie nici un paznic prin preajmă. Vreau să spun că muzeul are câțiva paznici profesioniști tăcuți, care umblă de colo colo, dar nici unul n-ar îndrăzni vreodată să pună piciorul în spațiul meu de lucru. Cei de aici erau însă altfel. Șase la număr. Doi dintre ei erau gardienii băncii, doi erau de la poliția bosniacă, veniți să-i supravegheze pe cei de la paza băncii, iar ceilalți doi erau de la Forța ONU de Menținere a Păcii, prezenți ca să stea cu ochii pe poliția bosniacă. Cu toții vorbeau tare în aparatele lor de emisie-recepție cu paraziți, în bosniacă sau în daneză. Ca și cum nu era destulă înghesuială, mai era și observatorul oficial ONU, Hamish Sajjan. Era primul sikh scoțian pe care îl întâlneam, foarte spilcuit, în tweed și cu turban indigo. Doar în ONU poţi să vezi așa ceva. Am fost nevoită să-l rog să le atragă bosniacilor atenția că nu se poate fuma într-o încăpere unde în curând va fi adus un manuscris din secolul al XV-lea. Din clipa aceea, tipii au devenit și mai agitați.

Începusem și eu să mă agit. Așteptam de aproape două ore. Mi-am umplut timpul cum am știut mai bine. Gărzile mă ajutaseră să mut imensa masă de consiliu mai aproape de fereastră, ca să profit de lumină. Mi-am montat microscopul stereoscopic și mi-am așezat

ustensilele: dispozitive de vizualizare, fiole pentru mostre și scalpele. Paharul cu gelatină se lichefia pe buiota lui și papul, ața de in și foița de aur stăteau pregătite, împreună cu câteva plicuri de hârtie pergaminată, în caz că aș fi avut norocul să găsesc oarece resturi în legătura cărții – este uimitor câte poți afla despre o carte doar studiind compoziția chimică a unei firimituri de pâine. Mai erau mostre de diverse tipuri de pergament, suluri de hârtie fabricată manual, cu diferite culori și texturi, și forme din polistiren, așezate pe niște suporți, gata să susțină cartea. Asta dacă o vor aduce vreodată.

— Ai idee cât mai trebuie să așteptăm? l-am întrebat pe Sajjan.

Omul a ridicat din umeri.

— Cred că întârzierea e din cauza reprezentantului de la Muzeul Național. Cum cartea este proprietatea muzeului, banca nu poate să o scoată din seif decât în prezența lui.

Neliniștită, m-am apropiat de ferestre. Ne aflam la ultimul etaj al băncii, o clădire ca un tort austro-ungar de nuntă, a cărei fațadă cu stucaturi era împestrițată de mici cratere, la fel ca toate celelalte construcții din oraș. Când am pus mâna pe geam am simțit frigul strecurându-se prin el. Ar fi trebuit să fie primăvară; jos, în grădinița de lângă intrarea băncii, înfloriseră brândușele. Dar în dimineața aceea ninsese mai devreme, și cupa fiecărei floricele era plină de spuma fulgilor de nea, ca o ceșcuță de cappuccino. Cel puțin zăpada făcea ca lumina din încăpere să pară puternică și uniformă. O lumină perfectă de lucru, dacă aș fi ajuns să și lucrez.

Mi-am desfăcut câteva hârtii – pânză țesută manual. Am trecut o riglă de metal peste fiecare dintre ele, să le netezesc. Sunetul muchiei metalice trecând peste foaia mare aducea cu zgomotul valurilor pe care le aud din apartamentul meu din Sydney. Am observat că mâinile îmi tremurau. În meseria mea asta nu-i un lucru prea bun.

Nu s-ar putea spune că mâinile sunt trăsătura mea cea mai frumoasă. Sunt crăpate, cu dosul palmei zbârcit, de parcă nici n-ar aparține încheieturilor, despre care sunt fericită să declar că sunt subțiri și netede, la fel ca restul trupului meu. Mâini de cărbunăreasă, așa le-a numit mama la ultima noastră ceartă. Apoi, de câte ori trebuia să mă întâlnesc cu ea la Cosmopolitan, ca să bem o cafea – întâlniri scurte, corecte, în care amândouă eram reci și înțepate ca niște țurțuri – îmi puneam o pereche de mănuși de la Salvos, ca să mă prostesc. Sigur, Cosmopolitan este probabil singurul loc din Sydney unde ironia gestului meu putea să treacă neobservată. Mama n-a taxat-o. Mi-a zis ceva, cum că ar fi trebuit să-mi pun o pălărie asortată.

În lumina strălucitoare a zăpezii, mâinile mele arătau și mai rău decât de obicei, roșii și jupuite de la cât răzuisem cu piatra ponce osânza de pe mațele de vită. Când locuiești în Sydney, nu e cel mai

ușor lucru din lume să faci rost de un metru de mațe de vițel. De când au mutat abatorul de la Homebush și s-au apucat să dichisească locul pentru Olimpiada din 2000, trebuie practic să mergi până unde a înțărcat dracu' copiii și când ajungi în sfârșit acolo, măsurile de securitate sunt atât de stricte, din cauza militanților pentru protecția animalelor, încât abia dacă poți să ajungi la poarta abatorului. Nu că i-aș învinui că mă consideră cam superficială. E greu să înțelegi din prima de ce ar avea cineva nevoie de un metru de apendice de vițel. Dar dacă trebuie să lucrezi cu materiale vechi de cinci sute de ani, trebuie să înțelegi cum erau produse acum cinci sute de ani. Așa credea profesorul meu, Werner Heinrich. El spunea că poți să înveți cât vrei despre cum se măcinau pigmenții și se amesteca ipsosul, dar singurul mod în care poţi să înțelegi un lucru e să-l faci chiar tu. Dacă voiam să știu ce semnifică exact cuvinte precum *cutch*[1] și *schoder*[2] trebuia să prepar eu însămi foiță de aur: să o ciocănesc, să o împăturesc și iar să o ciocănesc, pe ceva de care să nu se lipească, așa cum este suprafața moale a unui intestin de vițel bine curățat. În final obții un pachețel de foițe, fiecare având mai puțin de o miime de milimetru grosime. Și mai obții și niște mâini cu adevărat oribile.

Am strâns pumnul, ca să întind pielea încrețită, de femeie bătrână. Și ca să văd dacă pot să mă opresc din tremurat. Eram nervoasă încă de când a trebuit să schimb avionul la Viena, cu o zi în urmă. Eu călătoresc foarte mult: în principiu nu prea ai încotro, dacă trăiești în Australia și vrei să iei parte la cele mai interesante proiecte din domeniul meu de activitate, adică la conservarea manuscriselor medievale. În general însă nu merg în locurile de unde corespondenții de război trimit știri. Știu că există oameni care fac o pasiune pentru astfel de lucruri și scriu cărți minunate despre asta și probabil că sunt în stare să o facă datorită unui soi de optimism, de genul „Mie nu mi se poate întâmpla". Eu, una, sunt o pesimistă convinsă. Dacă în țara pe care o vizitez există vreun lunetist, mă aștept fără doar și poate ca eu să-i intru în vizor.

Războiul era vizibil chiar și înainte ca avionul să aterizeze. Imediat ce am trecut de vălătucul de nori cenușii, care par să fie starea permanentă a cerului de deasupra Europei, căsuțele cu acoperișuri de țiglă roșcată care îmbrățișează țărmul Adriaticii mi s-au părut la început familiare, asemeni peisajului cu care sunt obișnuită, de la acoperișurile roșii din Sydney până la arcul de un albastru-închis al plajei Bondi. Dar în imaginea aceasta jumătate dintre case nu mai existau. Nu mai erau decât bucăți zdrențuite de zid, care se înălțau în șiruri știrbe, ca niște dinți cariați.

Pe deasupra munților am avut ceva turbulențe. N-am avut curajul să privesc pe hublou când am trecut granița în Bosnia, așa că am tras jaluzeaua de la geam. Tipul de lângă mine – un tânăr activist, am

ghicit eu după eșarfa cambodgiană și aspectul lui sfrijit, de bolnav de malarie – dădea semne clare că ar fi vrut să se uite pe geam, dar i-am ignorat limbajul corporal și am încercat să-i distrag atenția cu o întrebare:

— Deci ce te aduce aici?

— Deminarea teritoriului.

Am fost tentată să spun ceva gogonat, de genul „Afacerea e pe val, nu?“, dar am reușit să mă abțin, lucru care nu-mi stă în fire. Pe urmă am aterizat și tipul s-a ridicat, la fel ca toți ceilalți oameni din avion, înghiontindu-se pe intervalul dintre scaune și cotrobăind prin compartimentul pentru bagajul de mână. Și-a aruncat pe umăr un rucsac imens și așa a reușit aproape să-i spargă nasul bărbatului care se înghesuia pe interval în spatele lui. Rotația mortală la nouăzeci de grade a purtătorului de rucsac. O vezi tot timpul în autobuzele din Bondi. Ușa avionului s-a deschis în sfârșit și pasagerii au șerpuit înainte, ca și cum erau lipiți unii de alții. Eu am rămas singura care nu s-a ridicat. Mă simțeam de parcă înghițisem un bolovan, care mă ținea țintuită locului.

— Doctorul Heath?

Era stewardesa, care traversa intervalul gol dintre scaune.

Eram cât pe ce să spun „Nu, aceea e mama“, dar mi-am dat seama că se referea la mine. În Australia doar cretinii se laudă cu doctoratele lor. Iar eu, una, eram sigură că nu mă înregistrasem decât cu numele.

— Escorta dumneavoastră din partea ONU vă așteaptă pe pistă.

Așa se explica titlul cu care mi se adresase. Băgasem deja de seamă, încă din perioada discuțiilor de acceptare a acestei misiuni, că ONU are tendința de a acorda tuturor tratamentul cel mai eclatant.

— Escortă? am repetat eu, prostește. Pistă?

Îmi spuseseră că voi fi așteptată, dar mi-am închipuit că asta înseamnă un taximetrist agasat, cu o pancartă pe care e scris greșit numele meu. Stewardesa mi-a tras un zâmbet nemțesc, larg și perfect conturat. S-a aplecat deasupra mea și a ridicat brusc jaluzeaua. M-am uitat afară. Trei imense SUV-uri blindate, cu geamurile camuflate, de genul celor cu care se deplasează președintele american, așteptau nemișcate la marginea aripii avionului. Ceea ce ar fi trebuit să-mi dea siguranță n-a făcut decât să mai adauge o tonă la greutatea bolovanul din stomac. Dincolo de SUV-uri, în iarba înaltă, presărată cu panouri de avertizare antimină, în mai multe limbi, se vedea matahala ruginită a unui avion de transport uriaș, care probabil că ratase la un moment dat pista, cu ocazia vreunui pocinog mai vechi. Mi-am întors privirea spre Fräulein Față-Zâmbăreață.

— Credeam că acordul de încetare a focului este respectat, am zis.

— Este, a răspuns ea, voioasă. În majoritatea zilelor. Aveți nevoie de ajutor cu bagajul de mână?

Am clătinat din cap și m-am aplecat să-mi trag afară valiza grea, îndesată sub scaunul din față. În general, liniile aeriene de transport nu prea agreează prezența la bord a unei colecții de obiecte metalice contondente, dar germanii au un mare respect pentru meserii, și ofițerul de la check-in a înțeles când i-am explicat cât de mult îmi displace să-mi predau ustensilele la cală, de teamă să nu ajungă să colinde prin Europa, fără mine, în vreme ce eu stau pe propriu-mi posterior, incapabilă să-mi văd de treabă.

Eu îmi iubesc meseria. Asta-i chestia. De aceea, în ciuda faptului că sunt o lașă de calibru mondial, am acceptat proiectul de față. Ca să fiu sinceră, nici nu mi-a trecut prin minte că aș putea să-l refuz. Nu spui nu șansei de a lucra la una dintre cele mai rare și mai misterioase cărți din lume.

Primisem apelul la ora 2.00 a.m., așa cum se întâmplă cu foarte multe telefoane, când locuiești la Sydney. Uneori mă scoate din minți felul cum oamenii cei mai inteligenți – directori de muzee care conduc instituții de renume mondial, sau directori executivi care îți pot spune la centimă care este indicele Hang Seng3 în orice zi – nu sunt în stare să rețină ideea simplă că fusul orar în Sydney este, în general, cu nouă ore înaintea Londrei și cu paisprezece ore înaintea New Yorkului. Amitai Yomtov este un bărbat cu o minte strălucită. Poate cea mai strălucită din branșă. Dar îți închipui că realizează diferența de oră dintre Ierusalim și Sydney?

M-a salutat cu accentul lui zdravăn de sabri4, adăugând ca de obicei un gutural sunet „ce“ la numele meu.

— Șalom, Ceanna. Nu cumva te-am trezit?

— Nu, Amitai, am zis. Eu sunt mereu trează la ora două dimineața. E partea cea mai fainã a zilei.

— A, bine, iartă-mă, dar cred că s-ar putea să te intereseze că a apărut Hagada de la Sarajevo.

— Ei, na! am exclamat, brusc trezită de-a binelea. Păi, e o veste… mmm, excelentă.

Chiar așa era, doar că era o știre pe care puteam să o aflu fără probleme citind un e-mail, la o oră civilizată. Nu-mi dădea prin cap de ce Amitai simțise nevoia să-mi telefoneze.

La fel ca majoritate evreilor sabri, Amitai era un tip destul de reținut, dar vestea aceasta îl făcuse exuberant.

— Am știut mereu că volumul ăsta a supraviețuit. Știam că o să fie mai tare ca bombele.

Hagada din Sarajevo, creată în Spania medievală, era o carte rară și renumită, un manuscris ebraic, bogat ilustrat, scris într-o vreme când credința mozaică se opunea cu tărie oricărui fel de ilustrații. Se credea că porunca din Exodul –„Să nu-ţi faci chip cioplit şi nici un fel

de asemănare a nici unui lucru“ – nimicise arta figurativă la evreii Evului Mediu. Când cartea a apărut la Sarajevo, în 1894, paginile ei cu anluminuri au dat peste cap această credință și au determinat rescrierea textelor de istorie a artei.

La începutul asediului din 1992 asupra orașului Sarajevo, când muzeele și bibliotecile au devenit țintele atacurilor, codicele a dispărut. Se zvonise că Guvernul Musulman al Bosniei îl vânduse ca să cumpere arme. Ba nu, agenții Mossad îl scoseseră clandestin din țară, printr-un tunel de sub aeroportul din Sarajevo. Nu am dat crezare nici unuia dintre scenarii. Crezusem că minunata carte căzuse, probabil, în viforul de pagini arse – acte otomane de proprietate, vechi Coranuri, pergamente slave – care au nins cald deasupra orașului, în urma bombardamentelor cu fosfor.

— Amitai, dar unde a fost în ultimii patru ani? Cum de-a apărut acum?

— Știi că e sărbătoarea de Pesach[5], nu?

Știam chiar foarte bine. Încă mai simțeam ceva urme de mahmureală, după vinul roșu băut cu prilejul unui gălăgios și complet neortodox picnic pe plajă, pe care un amic de-al meu îl organizase de Paștele evreiesc. Numele în ebraică al acestei mese ritualice este *seder*, care înseamnă ordine; fusese una dintre cele mai dezordonate nopți ale mele din ultima vreme.

— Așadar, aseară, comunitatea de evrei din Sarajevo a ținut *seder*-ul lor și în mijlocul ceremoniei – foarte solemnă – au scos la iveală hagada. Șeful comunității a ținut un discurs în care a spus că supraviețuirea cărții este un simbol al trăiniciei idealului multietnic al orașului Sarajevo. Și știi cine a salvat-o? Șeful bibliotecii muzeului, pe nume Ozren Karaman. S-a dus după ea sub o ploaie de artilerie.

Vocea lui Amitai a devenit brusc cam aspră.

— Ceanna, îți dai seama? Un musulman care și-a riscat pielea ca să salveze o carte evreiască.

Lui Amitai nu-i stătea în fire să se lase impresionat de povești despre acte de bravură. Un coleg indiscret lăsase odată să-i scape că Amitai își făcuse serviciul militar obligatoriu într-un corp de comando atât de supersecret, încât israelienii se referă la el numindu-l doar „unitatea“. Chiar dacă trecuse mult timp de atunci, când l-am cunoscut m-au frapat fizicul lui și felul de a se purta. Avea o musculatură compactă, de halterofil, și un soi de supervigilență. Când îți vorbea, se uita fix la tine, dar în restul timpului ochii lui păreau să scruteze împrejur, observând totul. A părut sincer enervat când l-am întrebat despre unitate.

— Nu ți-am spus niciodată că ar fi așa, s-a repezit el.

Dar mie mi s-a părut formidabil. În branșa conservării de carte, sigur nu dai peste prea mulți ex-membri de comando.

— Și ce-a făcut bătrânul ăla cu cartea, după ce a scos-o? am întrebat eu.

— A pus-o într-o cutie de valori, în seiful băncii centrale. Îți dai seama cum a fost afectat pergamentul… În Sarajevo, nimeni nu a avut căldură în ultimele două ierni… Şi, pe deasupra, într-o cutie metalică pentru bani… de metal… acum e din nou acolo… nici nu pot să mă gândesc. În fine, ONU vrea să verifice cineva starea în care se află cartea. E gata să plătească pentru orice lucrare de stabilizare – vor să o expună cât mai repede cu putință, înțelegi, ca să le ridice moralul celor din oraș. Deci ți-am văzut numele pe programul conferinței de luna viitoare, de la Tate, și mi-am zis că dacă tot vii în partea asta a globului poate ai reuși să te ocupi și de asta.

— Eu?

Vocea chiar mi se pițigăiase. Nu sunt genul care să umble cu false modestii: sunt foarte bună în ceea ce fac. Dar pentru un proiect ca acesta, care îți dă o dată în viață șansa să-ţi rezolvi cariera, existau cel puțin zece oameni cu experiență mai mare și cu contacte mai bune în Europa decât mine.

— Dar tu de ce nu? l-am întrebat.

Amitai știa mai multe despre Hagada de la Sarajevo decât orice persoană în viață; scrisese monografii despre ea. Știam că ar fi fost bucuros să aibă șansa să pună mâna chiar pe codice.

A oftat din rărunchi.

— În ultimii trei ani, sârbii au tot insistat pe ideea că bosniacii sunt niște musulmani fanatici și poate că, până la urmă, câțiva bosniaci au ajuns să creadă că așa sunt. Acum se pare că saudiții sunt cei mai mari donatori de acolo și a existat o opoziție față de încredințarea proiectului unui israelian.

— Of, Amitai, îmi pare rău…

— Nu-i nimic, Ceanna. Sunt într-o companie selectă. Nici nemți n-au vrut. L-am propus bineînțeles pe Werner, mai întâi… fără supărare…

Cum Herr Doktor Doktor Werner Maria Heinrich era nu doar profesorul meu, ci și al doilea specialist de frunte în manuscrise evreiești – după Amitai însuși –, nici n-aș fi putut să mă supăr. Amitai mi-a explicat însă că bosniacii tot mai purtau dușmănie Germaniei pentru că ea, cea dintâi, începuse războiul, recunoscând independența Sloveniei și a Croației.

— Iar ONU nu vrea un american, pentru că în Congresul SUA se critică întotdeauna activitatea UNESCO. Așa că m-am gândit că tu ai fi nimerită, căci cine poate să gândească de rău despre australieni? În plus, le-am spus că tehnica ta nu e tocmai rea.

— Mulțumesc pentru răsunătoarea susținere, i-am zis.

Apoi am adăugat, ceva mai sinceră:

— Amitai, n-am să uit niciodată. Îți mulțumesc sincer.

— Poți să te revanșezi făcând o documentare serioasă asupra cărții, ca să putem cel puțin tipări un facsimil frumos. O să-mi trimiți și mie fotografiile pe care le faci, da? Și o ciornă a raportului, imediat ce ai să poți?

Avea atâta nostalgie în glas, că m-am simțit vinovată de propriul meu entuziasm. Mai era însă o întrebare pe care trebuia să i-o pun.

— Amitai, există vreo îndoială în privința autenticității? Știi ce zvonuri au circulat în timpul războiului…

— Nu, nu avem nici o problemă în privința asta. Bibliotecarul Karaman și șeful lui, directorul muzeului, au confirmat-o dincolo de orice dubiu. În acest moment, misiunea ta e doar una de natură tehnică.

Tehnică. Bine, mai vedem noi, mi-am zis în gând. Foarte mult din ceea ce fac înseamnă tehnică; știință și meșteșug pe care orice om cu o inteligență normală și cu bune aptitudini motrice poate fi învățat să le stăpânească. Dar mai e și altceva. Are a face cu o intuiție pentru trecut. Dacă pot să fac o legătură între cercetare și imaginația mea, uneori ajung să-mi închipui că am intrat în mintea celor ce au făcut cartea pe care o lucrez. Pot să-mi dau seama cine erau sau cum meștereau. Astfel adaug și eu câteva fire în cutia cu nisip a cunoașterii umane. Asta îmi place cel mai mult la meseria mea. Și erau atât de multe întrebări despre Hagada de la Sarajevo. Dacă aș fi reușit să răspund măcar la una dintre ele…

N-am mai reușit să adorm, așa că mi-am tras repede treningul pe mine și am ieșit. Am traversat străzile în noapte, duhnind încă ușor a damf amestecat de bere borâtă și de prăjeală, și am coborât pe plajă, unde aerul curat și sărat al brizei suflă peste neîntrerupta întindere de apă, mare cât jumătate din planetă. Pentru că e toamnă și era o noapte din mijlocul săptămânii, nu era mai nimeni în jur. Doar câțiva bețivi, prăbușiți lângă zidul clubului de surf, și un cuplu de îndrăgostiți, încolăciți pe un prosop de plajă. Nimeni nu m-a băgat în seamă. Am început să mă plimb de-a lungul urmei de spumă lăsate de valuri, care străluceau pe fondul negru-smălțuit al nisipului. Am început să alerg, fără să-mi dau seama, sărind ca un copil ca să fentez valurile.

Asta se întâmpla în urmă cu o săptămână. În zilele care au urmat, sentimentul acela de voioșie s-a înecat treptat sub un maldăr de cereri pentru viză, bilete de avion schimbate, birocrație ONU și o porție zdravănă de nervi. Când am coborât împleticindu-mă scara avionului, către pistă, sub povara valizei, a trebuit să-mi tot repet că era exact genul de misiune pentru care trăiesc.

Abia dacă am avut răgazul unei secunde, ca să admir munții ce se

înălțau de jur împrejurul nostru, ca marginile unui imens castron, că imediat soldatul din Căștile Albastre – înalt, cu trăsături scandinave – a sărit din vehiculul din mijloc, mi-a apucat valiza și a aruncat-o în portbagajul SUV-ului.

— Ușurel, am zis. Sunt echipamente fragile!

Singurul răspuns al soldatului a fost să mă apuce de braț și să mă împingă pe bancheta din spate, trântind portiera și sărind pe locul din față, lângă șofer. S-a auzit clicul ferm al închiderii automate și șoferul a turat motorul.

— Ei, asta chiar că e o premieră pentru mine, am zis, încercând să mimez o urmă de veselie. Specialiștii în restaurarea cărților nu prea au prilejul să călătorească în mașini blindate.

Nu mi-au răspuns nici soldatul și nici civilul uscățiv care sta adunat peste volanul vehiculului imens, cu capul vârât între umeri, ca o țestoasă. Prin dreptul geamurilor fumurii se perinda orașul devastat, imaginea neclară a clădirilor împroșcate de șrapnel. SUV-urile treceau în viteză, ocolind gropile adânci lăsate de obuzele mortierelor și hurducăindu-se peste gâlmele de asfalt ciopârțit de șenilele vehiculelor blindate. Nu era cine știe ce trafic. Majoritatea oamenilor mergeau pe jos; lume sfrijită, epuizată, cu hainele strânse în jurul trupului, protejându-se de frigul unei primăveri care se lăsa încă așteptată. Am trecut pe lângă un bloc ce semăna cu casa de păpuși pe care am avut-o când eram mică, a cărei fațadă lipsea complet, ca să se vadă interiorul camerelor. La blocul acela zidul de fațadă fusese dărâmat de o explozie. Dar, la fel ca în casa mea de păpuși, camerele expuse aveau mobilă. În timp ce treceam în viteză, mi-am dat seama că acolo încă mai locuiau oameni, protejați doar de niște folii de plastic umflate de vând. Dar își spălaseră rufele. Hainele fluturau atârnate de sârmele întinse între capetele contorsionate ale fierului armat ce ieșea din betonul sfărâmat.

Credeam că mă vor duce direct să văd cartea. Ziua a trecut în schimb în nesfârșite și plicticoase întâlniri, mai întâi cu fiecare oficial ONU care avusese vreodată tangență cu vreun aspect cultural, apoi cu directorul muzeului bosniac, pe urmă cu un grup de oficiali guvernamentali. Oricum, nu cred că aș fi putut să dorm, nerăbdătoare să-mi încep munca, dar cele vreo douăsprezece cești cu cafea turcească, tare, care îmi fuseseră servite pe parcursul zilei, nu m-au ajutat prea mult. Poate de aceea încă îmi tremurau mâinile.

Aparatele de emisie-recepție ale poliției au început deodată să bâzâie mai intens, ridicându-i pe toți în picioare: polițiști, gărzi, Sajjan. Oficialul din partea băncii a descuiat ușa și în sală au pătruns și mai mulți paznici, ca într-o formațiune de atac în unghi. În mijlocul ei era un tânăr subțirel, într-o pereche de blugi spălăciți. Indolentul de la muzeu, probabil, care ne-a făcut pe toți să-l așteptăm. Nu aveam

însă timp să mă enervez din cauza lui, pentru că tipul ținea la piept o cutie de metal. Când a pus-o pe masă, am observat că era sigilată în mai multe locuri cu bandă adezivă și sigilii de ceară. I-am întins scalpelul. A rupt sigiliile și a ridicat capacul. A despachetat mai multe straturi de hârtie de mătase, apoi mi-a întins cartea.

II

ORICÂT DE MULTE AU FOST OCAZIILE în care am lucrat cu obiecte rare și minunate, acea primă atingere mi-a lăsat întotdeauna o senzație ciudată și foarte puternică. E o combinație între ce simți când atingi o sârmă prin care trece curentul și ce simți atunci când mângâi capul unui nou-născut.

De un secol, nici un specialist în conservare nu mai atinsese acel manuscris. Aveam formele pregătite, pe poziții. Am ezitat doar o secundă – o carte evreiască, așadar cu cotorul pe dreapta – și am așezat-o în suport.

Până s-o deschidă, un neavizat nu şi-ar fi oprit privirea asupra cărții. În primul rând, era o carte de mici dimensiuni, ușor de folosit la masa de Paște. Era legată banal, în stilul secolului al XIX-lea, și copertele erau murdare și scâlciate. Un codice atât de superb ilustrat ca acesta trebuie să fi avut inițial o legătură foarte elaborată. Când gătești un filet mignon nu-l servești pe o farfurie de carton. Legătorul folosise probabil foiță de aur sau gofraje de argint, poate intarsii de fildeș ori sidef. Dar cartea aceasta fusese probabil relegată de multe ori în lunga ei existență. Singura despre care știam cu certitudine, pentru că era atestată, a fost ultima, făcută la Viena în anii 1890. Din nefericire, cu ocazia aceea cartea fusese maltratată îngrozitor. Legătorul austriac tăiase serios din pergament și aruncase vechea legătură – ceva ce nimeni n-ar mai face azi, mai ales un profesionist care lucrează pentru un muzeu important. Era imposibil de spus ce informații s-au pierdut, poate, cu ocazia aceea. Omul legase din nou pergamentele între niște coperte simple, din carton, cu un model turcesc nepotrivit, floral, care acum era decolorat și șters. Numai colțurile și cotorul erau din piele de vițel, de culoare brun-închis, dar și acela era jupuit, lăsând la vedere muchiile cartonului cenușiu de dedesubt.

Mi-am trecut ușor degetul mijlociu peste colțurile crăpate. Pe ele

urma să le întăresc în zilele viitoare. În timp ce degetul urma muchiile de carton, am observat ceva neașteptat. Meșterul legător făcuse pe marginea cartonului două adâncituri și un grup de mici orificii, unde să intre o pereche de închizători. E ceva obișnuit pentru cărțile din pergament să aibă sisteme de închidere, ca să împiedice încreţirea paginilor. Cu toate acestea, la legătura de față nu erau nici un fel de paftale. Mi-am pus în minte să cercetez acest aspect.

Am mutat suporții ca să susțin cotorul, am deschis coperta și m-am aplecat mai aproape, să examinez forzațul ferfeniţit. Pe acesta l-aș repara cu pap și fâșii de hârtie de in în nuanțe potrivite. Am văzut imediat că ața de in pe care o folosise legătorul vienez era destrămată și abia se mai ținea. Asta însemna că va trebui să desfac fasciculele și să le cos din nou. Am oftat adânc și am dat pagina până la foile de pergament ale manuscrisului. Ele erau ceea ce conta; ele aveau să dezvăluie cum acționaseră patru ani de greutăți asupra unei cărți ce supraviețuia de cinci secole.

Lumina reflectată de zăpadă iriza sclipitor. Albastru: intens precum cerul din miezul verii, obținut prin măcinarea prețiosului lapislazuli, adus cu caravanele de cămile tocmai din munții Afganistanului. Alb: pur, onctuos, opac. Nu atât de spectaculos, dar mai complex decât albastrul. Pe vremea aceea se făcea probabil tot după metoda descoperită de vechii egipteni. Acoperi barele de plumb cu drojdie de vin vechi și le închizi într-un șopron plin cu gunoi de grajd. Am făcut-o și eu o dată, în sera mamei din Bellevue Hill. Primise un transport de bălegar și n-am putut să rezist. Acidul din vinul oțetit transformă plumbul în acetat de plumb, care se combină la rândul lui cu dioxidul de carbon eliberat de bălegar și rezultă carbonat de plumb – $PbCO_3$, alb. Bineînțeles, mama a făcut o criză din cauza asta. A zis că săptămâni întregi n-a mai putut să se apropie de afurisitele ei de orhidee câștigătoare de premii.

Am dat încă o pagină. Și mai uluită. Anluminurile erau minunate, dar nu m-am lăsat pradă ispitei de a le privi ca pe un produs artistic. Nu încă. Mai întâi trebuia să le înțeleg compoziția chimică. Era galbenul obținut din șofran. Frumoasele flori de toamnă, *Crocus sativus Linnaeus*, fiecare cu numai trei stamine prețioase, erau pe atunci un lux nemăsurat și au rămas la fel până astăzi. Chiar dacă acum știm că nuanța aceea intensă vine de la un carotinoid – crocinul – care are o structură moleculară formată din 44 carbon, 64 hidrogen și 24 oxigen, tot nu am reușit încă să sintetizăm un substitut la fel de complex și de frumos. Mai era și verde de malahit și roșu; roșul acela intens, cunoscut drept roșu de coșenilă – *tola' at shani*, în ebraică – extras din insectele unor arbori, care sunt pisate și fierte în leșie. Mai târziu, când alchimiștii au învățat cum să obțină din sulf și mercur un roșu asemănător, au numit nuanța tot „viermișor“ – *vermiculum*. Unele

lucruri rămân neschimbate. Și azi tot vermillon îi spunem.

Schimbarea, ea este dușmanul. Cărțile se simt cel mai bine când temperatura, umiditatea, întregul mediu rămân constante. Cu greu s-ar putea închipui schimbări mai dramatice decât cele prin care a trecut această carte: mutată în condiții extrem de dificile, fără preparative sau măsuri de precauție, expusă unor variații bezmetice de temperatură. Fusesem îngrijorată că pergamentul putea să se fi strâns, că pigmenții puteau să fi crăpat și să cadă. Culorile rezistaseră însă foarte bine, la fel de vii și de curate ca în ziua creației. Spre deosebire de foița de pe cotor, care se exfoliase, aurul de pe anluminuri era viu și strălucitor. Aurarul de acum cinci sute de ani fusese cu siguranță un meșter mai bun decât legătorul mai modern din Viena. Exista și foiță de argint. Cum era de așteptat, metalul oxidase și se înnegrise.

— O să înlocuiți asta? a întrebat tânărul slab de la muzeu, arătând o zonă vizibil pătată.

Stătea mult prea aproape. Pentru că pergamentul este materie organică, bacteriile umane îl pot deteriora. Mi-am schimbat poziția umărului, ca să-l oblig să-și retragă mâna și să se dea un pas înapoi. Nu mi-am ridicat privirea.

— Nu, sigur că nu.

— Dar sunteți restaurator. Am crezut că…

— Conservator, l-am corectat eu.

Ultimul lucru pe care mi-l doream în clipa aceea era o lungă discuție despre filozofia conservării cărţilor.

— Uite ce e, am zis, sunteți de față, mi s-a spus că trebuie să fiți de față, dar v-aș fi recunoscătoare dacă nu m-ați întrerupe când lucrez.

— Eu înțeleg, a răspuns el, cu o voce care suna blajin, după tonul meu dezagreabil. Dar și dumneavoastră trebuie să înțelegeți… Eu sunt *kustos*, cartea este în grija mea.

Kustos. Mi-a luat o clipă până să înțeleg. Apoi m-am întors spre el, cu ochii pironiți.

— Doar nu sunteți Ozren Karaman. Cel care a salvat cartea?

Sajjan, reprezentantul ONU a sărit ca un arc, scuzându-se de zor.

— Iertați-mă, ar fi trebuit să fac prezentările. Dar erați așa de nerăbdătoare să treceți la treabă. Eu… doctor Hanna Heath, dați-mi voie să vi-l prezint pe doctor Ozren Karaman, bibliotecar-șef la Muzeul Național și profesor de bibliologie la Universitatea Națională a Bosniei.

— Amm… Îmi pare rău, a fost grosolan din partea mea, am zis. Mă așteptam să fiți mult mai bătrân, dacă sunteți curatorul-șef al unei colecții atât de importante.

Și nici nu mă așteptam ca o persoană cu funcția lui să arate atât de neîngrijit. Purta o haină de piele roasă și pe sub ea un tricou alb, mototolit. Blugii îi erau destrămați, părul – în dezordine, ondulat,

nepieptănat și netuns – îi cădea peste perechea de ochelari cârpiți la mijloc cu o bucată de bandă adezivă.

— Cum și dumneavoastră aveți, evident, o vârstă atât de înaintată, a zis el, săltând din sprâncene, ați avea toate motivele să credeți astfel.

Fața i-a rămas foarte serioasă în timp ce spunea asta. M-am gândit că are în jur de treizeci de ani, ca mine.

— Aș fi însă foarte fericit, dr. Heath, dacă ați putea să vă opriți o clipă, să ne spuneți ce aveți de gând să faceți, a zis, aruncându-i în același timp lui Sajjan o privire care spunea totul.

ONU credea că îi face Bosniei o favoare finanțând acțiune mea, astfel încât hagada să poată fi expusă așa cum se cuvine. Dar când vine vorba despre comorile naționale, nimeni nu vrea ca puterea de decizie să fie pe mâna străinilor. Era clar că Ozren Karaman se simțea dat la o parte. Iar ultimul lucru pe care îl voiam era să fiu amestecată în așa ceva. Eu eram aici să am grijă de o carte, nu de orgoliul rănit al vreunui bibliotecar. Totuși, avea dreptul să ştie de ce ONU alesese pe cineva ca mine.

— Nu pot spune cu exactitate cât voi avea de lucru, decât după ce voi examina în detaliu manuscrisul, dar iată cum stă treaba: nimeni nu mă angajează pe mine dacă e interesat de curățarea chimică sau de restaurări masive. Am scris prea multe lucrări în care am demontat astfel de abordări. Restaurarea unei cărți pentru a o aduce la înfățișarea pe care o avea când a fost făcută demonstrează o lipsă de respect față de istoria ei. Cred că o carte trebuie acceptată așa cum ai primit-o de la generațiile trecute și, într-o anumită măsură, stricăciunile și uzura reflectă acea istorie. Așa cum văd eu lucrurile, treaba mea e să stabilizez cartea suficient pentru a putea fi manipulată și studiată în siguranță și să repar doar acolo unde este absolut necesar. Uitați, aici – am zis, arătând o pagină unde peste minunata caligrafie evreiască se întinsese o pată roșcată – pot să iau o mostră microscopică din fibrele acestea, le putem analiza și poate vom afla ce anume a provocat pata. La prima vedere aș zice că e vin. Dar o analiză completă s-ar putea să ne furnizeze indicii despre locul unde se afla cartea în momentul când s-a întâmplat. Și dacă nu putem să ne lămurim acum, atunci peste cincizeci, o sută de ani, când tehnicile de laborator vor fi progresat, omologul meu din viitor sigur va putea să o facă. Dar dacă aș șterge pata respectivă – așa-zisa stricăciune – printr-un tratament chimic, am pierde pe veci șansa și cunoștințele respective.

Am tras aer în piept.

Ozren Karaman mă privea cu o expresie buimacă și brusc m-a cuprins stânjeneala.

— Iertați-mă, sigur că știți deja toate astea. La mine însă este

aproape o obsesie și dacă apuc să mă pornesc…

Nu făceam decât să înrăutățesc lucrurile, așa că m-am oprit.

— Chestia e că nu mi-au dat acces la carte doar o săptămână, așa că fiecare minut e prețios. Aș vrea să încep… astăzi până la ora șase, nu?

— Nu, nu chiar. Trebuie să o duc înapoi cu zece minute înainte de ora șase, ca să fie închisă în siguranță, înainte să se schimbe tura paznicilor de la bancă.

— În regulă, am zis, trăgându-mi scaunul mai aproape.

Am făcut un semn din cap spre extremitatea opusă a mesei lungi, unde stătea grupul de paznici.

— E vreo șansă să mai scăpăm de câțiva dintre ei?

Ozren a scuturat din buclele nepieptănate.

— Mi-e teamă că toți trebuie să rămânem.

Nu mi-am putut reține un oftat. Munca mea are de-a face cu obiecte, nu cu oameni. Mie îmi plac materia, fibrele, natura diferitelor componente din care este făcută o carte. Cunosc structura și consistența paginilor, pământurile strălucitoare și toxinele letale din vechii pigmenți. Papul – pot să-i vorbesc cuiva despre pap până nu mai poate. Mi-am petrecut șase luni în Japonia ca să învăț cum să îl prepar pentru a obține gradul potrivit de întindere.

Pergamentul îmi place în mod special. Este atât de durabil, că poate rezista timp de secole, dar atât de delicat, încât poate fi distrus într-o clipă de neatenție. Sunt convinsă că unul dintre motivele pentru care mi se încredințase proiectul acesta erau multele mele articole despre pergament din revistele de specialitate. Judecând doar după dimensiunea și distribuția porilor, puteam să spun că pergamentul aflat acum în fața mea era făcut din pielea unei rase spaniole de oi, cu lână deasă, o rasă astăzi dispărută. Manuscrisele din regatele Aragonului și Castiliei pot fi datate cu o precizie de până la circa o sută de ani, dacă știi când a fost acea specie preferata meșterilor locali de pergamente.

În esență, pergamentul înseamnă piele, dar arată și se simte altfel, pentru că fibrele dermei se reorganizează prin întindere. Dacă îl uzi, fibrele revin la structura lor inițială, reticulară și tridimensională. Eram îngrijorată din cauza condensului din interiorul cutiei de metal sau expunerii la factorii de mediu din timpul transportului. Existau ceva semne din ambele direcții. Câteva pagini aveau urme ale unor mai vechi stricăciuni de la apă, dar la microscop am văzut o dungă de cristale cubice, pe care le-am identificat: NaCl, cunoscută și ca simpla și antica sare de bucătărie. Apa care deteriorase cartea fusese probabil apă sărată, folosită la masa de *seder* pentru a simboliza lacrimile robilor din Egipt.

Sigur, o carte înseamnă mai mult decât suma materialelor din

care este făcută. Este un obiect artistic, rezultat din mâna și mintea omului. Cei care au bătut foița de aur, care au măcinat pigmenții, care au scris-o, au legat-o, aceia sunt oamenii în preajma cărora mă simt cel mai bine. Uneori, când este liniște, oamenii aceștia îmi vorbesc. Mă lasă să înțeleg ce au vrut și asta mă ajută să-mi fac munca. Îmi era teamă că *kustos*, cu vigilența lui bine intenționată, dar excesivă, sau polițiștii, cu sporovăiala lor șoptită prin stațiile de emisie-recepție, îmi vor ține departe duhurile prietenoase. Și eu aveam nevoie de ajutorul lor. Aveam o mulțime de întrebări.

La început, cărțile asemeni acesteia, atât de bogate în pigmenți costisitori, fuseseră destinate uzului în palate și catedrale. O hagadă însă este folosită doar acasă. Cuvântul provine de la rădăcina *ngd*, „a povesti“, în ebraică, și își are originea în porunca biblică în care părinților li se cere să le povestească odraslelor lor despre Exod. Această „povestire“ are interpretări foarte diferite și de-a lungul secolelor fiecare comunitate de evrei și-a dezvoltat propriile variante ale acestei sărbători care se celebrează acasă.

Nimeni nu știa însă de ce această hagadă fusese ilustrată cu nenumărate anluminuri, într-o perioadă când cei mai mulți dintre evrei socoteau arta figurativă o încălcare a poruncilor divine. Era puțin probabil ca un evreu să se fi aflat în poziția care să-i înlesnească învățarea înaltelor tehnici de pictură demonstrate aici. Stilul semăna cu cel al miniaturiștilor creștini. Cu toate acestea, cele mai multe dintre anluminuri ilustrau scene biblice, așa cum sunt ele interpretate în Midraș[6], exegeza biblică evreiască.

Am mai întors o pagină și m-am trezit holbându-mă la ilustrația care a provocat mai multe speculații academice decât toate celelalte la un loc. Era o scenă domestică. O familie de evrei – spanioli după veșminte – stătea în jurul mesei de Paște. Se vedeau mâncărurile ritualice, mața[7], pentru a cinsti pâinea nedospită pe care evreii o copseseră în grabă în noaptea dinaintea fugii din Egipt, osul de miel, amintire a sângelui de miel cu care fuseseră mânjite tocurile ușilor de la casele evreilor, pentru ca îngerul morții să „treacă pe lângă“[8] ele. Tatăl, lăsat pe spate, conform tradiției, pentru a arăta că este un om liber și nu sclav, bea vin dintr-un pocal aurit, în timp ce, alături, fiul mai mic, ridică și el o cupă. Mama, cu o expresie senină pe chip, este îmbrăcată după moda vremii, cu o rochie elegantă și o podoabă pentru cap decorată cu pietre prețioase. Scena reprezintă probabil portretul familiei care a comandat această hagadă. La masă însă mai e o femeie, cu tenul de abanos și veșmânt de culoarea șofranului, care ține în mână o bucată de mața. Este prea bine îmbrăcată ca să fie o slugă și participă evident la masa ritualică, dar identitatea aceste femei africane în șofrăniu îi derutează de un secol pe specialiștii care au studiat cartea.

Cu o încetineală intenționată, am cercetat și am notat starea în care se află fiecare pagină. De fiecare dată când treceam la o nouă foaie de pergament, verificam poziția stativului și o ajustam. Să nu supui niciodată o carte la tensiuni prea mari – iată canonul de bază al conservatorului. Însă cei care au deținut cartea aceasta au fost victimele unor tensiuni insuportabile: pogrom, Inchiziția, exil, genocid, război.

Când am ajuns la sfârșitul textului în ebraică, am dat peste un rând scris de o altă mână, într-o altă limbă. *Revisto per mi. Gio. Domenico Vistorini, 1609*. Însemnarea în limba latină, scrisă în stilul venețian, se traduce prin „Revizuită de mine“. Dacă nu ar fi fost aceste trei cuvinte, scrise acolo de un cenzor oficial al Inchiziției papale, această carte ar fi fost poate distrusă în acel an, la Veneția, și nu ar mai fi trecut niciodată Adriatica, în Balcani.

— Giovanni, oare chiar ai salvat-o?

Am ridicat privirea, încruntată. Era doctorul Karaman, bibliotecarul, care a strâns ușor din umeri, scuzându-se. Crezuse probabil că m-a enervat întreruperea, dar eu eram, de fapt, surprinsă că dăduse glas exact întrebării pe care mi-o pusesem și eu în gând. Nimeni nu știa răspunsul; tot așa cum nu se știa cum sau de ce – sau măcar când – ajunsese cartea în orașul unde ne aflam acum. Într-un act de vânzare din 1894 se menționa că un anume Kohen o vânduse bibliotecii. Dar nu se gândise nimeni să-i pună vânzătorului vreo întrebare. Iar după al Doilea Război Mondial, când două treimi din locuitorii evrei ai orașului Sarajevo au fost măcelăriți, iar cartierul evreiesc a fost devastat, n-a mai rămas aici nici un Kohen care să poată fi întrebat. Și atunci, tot un bibliotecar musulman salvase cartea de naziști, dar detaliile despre cum a reușit s-o facă erau puține și se băteau cap în cap.

Când mi-am terminat de notat observațiile în urma examinării inițiale, am fixat un aparat de fotografiat de format 8×10 și am luat-o de la capăt, fotografiind fiecare pagină, astfel încât să am o înregistrare minuțioasă a stării de degradare a cărții, înainte de orice încercare de conservare. Când va fi să termin operațiile de conservare, înainte să leg din nou paginile, voi fotografia iar fiecare pagină. Negativele i le voi trimite lui Amitai, la Ierusalim. El se va ocupa de tipărirea unor seturi de foarte bună calitate, pentru muzeele lumii, și de tipărirea unei ediții facsimil, pentru ca oamenii obișnuiți de pretutindeni să se poată bucura de ea. În mod normal, ar fi trebuit ca fotografiile să fie executate de un specialist, dar ONU nu voise să treacă prin toată tevatura de a găsi încă un expert care să obțină avizul tuturor forurilor orășenești, așa că am acceptat să o fac eu.

M-am îndreptat de umeri și m-am întins după scalpel. Apoi m-am așezat, cu o mână sub bărbie, sprijinind-o, și cu cealaltă pe cotor.

Există întotdeauna un moment când te îndoiești de tine, chiar în clipa când ești gata să începi. Lumina a sclipit pe oțelul lustruit și m-a făcut să mă gândesc la mama. Dacă ea ar ezita astfel, pacientul i-ar sângera pe masă până ar muri. Însă mama, prima femeie din istoria Australiei care a ajuns șefa unei secții de neurochirurgie, nu știa ce înseamnă îndoiala de sine. Nu a avut nici o urmă de îndoială când și-a asumat dreptul de a încălca toate convențiile timpului ei, făcând un copil fără să-și dea osteneala de a-și lua un soț sau măcar de a declara cine era tatăl. Nici până în ziua de azi nu știu cine a fost. Cineva pe care l-a iubit? Cineva de care s-a folosit? Mai degrabă a doua variantă. A crezut că mă va crește ca pe o copie a ei. Ce glumă. Ea e blondă și veșnic bronzată, ca jucătorii de tenis. Eu sunt brunetă și palidă ca o fantomă. Ea are gusturi rafinate, e băutoare de șampanie. Eu prefer berea, direct din doză.

Mi-am dat seama cu mult timp în urmă că nu avea să mă respecte niciodată pentru că am ales să repar cărți și nu trupuri. Pentru ea, diploma mea cu dublă specializare, în chimie și în limbile Orientului Apropiat, ar putea la fel de bine să fie hârtie igienică. Nici masteratul în chimie și un doctorat în conservarea operelor de artă nu s-au dovedit mulțumitoare. „Nivel de grădiniță“, așa vorbește ea despre lucrările mele, despre pigmenți și paste. „Până acum ți-ai fi terminat rezidențiatul“, a zis când am revenit din Japonia. „La vârsta ta eu eram rezident-șef“ – atât a avut de spus când m-am întors de la Harvard.

Uneori mă simt ca un personaj dintr-o miniatură persană, de genul celor pe care le conserv – o siluetă minusculă, pentru eternitate privită de niște fețe imobile, care se uită la ea de pe galeriile înalte, sau spionată din spatele unor paravane filigranate. În cazul meu însă, fețele sunt întotdeauna numai una, a mamei, cu buzele țuguiate și privirea dezaprobatoare.

Iată-mă deci, ajunsă la treizeci de ani, și ea încă mai reușește să se pună între mine și munca mea. Senzația aceea, pe care mi-o provoacă privirea ei scrutătoare, dezaprobatoare și impacientă a reușit în sfârșit să mă urnească. Am strecurat ușor scalpelul pe sub ațe și codicele a cedat, desfăcut în neprețuitele lui fascicule. L-am luat pe primul. Din legătură s-a desprins fluturând o particulă infimă de ceva. Am cules-o cu grijă, cu ajutorul unei pensule fine, am pus-o pe o lamelă și apoi sub microscop. Evrica. Era un mic fragment dintr-o aripă de insectă, transparentă și traversată de vinișoare. Trăim într-o lume a artropodelor și poate că aripa provine de la o insectă banală și nu ne va da nici un fel de informație. Poate însă că a fost o insectă rară, cu o răspândire geografică limitată. Sau poate că aparținea unei specii acum dispărute. Indiferent de situaţie, ea va adăuga informații noi la povestea cărții. Am pus-o într-un plic de hârtie pergaminată și am

etichetat-o, notându-i poziția.

Acum câțiva ani, o minusculă pană argintie, pe care am găsit-o într-un cotor de carte, a provocat un ditamai tărăboiul. Cartea era un foarte frumos set de rugăciuni scurte, adresate câte unui sfânt, care, se presupunea, făcuse parte dintr-un ceaslov pierdut. Aparținea unui influent colecționar francez, care reușise să-i încânte pe cei de la Getty să-i plătească, până la urmă, o adevărată avere pe ea. Colecționarul avea documente de proveniență care datau cu mulți ani în urmă, atribuind-o Maestrului din Bedford, pictor care a lucrat la Paris în jurul anului 1425. Dar ceva la ea nu mi se păruse în ordine.

În general, un fragment de pană nu-ţi spune prea multe. Nu ai nevoie de o pană exotică ca să faci un toc pentru scris. Orice pană zdravănă, o remige de la orice pasăre robustă, poate să fie transformată într-un condei util. Întotdeauna mă apucă râsul când văd actorii din filmele de epocă scriind cu pene pretențioase, de struț. În primul rând, nu prea hoinăreau mulți struți prin câmpiile din Europa Evului Mediu. În al doilea rând, grămăticii întotdeauna curățau penele, până ce ajungeau să semene cu un bețișor, pentru ca puful să nu-i incomodeze când lucrau. Eu am insistat totuși să consult un ornitolog pentru pana aceea și ce să vezi? Era o pană de rață leșească. Astăzi rațele leșești se găsesc peste tot, dar la 1400 aria lor de răspândire era încă destul de restrânsă, la zona Mexicului și a Braziliei. Nu au fost aduse în Europa decât pe la 1600. S-a dovedit că francezul „colecționar“ contrafăcea manuscrise de ani de zile.

Când am ridicat ușor cel de-al doilea fascicul al hagadei am tras de ața destrămată care îl ținea și am observat un fir subțire de păr alb, cam de un centimetru, prins în fibra ației. M-am uitat mai atent, cu lupa, și am văzut că firul de păr lăsase o infimă adâncitură lângă punctul de legătură, pe pagina care ilustra masa de *seder* a familiei spaniole. L-am dezlipit ușor, cu penseta chirurgicală, și l-am pus într-un plic.

Nu trebuia să-mi fac griji că persoanele din încăpere mi-ar fi putut distrage atenția. Nici măcar n-am simțit că sunt acolo. Lumea intra și ieșea și eu nu-mi ridicam privirea. Abia când lumina a început să scadă, mi-am dat seama că lucrasem toată ziua, fără oprire. Brusc m-am simțit țeapănă de încordare și cu o foame de lup. M-am ridicat în picioare și Karaman s-a apropiat imediat, cu oribila lui cutie de metal, gata pregătită. Am așezat cu grijă cartea înăuntru, cu fasciculele desfăcute.

— Trebuie neapărat să o schimbăm imediat, am zis. Metalul este cel mai groaznic lucru în privința transferului de variații termice, de la cald la rece. Am pus o bucată de sticlă deasupra și niște săculeți din catifea, cu nisip, care să o preseze și să mențină întins pergamentul.

Ozren a migălit la ceara, ștampilele și sforile lui, iar eu mi-am

curățat ustensilele.

— Cum vi se pare comoara noastră? m-a întrebat, făcând semn cu capul spre carte.

— Remarcabilă pentru vârsta ei, am răspuns. Se pare că nu sunt deteriorări recente, provenite de la manevrarea inadecvată. O să fac niște teste pe câteva mostre microscopice, să vedem ce ne arată. Altfel, e doar o chestiune de stabilizare a cărții și de reparare a copertelor. După cum știți, este o legătură de la sfârșitul secolului al XIX-lea și exact atât de uzată, fizic și mecanic, pe cât te-ai aștepta.

Karaman s-a lăsat cu toată greutatea pe cutie și a presat în ceară sigiliul bibliotecii. Apoi s-a dat la o parte și un oficial din partea băncii a făcut același lucru, cu sigiliul lui. Rețeaua complicată de sfori și sigilii de ceară era menită să facă imediat vizibil orice acces neautorizat la conținutul cutiei.

— Am auzit că sunteți australiană, a zis Karaman.

Mi-am înghițit un suspin, încă absorbită de munca de peste zi și fără chef de conversație.

— Să te îngrijești de comorile din vechime ale altor popoare mi se pare o ocupație ciudată, pentru cineva dintr-o țară atât de tânără.

Cum nu i-am răspuns nimic, a continuat:

— Fiind crescută acolo, presupun că erați însetată de puțină cultură, nu?

Pentru că mai înainte fusesem grosolană, acum am făcut efortul să mă abțin. Oarecum. Chestia asta cu țara tânără-deșert cultural devine cu totul învechită. Australia se întâmplă să aibă cea mai veche tradiție artistică neîntreruptă din lume – aborigenii produceau o pictură sofisticată pe pereții așezărilor lor cu treizeci de mii de ani înainte ca oamenii din peștera Lascaux să fi ronțăit prima dată capătul pensulei. Am decis însă să-l scutesc de prelegere.

— Ei, am zis, ar trebui să vă gândiți că imigrația ne-a făcut să fim țara cu cea mai mare diversitate etnică din întreaga lume. Rădăcinile australienilor sunt adânci și foarte întinse. Asta ne face părtași la întreaga moștenire culturală a lumii. Chiar și la a voastră.

N-am mai pomenit de faptul că atunci când eram mică iugoslavii erau renumiți ca fiind singurul grup de emigranți care reușise să aducă cu el nemulțumirile din Lumea Veche. Toți ceilalți au cedat repede unui fel de apatie, provocată de soarele arzător, dar sârbii și croații erau veșnic unii la gâtul celorlalți, își bombardau cluburile de fotbal, se cotonogeau între ei, chiar și în văgăunile de la capătul lumii, cum era Coober Pedy, din brusa australiană.

Karaman a primit cu grație remarca mea plină de sarcasm, zâmbindu-mi pe deasupra cutiei. Avea un surâs foarte plăcut, trebuie să recunosc. Buzele i se arcuiau cumva și în jos și în sus, în același timp, ca într-un desen de-al lui Charles Schultz[9].

Paznicii erau gata să-i escorteze, pe Karaman și cartea. I-am urmat și eu prin coridoarele lungi și bogat decorate, până ce au coborât scara de marmură, spre seif. Așteptam pe cineva care să-mi descuie ușa principală a băncii, când Karaman s-a întors și m-a strigat.

— Pot să vă invit la cină? Știu un loc în orașul vechi. Tocmai s-a redeschis luna trecută. Ca să fiu foarte sincer și deschis, nu pot să garantez calitatea mâncării, dar cel puțin o să fie bosniacă.

Era cât pe ce să-l refuz. E un reflex la mine. Pe urmă m-am gândit, de ce nu? Era mai bine decât cine știe ce carne fadă și misterioasă servită de room-service în cămăruța mea sumbră de hotel. Mi-am zis că făcea parte din cercetările îndreptățite. Faptul că Ozren Karaman salvase cartea îl făcea să fie parte din istoria ei și voiam să aflu mai multe despre asta.

L-am așteptat în capătul scărilor, ascultând fâșâitul pneumatic al seifului și apoi zgomotul metalic al barelor care îl închideau. Aveau o rezonanță liniștitoare și definitivă. Cel puțin cartea va fi în siguranță peste noapte.

III

AM IEȘIT pe străzile întunecate ale orașului și m-am înfiorat. În mare parte zăpada dispăruse în timpul zilei, dar acum temperatura scădea iar și luna sta ascunsă după nori groși. Iluminatul stradal nu funcționa. Când mi-am dat seama că Ozren Karaman propusese să mergem pe jos până în orașul vechi, mi-a revenit senzația de bolovan în stomac.

— Sunteți sigur că e, ca să zic aşa, în ordine? De ce să nu punem escortele mele ONU să ne ducă acolo cu mașina?

A schițat o strâmbătură, ca și cum ar fi mirosit ceva nu prea plăcut.

— Tanchete alea supradimensionate pe care le folosesc nu încap pe străduțele înguste din Baščaršija, a răspuns Karaman. Și lunetiști n-au mai fost de mai bine de o săptămână.

Super. Grozav. L-am lăsat pe el să rezolve ciondăneala cu vikingii de la ONU, sperând că nu va reuși să-i convingă să mă lase să plec fără escortă. Din păcate, era un tip destul de convingător – încăpățânat, în orice caz – și până la urmă am pornit-o pe jos. Avea pasul mare și a trebuit să grăbesc ritmul, ca să mă țin de el. Pe drum a ținut un fel de

monolog împotriva turismului – un fel de sinistră prezentare turistică – în care mi-a descris diferitele clădiri distruse ale orașului.

— Aceea e Președinția, în stil neorenascentist și ținta favorită a sârbilor.

Câteva străzi mai departe:

— Aceea e ruina Muzeului Olimpic. Acolo era poșta. Asta e catedrala. Neogotică. Acolo s-a ținut slujba de la miezul nopții, la Crăciunul trecut, doar că au ținut-o la prânz, pentru că, desigur, nimeni nu ieșea noaptea din casă, pe vremea aceea, decât dacă voia să se sinucidă. La stânga ei se văd sinagoga și moscheea. La dreapta, biserica ortodoxă. Toate locurile unde nici unul dintre noi nu mai merge să se roage, plasate la o distanță convenabilă una de alta, la o sută de metri.

Am încercat să-mi închipui cum m-aș fi simțit eu, dacă Sydney ar fi ajuns brusc la fel de plin de răni, iar toate locurile importante din copilăria mea, avariate sau distruse. Dacă m-aș fi trezit într-o bună zi și aș fi descoperit că lumea din nordul Sydney-ului a ridicat baricade pe Harbour Bridge și a început să tragă cu tunul asupra Operei.

— Presupun că este încă un fel de lux să te plimbi prin oraș, am spus. După patru ani de fugă din calea lunetiștilor.

Mergea puțin în fața mea și s-a oprit brusc.

— Da, a zis. Chiar așa.

Uneori revărsa în răspunsurile lui concise un potop de sarcasm.

Bulevardele largi ale Sarajevoului austro-ungar au lăsat încet locul îngustelor stradele pietruite ale orașului din vremea otomană, în care dacă întindeai brațele în părți aproape că puteai atinge clădirile aflate de-o parte și de alta. Erau construcții mici, făcute parcă pentru hobbiți și înghesuite unele în altele, încât îmi inspirau niște amici cam amețiți, care se sprijină unul pe altul, ca să nu cadă când ies de la cârciumă. Zone întinse din partea aceasta de oraș nu intraseră în raza tunurilor sârbești, așa că stricăciunile erau mult mai puțin evidente decât în partea modernă a orașului. Dintr-un minaret, hogea îi chema pe credincioși la *akșam*, rugăciunea de seară. Era un sunet pe care îl asociam cu locuri calde – Cairo, Damasc – și nu cu unul unde gerul scârțâia sub pași și petecele de zăpadă netopită se adunaseră în ungherul pe care cupola moscheii îl făcea cu palisada ei din piatră. A trebuit să-mi reamintesc că Islamul ajunsese la un moment dat până în nord, chiar la porțile Vienei; că atunci când fusese creată hagada, vastul imperiu al musulmanilor reprezenta lumina strălucitoare a evului întunecat, singurul loc unde știința și poezia înfloreau încă, unde evreii, torturați și uciși de creștini, puteau găsi oarecare tihnă.

Hogea din acea moschee micuță era un om bătrân, dar vocea lui era pătrunzătore, fermă și minunată în aerul rece al nopții. I-au răspuns doar o mână de alți bătrâni; își târșeau picioarele pe

macadamul curții interioare, spălându-și conștiincioși mâinile și fața cu apa înghețată din fântână. M-am oprit o clipă să-i privesc. Karaman mergea înaintea mea, dar s-a întors și mi-a urmărit privirea.

— Iată-i, a zis. Fioroșii teroriști musulmani din închipuirea sârbilor.

Restaurantul pe care îl alesese era primitor și gălăgios și plin de arome delicioase de carne friptă. O fotografie de lângă ușă îl arăta pe proprietar, în tunică militară, etalând o bazooka uriașă. Am comandat *cevapcici*. Karaman a cerut o salată de varză tocată și iaurt.

— E puțin cam auster, i-am spus.

Mi-a zâmbit și a zis:

— Sunt vegetarian de când eram copil. A fost util în timpul asediului, pentru că nu se găsea deloc carne. Sigur, în cea mai mare parte a timpului, singurele verdețuri de care puteai să faci rost era iarba cosită. Supa de iarbă a devenit specialitatea mea.

A comandat două beri.

— Berea se găsea chiar și în timpul asediului. Fabrica de bere a fost singurul lucru din oraș care nu s-a închis niciodată.

— Australienii ar fi de acord cu asta, am comentat eu.

— Mă gândeam la ce mi-ați spus mai devreme, despre oamenii din țara aceasta care au emigrat în Australia. De fapt, chiar înainte de război au fost destui australieni care au vizitat biblioteca muzeului.

— A, da? am întrebat absentă, sorbind din bere, care – trebuie să o spun – era cam dulceagă.

— Bine îmbrăcați, vorbind o bosniacă îngrozitoare. Aceiași tipi veneau și din Statele Unite. Cam cinci pe zi, veneau să se intereseze de istoria familiei lor. La bibliotecă le dădusem o poreclă, după bărbatul acela de culoare din emisiunea TV, din America – Kinta Kunte.

— Kunta Kinte, l-am corectat eu.

— Da, el. Le spuneam Kunta Kinți, pentru că își căutau strămoșii. Voiau să se uite prin ziarele oficiale din perioada 1941–1945. Niciodată nu căutau partizani în arborele lor genealogic. Nu voiau să fie descendenții unor stângiști. Erau întotdeauna naționaliști fanatici – cetnici, ustași, criminalii din al Doilea Război Mondial. Închipuie-ți că ai vrea să fii ruda unor astfel de oameni. Ce n-aș da să fi știut atunci că ei erau vestitorii furtunii. Dar n-am vrut să credem că se putea abate vreodată peste noi o astfel de nebunie.

— Într-un fel, i-am admirat întotdeauna pe locuitorii Sarajevoului – am zis eu – că au fost atât de surprinși de declanșarea războiului.

Mi s-a părut o reacţie rațională. Cine n-ar intra într-o stare de negare, când vecinul tău începe să tragă în tine, fără rezervă și fără remușcări, de parcă ai fi un soi de specie invazivă nedorită, cam tot așa cum fermierii de la noi, de acasă, luptă pentru eradicarea

iepurilor.

— Așa e, a răspuns Karaman. Cu mulți ani în urmă ne uitam cum se duce de râpă Libanul și ne spuneam: „Așa e Orientul Mijlociu, acolo sunt mai primitivi“. Pe urmă am văzut Dubrovnik-ul în flăcări și ne-am zis „Noi, la Sarajevo, suntem altfel“. Așa am crezut cu toții. Cum se poate să ai un război etnic aici, în orașul acesta, când o persoană din două este produsul unei căsătorii mixte? Cum să ai un război confesional într-un oraș unde nimeni nu merge la biserică? Pentru mine, moscheea e ca un muzeu, o chestie desuetă, unde te duci cu bunicii. Pitorească, mă înțelegi? O dată pe an, poate, ne duceam să vedem *zikr*[10], când dansează dervișii, și era ca un fel de teatru – de… cum îi spuneți voi? De pantomimă. Prietenul meu cel mai bun, Danilo, e evreu și nici măcar nu e circumcis. După război n-a mai rămas nici un mohel[11] aici; trebuia să te duci la frizerul local. Oricum, părinții noștri erau toți de stânga, considerau primitive astfel de obiceiuri…

A făcut o pauză, să dea pe gât berea din câteva înghițituri, apoi a mai comandat încă două.

— Voiam să vă întreb despre ziua când ați salvat hagada.

S-a strâmbat și și-a privit mâinile, întinse pe masa de cafenea acoperită cu melamină în picățele. Avea degete lungi și delicate. Ciudat cum nu le observasem mai înainte, când am fost nepoliticoasă și m-am temut să nu-și pună gheara neavenită pe prețiosul meu pergament.

— Trebuie să înțelegeți. Este exact așa cum am spus. Noi n-am crezut în război. Liderul nostru a zis „Ca să fie război e nevoie de două tabere și noi nu vom intra în luptă“. Nu aici, nu în iubitul nostru Sarajevo, mărețul nostru oraș olimpic. Eram prea inteligenți, prea cinici pentru un război. Sigur, nu trebuie să fii prost și primitiv ca să ai parte de o moarte prostească și primitivă. Acum știm asta. Atunci, însă, în acele prime câteva zile, cu toții am făcut lucruri oarecum prostești. Puștii, adolescenții au ieșit să demonstreze împotriva războiului, cu afișe și muzică, de parcă mergeau la un picnic. Chiar și după ce lunetiștii au omorât vreo zece dintre ei, noi tot n-am înțeles. Așteptam de la comunitatea internațională să-i pună capăt. Eu așa am crezut. Eram preocupat să rezist câteva zile, atât, până când celelalte țări … cum se spune?… începeau să se organizeze.

Vorbea așa de șoptit, că abia dacă reușeam să-l aud prin rumoarea de râsete care umplea restaurantul.

— Eu eram *kustos*; muzeul era bombardat. Nu eram pregătiți pentru așa ceva. Toate exponatele erau la vedere. Erau doi kilometri de cărți în muzeu și clădirea se afla la numai douăzeci de metri de tunurile cetnicilor. Mă gândeam că un singur proiectil cu fosfor putea să mistuiască întregul edificiu, până la temelie, sau că acești… acești… în limba bosniacă le spunem *papci*, nu știu să traduc.

Și-a făcut mâna pumn și a plimbat-o pe masă.

— Cum numești partea de jos la piciorul unui animal? O vacă sau un cal?

— Copită?

— Da, asta e. Inamicilor le spuneam „copite“ – ceva dintr-un grajd. Mă gândeam că dacă intră în muzeu o să scotocească peste tot după aur și o să distrugă lucruri a căror valoare erau prea ignoranți ca să o bănuiască măcar. Nu știu cum am reușit să ajung la secția de poliție. Majoritatea polițiștilor plecaseră să apere orașul, așa cum puteau mai bine. Polițistul de la recepție mi-a zis: „Cine vrea să-și pună gâtul pe butuc doar ca să salveze niște vechituri?“. Dar când și-a dat seama că eu oricum aveam să merg și singur, a mai adunat doi „voluntari“ să mă ajute. A zis că nu putea să lase lumea să creadă că un bibliotecar plin de praf are mai mult curaj decât polițiștii.

Obiectele mai mari au fost mutate în sălile interioare. Exponatele mai mici, de valoare le-au ascuns acolo unde exista șansa ca jefuitorii să nu caute, de exemplu în magazia cu produse pentru curățenie.

Mâinile lungi ale lui Ozren vânturau aerul în timp ce descria obiectele pe care le salvase – scheletele vechilor regine și regi ai Bosniei, specimene rare de istorie naturală.

— Și pe urmă am salvat hagada.

În anii 1950 un membru al personalului muzeului fusese implicat într-o tentativă de furt a hagadei, așa că de atunci încoace directorul muzeului era singurul care avea dreptul să cunoască cifrul seifului unde era ținută cartea. Directorul locuia însă dincolo de râu, unde se dădeau cele mai aprige lupte. Ozren știa că omul n-ar fi reușit niciodată să ajungă la muzeu.

Ozren continua să vorbească încet, cu fraze scurte, fără pic de dramatism. Fără lumină. O conductă spartă. Apele creșteau. Obuzele loveau zidurile. Eu trebuia să completez spațiile goale. Fusesem în destul de multe subsoluri de muzeu ca să-mi închipui cum era; cum fiecare explozie de obuz care zguduia clădirea provoca probabil o ploaie de tencuială ce cădea peste obiectele prețioase și peste el, intrându-i în ochi, în timp ce stătea în întuneric, ghemuit, cu mâinile tremurânde, aprinzând chibrit după chibrit ca să vadă ce face. Așteptând o pauză în bombardamente, să poată auzi declicul butucului, în timp ce încerca o combinație de cifre, apoi alta. Și apoi, când nu a mai auzit oricum nimic, pentru că sângele îi zvâcnea asurzitor în urechi.

— Cum Dumnezeu ați reușit să spargeți cifrul?

Ozren a ridicat mâinile, cu palmele în sus.

— Era un seif vechi, nu prea complicat…

— Chiar și așa, ce șanse…

— Eu nu sunt un tip religios, după cum v-am spus, dar dacă am

crezut vreodată în miracole… faptul că am ajuns la cartea aceea, în condițiile alea…

— Miracolul – am zis – a fost că ați…

— Vă rog, m-a întrerupt el, nelăsându-mă să termin și boțindu-și fața, dezgustat. Nu mă faceți să par un erou. Nu mă simt așa. Sincer, mă simt ca un rahat, din cauza tuturor cărților pe care n-am reușit să le salvez.

Și-a întors privirea.

Cred că atunci m-a lovit. Privirea aceea. Sfiala din ea. Poate tocmai pentru că eu sunt întocmai opusul curajului, am fost întotdeauna puțin suspicioasă când vine vorba de eroi. Sunt tentată să cred că sunt lipsiți de imaginație, pentru că altfel nu ar putea să facă toate acele lucruri dement de îndrăznețe pe care le fac. Pe tipul ăsta însă îl podideau lacrimile de emoție când era vorba de cărți pierdute și trebuia să scoți vorbele cu cleștele de la el dacă era să vorbească despre faptele sale. Începeam să cred că îl plac destul de mult.

Atunci a sosit mâncarea, un soi de hamburgeri suculenți, ardeiați și cu aromă de mentă. Îmi era o foame grozavă. M-am aplecat asupra farfuriei și am început să mănânc, adunând carnea cu bucățele de pită turcească, moale și fierbinte. Eram așa de concentrată la ce mâncam, că mi-a luat ceva timp până să-mi dau seama că Ozren nu mânca, ci doar se uita fix la mine. Avea ochii verzi, un verde-închis, ca de mușchi de pădure, cu paiete galben-arămii.

— Iertați-mă, n-ar fi trebuit să vă întreb despre toate astea. V-am stricat pofta de mâncare.

— Nu e vorba de asta, a zis, zâmbind – surâsul acela atrăgător, în colțul gurii.

— Atunci ce s-a întâmplat?

— Când v-am văzut astăzi lucrând, cu chipul așa de calm, de senin, mi-ați amintit de Fecioara din icoanele ortodoxe. Și mi se pare așa de nostim, un chip de înger cu un apetit atât de pământean.

Nu pot să sufăr faptul că încă mă înroșesc ca o școlăriță. Simțeam cum îmi urcă sângele în obraji, așa că am încercat să pretind că nu mi s-a făcut un compliment.

— Și uite un mod prin care să-mi atrageți atenția că mănânc precum un purcel, am zis, râzând.

Ozren a întins mâna și mi-a șters o dâră de grăsime de pe obraz. M-am oprit din râs, i-am prins mâna într-a mea, înainte să apuce să și-o retragă și am întors-o cu palma în sus. Era o mână de intelectual, fără doar și poate, cu unghii curate și îngrijite. Dar avea și bătături în podul palmei. Presupun că în timpul asediului chiar și intelectualii trebuiau să taie lemne, cu condiția să le găsească. Buricele degetelor îi luceau de la seul de miel șters de pe obrazul meu. Le-am dus la buze și am început să le ling, încet, unul câte unul. Mă privea cu ochii lui

verzi, care mă întrebau ceva ce oricine ar fi înțeles.

Apartamentul lui Ozren era nu departe, o mansardă deasupra unei cofetării, Colțul Dulce, aflată la intersecția a două străzi. Pe ușa prăvăliei ieșeau aburi și când am intrat căldura ne-a izbit ca un zid. Patronul a ridicat o mână plină de făină, în semn de salut. Ozren i-a făcut şi el semn cu mâna și m-a condus prin cafeneaua aglomerată, spre scările către mansardă, urmăriți de mirosul de aluat rumenit și de zahăr ars.

Ozren abia dacă putea să stea drept sub acoperișul înclinat al mansardei. Vârfurile buclelor lui rebele atingeau grinzile cele mai joase. S-a întors să-mi ia haina și mi-a atins ușor, în trecere, gâtul. Și-a plimbat degetul mijlociu de-a lungul cefei mele arcuite, acolo unde un vârtej îmi răsucește părul într-un cârlionț. A continuat să coboare degetul pe lângă umăr și în jos, de-a lungul șirei spinării, peste pulover. Când a ajuns la șolduri, și-a strecurat mâna pe sub cașmirul din care era făcut și mi l-a scos încet, trăgîndu-mi-l peste cap. Pulovărul mi s-a prins în clama de păr. Clama s-a rostogolit pe podea și părul desfăcut mi-a căzut peste umerii dezgoliți. M-am înfiorat și el și-a pus brațele în jurul meu.

Mai târziu am rămas încolăciți, încurcați printre cearșafuri și haine. Ozren trăia ca un student, patul era o saltea subțire, lipită de un perete, iar prin colțurile camerei, înghesuite neglijent, stăteau stive de cărți și ziare. Era slab ca un cal de curse, cu oasele lungi și numai mușchi. Nu avea pic de grăsime. A început să se joace cu o șuviță din părul meu.

— E așa de drept. Ca al unei japoneze.

— Ești expert, nu? l-am tachinat eu.

A zâmbit și s-a ridicat să toarne două pahare mici de *rakija* tare. Când am intrat nu aprinsese lumina, însă acum a aprins două lumânări. Când flăcările s-au mai domolit, am văzut că peretele din fund al mansardei era acoperit cu o pictură de mari dimensiuni, portretul unei femei cu un prunc, executat într-un impasto gros și apăsat. Pruncul era pe jumătate ascuns de curbura trupului femeii, care îl adăpostea ca o boltă proteguitoare. Ea stătea cu spatele la privitor și fața spre prunc, dar chipul îi era întors către pictor – către spectatori – cu o privire insistentă, cumpănitoare, frumoasă și gravă.

— E o pictură superbă, am spus eu.

— Da, prietenul meu, Danilo – cel despre care ți-am povestit –, el e autorul.

— Și ea cine e?

Ozren s-a încruntat și a oftat. Apoi a ridicat paharul, ca într-un toast.

— Soția mea.

IV

DACĂ AI LUCRAT BINE, atunci n-ar trebui să se vadă nici un semn al intervenției tale.

Werner Heinrich, profesorul meu, m-a învățat asta. „Miss Heath, să nu te confunzi niciodată cu o artistă. Întotdeauna trebuie să stai în spatele obiectului pe care îl tratezi.“

La sfârșitul unei săptămâni de muncă, nu mai existau probabil nici zece oameni în toată lumea care ar fi putut spune cu certitudine că eu desfăcusem și apoi pusesem la loc această carte. Următorul lucru pe care trebuia să-l fac era să-mi vizitez câțiva vechi prieteni, care puteau să-mi spună dacă mostrele minuscule pe care le prelevasem din codice aveau vreo semnificație și care anume era aceasta. ONU îmi ceruse să elaborez o prezentare care să fie inclusă în catalog, atunci când cartea avea să fie expusă. Nu sunt o ambițioasă, în sensul tradițional al cuvântului. Nu vreau o casă mare sau un cont gras în bancă; nu dau doi bani pe chestii din astea. Nu vreau să fiu șefa nimănui și nici să gestionez ceva în afară de mine însămi. Dar îmi face o imensă plăcere să-mi surprind colegii scorțoși și mai în vârstă, atunci când public ceva despre care ei nu știu. Pur și simplu îmi place să fac lucrurile să progreseze, fie și numai cu un milimetru, în această măreață căutare a umanității, spre înțelegerea tuturor lucrurilor.

M-am îndepărtat de masă și mi-am îndreptat oasele.

— Deci, *kustos*-ul meu, acum cred că pot să-ți dau hagada înapoi în grijă.

Ozren n-a zâmbit, nici măcar nu s-a uitat la mine. S-a ridicat doar în picioare și s-a dus să ia noua cutie pe care o comandase după indicațiile mele, un container pentru arhivare, corespunzător, care putea să conserve cartea în siguranță până ce ONU termina lucrările la o incintă expozițională cu climatizare controlată, în cadrul muzeului. Urma să devină un sanctuar închinat supraviețuirii moștenirii multietnice a orașului Sarajevo. Hagada avea să ocupe locul central, dar de jur împrejur pe pereți vor fi expuse manuscrise islamice și icoane ortodoxe, care să demonstreze felul cum populațiile și producțiile lor artistice s-au născut din aceleași rădăcini, influențându-se reciproc și inspirându-se unele de la altele.

Când Ozren a luat cartea, mi-am așezat mâna peste a lui.

— M-au invitat să vin la deschidere. Și în săptămâna dinainte trebuie să țin o prelegere la Tate. Dacă vin cu avionul de la Londra, ne putem întâlni?

S-a dat puțin într-o parte și mâna mea a căzut în gol.

— Da, la festivitate.

— Și după aceea?

A ridicat din umeri.

Petrecusem împreună trei nopți la Colțul Dulce, dar nu-mi pomenise absolut nimic despre soția care se uita la noi din tablou. Apoi, în a patra noapte, eu m-am trezit puțin înainte de răsărit, pentru că maestrul cofetar zdroncănea de colo, colo, aprinzând focul la cuptoarele de pâine. M-am rostogolit pe partea cealaltă și l-am văzut pe Ozren uitându-se fix la pictură. Avea o privire pierdută și foarte tristă. I-am mângâiat ușor obrazul.

— Povestește-mi.

S-a întors și m-a privit, luându-mi fața în mâini. Apoi s-a ridicat de pe saltea, și-a tras blugii pe el și mi-a azvârlit și mie hainele, dezbrăcate cu o seară înainte. După ce ne-am îmbrăcat l-am urmat la parter. A vorbit câteva momente cu maestrul cofetar și tipul i-a aruncat niște chei de mașină.

Am găsit Citroënul vechi și obosit, la capătul aleii înguste. Am ieșit din oraș, fără vreun cuvânt, până am ajuns la munte. Acolo, sus, era minunat; primele raze de soare colorau zăpada cu umbre de auriu, roz și portocaliu. Un vânt puternic zbuciuma crengile brazilor și mirosul lor îmi trezea amintiri neașteptate: mirosul de rășină al pomilor de Crăciun, aroma sevei lor, atât de puternică în căldura nesfârșită a lunii decembrie, miezul verii la Sydney.

— Ăsta e vârful Igman, a zis Ozren, într-un târziu. Aici a fost pista de bob la Olimpiada de Iarnă, înainte să vină sârbii cu puștile lor de mare calibru și cu lunetele lor telescopice, ca să-l transforme într-un locaș în tranșee pentru lunetiști.

A ridicat o mână să mă prindă, pentru că mă duceam spre tranșeu.

— Încă mai sunt mine peste tot, acolo sus. Nu trebuie să ieși în afara drumului.

Din locul unde ne aflam se vedea perfect orașul, jos, la poale. De aici o luaseră la țintă, în timp ce stătea la rând, cu bebelușul în brațe, să ia apa distribuită de ONU. Primul glonț i-a retezat artera femurală. Trăgându-și copilul după ea, se târâse până la zidul cel mai apropiat și îl acoperise cu trupul ei. Nimeni nu îndrăznise s-o ajute, nici soldații ONU, care au rămas în așteptare în timp ce sângera și viața i se scurgea din corp, nici civilii îngroziți, care s-au risipit bocind, ca să se ascundă prin orice cotlon, cât de mic, pe care îl găseau.

— Eroica populație din Sarajevo.

Vocea lui Ozren avea un ton obosit și mâhnit, cuvintele, azvârlite în bătaia vântului, greu de ascultat.

— Așa ne numea întotdeauna postul CNN. Doar că majoritatea n-

am fost chiar așa de eroici, crede-mă. Când începea să se tragă, alergam la fel de iute ca oricine altcineva în situaţia asta.

Rănită, sângerând, Aida fusese o țintă irezistibilă pentru criminalul de pe muntele Igman. Al doilea glonț i-a intrat prin umăr și i s-a înfipt în os. Glonţul s-a făcut țăndări, așa că doar un mic fragment de metal a trecut prin ea și apoi în craniul bebelușului. Pe băiețel îl chema Alia. Ozren i-a rosit numele în șoaptă, ca un oftat.

„Traumă primară“[12] – acesta este termenul tehnic în neurochirurgie. Când eram adolescentă o auzeam pe mama vorbind la telefon, răspunzând unor apeluri care adeseori însemnau o binevenită întrerupere a certurilor noastre din timpul cinei. De obicei era câte un tânăr rezident agitat, de la camera de gardă. Întotdeauna crezusem că „traumă“ este un termen destul de potrivit pentru ceva precum o împuşcătură în cap sau o lovitură peste ţeastă cu o bâtă. E greu să ajungi și mai traumatizat de atât. În cazul lui Alia leziunea inițială se complicase şi pentru că în Sarajevo nu exista nici măcar un neurochirurg, darămite un specialist pediatru. Medicul specialist în chirurgie generală își dăduse toată silința, dar în urma edemului şi infecţiei – „trauma secundară“ – micuțul intrase în comă. Când un neurochirurg a ajuns în sfârșit în oraș, câteva luni mai târziu, a declarat că nu se mai poate face nimic.

Am coborât de pe munte și Ozren m-a întrebat dacă vreau să merg la spital, să-i văd băiatul. N-am vrut. Urăsc spitalele. Dintotdeauna. Uneori, în weekend, când menajera avea zi liberă, mama mă târa după ea, la vizite. Luminile strălucitoare, pereții de un verde-mâlos, sunetul metalului pe metal, tristețea nemiloasă, aprigă, care parcă atârna de pereți, ca un giulgiu – uram toate acestea. Când sunt într-un spital, lașitatea din mine preia controlul absolut asupra propriei mele imaginații. Mă văd pe mine însămi în fiecare pat: în dispozitivele de susținere sau fără cunoștință, pe o targă, sângerând prin pungile de drenaj, conectată la cateterele urinare. Fiecare chip e chipul meu. E ca în cărțile acelea pentru copii, în care păstrezi aceeași față, dar tot schimbi trupurile. Deplorabil, știu. Dar nu mă pot abține. Și mama se întreabă de ce nu vreau să fiu doctor.

Ozren mă privea însă cu o expresie de câine blând, cu capul aplecat într-o parte, așteptând un gest de tandrețe. Nu am putut să spun nu. Mi-a zis că mergea la el în fiecare zi, înainte de serviciu. Nu-mi dădusem seama. În ultimele câteva dimineți mă condusese înapoi la hotel, ca să pot face un duș – dacă era apă la robinet – și să mă schimb. Nu știam că apoi el pleca la spital, să petreacă o oră cu fiul său.

În timp ce traversam coridorul, am încercat să nu mă uit nici la stânga, nici la dreapta, prin saloane. Pe urmă am ajuns în camera lui Alia și nu mai aveam unde să privesc în altă parte decât la el. Avea o

față drăgălașă și imobilă, puțin inflamată de la fluidele pe care le tot pompau în el ca să-l țină în viață. Un trupșor înțesat cu tuburi de plastic. Bâzâitul monitoarelor, care măsurau minutele scurse din puțina lui viețișoară. Ozren îmi spusese că soția lui a murit cu un an în urmă, așa că Alia nu putea să aibă mai mult de trei ani. Era greu de ghicit. Trupul lui subdezvoltat ar fi putut să fie al unui copil mai mic de atât, dar expresiile care-i traversau chipul păreau să reflecte emoțiile cuiva foarte în vârstă. Ozren i-a dat părul castaniu la o parte de pe fruntea mică, s-a așezat pe pat și i-a șoptit încet în limba bosniacă, flexându-i și întinzându-i încet brațele mici și țepene.

— Ozren, am zis în șoaptă, te-ai gândit să mai consulți și părerile altor doctori? Aș putea lua radiografiile astea cu mine și…

M-a întrerupt la jumătatea frazei, și mi-a răspuns:

— Nu.

— De ce nu? Doctorii sunt și ei oameni, mai greșesc.

Nici nu mai știu de câte ori n-am auzit-o pe mama anulând opiniile unui coleg, chipurile, eminent: „Ăla? Nu m-aș duce la el nici pentru o unghie încarnată!“. Dar Ozren a ridicat doar din umeri și nu mi-a răspuns.

— Ai RMN-uri sau doar tomografii computerizate? RMN-urile sunt mult mai elocvente, arată…

— Hanna, taci, te rog. Am spus nu.

— Asta e nostim, am zis. Nu mi-aș fi imaginat niciodată că tu crezi în tâmpenia asta de mentalitate fatalistă, *insha'Allah*.

S-a ridicat de pe pat și a făcut un pas spre mine, mi-a prins capul în mâini și și-a apropiat fața de a mea, atât de mult, încât expresia furioasă s-a estompat.

— Voi, a șoptit el pe un ton reținut, voi sunteți măcinați de tâmpenii.

Cruzimea lui bruscă m-a speriat. M-am smuls din încleștare.

— Voi, a continuat Ozren, apucându-mi încheietura mâinii. Voi, toți cei din partea sigură a lumii, cu airbagurile voastre și ambalajele securizate și dietele voastre hipocalorice. Voi sunteți superstițioșii. Vă convingeți singuri că ați putea păcăli moartea și sunteți complet revoltați când aflați că nu puteți. Cât am fost noi în război ați stat în apartamentele voastre drăguțe și mici și v-ați uitat cum sângerăm pe la toate emisiunile de știri. Și vă spuneați în gând „Ce groaznic!“, după care vă ridicați și vă duceați să vă mai faceți o ceașcă de cafea scumpă.

Când l-am auzit spunând asta am tresărit. Era o descriere destul de exactă. Nu terminase însă. Era atât de furios, încât pur și simplu scuipa când vorbea.

— Se mai întâmplă și chestii rele. Mie mi s-au întâmplat lucruri foarte rele. Și nu sunt cu nimic diferit de alți o mie de tați din orașul

acesta, care au copii în suferință. M-am consolat cu asta. Nu toate poveștile au un happy-end. Hanna, maturizează-te și acceptă.

Mi-a dat mâna la o parte, cu un gest brusc. Tremuram. Voiam să fug, să scap de acolo. Ozren s-a întors înapoi la Alia și s-a așezat iar pe pat, cu spatele la mine. M-am strecurat pe lângă el și m-am îndreptat către ușă, observând în treacăt că ținea în mână o carte pentru copii, în limba bosniacă. După ilustrațiile familiare mi-am dat seama că era o traducere după *Winnie de Pluș*. Ozren a pus cartea jos și și-a trecut mâinile peste față. A ridicat privirea la mine, cu o expresie de epuizare.

— Îi citesc. În fiecare zi. Nu se poate să treacă prin copilărie fără poveștile astea.

A deschis cartea la o pagină unde pusese un semn. Eram cu mâna pe clanță, dar sunetul vocii lui m-a oprit în loc. Din când în când își ridica privirea și îi vorbea lui Alia. Poate că îi explica sensul vreunui cuvânt mai complicat sau îi împărtășea o nuanță a umorului englezesc al lui Milne. Nu am văzut niciodată o scenă mai tandră între un tată și fiul lui.

Știam și că n-aș mai fi suportat s-o mai văd încă o dată. În seara aceea, după lucru, Ozren a început să se scuze pentru ieșirea de mai devreme. Nu eram convinsă că nu e preludiul unei noi invitații de a-mi petrece noaptea la el, dar nu l-am lăsat să ajungă până acolo. Am născocit o scuză penibilă pentru care trebuia să mă întorc în camera mea de hotel. La fel și în seara următoare. În a treia seară nu m-a mai invitat. Oricum, sosise momentul să plec.

Un botanist foarte chipeş şi foarte jignit mi-a spus odată că atitudinea mea față de sex semăna cu ceva ce citise el într-un manual de sociologie despre anii 1960. Zicea că mă port ca în descrierea pe care cartea o făcea unui mascul din perioada prefeminismului, care își caută parteneri cu care să facă sex liber și apoi îi abandonează, imediat ce i se cere implicarea emoțională. Ipoteza lui era că din cauză că nu am tată, iar mama fusese indisponibilă emoțional, nimeni nu-mi oferise în viață un model de relație afectivă reciprocă.

I-am spus că dacă îmi doream să ascult un bla-bla psihologic, nu mă costa prea mult să consult un psihiatru din rețeaua Medibank. Nu sunt adepta sexului liber, nici pe departe. De fapt, sunt foarte pretențioasă. Îi prefer pe cei câţiva cum trebuie, nu o masă mediocră. Dar nici nu mă dă pe spate să usuc batistele înlăcrimate ale altora, şi dacă aş fi vrut un partener, m-aș fi angajat la o firmă de avocatură. Dacă aleg să fiu cu cineva, vreau să am o relație relaxată și veselă. Nu-mi face nici o plăcere, absolut nici una, să rănesc sentimentele celorlalți, mai ales în cazuri tragice, cum era al lui Ozren, care este un om absolut senzațional, curajos și inteligent și tot restul. Ba chiar

frumos, dacă poți trece peste aspectul lui neglijent. Și pentru botanist îmi păruse rău. Doar că începuse să vorbească despre excursii prin brusă cu rucsacul și cu copiii lui. A trebuit să ne despărțim. Pe vremea aceea nu aveam nici măcar douăzeci și cinci de ani. După părerea mea, copiii sunt clar un lux pe care ți-l permiți spre mijlocul vieții.

În ce privește așa-zisa mea familie disfuncțională, e adevărat că am moștenit o credință fundamentală, și anume: dacă ai nevoie de o sursă emoțională, să nu te bizui pe vreun nătărău. Găsește ceva captivant de făcut – atât de captivant, încât să nu mai ai timp să te gândești la chestii de genul vai-de-mine-și-de-mine. Mama mea își iubește meseria, eu o iubesc pe a mea. Așa că faptul că nu ne iubim una pe cealaltă… mă rog, abia dacă mă gândesc vreodată la asta.

Când Ozren a terminat cu sforile și sigiliile lui, am coborât pentru ultima oară împreună scările din clădirea băncii. Dacă voi mai reveni la Sarajevo pentru deschidere, cartea va fi acolo unde îi este locul, în vitrina ei cea nouă din muzeu, modernă și bine securizată. Am așteptat ca Ozren să pună cartea în seif, dar când a urcat înapoi de la subsol era prins într-o discuție cu paznicul, în limba bosniacă, și nu a întors capul spre mine.

Paznicul i-a descuiat ușa de la intrare.

— Noapte bună, am zis. La revedere. Mulțumesc.

Ținea mâna pe mânerul argintiu, frumos decorat, al ușii. S-a uitat la mine și a înclinat scurt din cap. Apoi a împins ușa și a pășit în întunericul de afară. Eu am urcat singură scara, să-mi strâng ustensilele.

Aveam micile plicuri de hârtie pergaminată, cu fragmentul de aripă de insectă și acel singur fir de păr din legătura de cotor și mostre minuscule, nici una dintre ele mai mare decât punctul care închide o propoziție, pe care le prelevasem cu vârful scalpelului de pe paginile pătate. Le-am pus pe toate cu grijă în servieta mea pentru documente. Apoi am mai răsfoit caietul de notițe, să mă asigur că nu am uitat nimic. Am trecut prin însemnările pe care le făcusem în prima zi, când am desfăcut legătura cărții. Am văzut nota pe care o scrisesem în fugă, despre canelurile de pe muchia cartonului, și întrebarea pe care mi-o pusesem despre închizătorile lipsă.

Ca să ajungi de la Londra la Sarajevo trebuia să schimbi avionul la Viena. Intenționam să folosesc această escală obligatorie ca să rezolv două lucruri. Aveam o veche cunoștință – entomolog – care era cercetătoare și curator la Naturhistorisches Museum[13] din Viena. Ea ar fi putut să mă ajute să identific fragmentul de insectă. Mai voiam să-i fac o vizită și fostului meu profesor, Werner Heinrich. Era un om adorabil, amabil și curtenitor, genul de bunic pe care nu l-am avut niciodată. Știam că e dornic să afle ce făcusem cu hagada și în plus

aveam nevoie de sfatul lui. Poate că influența de care se bucura mi-ar fi permis să răzbesc formalitățile vieneze ale muzeului unde cartea fusese relegată în 1894. Dacă ar fi reușit să-mi obțină accesul în arhive, se putea întâmpla să găsesc acolo vreo înregistrare veche despre starea cărții în momentul când a ajuns în muzeu. Mi-am pus carnețelul în servietă. Și la urmă am strecurat în ea și plicul mare de la spital.

Falsificasem cererea în numele mamei mele, formulată ambiguu: „… cerută pentru consult la solicitarea unui coleg al dr. Karaman, în cazul fiului său…“. Numele mamei era cunoscut chiar și aici. Fusese coautoarea unui tratat despre anevrisme, care era materialul standard de referință în domeniu. Nu că aș fi obișnuit eu să-i cer vreo favoare. Dar îmi spusese că e în drum spre Boston, unde prezenta o lucrare la sesiunea anuală de pălăvrăgeală a neurochirurgilor americani, iar eu aveam un client la Boston, un jdemiliardar și un mare colecționar de manuscrise. Mă tot pisase să-i evaluez un codice pe care intenționa să-l obțină de la Biblioteca Houghton, care vindea o serie de volume.

Australienii sunt în general destul de degajați când vine vorba de călătorii. Dacă ai crescut în Australia ești antrenat, în principiu, pentru lungi călătorii cu avionul – cincisprezece ore, douăzeci și patru – suntem obișnuiți cu astfel de durate. O traversare a Atlanticului în opt ore ni se pare un fleac. Colecționarul se oferise să-mi plătească un bilet la clasa întâi și de obicei nu prea am ocazia să stau în partea din față a avionului. M-am gândit că puteam să strecor în program și evaluarea respectivă, să încasez un comision zdravăn și să revin la Londra în timp util ca să-mi susțin prezentarea la Galeriile Tate. În mod normal mi-aș fi aranjat itinerariul în așa fel încât eu și mama să ratăm, la mustață, să ne intersectăm drumurile. Ne telefonam scurt: „Vai, ce păcat!“ „Da, îți vine să crezi?“, fiecare din noi întrecând-o pe cealaltă în lipsa de sinceritate. Cu o seară înainte, când i-am propus să ne întâlnim, pe bune, la Boston, telefonul a fost ca mort preț de un minut și nu s-a mai auzit decât zgomotul paraziților de pe legătura telefonică Sarajevo-Sydney. Apoi, cu o voce lipsită de orice sensibilitate: „Ce drăguț. O să încerc să-mi fac timp“.

Nu m-am întrebat de ce mă puneam, de fapt, singură în această situație. De ce mă amestecam unde nu-mi fierbe oala, invadând intimitatea unui om, desconsiderându-i dorințele pe care și le exprimase cum nu se poate mai limpede. Răspunsul este, probabil, că dacă există un lucru ce poate fi cunoscut, nu suport să nu-l aflu. Din această perspectivă, radiografiile lui Alia erau la fel ca bucățelele de fibre din plicurile mele, mesaje codificate pe care ochii unui expert s-ar putea să fie în stare să le citească pentru mine.

V

VIENA PĂREA să câștige foarte bine de pe urma căderii comunismului. Orașul întreg era în curs de renovare, ca o matroană bogată intrată sub bisturiul esteticianului. În timp ce taxiul meu s-a pierdut în traficul de pe Ringstrasse, am văzut peste tot macarale, aplecate deasupra liniei orizontului citadin, care semăna cu un tort de nuntă. Luminile înflăcărau frizele palatului Hofburg, proaspăt aurite, iar mașinile de lustruit spulberaseră cenușa de pe zeci de fațade neorenascentiste, dezvăluind piatra cald-gălbuie care de secole stătuse ascunsă sub mizerie. Capitaliștii occidentali doreau evident să-și dichisească sediile pentru toate noile lor societăți mixte, înființate cu țările vecine, precum Ungaria și Cehia. Iar acum beneficiau de mână ieftină de lucru, din est, care să le facă treaba.

Când fusesem la Viena la începutul anilor 1980, cu o bursă pentru călătorii de studiu, orașul era un loc cenușiu și murdar. Toate clădirile erau jegoase, deși la momentul acela nu mi-am dat seama de asta. Credeam că așa trebuia să fie toate, negre. Locul mi s-a părut deprimant și cam sinistru. Poziția orașului, în extremitatea Europei Occidentale, făcuse din el un avanpost de informații în Războiul Rece. Matroanele masive și tipii în loden, cu fermitatea lor burgheză, trăiau într-o atmosferă care părea întotdeauna ușor agitată, ușor încărcată, ca aerul după un fulger. Mi-a plăcut însă aurita *Kaffeehäuser* în stil rococo și muzica pe care o auzeai pretutindeni – pulsul orașului, bătăile inimii lui. Se spunea, în glumă, că în Viena cine nu duce cu el un instrument muzical este ori pianist, ori harpist, ori spion străin.

N-ai fi crezut că oraşul e un centru al cercetării științifice, dar își avea partea lui de afaceri în înaltă tehnologie și de laboratoare inovatoare. Vechea mea amică, Amalie Sutter, entomolog, era șefa unui astfel de laborator. Pe Amalie o cunoscusem cu ani în urmă, când era la studii postdoctorale și locuia cum nu se poate mai departe de cafenelele aurite în stil rococo. Dădusem peste ea pe versantul unui munte din nordul îndepărtat al statului Queensland. Locuia într-un rezervor de apă răsturnat, din tablă ondulată. Pe vremea aceea eu făceam drumeții cu rucsacul în spate. La șaisprezece ani, vârsta la care îmi fusese pentru prima dată posibil să scap de acolo, am lăsat baltă elitista și costisitoarea școală de fete unde învățam. Încercasem și mai devreme să-i determin să mă exmatriculeze, dar le era prea frică de mama ca să o facă, indiferent ce grozăvii împotriva oricărei decențe reușeam să născocesc. Am părăsit princiarul cămin de fete, m-am alăturat unei găşti nomade – niște puști scandinavi zdraveni, care pe

timpul vizitei turistice își luaseră și permis de muncă, foști surferi care renunțaseră la activitatea sportivă și drogați debili – și am hoinărit spre nord, în golful Byron, și apoi mai sus, de-a lungul coastei, dincolo de Cairns și Cooktown, până unde s-a sfârșit șoseaua.

Călătorisem aproape două mii de kilometri ca să scap de mama și am ajuns să dau peste cineva care, în anume privințe, era exact ca ea. Sau cum ar fi putut ea să fie, într-un univers paralel. Amalie era ca mama, despuiată de pretențiile sociale și de ambițiile materiale. Era însă la fel de motivată de ceea ce făcea, adică de studiul felului în care unele specii de fluturi se bazau pe furnici ca să le protejeze omizile de prădători. M-a lăsat să stau în rezervorul ei de apă și m-a învățat cum e cu toaletele ecologice și dușurile solare. Chiar dacă atunci nu mi-am dat seama, acum sunt convinsă că săptămânile acelea petrecute pe munte, urmărind felul în care ea privea lumea îndeaproape, cu acea atenție pasională, felul în care se dădea peste cap doar ca să descopere ceva nou în felul de funcționare a lumii, au fost factorul care m-a schimbat și m-a trimis înapoi la Sydney, ca să-mi încep cu adevărat viața.

Am reîntâlnit-o ani mai târziu, când am venit la Viena și am ajuns ucenica lui Werner Heinrich. Werner îmi ceruse să cercetez ADN-ul unui păduche de hârtie, pe care îl scosese dintr-o legătură de carte, și cineva mi-a spus că laboratorul genetic de la Naturhistorisches Museum era cel mai bun din oraș. Atunci mi s-a părut ciudat. Muzeul era o vechitură fantastică, plin de animale împăiate mâncate de molii și de colecții de roci care aparținuseră unor gentlemeni din secolul al XIX-lea. Îmi plăcea să hoinăresc prin el pentru că niciodată nu știai peste ce dai. Era ca un dulap cu curiozități. Exista chiar un zvon, deși mie nu mi s-a confirmat niciodată, că ar fi fost acolo și capul retezat al vizirului turc învins după asediul Vienei din 1623. Se presupunea că este ținut la subsol.

Laboratorul Amaliei Sutter era un centru dotat cu cele mai moderne echipamente pentru cercetare în biologia evoluționistă. Mi-am amintit indicațiile destul de bizare către biroul ei: iei liftul până la etajul trei, te ții pe lângă scheletul de *diplodocus* și când ajungi în dreptul maxilarului, ușa ei e pe stânga. Un asistent mi-a spus că Amalie e în sala colecțiilor și m-a condus pe coridor, până acolo. Am deschis ușa și m-a izbit mirosul înțepător de naftalină. Amalie stătea cam la fel cum o lăsasem, aplecată deasupra unui sertar plin de irizații albastru-argintii.

A fost bucuroasă să mă vadă, dar și mai bucuroasă să-mi vadă specimenele.

— Credeam că iar o să-mi aduci un păduche de carte.

Data trecută a trebuit să-l piseze ca să poate extrage ADN-ul, să-l amplifice și apoi să aștepte zile întregi până să-i facă analiza.

— Cu ăsta, însă – a zis, ținând plicul cu grijă –, dacă nu greșesc prea tare, cu ăsta va fi mult mai ușor. Cred că ce ai tu aici este un vechi prieten de-al meu.

— O molie?

— Nu, nu e molie.

— Că doar n-o fi un fragment dintr-un fluture?

În general, în cărți nu prea ajung fragmente de fluture. De molii, da, pentru că moliile ajung în interiorul clădirilor, unde sunt ținute cărțile. Dar fluturii sunt creaturi de exterior.

— Ba, cred că s-ar putea să fie.

S-a ridicat în picioare și a închis dulapul cu colecții.

Ne-am întors în biroul ei, unde a trecut în revistă rafturile cu cărți, înalte până la tavan, apoi a scos un ditamai tomul despre poziția nervurilor în aripă. A deschis o ușă înaltă, pe care se afla o poză a ei ca masterand, în mărime naturală, în jungla malaysiană, fluturând o plasă de fluturi de patru metri. Era remarcabil cât de puțin îmbătrânise de atunci. Cred că entuziasmul absolut față de muncă acționa asupra ei ca un fel de conservant. De partea cealaltă a ușii se deschidea un laborator sclipitor, unde niște doctoranzi mânuiau pipete și urmăreau pe monitoarele computerelor diagramele cu ADN. Amalie a așezat cu grijă bucățica mea de aripă pe o lamelă și a pus-o la un microscop puternic.

— Bună, frumusețe! a zis ea. Chiar tu ești.

A ridicat ochii, radiind. Nu a aruncat nici măcar o privire spre desenele cu nervurile de aripă.

— *Parnassius mnemosyne leonhardiana*. Îl întâlnești în toată Europa.

La naiba. Eram dezamăgită și probabil că mi se citea pe față. Nu era nici o informație nouă. Zâmbetul lui Amalie a devenit și mai larg.

— Nu prea îți este de ajutor, nu?

Mi-a făcut semn să o urmez înapoi pe coridor, în camera plină cu dulapuri în care erau ținute colecțiile. S-a oprit în dreptul unuia dintre ele și cu un clic a deschis ușa înaltă de metal. A tras afară un sertar de lemn. Șiruri de fluturi *Parnassius* planau într-o perpetuă stază, plutind pe veci deasupra denumirii lor, frumos caligrafiate.

Fluturii aveau o frumusețe subtilă, discretă. Aripile anterioare erau alb-gălbui, stropite cu puncte negre. Cele posterioare erau aproape transparente, ca niște vitralii, împărțite în ochiuri de vinișoare negre și bine conturate.

— Nu e fluturele cel mai strălucitor din lume, a zis Amalie. Dar colecționarii îl adoră. Poate pentru că trebuie să urci un munte ca să prinzi unul.

A închis sertarul și s-a întors spre mine.

— E întâlnit în toată Europa, e drept. Dar aria de răspândire se

limitează la sistemele alpine înalte, în general pe la două mii de metri. Omida de *Parnassius* se hrănește doar cu o varietate alpină de nemțișor, care crește în zonele înalte și pietroase. Manuscrisul tău, dragă Hanna. A făcut o călătorie în Alpi?

1. Prima etapă și dispozitiv folosit în procedura de batere a foiței de aur; panglica de aur laminat tăiată și introdusă între „foile“ *cutch*-ului, un pachet din circa 150 de segmente din membrană de intestine de vacă.
2. A doua etapă în baterea foiței de aur, în care fiecare dintre cele 150 de segmente din prima fază, acum subțiate, sunt împărțite în patru și fiecare pătrime este pusă în *shoder*, un pachet care are circa 1.500 de segmente de piele.
3. Indicele bursei din Hong Kong.
4. *Sabri* sau *sabra* (în ebraică *țabarim*) – evreu născut în Israel, din părinţi imigraţi recent sau dintr-o familie care a trăit de secole în Palestina.
5. Pesach sau Paștele evreiesc – mare sărbătoare iudaică în amintirea ieșirii poporului lui Israel, condus de Moise, din robia egipteană.
6. Midraș – culegere de comentarii, povestiri și eseuri etice.
7. Maţa sau pasca evreiască este produsă dintr-un aluat nedospit, un amestec de apă și una dintre cele cinci cereale: grâu, secară, orz, ovăz sau alac; se consumă mai ales de Paște (ebr.).
8. *Passover* – numele în limba engleză al Paștelui evreiesc, vine de la verbul *to pass over* – „a trece mai departe“, „a trece dincolo de“.
9. Charles Monroe Schulz (1922-2000) – autor american de benzi desenate, creatorul, printre altele, al personajului Snoopy.
10. *Dhikr*, *zikr* sau *zekr* – aici, întrunire a dervișilor, în care se repetă ritmic o frază ce conține numele lui Allah, pentru a se induce o stare de extaz.
11. *Mohel* – cel care execută ritualul evreiesc al circumciziei pentru băieți, în a opta zi de la naștere.
12. Leziune traumatică cerebrală primară (n.red.).
13. Muzeul de Istorie Naturală.

O aripă de insectă

Sarajevo, 1940

Aici se află mormântul. Rămâi o vreme,
când pădurea ascultă.
Scoate-ţi pălăria! Aici odihneşte floarea
unui popor care știe să moară.

Inscripție, Memorialul celui de-al Doilea Război Mondial, Bosnia

VÂNTUL SUFLA TARE peste râul Miljacka, șfichiuindu-i undele. Pe Lola haina subțire n-o proteja deloc. Cu mâinile vârâte adânc în buzunare, traversă în fugă podul îngust. De partea cealaltă a râului se înălța un rând de scări abrupte, din piatră tăiată grosolan, care dădeau într-un labirint de străduțe strâmte, pe care se înșirau clădiri dărăpănate cu apartamente. Lola urcă scările, câte două deodată, și o luă pe a doua alee, în sfârșit ferită de rafalele violente.

Nu trecuse încă de miezul nopții, așa că ușa de la intrarea în clădire nu era încuiată. Înăuntru nu era cu mult mai cald decât pe stradă. Lola se opri o clipă să-și tragă răsuflarea. În hol persista un miros greu de varză fiartă și urină de pisică. Se strecură în sus pe scări și întoarse binișor cheia în ușa apartamentului pe care îl ocupa familia ei. Deși, înainte să intre tiptil în casă, întinsese instinctiv mâna dreaptă să atingă mezuza[1] de pe cadrul ușii, Lola n-ar fi știut să spună de ce. Își scoase haina, desfăcu șireturile ghetelor și, descălţându-le şi mergând în vârful picioarelor, le luă cu ea, trecând pe lângă separeul unde dormeau mama și tatăl ei. Apartamentul nu avea decât o odaie, cu o draperie despărţitoare, singura care asigura oarecare intimitate. Sora ei mai mică se vedea doar cât o movilită sub cuvertură. Lola ridică pledul și se strecură lângă ea. Dora stătea ghemuită ca un animal micuț și emana o căldură binefăcătoare. Lola se apropie de spatele surorii ei să se încălzească. Copila protestă în somn, gemând scurt și retrăgându-se deoparte. Lola își vârî la subțiori mâinile înghețate. În ciuda frigului, chipul îi era încă îmbujorat și fruntea asudată de la dans, iar dacă tatăl ei s-ar fi trezit, ar fi băgat cu siguranță de seamă acest lucru.

Lola adora să danseze. Asta o atrăsese la întâlnirile organizate de Tânăra Gardă. Îi plăcea și să meargă în drumeții; excursii lungi și anevoioase pe munte, până la un lac sau la ruinele unei cetăți vechi. Cât despre restul, nu prea îi păsa. Discuțiile nesfârșite despre politică o plictiseau. Iar limba ebraică – nu-i plăcea nici măcar să citească în limba ei maternă, darămite să descifreze ciudatele mâzgăliturи negre, pe care Mordechai se tot străduia să o facă să le memoreze.

Se gândea la brațul lui petrecut peste umerii ei, în horă. Şi acum îi simţea greutatea plăcută, oțelită de munca la fermă. Îi văzuse brațul bronzat și musculos când își suflecase mânecile. Chiar dacă nu știa pașii, Lolei nu i-a fost greu să danseze, cu el alături, zâmbind încurajator. Un locuitor al Sarajevoului – chiar sărac, așa cum era Lola – nu i-ar fi acordat nici o atenție unui țăran bosniac. Nu conta că țăranul era destul de înstărit, orășeanul se simțea oricum superior. Dar

Mordechai era cu totul altfel. Crescuse în Travnik, care, chiar dacă nu era Sarajevo, era totuși un oraș frumos. Tânărul avea școală; făcuse gimnaziul. Însă cu doi ani în urmă, la șaptesprezece ani, plecase cu un vapor în Palestina, să muncească la o fermă. După spusele lui, nici nu fusese una prea prosperă. O bucată de deșert uscat și prăfos, unde trebuia să-ți rupi spinarea ca să scoți o recoltă. Și nici un alt fel de profit, în afară de mâncarea pe care o puneai în gură și de hainele de lucru de pe tine. Chiar mai rău decât un țăran. Totuși, când vorbea despre ea, părea că nu există pe lume profesie mai fascinantă sau mai nobilă decât săpatul șanțurilor pentru irigații și culesul curmalelor.

Lolei îi plăcea să-l asculte pe Mordechai când vorbea despre toate lucrurile practice pe care trebuia să le știe un colonist, de exemplu cum să tratezi o înțepătură de scorpion sau cum să oprești hemoragia dintr-o tăietură severă; unde să amplasezi o toaletă ecologică sau cum să improvizezi un adăpost. Lola știa că n-ar fi plecat niciodată să fie colonistă în Palestina, dar îi plăcea să se gândească la acel soi de viață aventuroasă care ar fi putut să-i solicite astfel de aptitudini. Și îi plăcea să se gândească la Mordechai. Felul în care vorbea tânărul îi amintea de vechile cântece în ladino[2], pe care i le cânta bunicul ei când era mică. Bătrânul avea în piață o tarabă cu semințe și mama Lolei o lăsa uneori cu el când se ducea la lucru. Bunicul știa o sumedenie de povești despre cavaleri și hidalgo și poezii dintr-un loc magic, numit Sefarad, unde spunea că trăiseră străbunii lor cu mult timp în urmă. Mordechai vorbea despre acest nou teritoriu de parcă ar fi fost Sefarad. Le spusese celor din grup că abia așteaptă să se întoarcă acolo, la Ereț Israel[3]. „Sunt gelos pe fiecare răsărit de soare, pentru că nu sunt acolo să văd stâncile albe ale văii Iordanului transformându-se în aur.“

În timpul discuțiilor Lola nu spunea nimic. Se simțea prostuță în comparație cu ceilalți. Mulți dintre ei erau svabo jijo, evrei vorbitori de idiș, care veniseră în oraș odată cu ocupația austriacă, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Familiile vorbitoare de ladino, ca a Lolei, locuiau în oraș din 1565, pe când Sarajevo făcea parte din Imperiul Otoman și sultanul musulman le oferise adăpost împotriva persecuțiilor creștine. Cei mai mulți dintre cei care veniseră atunci rătăceau în căutarea unui cămin permanent încă din 1492. La Sarajevo găsiseră tihnă și fuseseră acceptați, dar numai puține dintre familii prosperaseră cu adevărat. Cei mai mulți rămăseseră mici negustori, ca bunicul Lolei, sau artizani fără un talent deosebit. Svabo jijio aveau mai multă școală, erau mai europeni în concepții. Curând au reușit să obțină slujbe mai bune și au pătruns în straturile cele mai înalte ale societății din Sarajevo. Copiii lor au urmat cursurile de gimnaziu și uneori chiar universitare. La Tânăra Gardă ei erau liderii firești.

Unul dintre ei era fiica unui consilier local, altul, fiul unui văduv

farmacist, pentru care mama Lolei era spălătoreasă. Tatăl unei alte fete era contabil la Ministerul de Finanțe, unde tatăl Lolei muncea ca om de serviciu. Dar Mordechai îi trata pe toți la fel, așa că, treptat, fata își făcuse destul curaj ca să-i pună o întrebare.

— Mordechai, îi spusese ea, timidă, nu ești bucuros să trăiești acasă, în propria ta țară, să vorbești limba maternă și să nu fii nevoit să muncești atât de mult?

Mordechai s-a întors spre ea, zâmbind.

— Aici nu e casa mea, răspunsese el blând. Și nici a ta. Pentru evrei, singura casă adevărată este Ereț Israel. De aceea sunt aici, să vă spun totul despre viața pe care ați putea s-o aveți, să vă pregătesc și să vă duc înapoi, cu mine, să clădim patria noastră, a evreilor.

A ridicat brațele, cuprinzând-o parcă într-o îmbrățișare generală.

— Dacă îți dorești, nu e doar un vis.

A făcut o pauză, lăsând vorbele parcă suspendate în gol.

— Un mare om a spus asta și eu cred la fel. Dar tu, Lola, o să-ți îndeplinești visele, să le transformi în realitate?

Lola a roșit, neobișnuită să i se acorde atenție, și Mordechai i-a surâs amabil. Apoi și-a desfăcut brațele, să-i cuprindă pe toți, întregul grup.

— Gândește-te însă la asta. Care îți e dorința? Vrei să țopăi ca porumbelul, ciugulind firimiturile celorlalți, sau vrei să fii un șoim al deșertului și să zbori spre propriul tău destin?

Isak, fiul farmacistului, era un băiat slab și studios, cu niște mâini și picioare subțiri ca un creion. Mama Lolei spunea adesea că farmacistul, cu toată știința lui de carte, habar n-avea să hrănească așa cum trebuie un copil în creștere. Dar dintre toți tinerii din sală, Isak fusese singurul care se foise nerăbdător, pe tot parcursul incursiunii retorice a lui Mordechai. Acesta îl observase și lansase întreaga forță a căldurii sale asupra lui.

— Ce e, Isak? Ai ceva ce-ai dori să ne împărtășești și nouă?

Isak își împinsese pe nas ochelarii cu ramă de sârmă și spusese:

— Poate că este corect ceea ce spui, pentru evreii din Germania. Cu toții aflăm veşti îngrijorătoare de-acolo. Dar nu și aici. La Sarajevo, antisemitismul nu a făcut niciodată parte din viața noastră. Uită-te unde este sinagoga: între moschee și biserica ortodoxă. Îmi pare rău, dar Palestina este căminul arabilor, nu al nostru. Cu siguranță nu al meu. Noi suntem europeni. De ce să întoarcem spatele unei țări care ne-a oferit prosperitate și educație, ca să ne transformăm în țărani, în mijlocul unui popor care nu ne vrea?

— Atunci, ești fericit să fii porumbel? l-a întrebat Mordechai, zâmbind, dar intenția de a-l umili pe Isak îi fusese clară până și Lolei.

— Poate că da. Un porumbel nu face nici un rău, măcar. Șoimul trăiește pe seama altor ființe care locuiesc în deșert.

Lola ascultase cearta celor doi până ce-o luase durerea de cap. Nu știa cine are dreptate. Se întoarse pe cealaltă parte pe salteaua subțire și încercă să-și domolească gândurile. Trebuia să adoarmă, altfel a doua zi avea să doarmă pe ea în timp ce-și făcea treburile și tatăl ei o să vrea să știe de ce. Lola muncea la spălătorie, împreună cu mama ei, Rașela. Dacă era obosită avea să fie un coșmar să bată străzile orașului cu coșurile grele, să ducă lenjeria proaspăt spălată și apretată și să ia rufele murdare. Aburul cald și umed o să o adoarmă când va trebui să aibă grijă de cazanul cu rufe. Mama ei o s-o găsească moțăind, îngrămădită într-un colț, în timp ce apa se răcește și deasupra se adună o spumă soioasă.

Lujo, tatăl Lolei, nu era un om dur, dar era strict și pragmatic. La început îi dăduse voie ca după ce-și termina treaba să meargă la întrunirile de la Tânăra Gardă, Haşomer Haţair, în ebraică. Amicul lui, Mosa, custodele centrului comunității de evrei, zicea că este o organizație de tineret, inofensivă și echilibrată, cum erau cercetașii ne-evreilor. Pe urmă însă Lola adormise și lăsase să se stingă focul sub cazan. Mama ei o certase și taică-său a vrut să afle cauza. Când a aflat că se făcea horă, pe care o dansau băieți și fete, împreună, i-a interzis să mai participe la alte întruniri.

— Nu ai decât cincisprezece ani, fata mea. Când o să mai creşti, o să-ți găsim un logodnic drăguț să-ți fie partener, și atunci o să poți dansa.

Se rugase de el și îi promisese că o să stea jos în timpul dansului.

— Acolo pot să învăț lucruri, spusese.

— Lucruri! exclamase Lujo cu dispreț. Lucruri care să te ajute să câștigi o pâine pentru familia ta? Nu? Așa mă gândeam și eu. Idei nesăbuite. Idei comuniste, din câte am auzit. Idei care sunt interzise în țara noastră și care o să te bage în belele de care n-ai nevoie. Și o limbă moartă, pe care n-o mai vorbește nimeni în afară de o mână de bătrâni în sinagogă. Serios, nu știu ce-a fost în capul lui Mosa. Eu am grijă de onoarea ta, chiar dacă alții au uitat valoarea acestor lucruri. Să faci excursii duminica, asta nu mă deranjează, dacă maică-ta n-are treburi să-ți dea de făcut. Dar începând de astăzi serile ți le petreci acasă.

De fapt, de atunci Lola începuse să ducă o viață dublă, extenuantă. Întrunirile la Haşomer se ţineau de două ori pe săptămână. În acele seri se ducea la culcare devreme, odată cu sora ei mai mică. Uneori, când muncise mult peste zi, avea nevoie de un imens efort de voință să rămână trează, în timp ce asculta respirația domoală și egală a Dorei, al cărei trup micuț stătea întins lângă ea. Din pricina nerăbdării îi era însă aproape ușor să mimeze somnul, până ce sforăiturile părinților ei îi spuneau că poate să plece fără probleme. Atunci se furișa afară, se îmbrăca în grabă pe palier,

sperând că nu va ieși nici un vecin să o vadă.

În seara când Mordechai le spusese celor din grup că pleacă, Lola nu înțelesese la început.

— Plec acasă, zisese el și Lola a crezut că pleacă la Travnik.

Apoi își dăduse seama că Mordechai lua vaporul înapoi, spre Palestina, și că n-o să-l mai vadă niciodată. El îi poftise pe toți să vină la gară în ziua plecării, să-l conducă. Apoi i-a anunțat că Avram, un ucenic tipograf, se hotărâse să plece cu el.

— El e primul. Sper să urmeze mulți alții dintre voi.

Se uitase la Lola și ei i s-a părut că privirea lui a zăbovit asupra ei.

— Oricând vei vrea să vii acasă, noi vom fi acolo, așteptându-te.

În ziua plecării lui Mordechai și Avram, Lola ar fi vrut să meargă la gară, dar mama avea o groază de rufe de spălat. Rașela se muncea cu fierul greu de călcat și Lola își luase locul obișnuit, la cazan și la calandrul pentru stors. La ora la care trenul lui Mordechai trebuia să pornească spre coastă, Lola stătea cu ochii țintă la pereții cenușii ai spălătoriei, privind cum aburul condensa și se scurgea pe piatra rece. Mirosul de mucegai îi umplea nările. Încercase să-și imagineze lumina albă și puternică a soarelui, pe care o descrisese Mordechai, poleind cu argint frunzele măslinilor, și mirosul florilor de portocal înflorind prin grădinile cu ziduri de piatră ale Ierusalimului.

Liderul care l-a înlocuit pe Mordechai, un tânăr din Novi Sad, pe nume Samuel, era un profesor foarte priceput în tehnici de supraviețuire în natură, dar îi lipsea carisma care o ținuse trează pe Lola în serile de întruniri. Acum cel mai adesea adormea și ea așteptând ca părinții ei, epuizați, să cadă în somn. Se trezea în zori la chemarea muezinului, care îi îndemna pe vecinii ei musulmani la rugăciune. Atunci își dădea seama că pierduse întrunirea și nu simțea decât un uşor regret.

Au mai fost și alți băieți și fete care i-au urmat pe Avram și Mordechai în Palestina, de fiecare dată însoțiți cu mare alai la plecare. Din când în când trimiteau câte o scrisoare grupului. Relatările lor semănau între ele; munca era grea, dar pământul merita orice efort, iar ceea ce conta cel mai mult pe lume era să fii un evreu care edifică un teritoriu pentru evrei. Uneori Lola se întreba cum e cu scrisorile acelea. Sigur că li se mai făcea dor de casă, nu? Sigur că stilul acela de viață nu li se potrivea tuturor celor care îl încercau, nu? Dar i se părea că aceia care plecaseră deveniseră cu toți ca unul, vorbind pe o singură voce, monotonă.

Ritmul plecărilor se întețise pe măsură ce știrile din Germania se înrăutățeau. Anexarea Austriei făcea ca Reichul să preseze chiar la granița lor. Dar viața în centrul comunitar continua la fel ca de obicei, bătrânii se întâlneau să bea o cafea și să bârfească, cei religioși, pentru

Oneg Șabat[4], vineri seara. Nu exista nici un sentiment al pericolului, nici măcar atunci când guvernul închidea ochii la bandele fasciste care începuseră să cutreiere străzile, hărțuind pe oricine era cunoscut ca evreu și luându-se la bătaie cu țiganii.

— Sunt doar niște bădărani, a zis Lujo, ridicând din umeri. Fiecare comunitate își are derbedeii ei, chiar și a noastră. Nu înseamnă nimic.

Uneori, când Lola colecta lenjeria murdară de la vreun apartament din zona bogată a orașului, îl zărea pe Isak, întotdeauna cu o traistă pe umăr, doldora de cărți. Acum era la universitate, studia chimia, la fel ca tatăl său. Lola ar fi vrut să-l întrebe ce crede despre bădărani și dacă îl îngrijora faptul că Franța căzuse. Dar o rușina coșul pe care îl căra, cu lenjeria care degaja un miros acru. Și nici nu era sigură că știe destul ca să pună întrebări care să nu o facă să pară proastă.

Când Stela Kamal auzi o bătaie ușoară la ușa apartamentului, își duse mâna în creștetul capului și-și trase vălul de dantelă, înainte să răspundă. Era în Sarajevo de ceva mai puțin de un an, dar încă mai respecta obiceiurile mai conservatoare din Priștina, unde nici o familie musulmană tradițională nu le îngăduie femeilor să-și arate fața în prezența unui bărbat necunoscut.

În după-amiaza aceea însă, vizitatorul ei nu era un bărbat, ci doar spălătoreasa pe care soțul ei o angajase. Stelei îi era milă de tânăra aceea. Căra în spate un coș de nuiele împletite, încărcat cu lenjerie călcată. Peste curelele acestuia avea atârnați saci de stambă plini cu rufe murdare. Se vedea că e obosită și înghețată. Stela îi oferi ceva cald de băut.

La început Lola nu reuși să înțeleagă accentul albanez al Stelei. Femeia își dădu peste cap vălul elegant de dantelă, care îi acoperea fața, și își repetă propunerea, mimând că toarnă cafea dintr-un *džezva*[5]. Lola acceptă bucuroasă; afară era așa de frig și ea făcuse kilometri pe jos. Stela o pofti înăuntru și se duse la *mangala*[6], unde tăciunii erau încă încinși. Aruncă în *džezva* cafeaua măcinată și o lăsă să dea în clocot o dată, și încă o dată.

Aroma bogată o făcu pe Lola să-i lase gura apă. Privi în jurul ei. Nu mai văzuse niciodată atât de multe cărți. Pereții apartamentului erau tapetați cu ele. Nu era un apartament prea mare, dar tot ce se găsea în el avea un fel de grație lejeră, de parcă ar fi fost dintotdeauna acolo. Măsuțele joase, din lemn cu intarsii de sidef, după moda turcească, aveau pe ele alte cărți, deschise. Chilimuri în tonuri pale încălzeau pardoseala ceruită. *Mangala* era foarte veche, avea cuprul lustruit, iar capacul semisferic era decorat cu semiluni și stele.

Stela se întoarse cu fața la Lola și îi întinse o *fildžan*[7] delicată, din

porțelan, decorată la rândul ei în smalț cu aceeași semilună cu stea. Stela ridică *džezva* mai sus și turnă cafeaua fierbinte într-un șuvoi subțire, ca un fir lung și negru. Lola cuprinse în palme ceașca fără toartă, înconjurând-o cu degetele, simțind cum aburul puternic aromat îi mângâie fața. În timp ce sorbea din cafeaua tare, privi pe deasupra ceștii la tânăra femeie musulmană. Chiar și atunci când era acasă, Stela își ținea părul legat la spate, ascuns sub un batic impecabil, din mătase albă, cu vălul de dantelă potrivit deasupra lui, gata să fie tras peste față, dacă decența ar fi cerut-o. Tânăra femeie era foarte frumoasă, avea ochii negri și pielea albă, netedă și strălucitoare. Lola își dădu seama cu surpriză că ele două erau, probabil, de aceeași vârstă. Simți o împunsătură de invidie. Mâinile Stelei, în care ținea *džezva*, erau netede și palide, nu ca ale ei, roșii și crăpate. Ce bine e să ai o viață atât de ușoară, într-un apartament așa de frumos, și pe altcineva care să facă treburile enervante.

Apoi Lola observă fotografia unei femei tinere, prinsă într-o ramă argintie. Era probabil făcută în ziua nunții ei, deși expresia de pe chip trăda lipsa oricărei bucurii. Bărbatul de lângă ea era înalt și distins, purta pe cap un fes și era îmbrăcat cu un frac negru. Părea însă de două ori mai în vârstă decât ea. O căsătorie aranjată, pesemne. Lola auzise că tradiția albaneză impune miresei ca în ziua nunții să stea țeapănă și imobilă, din zori până la apus, fără să participe în vreun fel la sărbătoare. Chiar și un zâmbet era considerat necuvenit și reprobabil. Obișnuită cu veselia nebună de la cununiile evreiești, chiar și în cazul celor mai tradiționale, Lola nici nu-și putea imagina așa ceva. Se întreba dacă e într-adevăr așa sau doar una dintre acele bârfe pe care diferitele comunități le scorneau unele despre celelalte. Invidia i se domoli în timp ce privea fotografia. Ea, una, se va mărita cu un bărbat tânăr și puternic. Așa ca Mordechai.

Stela observă că Lola cerceta fotografia.

— Acela este soțul meu, Serif Efendi Kamal, zise ea, zâmbind acum și ușor îmbujorată. Nu-l cunoști? Majoritatea oamenilor din Sarajevo îl știu.

Lola clătină din cap. Nu exista nici un punct în care familia ei săracă și neșcolită să se fi intersectat cu familia Kamal, un clan foarte influent de musulmani *alim*[8] sau intelectuali. Neamul Kamalilor dăduse Bosniei mulți muftii, cei mai înalți funcționari religioși dintr-o provincie.

Serif Kamal studiase teologia la universitatea din Istanbul și limbi orientale la Sorbona, în Paris. Fusese profesor și înalt funcționar în Ministerul Afacerilor Religioase, după care devenise bibliotecar-șef la Muzeul Național. Vorbea zece limbi și scrisese studii erudite de istorie și arhitectură, chiar dacă specializarea lui era studiul manuscriselor antice. Pasiunea sa de intelectual era literatura creată în Sarajevo,

punct de intersecție a mai multor culturi: poeme lirice în limba arabă clasică scrise de slavii musulmani, respectând însă forma sonetelor de tip petrarchist, și care pătrunseseră în acea parte a lumii de la curtea lui Diocletian, de pe coasta dalmată.

Serif amânase să se căsătorească atât timp cât își continuase cercetările și până la urmă își luase o soție doar ca să închidă gura tuturor celor din cercul lui de cunoștințe care îl tot pisau să o facă. Îl vizita des pe tatăl Stelei, care îl învățase limba albaneză. Bătrânul lui profesor începuse să-l ia peste picior pentru că de atât timp era holtei. În glumă, Serif îi spusese că o să se însoare doar dacă tovarășul lui îi dădea pe una din fiicele sale de soție. Până să-și dea seama, Serif se pomenise cu soție. După mai bine de un an, încă se mai minuna cât de fericit e alături de această drăgălașă prezență din viața lui. Mai ales că, nu de mult, îi mărturisise că e însărcinată.

Stela împachetă cu grijă așternuturile și lenjeria. I le întinse aproape cu sfială Lolei. Întotdeauna își spălase singură rufele. I se părea normal. Dar, cu copilul pe care îl aștepta, Serif insistase să-i ușureze sarcinile casnice.

Lola săltă coșul, îi mulțumi Stelei pentru cafea și se duse în drumul ei.

Într-o dimineață de aprilie, când prima zi călduroasă a început să topească zăpada și a adus miros de iarbă dinspre munți, Luftwaffe a trimis val după val de bombardiere Stuka în raiduri asupra Belgradului. Armatele a patru națiuni ostile s-au revărsat dincoace de granițe. A fost nevoie de mai puțin de două săptămâni pentru ca armata iugoslavă să capituleze. Chiar mai înainte de aceasta, Germania declarase că Sarajevo făcea parte dintr-un nou stat.

— Acesta este de acum Statul Independent al Croației Ustașe, declarase noul șef, numit de naziști. El trebuie epurat de sârbi și evrei. Nu este loc pentru nici unii dintre ei aici. Nu va rămâne piatră pe piatră din ceea ce le-a aparținut odată.

În 16 aprilie, germanii au intrat în Sarajevo și timp de două zile au devastat cartierul evreiesc. S-a jefuit tot ce era de valoare. În străvechile sinagogi au izbucnit incendii necontrolate. Legile antievreiești, pentru „protecția sângelui arian și a onoarei poporului croat“, au însemnat că tatăl Lolei, Lujo, a rămas fără serviciul de la Ministerul de Finanțe. Omul a fost în schimb obligat să intre într-o brigadă de muncă, alături de alți bărbați evrei, chiar și de profesioniști ca tatăl lui Isak, farmacistul. Cu toții au fost siliți să poarte o stea galbenă. Sora mai mică a Lolei, Dora, a fost exmatriculată de la școală. Familia lor, la fel de săracă, trebuia acum să se bazeze pe cei câțiva bănuți pe care îi puteau câștiga Lola și Rașela.

Stela Kamal era neliniștită. Soțul ei, de obicei atât de curtenitor, de preocupat de starea ei, abia dacă schimbase trei vorbe cu ea în două zile. Se întorsese de la muzeu târziu, mai că nu se atinsese de cină și apoi se închisese în biroul lui. Dimineața, la micul dejun, nu rostise mai mult de câteva vorbe și plecase devreme. Când Stela s-a dus să facă ordine în birou, a găsit masa de lucru plină de pagini, unele cu corecturi masive și multe fraze șterse, altele făcute ghem și aruncate pe jos.

De obicei Serif lucra cu mult calm. Masa lui de lucru era întotdeauna ordonată și organizată impecabil. Cu un sentiment de vinovăție aproape, Stela netezi una dintre foile aruncate. „Germania nazistă este o cleptocrație", citi ea. Nu cunoștea ce înseamnă cuvântul. „Muzeele au datoria de a se împotrivi jafului moștenirii culturale. Pierderile din Franța și Polonia puteau fi împiedicate dacă directorii muzeelor nu și-ar fi oferit priceperea și expertiza pentru a le înlesni nemților furturile. Spre rușinea noastră, am devenit în schimb una dintre cele mai nazificate profesiuni din Europa…" Nu mai scria nimic altceva. Luă de jos un alt ghemotoc. Era scris un titlu, subliniat gros: ANTISEMITISMUL LE ESTE STRĂIN MUSULMANILOR DIN BOSNIA ȘI HERȚEGOVINA. Pagina părea să fie dintr-un articol sau un fel de scrisoare deschisă, care deplângea votarea legilor antisemite. Erau multe tăieturi pe text, dar Stela putu să citească totuși frânturi de frază: „… doar un paratrăsnet folosit ca să distragă atenția oamenilor de la problemele lor reale". … „Să oferim ajutor săracilor din rândul populației evreiești, al căror număr este mult mai mare decât s-a estimat în general…"

Stela mototoli hârtia și o aruncă la coșul de gunoi. Își apăsă mijlocul la spate cu pumnul, pentru că o durea puțin. Nu se îndoise niciodată că soțul ei e omul cel mai înțelept. Nici acum nu avea vreun dubiu. Dar tăcerile lui, paginile ghemotocite, frazele acelea alarmante… Se gândi să stea de vorbă cu el despre toate acestea. Toată ziua repetă în minte ce ar putea să-i spună. Dar când bărbatul ajunse acasă, îi turnă cafeaua din *džezva* și nu zise nimic.

După câteva săptămâni au început arestările. La începutul verii Lujo a primit ordinul să se prezinte pentru a fi dus într-un lagăr de muncă. Rașela a plâns și l-a implorat să nu dea curs somațiilor, să fugă din oraș, dar Lujo i-a zis că el e un om puternic și un muncitor bun și că o să se descurce. I-a prins bărbia soției lui în mână și a spus:

— E mai bine așa. Războiul nu poate să continue la nesfârșit. Dacă eu fug, o să vină după tine.

Deși nu era un exuberant, și-a sărutat soția îndelung și tandru și apoi s-a urcat în camion.

Lujo nu știa că nu existau lagăre de muncă, ci doar niște locuri

unde se murea din cauza inaniției și torturii. Înainte ca anul să se încheie, Lujo a fost transferat, în marș, în dealurile Herțegovinei, unde exploatările de calcar semănau cu un păienjeniș de găuri, ca de vierme, ce rodeau versanții. Acolo râurile dispăreau, pierdute în peșterile subterane, și apăreau brusc la suprafață, clocotitoare, la kilometri depărtare. Lujo, împreună cu alți bărbați emaciați și plini de vânătăi – evrei, țigani, sârbi –, se oprise în buza unei peșteri adânci, ai cărei pereți nici nu se vedeau. Un paznic ustaș plesni din gârbaci și îl împinse în abis.

După Rașela au venit când Lola era plecată să livreze lenjeriile proaspăt spălate. Soldații aveau liste cu toate evreicele ai căror soți și fii fuseseră deja deportați. Le-au înghesuit în camioane și le-au dus la sinagoga în ruină.

Când se întoarse acasă, Lola găsi ușa dată de perete și descoperi că mama și sora ei dispăruseră și bruma lor de lucruri erau răvășite peste tot, semnul încercărilor disperate de a găsi ceva de valoare. Fata alergă acasă la mătușa ei, câteva străzi mai încolo, și bătu până când începură s-o doară degetele. O vecină musulmană, o femeie de treabă, care mai purta încă tradiționalul *chador*[9], deschise ușa și o luă pe Lola înăuntru. Îi dădu niște apă și îi povesti ce se întâmplase.

Lola încercă să țină în frâu spaima care îi golise mintea. Trebuia să *gândească*. Ce avea să facă? Ce putea să facă? Singura idee ce-i stăruia în mintea confuză era că trebuie să le găsească. Se răsuci să plece. Vecina își puse mâna pe brațul ei.

— O să fii recunoscută acolo. Ia asta, zise ea, întinzându-i Lolei un *chador*.

Fata se înfășură în mantie și porni către sinagogă. Ușa de la intrare abia se mai ținea în balamalele stricate, toată numai așchii lăsate de topoare. În dreptul ei erau niște gărzi, așa că Lola se furișă pe o latură a clădirii, înspre mica încăpere unde erau depuse *siddurim*[10]. Vitraliul ferestrei era țăndări. Lola își scoase *chador*-ul și îl înfășură în jurul mâinii. Slăbi un ciob din locașul lui de plumb, băgă mâna înăuntru și ridică zăvorul. Rama ferestrei, acum fără geam, se înclină în afară. Lola se iți peste pervaz. Cămăruța era în dezordine, rafturile fuseseră dărâmate și cărțile de rugăciuni de pe ele erau împrăștiate peste tot pe podea. Era un miros respingător. Cineva defecase deasupra paginilor lor.

Cu brațele ei puternice, întărite de căratul rufelor ude, Lola se săltă, până ce ajunse cu coastele sprijinite de cercevea. Se cățără, dând din picioare, cu muchia de plumb hârșâindu-i hainele, și se strecură prin deschizătură, căzând apoi pe podea, cât putu mai ușor. Se duse să deschidă puțin ușa grea, de lemn lustruit. Un miros pătrunzător, de teamă și sudoare, de hârtie arsă și urină stătută, umplea sanctuarul profanat. Arca în care fusese adăpostită străvechea Tora a comunității,

adusă în siguranță din Spania cu atât de multe secole în urmă, stătea căscată, deschisă și înnegrită de foc. Stranele stricate și culoarele pline de cenușă erau înțesate cu femei îndurerate, bătrâne, tinere, unele încercând să aline bebeluși ale căror țipete erau amplificate de cupola înaltă, din piatră, a sălii. Altele stăteau aduse de spate, cu capul în mâini. Lola își făcut încet loc prin mulțime, încercând să nu atragă atenția asupra sieși. Mama, micuța ei soră și mătușa stăteau într-un colț, îngrămădite una în alta. Se apropie de mama ei pe la spate și îi puse încet o mână pe umăr.

Rașela scoase un strigăt, căci crezuse că și Lola a fost prinsă.

Fata îi făcut semn să tacă și zise autoritar:

— Există o cale de ieșire, pe o fereastră. Eu pe acolo am intrat; putem scăpa toate.

Rena, mătușa Lolei, își ridică brațele dolofane și făcu un gest de refuz, arătând spre trupul său corpolent:

— Nu și eu, fată dragă. Am inima bolnavă. Nu am suflu. Eu nu plec nicăieri.

Înnebunită, Lola știa că mama ei nu și-ar fi abandonat sora mai în vârstă, pe care o adora.

— O să te ajut eu, o imploră fata. Te rog, hai să încercăm.

Chipul mamei ei, oricum ridat și marcat de griji, părea să fi devenit brusc plin de riduri mult mai adânci, ca ale unei femei mai bătrâne. Clătină din cap.

— Lola, au liste. Și-ar da seama că lipsim, când ne încarcă în camioane. Și oricum, unde să mergem?

— Putem să ne ducem în munți, zise Lola. Eu cunosc potecile, sunt peșteri unde ne putem adăposti. O să ajungem în satele de musulmani. Ei o să ne ajute, să vezi dacă nu-i așa…

— Lola, musulmanii au fost și ei aici, la sinagogă. Au dat foc și au spart și au jefuit la fel ca ustașii.

— Doar câțiva dintre ei, doar bădăranii…

— Lola, scumpa mea, știu că ne vrei binele, dar Rena e bolnavă și Dora e prea mică.

— Dar putem fugi. Crede-mă, cunosc munții, o să…

Mama își lăsă mâna, apăsat, pe brațul Lolei.

— Știu. Toate serile petrecute la Hașomer, sper sincer că te-au învățat câte ceva.

Lola o privi insistent.

— Chiar credeai că dorm? Nu. Eu am vrut să mergi acolo. Eu nu sunt ca taică-tău, îngrijorată de onoarea ta. Știu că ești o fată cuminte. Dar acum vreau să pleci din locul ăsta. Da.

Rostea cuvintele apăsat, în timp ce Lola clătina din cap.

— Sunt mama ta și de data asta trebuie să mă asculți. Pleacă. Locul meu este aici, cu Dora și cu sora mea.

— Te rog, mamă, te rog, lasă-mă cel puțin s-o iau pe Dora.

Mama Lolei făcu semn din cap că nu. Se chinuia să-și oprească lacrimile. Pielea i se pătase din cauza efortului.

— Singură ai cele mai multe șanse. Dora n-ar putea ține pasul cu tine.

— Pot să o car în spate…

Agățată de mama ei, Dora se uita când la una, când la cealaltă, cele mai iubite două fiinţe din viața ei, și începu să plângă, înțelegând că rezultatul discuției lor însemna să o piardă pe una din ele.

Rașela o mângâie, privind împrejur, cu speranța că izbucnirea fetiței nu va atrage atenția paznicilor.

— După război o să ne revedem cu toții.

Își întinse mâinile amândouă spre fața Lolei și o mângâie pe obraji.

— Du-te acum. Să rămâi în viață.

Lola își trecu mâinile prin păr, trăgând tare de firele încâlcite, până ce simți durerea. Își încolăci brațele în jurul mamei și surorii și le îmbrățișă strâns. O sărută pe mătușa ei. Apoi se întoarse cu spatele la ele și trecu împleticindu-se prin strânsoarea de trupuri încovoiate, frecându-se la ochi cu podul palmei. Când ajunse în dreptul ușii de la depozit așteptă până ce privirile paznicilor erau îndreptate în altă parte, apoi o deschise și se strecură înăuntru. Rămase cu spatele sprijinit de ușă și-și șterse nasul cu mâneca. Când lăsă brațul în jos simți o mânuță albă, întinsă să o prindă pe a ei. Era mâna unei fete cu un chip ca de spiriduș, cu niște ochi mari, în spatele unor ochelari cu lentile groase, și un deget lipit de buze. O trase tare pe Lola în jos, spre ea, apoi arătă spre fereastră. Lola văzu trecând prin dreptul ferestrei sparte forma unei căști nemțești și țeava unei puști.

— Știu cine ești, îi șopti fetița, care părea să aibă cam nouă, zece ani. Mergeai la Hașomer cu fratele meu, Isak. Anul ăsta urma să vin și eu…

— Isak unde e? o întrebă Lola, care știa că băiatul fusese exmatriculat din universitate. L-au luat și pe el la muncă silnică?

Fata scutură din cap.

— L-au luat pe tata, dar Isak e la partizani. Mai sunt și alții din grupul vostru. Maks, Zlata, Oskar… poate chiar mai mulți acum. Isak n-a vrut să mă ia cu el pentru că sunt prea mică. I-am spus că pot să duc mesaje, pot să spionez. Dar n-a vrut să mă asculte. Mi-a zis că e mai sigur să rămân la vecini. Dar a greșit. Acum *trebuie* să mă ia, pentru că aici nu mai este decât moarte.

Lola tresări. Nici un copil de vârsta fetiței nu ar trebui să vorbească aşa. Dar copila avea dreptate. Lola văzuse moartea pe fețele celor dragi.

O privi pe sora cea mică a lui Isak. Un țâști-bâști, nu mai mare ca

Dora. Avea însă pe chip aceeași expresie de intensă neliniște ca și fratele ei.

— Știu și eu…, spuse Lola. O să fie mult de mers pe jos și periculos să ieșim din oraș… Cred că fratele tău…

— Dacă vrei să afli unde este, atunci trebuie să mă iei cu tine. Altfel, nu-ți spun. Și oricum, uite ce am eu.

Copila își băgă mâna sub șorțuleț și scoase un pistol Luger, nemțesc. Lola era înmărmurită.

— De unde ai așa ceva?

— L-am furat.

— Cum?

— Când au venit să ne scoată din casă, m-am forțat și am vomitat pe soldatul care mă căra spre camion. Mâncasem tocană de pește, așa că a fost scârbos rău. M-a lăsat din brațe și a înjurat. Și cât a încercat el să se curețe de vomă, eu i l-am smuls din toc și am luat-o la fugă. Eram ascunsă în clădirea unde stă mătușa ta. M-am luat după tine până aici. Eu știu unde e frate-meu, dar nu știu să ajung acolo. Mă iei cu tine?

Lola știa că n-ar fi reușit să o convingă sau să o păcălească pe copila asta încăpățânată să-i spună unde erau Isak și ceilalți. Aveau nevoie una de cealaltă, fie că-i plăcea sau nu. De îndată ce lumina zilei începu să pălească, se cățărară afară pe geam și dispărură pe aleile lăturalnice ale orașului.

Timp de două zile Lola și Ina au dormit prin peșteri și s-au ascuns în hambare, au furat ouă și le-au sorbit crude, din găoace, până când au ajuns în zona controlată de partizani. Isak îi spusese Inei numele unui fermier, un om mai în vârstă, cu fața plină de riduri și mâini mari, noduroase.

Omul nu a pus nici un fel de întrebări. A deschis ușa casei și le-a poftit înăuntru. Văzându-le părul încâlcit și fețele murdare, nevasta lui a țistuit dezaprobator și, agitată, a pus apă la fiert într-un cazan mare și negru și le-a turnat fiecăreia într-un lighean, să se spele. Apoi le-a așezat dinainte o cratiță cu o delicioasă tocană de miel, cu cartofi și morcovi, prima mâncare adevărată de când plecaseră din oraș. Femeia le-a oblojit cu alifie picioarele pline de bătături și le-a ținut pe amândouă la pat vreme de două zile, înainte de a-l lăsa pe bărbatul ei să le conducă în tabăra din munți a partizanilor.

Lola a fost recunoscătoare pentru mâncarea și odihna de care s-au bucurat, pentru că a urmat un urcuș epuizant pe versanții stâncoși, aproape verticali. Pe măsură ce avansau, a început să-și dea seama tot mai clar de situația dificilă în care era. Până acum nu se gândise decât să scape din oraș. Nu se simțea suficient de curajoasă ca să devină o luptătoare a rezistenței. Ce lucru anume putea să facă o spălătoreasă,

care să se dovedească util? Umblau zvonuri despre atacuri ale partizanilor asupra podurilor și căilor ferate și relatări teribile despre partizani răniți și prinși de naziști. Într-una din ele se povestea cum oamenii răniți au fost întinși pe drum și germanii au trecut cu un camion peste trupurile lor. Lola se agăța cu mâinile de suprafața bolovănoasă și se trăgea în susul stâncii, cu gândul doar la acele istorisiri groaznice.

Când au ajuns pe o coamă lată, unde terenul era plat, iar mușchiul și iarba crescută formau movilițe, ca niște perine, Lola s-a prăbușit la pământ, extenuată. Deodată, dintr-un jnepeniș din fața lor a apărut o siluetă în gri. Era o uniformă germană. Fermierul s-a repezit la pământ și a luat-o în bătaia puștii. Apoi început să râdă, s-a ridicat în picioare și l-a îmbrățișat pe tânăr.

— Maks! a strigat Ina, luând-o la fugă spre tânăr, care a ridicat-o în brațe.

Maks era unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Isak. Ina îl împunse cu degetul în locul unde emblema nazistă fusese smulsă de pe uniformă. În locul ei era cusută grosolan o stea în cinci colțuri, însemnul rezistenței.

— Bună, surioara lui Isak. Bună Lola. Deci voi sunteți noile noastre *partisanka*?

Maks a așteptat ca fetele să-i mulțumească fermierului și să-și ia la revedere de la el. Pe urmă le-a condus de-a lungul coamei, până la o clădire fără etaj, făcută din bârne groase și șipci tencuite. Lola îl recunoscu pe Oskar, care stătea în iarba încinsă, cu spatele sprijinit de peretele clădirii. Mai erau doi băieți pe care nu-i știa, întinși lângă el. Cu toții erau ocupați să-și adune păduchii din vestoane, dintre care două erau de uniformă germană și unul fusese croit dintr-o pătură gri.

Maks le conduse pe Lola și pe Ina pe lângă băieți și, trecând prin cocina de la intrare, ajunseră la singura ușă a clădirii. Ușa dădea în bucătărie. Un acoperiș lung, de paie, se întindea în partea din față a clădirii și în vârf forma spațiul unei mansarde, la care se ajungea pe o scară de pod.

— E un loc bun de dormit, zise Maks. E cald. Puțin cam afumat.

Podeaua bucătăriei era din pământ bine bătătorit, acoperit parțial cu cărămizi deasupra cărora ardea un foc mocnit. Fumul se ridica drept până la căpriori și ieșea prin acoperișul de stuf. Nu exista nici un coș de fum. Un lanț masiv ținea ceaunele cu mâncare deasupra focului. Lângă o ușă, Lola observă mai multe vase cu apă. Dincolo de ea erau două încăperi acoperite cu dușumea. Una din ele avea o *pec*, o sobă din zidărie. Lola văzu prăjinile pentru uscat rufele și dădu aprobator din cap. Rufele spălate se puteau usca astfel chiar și în zilele umede sau cu ninsoare, când nu le puteai atârna afară.

— Bun venit la cartierul general al *odred*-ului[11] nostru, spuse

Maks. Suntem numai șaisprezece… acum optsprezece, cu voi două, dacă veți fi acceptate de comandant. Pe nouă dintre noi îi știi de la Hașomer. Restul sunt țărani din partea locului. Sunt băieți și fete de treabă, dar sunt tineri. Totuși, nu așa de tineri ca tine, zise, gâdilând-o pe Ina, care începu să chicotească.

Era prima dată când Lola o vedea pe copilă zâmbind.

— Fratele tău o să se mire. El este comandant adjunct în *odred*. Comandantul nostru, Branko, e din Belgrad. Acolo a fost, în secret, lider al studenților din partea Partidului Comunist.

— Unde sunt acum? întrebă Lola.

În ciuda purtării prietenoase a lui Maks, expresia „dacă veți fi acceptate de comandant“ o umpluse de groază. Oricât de teamă i-ar fi fost să devină o *partisanka*, îi era și mai frică dacă nu devenea una; să fie trimisă înapoi în orașul ucigaș.

— S-au dus să aducă un catâr. Nu peste mult o să ne mutăm de aici. Vom avea nevoie de un catâr să ne care rezervele de muniție, când plecăm în misiune. Ultima dată explozibilul și detonatoarele pe care a trebuit să le cărăm ne-au ocupat tot locul din rucsacuri. La jumătatea drumului spre sectorul pe care trebuia să-l aruncăm în aer am rămas fără hrană. Două zile n-am avut nici măcar o coajă de pâine pe care să o împărțim.

Pe măsură ce Maks vorbea, Lola devenea tot mai neliniștită. Nu știa nimic despre explozibili sau arme. Privi de jur împrejurul bucătăriei și brusc văzu ceva ce știa să facă.

— Apa asta, pot să o folosesc? a întrebat.

— Sigur, i-a răspuns Maks. E un izvor la nici zece metri de aici. Folosește câtă vrei.

Lola umplu cea mai mare din oale și o agăță deasupra focului. Ațâță jarul și mai puse ceva lemne. Pe urmă ieși.

Se opri în dreptul lui Oskar și al celor doi tineri necunoscuți. Nerăbdătoare, scurma pământul cu vârful piciorului.

— Ce e, Lola? o întrebă Oskar.

Fata simți cum i se ridică roșeața în obraji.

— Sunt curioasă dacă voi… dacă voi… n-ați vrea să-mi dați mie vestoanele și pantalonii voștri?

Băieții se uitară unii la alții și izbucniră în râs.

— Am auzit noi că fetele din Sarajevo se mișcă repede! zise unul dintre ei.

— Nu puteți scăpa de păduchi doar adunându-i, rosti Lola, repede. Se ascund prin cusături, unde nu puteți da de ei. Dacă o să vă fierb hainele, o să moară toți. Să vedeți.

Tinerii, gata de orice ca să scape de mâncărimile infernale, i-au întins hainele, tachinându-se și înghiontindu-se în răstimp, ca niște cățelandri.

— Dă-i și izmenele!

— Pentru nimic în lume!

— Să știi că eu o fac. Nu are nici un sens să scapi de păduchii din haine, dacă ei tot o să-ți alerge în jurul boașelor!

Mai târziu, când Lola întindea peste niște tufișuri hainele din care ieșeau aburi – vestoane, pantaloni, șosete și izmene –, din jnepeniș au apărut Branko și Isak, mânând un catâr care avea atârnați de samar saci plini.

Branko era un tânăr înalt și sobru, cu părul negru și ochii ce păreau în permanență mijiți, a neîncredere. Isak abia dacă îi ajungea până la umăr. Lola băgă însă de seamă, când el își luă în brațe surioara, că pieptul și brațele păreau mai bine clădite decât pe vremea studenției. Fața nu mai avea acea paloare a cuiva care stă mai mult înăuntru decât în aer liber și era ușor arsă de soare. Părea mulțumit să o vadă pe Ina; Lolei i se păru chiar că avea ochii ușor umezi. Imediat însă începu să o ia la întrebări amănunțite, ca să se asigure că nu făcuse nici un pas greșit care ar fi putut să le deconspire poziția.

Convins că totul e în ordine, se întoarse spre Lola.

— Îți mulțumesc că ai adus-o. Mulțumesc că ai venit.

Neștiind ce să spună, Lola ridică din umeri. Doar nu avusese de ales, însă nu voia să spună asta de față cu Branko, care avea să decidă dacă ea putea să rămână sau nu. Cu micuța Ina se pare că aveau ce face. Un copil putea să umble prin oraș și să înregistreze activitățile inamicului, fără să atragă atenția. Pentru Branko era însă mai puțin clar la ce ar fi putut să o folosească pe Lola și prezentarea pe care i-o făcu Isak nu a fost de prea mare ajutor.

— Lola e o camaradă de la Haşomer Hazair, i-a spus el lui Branko. A participat la toate întrunirile. Mă rog, aproape la toate. Este pricepută la drumeții…

Isak nu-i acordase niciodată Lolei prea mare atenție, așa că rămase în pană de argumente care ar fi putut să o recomande în fața comandantului său.

Branko se uită la ea cu ochii lui mijiți, până ce Lola simți că fața îi ia foc. Bărbatul ridică atunci de colțul unui veston pe care ea îl întinsese la uscat.

— Și e o bună spălătoreasă, zise. Din păcate, nu prea avem vreme pentru un astfel de răsfăț.

— Păduchii, îngăimă fata, cu greutate. Sunt purtători de tifos.

Continuă repede, de teamă să nu o lase curajul.

— În cazul infestării, trebuie… trebuie să fierbi toate hainele și lenjeriile, cel puțin o dată pe săptămână… ca să… să omori ouăle… altfel, întregul *odred* se poate molipsi.

Mordechai o învățase asta. Era acel gen de informație practică pe care Lola putea să o înțeleagă și să o rețină.

— Așa deci, zise Branko. Te pricepi la ceva.

— Știu… știu să pun atele la o fractură și să opresc sângerările și să tratez ciupiturile… pot să învăț…

— Ne-ar fi bun un doctor.

Branko continuă să o privească, de parcă doar ațintind-o cu privirea ar fi putut să-i evalueze aptitudinile.

— Isak a făcut asta până acum, dar el are alte răspunderi, mai mari. Poate să-ți arate cât știe, eventual. Și mai târziu, dacă te descurci bine, putem să te trimitem la unul dintre spitalele secrete, ca să înveți cum se tratează rănile. O să mă gândesc la asta.

Branko se răsuci și dădu să plece, iar Lola răsuflă ușurată. Apoi el păru să se răzgândească și-și întoarse iar spre ea ochii albaștri.

— Până una, alta, ne trebuie un catârgiu. Ai mai avut de-a face cu catâri?

Lola nu prea putea să-i spună că abia dacă deosebea capul de coada unui catâr. Se temea ca nu cumva Isak să o creadă prea proastă ca să fie doctor. Se uită la animalul care păștea iarbă. Se duse spre el și îi săltă chingile care îi intraseră în blană. Rana era carne vie și purulentă.

— Știu, zise Lola, că pentru o încărcătură atât de grea ar trebui să pui o pocladă sub șa, dacă vrei ca animalul să tragă pentru tine.

Deschise sacii și începu să scoată câteva din pachetele mai grele, să le ducă în casă. Când Oskar se apropie să o ajute, fata scutură din cap.

— Mă descurc, zise, zâmbindu-i timid. La noi în familie, eu am fost catârul.

Au râs atunci cu toții, inclusiv Branko. Nu s-a mai spus nimic în plus, dar Lola a înțeles că fusese acceptată ca membru în *odred*.

În seara aceea, în jurul *pec*-ii, în timp ce Branko le vorbea despre ce planuri are, pe Lola o năpădiră iar îndoielile. Branko era un zelot. La Belgrad fusese interogat și bătut pentru activismul lui politic. Vorbea despre Tito și Stalin și despre datoria partizanilor de a-i urma fără tăgadă pe acești glorioși lideri.

— Viața voastră nu vă aparține, zicea el. Fiecare zi în plus care vă este dată aparține acelor membri ai familiilor voastre care au murit. Vom reuși să ne vedem țara eliberată sau vom muri și noi. În fața noastră nu există un alt fel de viitor.

După aceea Lola a rămas trează, întinsă pe salteaua ei tare, simțindu-se pierdută și singură, tânjind după căldura dulce degajată de spatele micuț și arcuit al Dorei. Nu voia să accepte adevărul spuselor lui Branko, anume că familia ei e moartă. Dar golul pe care îl simțea înăuntrul ei nu lăsa loc de speranță. Evadarea din oraș și fuga de la o fermă la alta îi ținuseră mintea ocupată. Acum, însă, în timp ce asculta sforăiturile unor necunoscuți, simți o durere surdă. De acum

încolo, tot ce făcea va fi ca și cum ar păși printr-o ceață.

. . . . .

În următoarele câteva zile, Lola s-a ocupat de catâr. Nu prea putea să facă mare lucru dacă animalul nu era dinainte hotărât să-l facă. Prima dată când a primit sarcina să-l mâne până la un punct de livrare, de unde trebuia să aducă provizii, catârul se revoltase că trebuia să urce pieptiș și azvârlise întreaga povară într-un rug de mure. Lola a trebuit să înfrunte țepii ca să recupereze cutiile cu muniție, în timp ce înjurăturile lui Branko cădeau asupra ei ca niște lovituri.

În fiecare zi Lola încerca să se apropie de catâr, ungându-i blana roasă cu alifie din puțina rezervă pe care o aveau, în timp ce animalul scotea răgete și trăgea când într-o parte, când în alta, de parcă ar fi fost biciuit. Treptat, rănile i s-au vindecat. Lola îi cusu niște pernuțe pe care să i le așeze sub pocladă. Încropi din crengi de salcie un cadru în formă de A, ca greutatea să fie distribuită mai egal. La drumurile lungi, atunci când dădeau peste câte un petic de anason sălbatic sau de trifoi, cerea ca animalul să fie lăsat să pască o vreme.

Tratat rău, catârul se purtase și el rău. Dar încet a început să răspundă la atenția pe care i-o acorda Lola și nu a trecut prea mult până ce începu să o înghesuie afectuos cu botul lui umed. Fetei a ajuns să-i placă să-l mângâie pe urechile catifelate. Îl boteză Rid, după culoarea morcovie a blănii și pentru că roșul era culoarea mișcării de partizani.

Lola înțelese repede că dincolo de vorbăria lui Branko, *odred*-ul lui nu era cine știe ce unitate de luptă. În afară de Branko însuși, numai Isak și Maks aveau pistoale-mitralieră. Flăcăii și fetele de la ferme veniseră fiecare cu câte o pușcă de vânătoare. Comandantul de brigadă le promisese că vor primi mai multe arme, dar după fiecare livrare se părea că vreo altă *odred* avea nevoi mai presante decât ei.

Oskar se plângea de asta mai mult ca oricine, până când Branko îi spuse că dacă voia așa de tare o armă, ar trebui să captureze una.

— Ina așa a făcut și ea nu are decât zece ani, îl luă el peste picior.

În noaptea aceea Oskar a părăsit tabăra. A doua zi nu s-a întors. Lola auzi cum Isak îl mustra pe Branko.

— L-ai împins să întreprindă o acțiune prostească. Cum poate să captureze o armă, când nu are una de care să se folosească?

— Sora ta a făcut-o, zise Branko, ridicând din umeri.

Îi luase Inei Luger-ul și îl purta el la șold, cam țanțoș. În aceeași seară, Lola o ajuta pe Zlata să adune ceva lemne pentru focul din bucătărie când l-au văzut pe Oskar apărând dintre copaci, trosnind crengile de pe jos, cu un rânjet pe față, lătăreț ca al unui clovn. Pe

umăr ducea o pușcă germană. Purta o uniformă cenușie, cu câteva numere mai mare decât măsura lui, cu pantalonii suflecați și talia încinsă cu sfoară. În spate, căra un rucsac de proveniență nazistă, doldora cu provizii.

A refuzat să le spună cum a reușit, până ce nu s-au adunat și Branko, Isak și restul *odred*-ului. În timp ce le împărțea tuturor felii de cârnat nemțesc, le povesti cum se furișase în satul din apropiere, ocupat de nemți, ascunzându-se prin tufișurile de pe marginea drumului.

— A trebuit să stau acolo aproape toată ziua, privindu-i pe nemți cum vin și pleacă. Întotdeauna erau câte doi sau trei, împreună. În fine, vine unul, singur. Aștept până ce trece de mine. Sar din tufiș, îl împung cu un băț între omoplați și strig *Stoi!* Prostul chiar a crezut că eram înarmat. A ridicat brațele. I-am luat pușca și pe urmă i-am zis să se dezbrace până la izmene.

Toată lumea se zvârcolea de râs în acel moment, mai puțin Branko.

— Și pe urmă. L-ai împușcat, a rostit el, pe un ton plat și rece.

— Nu… n-am… n-am considerat că e nevoie… Nu era înarmat… m-am gândit că…

— Și mâine o să aibă iar o armă și în ziua următoare, camarade, o să te omoare. Idiot sentimental. O să-i dau pușca lui Zlata. Ea măcar o să știe cum să o folosească.

Lola nu vedea în întuneric chipul lui Oskar. Dar îi simțea furia mută.

În seara următoare *odred*-ul a primit ordin să ajute la securizarea și curățarea unui punct de livrare. Sarcina Lolei era să aibă grijă ca animalul să stea liniștit și să nu ragă, gata să care armele, stațiile radio sau medicamentele care aveau să fie lansate cu parașuta. În timp ce *odred*-ul ei sta ascuns imediat în spatele liniei de copaci, partizanii dintr-un alt *odred*, acționând sub comanda unui străin – un spion britanic, zicea cineva – potriveau tufăriș și iască pentru aprinderea focurilor de semnalizare, înșirate de-a curmezișul unei poieni, după un tipar prestabilit, astfel ca pilotul Aliaților să îl poată recunoaște. Lola tremura de teamă și de frig. Se aplecă peste blana groasă a lui Rid, căutându-i căldura. Nu avea nici o armă, în afară de grenada pe care toți partizanii trebuia să o poarte la centură. „Dacă ești pe cale să fii prins, o vei folosi ca să te omori pe tine și cât mai mulți inamici vei putea să iei cu tine“, spusese Branko. „Sub nici o formă nu trebuie să fiți prinși vii. Folosiți grenada și atunci nu va exista eventualitatea de a trăda sub tortură.

Luna încă nu răsărise. Lola ridică privirea, căutând lucirea vreunei stele. Frunzișul des al arborilor îi refuză însă până și asta. Imaginația îi popula întunericul cu nemți care așteptau să-i atace prin

surprindere. Noaptea trecu pe nesimțite. Chiar înainte de ivirea zorilor vântul se înteți, biciuind crengile brazilor. Branko decise că livrarea a fost probabil anulată și îi semnaliză Lolei să se pregătească de plecare. Istovită, țeapănă de frig, Lola se ridică cu greu în picioare și îi potrivi căpăstrul lui Rid.

Exact atunci, din depărtare se auzi bâzâitul unui aeroplan. Branko începu să răcnească ordine, să se aprindă focurile. Focul lui Isak nu voia să se aprindă. Băiatul înjura și se lupta cu lemnele. Lola nu se credea curajoasă. Nu ar fi descris drept curaj sentimentul care punea stăpânire pe ea. Tot ce știa era că nu-l putea lăsa pe Isak acolo, expus, luptându-se de unul singur. Își făcu loc printre tufe și ieși în poiană. Se aruncă pe burtă și începu să sufle cu putere în focul încăpățânat, care abia pâlpâia. Flacăra a izbucnit exact atunci când forma voluminoasă a unui avion Dakota se profila deasupra lor. Pilotul a dat un tur de recunoaștere și apoi s-a întors, împrăștiind o ploaie de pachete, fiecare cu micuța lui parașută. Partizanii au apărut din pădurea înconjurătoare, alergând să adune prețioasa încărcătură. Lola reteză corzile parașutei și împachetă mătasea, pe care urma s-o folosească ca să facă bandaje.

Odred-urile lucrau repede, iar cerul începea să se lumineze dinspre est. Când s-a crăpat de ziuă, Lola mergea deja pe creasta îngustă a unui masiv, cu Rid încărcat la maximum, pășind supus pe lângă ea, și se străduia să se depărteze cât mai mult de punctul de livrare, înainte ca nemții să ajungă acolo. De câte ori ajungeau la un pârâu, Branko îi dădea lui Maks ordin să intre în apă și să răstoarne pietrele acoperite cu mușchi. După ce *odred*-ul traversa cursul de apă, pietrele erau întoarse la loc, la fel cum fuseseră, cu mușchiul intact, fără urme de bocanc sau de copită de catâr.

. . . . .

Timp de șapte luni *odred*-ul Lolei a fost în mișcare, arareori păstrând același loc de tabără mai mult de o noapte sau două, continuând să distrugă linii de cale ferată sau mici poduri. În multe nopți primeau adăpost în hambarul câte unui fermier, unde dormeau în căldura degajată de animale, culcușiți în paie. Alteori însă își puneau tabăra în pădure și doar un strat din ace de brad le ținea loc de pătură, ca să-i protejeze de frigul cumplit. Deși nu era niciodată la mai mult de opt kilometri de cel mai apropiat post inamic, *odred*-ul lor a reușit să scape din ambuscadele cărora le-au căzut pradă alte unități. Branko se fălea cu asta, de parcă ar fi fost rezultatul felului în care îi conducea el. Se aștepta să fie servit și respectat ca un general de armată. Odată, la capătul unui marș epuizant, s-a așezat lângă un copac să se odihnească, în timp ce toți ceilalți s-au împrăștiat să adune

lemne de foc înainte ca noaptea să-i împresoare. Oskar a aruncat o legătură mare de crengi lângă fălosul Branko, bombănind ceva despre cum comuniștii se presupunea că elimină privilegiile elitiste.

Într-o clipă, Branko a fost în picioare. L-a înșfăcat pe Oskar de uniformă și l-a izbit cu putere de trunchiul unui copac.

— Țânci smiorcăiți ce sunteți. Norocul vostru că am fost numit să vă fiu conducător. Ar trebui să-mi mulțumiți în fiecare zi că vă țin în viață.

Isak s-a băgat între ei și l-a împins ușor pe Branko la o parte.

— Ce ne ține pe noi în viață, a spus el, blajin, nu este norocul, nici conducerea ta *excelentă*. Loialitatea populației civile ne ține. Fără sprijinul lor, n-am fi în stare să supraviețuim nici cinci minute.

O clipă a părut că Branko o să-l pocnească pe Isak. S-a abținut totuși, nu se știe cum, și a făcut un pas înapoi, scuipând pe jos, disprețuitor.

Lola simțise iritarea crescândă a lui Isak față de Branko. Știa că el dezaprobă perorațiile neîncetate ale lui Branko, care se prelungeau târziu în noapte, chiar și după marșuri lungi, când tinerii extenuați ar fi preferat să doarmă în loc să asculte discursuri interminabile despre plusvaloare și falsa conștiință. Isak încerca să pună capăt predicilor politice, dar de multe ori Branko îi dădea înainte, tot așa, fără să-și dea seama. Frustrarea cea mai mare venea din diferența dintre vanitatea lui Branko și opinia destul de proastă pe care o avea despre el comandantul de brigadă din regiunea lor. Branko promitea să obțină arme mai bune, dar promisiunile nu se materializau. Îi spusese Lolei că va fi trimisă la un spital de campanie, pentru pregătire, dar nu s-a întâmplat niciodată.

Fata se simțea totuși utilă în rolul de catârgiu și până și Branko, zgârcit cu aprecierile, o lăuda din când în când. Pe măsură ce se apropia iarna, cei mai mulți s-au îmbolnăvit. Tusea lor a devenit semnalul de deșteptare dimineața. Lola se ruga de fermieri să le dea ceapă, să facă din ea comprese. Isak i-a arătat cum să combine ingredientele unor siropuri expectorante, pe care fata le administra sârguincioasă. A propus redistribuirea rațiilor, așa încât cei care se refăceau după boală să primească mai mult. Branko promisese că-i va muta într-un comandament de iarnă, dar săptămânile treceau și *odred*-ul rămânea cantonat în munți, pe o vreme necruțătoare. Numărul lor se tot micșora. Zlata, care fusese bolnavă săptămâni întregi, din cauza unei puternice infecții respiratorii, fusese luată în gazdă de o familie de țărani și acolo murise, dar măcar totul se petrecuse într-un așternut cald. Oskar, obosit de greutăți și de permanenta rea-voință a lui Branko, a dezertat într-o noapte, luând-o cu el pe Slava, una dintre fetele de fermier.

Lola era îngrijorată pentru Ina. Fetița avea aceeași tuse convulsivă

ca și restul celor din *odred*. Dar când a adus vorba să se găsească un adăpost peste iarnă pentru ea și Isak, acesta nici n-a vrut să audă.

— În primul rând, ea n-o să vrea să plece. În al doilea rând, n-am de gând să-i cer asta. I-am promis că nu mă voi mai despărți niciodată de ea. Asta e tot.

Într-o zi viforoasă de la începutul lui martie, Milovan, comandantul regional de brigadă, a convocat ce mai rămăsese din *odred* la o ședință. Când adolescenții slăbiți și bolnavi s-au adunat în jurul lui, comandantul și-a început discursul. Tito – a zis Milovan – avea o nouă concepție legată de armată. Ea urma să se întărească, formată din unități profesioniste, dure, care să-i atace direct pe germani. Trupele inamice trebuia să fie împinse înapoi în orașe, să li se taie liniile de comunicații, până când partizanii aveau să obţină controlul asupra zonelor rurale.

Lola, cu capul înfofolit într-un fular și căciula trasă bine peste urechi a crezut la început că nu înțelege ce a spus colonelul în continuare. Dar stupoarea de pe fețele celorlalți i-a confirmat adevărul celor pe care credea că le auzise. *Odred*-ul lor urma să fie desființat, chiar din acel moment.

— Mareșalul Tito vă mulțumește pentru serviciile aduse și ele nu vor fi uitate în glorioasa zi a victoriei. Acum, cei dintre voi care au arme, vă rog să le depuneți, pentru a fi adunate. Tu, fata cu catârul. Ai sarcina să le încarci. O să plecăm chiar acum. Veți aștepta până la căderea nopții, înainte să ieşiţi din dispozitiv.

Cu toții s-au uitat la Branko, așteptând ca el să spună ceva. Acesta însă, înfruntând ninsoarea viscolită cu capul plecat, nu a scos nici o vorbă. Isak a fost cel care a protestat.

— Domnule colonel? Pot să vă întreb încotro sugerați să ne îndreptăm?

— Puteți să mergeți acasă.

— Acasă? Unde acasă? continuă Isak, ridicând tonul de-acum. Nici unul dintre noi nu mai are casă. Familiile noastre au fost ucise, în cea mai mare parte. Noi, cu toții, suntem niște proscriși. Doar nu vă așteptați, la modul serios, să ne lăsăm fără arme, pe mâna ustașilor?

Apoi, întorcându-se spre Branko:

— La dracu', spune-i și tu!

Branko a ridicat capul și l-a privit cu răceală pe Isak.

— L-ai auzit pe colonel. Mareșalul Tito a spus că nu mai e loc pentru niște bande prăpădite de copii, care mânuiesc bețe și pocnitori. Acum suntem o armată de profesioniști.

— A, pricep! exclamă Isak, din glasul căruia se revărsa disprețul. *Tu* poți să-ți păstrezi arma… pistolul pe care sora mea, un copil „prăpădit", l-a furat pentru tine. Iar noi, restul, ne alegem cu o condamnare la moarte!

— Tăcere! a strigat Milovan, ridicându-și mâna înmănușată. Să vă supuneți ordinelor și serviciul vostru va fi răsplătit în viitor. Dacă nu le dați ascultare, veți fi împușcați.

Paralizată și confuză, Lola încărcă armele în spinarea lui Rid, așa cum i se ordonase. După ce legă bine cele câteva pușți și sacul cu grenade, cuprinse botul catârului cu mâinile amândouă și îl privi drept în ochi.

— Amice, ai grijă de tine, îi șopti fata. De tine, cel puțin, au nevoie. Sper să fie mai loiali și mai grijulii cu tine decât cu noi.

Îi întinse aghiotantului lui Milovan hățurile și îi dădu o traistă în care avea o prețioasă rație de ovăz. Omul se uită în fundul sacului și, după expresia lui, Lola înțelese că doar printr-un noroc Rid o să apuce să mai zărească măcar ovăzul, înainte ca el să ajungă în mațele aghiotantului. Atunci își băgă adânc mâinile înmănușate în sac și scoase doi pumni de grăunţe, plini cu vârf. Răsuflarea umedă a lui Rid îi încălzi pentru o clipă mâinile. Înainte ca animalul să fi dispărut în vârtejurile de nea, saliva lui înghețase bocnă pe lâna tricotată. Lola băgă de seamă că Branko nu s-a uitat deloc înapoi.

Restul grupului se strânse în jurul lui Isak, așteptând ca el să le prezinte vreun plan.

— Cred că ar fi cel mai bine să mergem câte doi sau în grupuri mici, a zis el.

El, unul, avea de gând să se îndrepte către teritoriul eliberat. Lola rămase tăcută, în timp ce vorba trecea de la unul la altul, în jurul focului. Unii voiau să o ia spre sud, în zonele ocupate de italieni. Alții ziceau că își vor căuta ceva rude mai îndepărtate. Lola nu mai avea pe nimeni și o speria gândul la o călătorie incertă, către un oraș necunoscut de prin sud. A așteptat să o întrebe și pe ea cineva ce planuri are, să-i ofere un loc în compania lor. Dar nimeni nu i-a spus absolut nimic. Era ca și cum fata încetase deja să mai existe. Când s-a ridicat și a părăsit cercul adunat în jurul focului, nimeni nu i-a spus noapte bună.

Lola își găsi un loc într-un cotlon din poiană și se așeză acolo, întorcându-se când pe o parte, când pe cealaltă, fără să-și găsească liniștea. Își îngrămădise puținele bunuri într-un rucsac și picioarele și le înfășurase în mai multe straturi de pânză pe care o păstrase pentru bandaje. Stătea întinsă, trează, dar cu ochii închiși. Deodată simți privirea aprigă a Inei. Copila era înfășurată în pătura ei ca într-o pupă. Avea o căciulă de lână trasă bine pe frunte, așa că nu i se vedeau decât ochii.

Lola nu și-a dat seama că o furase somnul decât atunci când simți cum o zgâlțâie mâna mică a Inei. Era tot întuneric, dar Ina și Isak erau în picioare, cu rucsacurile pregătite. Ina își duse mâna la buze, în semn de tăcere și apoi o întinse pe cealaltă, ca să o ridice pe Lola în

picioare. Precipitată, fata își rulă pătura și o îndesă în rucsac, împreună cu puținele provizii pe care le avea, apoi se luă după Ina și fratele ei.

Ceea ce s-a petrecut în zilele și nopțile care au urmat avea să-i bântuie Lolei visele. Dar în amintirile ei din starea de veghe nu a rămas decât un amestec tulbure de dureri și de spaime.

Cei trei mergeau doar noaptea și se ascundeau pe timpul scurtelor ore de lumină, dormind pe furiș, agitat, atunci când reușeau să găsească un hambar sau o căpiță de fân care să-i adăpostească, treziți cu spaima în suflet, când auzeau lătrând vreun câine, ceea ce putea să însemne prezența unei patrule germane. În a patra noapte, Inei îi crescu febra. Delira, tremura, asuda și murmura vorbe, iar Isak a trebuit să o care în brațe. În a cincea noapte temperatura nu mai putea fi controlată. Isak îi dăduse Inei șosetele și o înfofolise în paltonul lui, încercând zadarnic să-i oprească frisoanele cumplite. La jumătatea drumului pe care îl aveau de parcurs în noaptea aceea, chiar după ce traversaseră un râu acoperit de gheață, băiatul se opri și se lăsă încet jos, pe stratul de ace înghețate.

— Ce s-a întâmplat? îl întrebă Lola în șoaptă.

— Piciorul. Nu mi-l mai simt, îi răspunse Isak. Gheața… a fost un loc unde era subțire. Mi-a intrat piciorul prin ea. S-a udat și acum a înghețat. Nu mai pot să merg.

— Nu putem să ne oprim aici. Trebuie să găsim un adăpost.

— Du-te tu. Eu nu mai pot.

— Stai să văd.

Lola îndreptă lumina lanternei spre ruptura căscată în pielea ghetei lui Isak. Carnea expusă era neagră din cauza degerăturii. Piciorul îi fusese afectat cu mult înainte de accidentul din apă. Fata își puse mâinile cu mănuși peste picior, încercând să-l încălzească. Dar în zadar. Degetele erau înghețate complet, tari ca niște surcele. La cea mai mică apăsare ar fi trosnit imediat. Lola își scoase paltonul și îl întinse pe jos. O luă pe Ina și o puse pe el. Copila abia mai respira, sacadat. Încercă să-i ia pulsul, dar nu izbuti.

— Lola, spuse Isak, eu nu mai pot să merg, iar Ina e pe moarte. Trebuie să continui de una singură.

— Nu vă abandonez, a răspuns ea.

— De ce nu? Eu te-aș fi abandonat pe tine.

— Poate, răspunse Lola, ridicându-se să adune câteva vreascuri înghețate de pe pământul înțepenit de ger.

— E prea periculos să faci focul, a spus Isak. Și, oricum, n-o să-l poți aprinde cu lemnele astea bocnă.

Lola simți cum o cuprinde disperarea, ba chiar furia.

— Nu poți să renunți așa, pur și simplu, spuse.

Isak nu-i mai răspunse. Cu mare greutate se chinui să se ridice pe

mâini și genunchi și reuși cumva să stea drept.

— Ai grijă cu piciorul.

— Nu are să mă mai ducă prea departe.

Încurcată, Lola întinse mâinile să o ia pe Ina. Isak o împinse încet la o parte:

— Nu, ea vine cu mine.

Ridică copila în brațe, atât de slabă acum, că abia dacă mai avea vreo greutate. Dar în loc să se îndrepte în direcția în care merseseră, se răsuci și o porni șchiopătând înapoi, spre râu.

— Isak!

Băiatul nu întoarse privirea. Ținându-și surioara strâns în brațe, păși de pe mal pe gheață. O porni spre mijlocul râului, acolo unde gheața era subțire. Fetița își ținea capul culcat pe umărul lui. Au rămas preț de o clipă pe gheața care pârâia și trosnea. Apoi a cedat.

Lola a ajuns la Sarajevo exact când prima geană de lumină se revărsa peste crestele munților și arginta străduțele sticlind de la ploaie. Știa că n-ar fi reușit să ajungă în zona eliberată de una singură, așa că se reîntoarse în oraș. Apucă pe străzile cunoscute, alunecând pe lângă clădiri, căutând un adăpost, cât de mic, pe care acestea i-l puteau oferi, din fața stropilor de ploaie și a ochilor dușmănoși. Inspira mirosurile familiare ale orașului, de pavaj ud, de gunoi în putrefacție și de cărbuni arși. Ruptă de foame, udă până la piele și în culmea disperării, continuă să meargă, fără vreo destinație clară, până când se trezi pe treptele Ministerului de Finanțe, unde lucrase tatăl ei. Clădirea era tăcută și părăsită. Lola urcă scările largi, mângâind basorelieful înnegrit ce încadra intrarea, și se prăbuși apoi în genunchi, pe pragul ușii. Privea cum picăturile de ploaie biciuiau treptele, fiecare dintre ele stârnind cercuri concentrice, care se uneau o clipă, apoi dispăreau. Cât timp fusese în munți, își împinsese adânc în minte amintirile despre familia ei, de teamă că dacă ar fi dat frâu liber durerii, n-ar mai fi putut s-o suporte. Aici însă o năpădiră amintirile despre tatăl ei. Își dorea să fie iar copil, ocrotită și în siguranță.

Probabil că ațipise pentru câteva clipe. O trezi sunetul unor pași apăsați, de dincolo de ușă. Se retrase în umbră, nehotărâtă dacă să fugă sau să rămână. Zăvoarele se deschiseră cu un scârțâit de metal neuns și în ușă apăru un bărbat în salopetă, înfofolit până mai sus de bărbie cu un fular.

Omul n-o observase.

Lola îl salută cu formula tradițională.

— Domnul fie cu noi.

Bărbatul se întoarse, surprins. Ochii, de un albastru spălăcit, i se holbară când o văzu, o siluetă fantomatică, șiroind de apă, strânsă

toată de frică. Nu o recunoscu, schimbată cum era după lunile de restriște din munți. Dar Lola îl știa. Era Sava, un bătrân cumsecade, care lucrase împreună cu tatăl ei. Îi rosti numele şi apoi pe al ei.

Când și-a dat seama cine e, bătrânul s-a aplecat și a ridicat-o la el, s-o îmbrățișeze. Văzându-i bunătatea, pe Lola o copleși un sentiment de ușurare și începu să plângă. Sava se uită scrutător de-a lungul străzii, să se asigure că nu-i văzuse nimeni. Ținând-o în continuare cu brațul pe după umerii tremurând, o conduse înăuntru, închise ușa și o zăvorî la loc.

O duse pe fată în vestiarul pentru oamenii de serviciu și o înfofoli în propriul lui palton. Îi turnă cafea proaspătă dintr-un *džezva*. Când își recăpătă glasul, Lola îi povesti cum a fost exilată din unitatea de partizani. Ajunsă la episodul cu moartea Inei, fata nu mai putu să continue. Sava își petrecu brațul pe după umerii ei și o legănă încet.

— Poți să mă ajuți, îngăimă ea în sfârșit. Dacă nu, atunci te rog, predă-mă ustașilor acum, pentru că eu nu mai pot să fug.

Sava se uită la ea o clipă, fără să spună nimic. Apoi se ridică și o luă de mână. A scos-o din clădirea ministerului și a încuiat uşa în urma lui. Au mers în tăcere cale de vreo două cvartale. Când au ajuns la Muzeul Național, Sava a lăsat-o la intrarea portarilor și i-a făcut semn să-l aștepte pe o bancă din firida de lângă intrare.

Bătrânul a lipsit multă vreme. Lola auzea cum oamenii începeau să se miște în jurul clădirii. Începea să se întrebe dacă Sava nu o abandonase cumva acolo. Dar epuizarea și mâhnirea o făcuseră apatică. Nu mai putea face nimic care să o salveze. Așa că a stat și l-a așteptat.

Când Sava reapăru, lângă el era un bărbat înalt. Omul era de vârstă mijlocie și foarte bine îmbrăcat, cu un fes stacojiu peste părul negru cu șuvițe argintii. Avea un aer oarecum familiar, dar Lola nu-și dădea seama unde s-ar fi putut întâlni. Sava o prinse de mână, strângându-i-o să o liniștească. Apoi dispăru. Bărbatul cel înalt îi făcu semn să-l urmeze.

Ieşiră din clădire și el o pofti pe bancheta din spate a unui automobil mic, făcându-i semn să se întindă pe jos, lângă banchetă. Abia după ce porni motorul și se îndepărtă de trotuar, omul începu să vorbească. Avea un accent rafinat și când a întrebat-o pe unde umblase și ce a făcut vocea îi era blândă.

Nu parcurseseră o distanță prea mare când mașina se opri și el coborî, spunându-i Lolei să rămână pe loc. Nu lipsi decât câteva minute. Când se întoarse, îi întinse Lolei un *chador*. Apoi îi făcu insistent semn să rămână întinsă pe jos.

— Domnul fie cu noi, efendi!

Bărbatul schimbă câteva politețuri cu vecinul care trecuse pe lângă el, prefăcându-se a căuta ceva în portbagaj. Când acela dădu

colțul străzii, deschise portiera din spate și îi făcut Lolei semn să-l urmeze. Fata își trase *chador*-ul peste față și rămase cu privirea în pământ, așa cum văzuse că făceau femeile musulmane cuviincioase. Intrară în clădire și bărbatul bătu repede la ușă, care se deschise imediat.

Soția lui stătea chiar în spatele ușii, așteptându-i. Lola ridică privirea și o recunoscu. Era tânăra soție care îi oferise cafea când venise să ia rufele la spălat. Stela nu dădu vreun semn că și-ar fi amintit de Lola, lucru deloc surprinzător, dat fiind cât de mult se schimbase înfățișarea ei. Anul acela o îmbătrânise. Era slabă și musculoasă, iar părul îi era tuns scurt, băiețește.

Stela privi neliniștită când la chipul tras al Lolei, când la cel al soțului ei, vădit îngrijorat. Acesta îi spuse ceva în albaneză. Lola habar n-avea ce anume, dar o văzu pe Stela făcând ochii mari. Bărbatul continuă să vorbească, blând, dar apăsat. Ochii Stelei se umplură de lacrimi, dar și-i șterse cu o batistă de dantelă și se întoarse apoi către Lola.

— Ești binevenită în căminul nostru. Soțul meu îmi spune că ai suferit foarte mult. Vino acum să te speli, să mănânci și să te odihnești. Mai târziu, după ce vei fi dormit, o să vorbim cum să te protejăm cel mai bine.

Serif își privi nevasta cu o expresie blândă, de tandrețe amestecată cu mândrie. Lola îi surprinse privirea și îmbujorarea Stelei, când se uită și ea la el. Să fii iubită astfel, se gândi ea, ar însemna cu adevărat ceva.

— Trebuie să mă întorc la muzeu acum, zise omul. Ne vedem diseară. Soția mea o să aibă grijă de tine cum trebuie.

Senzația apei fierbinți și parfumul plăcut al săpunului erau un lux care, pentru Lola, părea să aparțină unei alte vieți. Stela îi dădu să mănânce supă fierbinte și pâine proaspătă și Lola se strădui cât putu să mănânce încet, chiar dacă îi era atât de foame, încât ar fi apucat bolul cu amândouă mâinile și ar fi sorbit supa dintr-odată. Când termină, Stela o conduse într-o mică încăpere cu alcov. Înăuntru era un pătuț de copil și în el dormea un bebeluș.

— El e fiul meu, Habib, născut toamna trecută, îi explică Stela.

Apoi arătă spre o canapea joasă, lipită de un perete.

— Asta poate să fie și camera ta.

Lola se întinse pe ea și, chiar înainte ca Stela să revină cu o cuvertură, adormi epuizată.

Se trezi cu senzația că urcă înot din adâncurile unei ape. Pătuțul de lângă ea era gol. Auzea niște glasuri șoptite, unul îngrijorat, altul care încerca să o liniștească. Apoi scâncetul domol al unui bebeluș, potolit rapid. Lola văzu că pe pat fuseseră pregătite niște haine pentru

ea. Erau veșminte necunoscute, o fustă lungă și creață, după portul țărăncilor musulmane albaneze, și un batic mare, alb, care să-i acopere părul strâns și care putea fi tras peste partea de jos a feței, acoperind-o până spre rădăcina nasului. Știa că hainele ei, o uniformă de-a partizanilor, pe care și-o cususe cu luni în urmă dintr-o bucată de pătură gri, trebuiau arse.

Se îmbrăcă, muncindu-se puțin cu baticul, cu care nu era obișnuită. Când intră în salonul tapetat cu rafturi de cărți, Serif și Stela stăteau unul lângă celălalt, adânciți în conversație. Serif își ținea pe genunchi fiul, un băiețel frumos, cu o claie de păr negru. Degetele de la mâna liberă erau împletite cu cele ale soției sale. Ridicară privirile către Lola și își retraseră repede mâinile. Lola știa că musulmanii conservatori consideră necuviincioasă exprimarea afecțiunii fizice în prezența altora, chiar și în cazul cuplurilor căsătorite.

Serif îi zâmbi prietenos Lolei.

— Măi, să fie, arăți ca o țărăncuță frumuşică! Dacă nu te deranjează, o să explicăm prezența ta aici spunând că ești o slujnică, trimisă de familia Stelei ca să o ajute cu copilul. O să te prefaci că nu înțelegi o iotă din limba bosniacă și în felul acesta nu va trebui să vorbești cu nimeni. Cel mai bine ar fi să nu ieși niciodată din apartament, așa că n-o să știe prea multă lume că eşti aici. Trebuie să-ți dăm un nume musulman… Leila îți convine?

— Nu merit această bunătate, șopti Lola. Ca voi, niște musulmani, să țineți un evreu….

— Haide, zău! o întrerupse Serif, dându-și seama că fata era cât pe ce să izbucnească în plâns. Evreii și musulmanii sunt veri, urmașii lui Avraam. Știi că noul tău nume înseamnă „seară“ și în arabă, limba Coranului nostru sfânt, dar și în ebraică, limba Torei voastre?

— Eu… eu… noi n-am învățat ebraica, se bâlbâi Lola. Familia mea nu era religioasă.

Părinții Lolei obișnuiau să meargă la clubul evreiesc, dar nu fuseseră niciodată la sinagogă. În anii când își permiteau, de Hanuka se străduiau să-și îmbrace copiii cu haine noi, dar în afară de asta Lola nu știa prea multe despre religia ei.

— Să știi că e o limbă foarte frumoasă și fascinantă, spuse Serif. Rabinul și cu mine colaboram la traducerea unor texte înainte… mă rog, înainte de coșmarul acesta în care ne aflăm.

Își trecu o mână peste frunte și oftă.

— A fost un om bun, un foarte mare învățat și eu îl plâng.

. . . . .

În săptămânile care au urmat, Lola a fost ocupată să se adapteze

la ritmurile unei vieți cu totul diferite. Teama că va fi descoperită s-a stins cu vremea și, nu peste mult timp, tabieturile zilnice ale vieții de bonă a copilului familiei Kamal au ajuns să i se pară mult mai reale decât existența ei anterioară, de *partisanka*. A ajuns să se deprindă cu vocea blândă și ezitantă a Stelei când o chema pe numele ei nou, Leila. L-a iubit pe cel mic aproape imediat ce l-a luat prima dată în brațe. A îndrăgit-o repede și pe Stela. Femeia își ducea existența fizică într-o familie musulmană conservatoare, o viață complet domestică și retrasă, dar orizonturile ei intelectuale, de fiică și soție a unor bărbați erudiți, erau vaste. La început, Lolei i-a fost puțin teamă de Serif, care era cam de aceeaşi vârstă cu taică-său. Dar purtarea lui blândă și curtenitoare a făcut-o curând să se simtă în largul ei. Un timp, nu a fost în stare să spună ce anume era la el atât de diferit de restul oamenilor pe care îi cunoscuse. Apoi, într-o bună zi, el reuși, cu răbdare, să o facă să vorbească despre una sau alta, ascultându-i părerile ca și cum ar fi meritat să le ia în considerare și îndrumând-o cu delicatețe spre o perspectivă mai amplă asupra chestiunii. Atunci a înțeles Lola ce anume îl făcea altfel. Serif, persoana cea mai învățată pe care o cunoștea, era și singurul om care nu o făcuse niciodată să se simtă câtuși de puțin proastă.

Ziua în familia Kamal era organizată în jurul a două activități: rugăciunea și studiul. De cinci ori pe zi, Stela se întrerupea din indiferent ce făcea, se spăla cu atenție și se dădea cu parfum. Pe urmă își întindea un covoraș de mătase, pe care îl ținea doar pentru rugăciune, se prosterna și recita, așa cum era datul religiei ei. Lola nu înțelegea cuvintele, dar rimele sonore ale limbii arabe i se păreau liniștitoare.

Serile Stela lucra la câte o broderie, iar Serif îi citea cu glas tare. La început, acela era momentul în care Lola se retrăgea cu Habib, dar cei doi o poftiră să rămână și să asculte și ea, dacă vrea. Lola se așeza puțin în afara cercului gălbui făcut de lumina lămpii și îl lua pe Habib pe genunchi, legănându-l ușor. Serif alegea ca lectură povestiri pline de viață sau poezii minunate și Lola a ajuns să aștepte cu tot mai mare nerăbdare acele ore ale serii. Dacă Habib se agita și ea trebuia să iasă cu el din încăpere, Serif ori aștepta până ce revenea, ori îi rezuma ce pierduse.

Uneori, noaptea, se trezea asudată toată, după un vis în care era urmărită de câinii nemților sau în care surioara ei o striga, cerându-i ajutorul, în timp ce se chinuiau, pe brânci, printr-o pădure deasă. În alte vise, Isak și Ina dispăreau iar și iar, sub gheața spartă. Când se trezea, îl lua pe Habib din pătuțul lui și îl strângea în brațe, iar senzația trupușorului lui greu și adormit, lipit de-al ei, o liniștea.

Într-o zi Serif se întoarse mai devreme acasă de la bibliotecă. Nu-

și salută soția, nici nu întrebă de fiul lui, nici măcar nu-și scoase paltonul la ușă, ca de obicei, ci se duse direct la el în birou.

După câteva minute le chemă pe amândouă. De obicei Lola nu intra în birou. Stela făcea chiar ea curățenie acolo. Acum fata se uita la rafturile cu cărți care acopereau pereții. Volumele erau chiar mai vechi și mai frumoase decât cele din restul apartamentului; cărți în vreo șase limbi, vechi și moderne, în coperte executate manual, din piele lustruită. Serif ținea însă cu grijă în mâinile înmănușate o carte mică, legată simplu. O puse pe birou, în fața lui, uitându-se la ea cu aceeași expresie pe care o avea când își privea fiul.

— Astăzi generalul Faber a făcut o vizită la muzeu, spuse el.

De surpriză, Stela scoase o mică exclamație și-și duse mâna la cap. Faber era temutul comandant al unităților Mâna Neagră, despre care se zvonea că sunt răspunzătoare de masacrarea a mii de oameni.

— Nu, nu, nu s-a întâmplat nimic groaznic. De fapt, cred că ce s-a întâmplat a fost foarte bine. Astăzi, cu ajutorul directorului, am reușit să salvăm una dintre cele mai mari comori ale muzeului.

Serif nu a vrut să le povestească întregul șir al celor petrecute la muzeu în ziua aceea. Nici măcar nu avusese de gând să le arate hagada. Dar prezența cărții – în casa lui, în mâinile lui – i-a biruit într-o oarecare măsură precauția. Răsfoi cartea, ca ele să-i poată admira măiestria, și le spuse doar că directorul muzeului i-o dăduse în grijă.

. . . . .

Șeful lui Serif era dr. Josip Boscovic, un croat care reușise să etaleze o aparență de complicitate cu regimul ustaș din Zagreb, rămânând, de fapt, un adevărat locuitor al Sarajevoului, în adâncul inimii. Înainte să treacă în aparatul administrativ al muzeului, Boscovic fusese curator al colecțiilor de monede vechi. În Sarajevo era o figură cunoscută, o prezență obligatorie la evenimentele culturale. Avea părul negru, dat pe spate și netezit cu o pomadă puternic parfumată, iar vizita lui săptămânală la manichiuristă era un ritual de neclintit.

Când Faber trimisese vorbă că intenționa să viziteze muzeul, Boscovic a înțeles că mersul lui pe sârmă avea să înceapă cu adevărat abia acum. Vorbea prost limba germană, așa că îl chemă pe Serif la el în birou și îi spuse că va avea nevoie să-i servească de translator. El și Serif aveau pregătire și preocupări intelectuale diferite. Dar cei doi bărbați împărtășeau același devotament extraordinar față de istoria Bosniei și iubeau diversitatea care modelase această istorie. Mai împărtășeau și o mută recunoaștere a faptului că Faber reprezenta dispariția acelei diversități.

— Știi ce vrea? întrebă Serif.

— N-a spus. Dar cred că pot să ghicesc. Colegul meu din Zagreb mi-a spus că au jefuit colecția iudaică a muzeului. Știi și tu, ca și mine, că noi avem aici ceva cu mult mai important. Cred că vrea hagada.

— Josip, nu putem să i-o dăm. O va distruge, așa cum oamenii lui au distrus fiecare lucru evreiesc din oraș.

— Serif, prietene, avem încotro? Poate că n-o va distruge. Am auzit vorbindu-se că Hitler plănuiește să înființeze un Muzeu al Rasei Pierdute, unde să expună cele mai frumoase obiecte iudaice, după ce poporul însuși va dispărea…

Serif lovi cu palma în spătarul scaunului din fața lui.

— Oare lipsa de moralitate a oamenilor ăstora nu are limite?

— Șșș, făcu Boscovic, ridicând amândouă mâinile, într-un semn care să-l potolească pe colegul său, și apoi continuă, cu voce joasă, abia șoptită. Luna trecută, la Zagreb, glumeau pe chestia asta. O numeau *Judenforschung ohne Juden* – Studii evreiești fără evrei.

Boscovic ieși de după biroul lui și își puse o mână pe umărul lui Serif.

— Dacă încerci să ascunzi cartea asta, îți riști viața.

Serif îl privi cu gravitate.

— Ce altceva pot face? Eu sunt *kustos*. Oare cartea asta a supraviețuit cinci sute de ani ca să fie distrusă sub custodia mea? Dacă tu crezi că pot îngădui așa ceva, prietene, nu mă cunoști.

— Atunci, fă ce trebuie să faci. Dar, te rog, fă-o repede.

Serif reveni în bibliotecă. Cu mâini tremurânde, aduse o cutie pe a cărei etichetă scria ARCHIV DER FAMILIE KAPETANOVIC – TÜRKISCHE URKUNDEN (Arhiva Familiei Kapetanovic – Documente Turcești). Scoase de deasupra niște vechi titluri de proprietate funciară turcești. Sub ele erau câteva codice în ebraică. Îl luă pe cel mai mic dintre ele și îl îndesă sub cureaua pantalonilor, trăgându-și haina pe deasupra, ca să-i ascundă umflătura. Puse la loc în cutie actele turcești și o sigilă din nou.

Faber era un tip rezervat, nu prea înalt și cu oase mici. Avea o voce prietenoasă, pe care arareori o ridica mult peste nivelul unei șoapte, așa că lumea trebuia să fie foarte atentă când vorbea. Ochii aveau culoarea rece, opacă, a agatului verde și tenul îi era palid și străveziu, aidoma cărnii de pește.

Josip ajunsese în postul acela administrativ grație felului său fermecător de a fi, care uneori friza fățărnicia. Îl întâmpină pe general cu un salut curtenitor și nimeni n-ar fi ghicit că din cauza neliniștii pe spinare i se scurgeau picături de sudoare. Se scuză pentru puțina germană pe care o vorbește, cerându-și iertare mult mai insistent decât ar fi fost necesar.

— Colegul meu este un mare lingvist. Mă face să mă rușinez.

Serif se apropie de general și îi întinse mâna. Acesta i-o strânse

surprinzător de fără vlagă. Serif îi simți mâna, flască și moale, într-a lui. Manuscrisul i se mișcă puțin sub centura din talie.

Faber nu le-a spus care era scopul vizitei. Într-o tăcere stânjenitoare, Josip îi oferi un tur al colecțiilor muzeului. În timp ce parcurgeau sălile boltite, Serif îi dădea explicații erudite despre diferite exponate, în timp ce Faber pășea în urma lui, lovindu-și de palma spălăcită mănușile negre, din piele, fără să spună nimic.

Când ajunseră în bibliotecă, Faber dădu scurt din cap și vorbi pentru prima dată.

— Arătați-mi manuscrisele și incunabulele evreiești pe care le aveți.

Tremurând ușor, Serif scoase volumele de pe rafturi și le așeză pe o masă lungă. Era un text de matematică semnat de Elia Mizrahi, o ediție rară a unui vocabular ebraico-arabo-latin, publicat la Napoli în 1488, un volum din Talmud, tipărit la Veneția.

Mâinile palide ale lui Faber mângâiau fiecare volum. Dădea paginile cu o grijă nemaipomenită. În timp ce răsfoia cel mai rar dintre codice, uitându-se de aproape la cernelurile decolorate și la pergamentele fragile și pline de vinișoare, expresia i se schimbă. Își umezi buzele. Serif observă că avea pupilele dilatate, ca un îndrăgostit. Își întoarse privirea. Avea o senzație amestecată, de dezgust și siluire, de parcă ar fi fost martorul unui spectacol pornografic. Într-un târziu, Faber închise coperta talmudului venețian și ridică ochii, cu sprâncenele arcuite a mirare.

— Și acum, dacă se poate, hagada.

Serif simți cum pe spinare i se prelinge un firișor de sudoare fierbinte. Își răsuci palmele în sus și ridică din umeri.

— Imposibil, Herr General, zise.

Fața lui Josip, până atunci roșie, devenise de-a dreptul palidă.

— Cum adică, „imposibil“? întrebă Faber, pe un ton destul de rece.

— Ce vrea să spună colegul meu, interveni Josip, este că unul dintre ofițerii dumneavoastră a venit ieri aici și a cerut hagada. A zis că e destinată unui proiect special al Fürerului, pentru un muzeu. Evident, am fost onorați să-i dăm comoara noastră pentru un astfel de scop…

Serif începu să traducă spusele lui Josip, dar generalul îl întrerupse.

— Ce ofițer? Spuneți-mi numele lui, zise el, făcând un pas către Josip.

În ciuda conformației lui subțiri, generalul păru deodată să devină amenințător. Josip făcu un pas înapoi, lovindu-se de rafturile cu cărți.

— Domnule, nu mi-a spus cum îl cheamă. Eu… eu… n-am considerat că se cuvine să-l întreb… Dar dacă mă însoțiți până în

biroul meu, aș putea să vă dau hârtia pe care mi-a semnat-o drept chitanță.

În timp ce Serif îi traducea vorbele directorului, Faber inspiră profund.

— Foarte bine.

Se răsuci pe călcâie și se îndreptă spre ușă. Josip nu a avut mai mult de o secundă ca să schimbe o privire cu Serif. A transformat-o în cea mai elocventă privire din viața lui. Apoi, pe un ton calm ca apa unui lac, într-o zi fără vânt, Serif strigă în urma generalului:

— Domnule, vă rog, urmați-l pe director. Vă va conduce pe scara principală.

Serif știa că are foarte puțin timp la dispoziție. Spera să fi ghicit corect planul directorului. Scrise în grabă o chitanță cu numărul de catalog al hagadei și apoi, cu un alt stilou, semnă sub el cu o mâzgălitură indescifrabilă. Chemă un paznic și îi spuse omului să ducă hârtia în biroul directorului.

— Folosește scara de serviciu și grăbește-te cât poți. Pune-i-o pe masă, undeva unde să o vadă imediat ce intră.

Apoi, mișcându-se cu dinadins cât mai încet, se duse să-și ia din cuier paltonul și fesul. Ieși agale din bibliotecă și traversă holul spre intrarea principală a muzeului. Se uită drept în ochii celor din escorta generalului, care îl așteptau, înclinând din cap în semn că le-a recunoscut prezența. Când ajunse la jumătatea scărilor de la intrare, se opri să discute cu un coleg care urca. Trecu pe lângă mașina mare, neagră, care aștepta trasă la trotuar. Zâmbind și salutându-se cu oamenii pe care îi cunoștea, se opri la cafeneaua lui preferată. După aceea, doar după aceea, se îndreptă spre casă.

Pe măsură ce Serif dădea paginile hagadei, Lola suspina, văzând miniaturile splendide.

— Trebuie să fii foarte mândră de ea, îi zise bărbatul. E o mare operă de artă, pe care poporul tău a dat-o omenirii.

Stela își frângea mâinile și spuse ceva în albaneză. Serif o privi cu fermitate, dar în același timp cu bunătate. Îi răspunse în bosniacă.

— Știu că ești îngrijorată, draga mea. Și ai tot dreptul să fii. Deja adăpostim o evreică și, acum, o carte evreiască. Amândouă foarte căutate de naziști. O viață tânără și un obiect foarte vechi. Amândouă foarte prețioase. Spui că nu-ți pasă de riscuri pentru tine, iar pentru asta te apreciez și sunt mândru de tine. Te temi însă pentru fiul nostru. Și lucrurile de care te temi sunt foarte reale. Și eu mă tem pentru el. Am un plan pentru Leila, împreună cu un amic de-al meu. Mâine ne vom întâlni cu el. O va conduce la o familie din zona italiană, unde poate să rămână în siguranță.

— Dar cartea? întrebă Stela. Sunt convinsă că generalul va

descoperi vicleșugul vostru. După ce o să scotocească prin muzeu nu vor veni și aici?

— Nu-ți face griji, zise Serif, calm. Nu e deloc sigur că ne vor descoperi. Boscovic avut prezența de spirit să-i spună lui Faber că unul dintre oamenii lui a venit și a luat cartea. Naziștii sunt prădători din fire. Faber știe că ofițerii generalului sunt școliți în ale furturilor. Probabil că are vreo șase oameni pe care poate să-i creadă în stare să fure cartea, ca să se îmbogățească. Și, în orice caz – adăugă el, împăturind micul volum în pânza în care era păstrat –, după ziua de mâine ea nu va mai fi aici.

— Unde ai de gând s-o duci?

— Nu sunt sigur. Cel mai bun loc în care să ascunzi o carte ar trebui să fie o bibliotecă.

Se gândi să ducă pur și simplu cartea înapoi la muzeu, să o pună aiurea, într-un raft, printre multele alte mii de volume. Apoi își aminti însă de o altă bibliotecă, mult mai mică, unde petrecuse multe ore fericite, studiind alături de un prieten drag. Se întoarse zâmbind către Stela.

— Am să o duc în ultimul loc unde s-ar gândi cineva să o caute.

A doua zi era vineri, zi de odihnă la musulmani. Serif s-a dus la lucru ca de obicei, dar la amiază se scuză, spunând că vrea să participe la rugăciuni în cadrul colectivității. S-a întors acasă să le ia pe Stela, pe Habib și pe Lola. În loc să se îndrepte spre moscheea locală, a ieșit din oraș și a luat-o spre munți. Pe drum, Lola l-a ținut pe Habib în brațe și a jucat cu el jocurile lui preferate, „Uite-bebe-nu-e-bebe“ și „Ghici ce-i în mână“. L-a strâns lângă ea de câte ori putea, încercând să păstreze în minte mirosul căpșorului lui, care îi amintea de parfumul dulce al ierbii proaspăt cosite. Drumul a fost dificil, îngust și plin de curbe în ac de păr. Acum, în miezul verii, lumina avea culoarea bogată a untului, aurie peste holdele mici de grâu și de floarea-soarelui, care umpleau fiece petic neted de pământ printre pantele abrupte și prăvălite ale munților. La venirea iernii, zăpezile făceau aceste drumuri impracticabile până la dezghețul din primăvară. Lola se concentra asupra lui Habib ca să nu simtă greața provocată de mișcările mașinii și de propria ei neliniște. Știa că e înțelept să părăsească orașul, unde riscul de a fi descoperită era permanent. Dar ura faptul că trebuie să se despartă de familia Kamal. În ciuda mâhnirii pe care o simțea și a fricii care o bântuia, cele patru luni petrecute în casa lor îi aduseseră o liniște nemaitrăită de ea niciodată până atunci.

Era deja la apus când au traversat ultima trecătoare îngustă și au zărit satul, deschis ca o floare în micuța vale montană. Un fermier își aducea vitele de la câmp și chemările la rugăciunea de seară se

amestecau cu mugetele și gemetele vitelor în mișcare. Acolo, la înălțime, în izolarea oferită de munți, războiul și privațiunile lui păreau foarte departe.

Serif a oprit mașina în dreptul unei case scunde, de piatră. Avea pereții albi, fiecare piatră, așezată lângă următoarea cu precizia unui puzzle complicat. Ferestrele adânci, cu firidă, erau înalte și înguste, cu obloane groase, vopsite în albastru de ceruleu, care iarna puteau fi închise, ca să protejeze împotriva viscolelor. În jurul casei creștea din belșug nemțișor sălbatic, de un albastru ceva mai închis. Doi fluturi zburau leneș printre flori. Un dud bătrân își întindea ramurile deasupra curții. Imediat ce mașina a oprit, vreo șase fețișoare s-au ițit de prin frunzișul lucios. Copacul era doldora de copii, aninați de crengile lui ca niște păsări cu penajul colorat.

Unul câte unul, copiii își dădură drumul din copac și se înghesuiră în jurul lui Serif, care adusese câte ceva dulce pentru fiecare dintre ei. Din casă apăru o fată ceva mai mare, cu chipul ascuns de văl, la fel ca Stela, și îi mustră pe copii pentru că făceau gălăgie.

— Dar a venit unchiul Serif! strigară entuziasmați copiii și Lola văzu cum ochii fetei râdeau pe deasupra vălului.

— Bun venit, fiți bineveniți, într-adevăr! zise. Tata nu s-a întors încă de la moschee, dar fratele meu, Munib, este înăuntru. Poftiți, vă rog, și faceți-vă comozi.

Munib, un tânăr de vreo nouăsprezece ani cu un aer erudit, stătea la un birou, cu o lupă într-o mână și penseta în cealaltă, și fixa cu grijă un exemplar de insectă. Masa sclipea, acoperită de fragmente de aripi.

Strigat de sora lui, tânărul întoarse capul, furios că îi fusese tulburată concentrarea. Expresia de pe chip i se schimbă însă când îl văzu pe Serif.

— Domnule! Ce onoare neașteptată.

Cunoscând marea pasiune a fiului prietenului său pentru insecte, Serif îi aranjase lui Munib un post de asistent la departamentul de istorie naturală al muzeului, pe durata vacanțelor școlare.

— Mă bucur să văd că te ții de studii, în ciuda vremurilor grele, îi zise Serif. Știu că tatăl tău mai speră încă să te trimită într-o bună zi la universitate.

— *Insha'Allah*[12], răspunse Munib.

Serif luă loc pe divanul scund de sub una dintre ferestrele boltite, și sora lui Munib le conduse pe Stela și Lola în salonul femeilor, în timp ce copiii mai mici defilau înăuntru cu un șir după toate aparențele nesfârșit de tăvi: suc de struguri, stors chiar din via familiei, ceai – deja o raritate pentru cei de la oraș – castraveți cultivați în grădină și foitaje coapte în casă.

Lola nu era așadar prezentă când Serif Kamal l-a rugat pe bunul

său prieten, tatăl lui Munib și hoge în satul acela, să ascundă hagada. Nu a văzut entuziasmul de pe fața hogii, care împinse nerăbdător la o parte lucrul la care migălise fiul lui, ca să facă loc pe masă manuscrisului, și nici uimirea din ochii săi în timp ce răsfoia cartea. Soarele în amurg scălda odaia într-o lumină caldă, roșiatică. Molii minuscule luceau și dansau în lumina tot mai pală. Când unul dintre copii intră în cameră, ducând în brațe o tavă cu ceai, un mic fragment dintr-o aripă de fluture se ridică pe boarea ușoară iscată de ușa deschisă și poposi fâlfâind neobservat pe pagina deschisă a hagadei.

Serif și hogea au dus hagada în biblioteca moscheii. I-au găsit un loc strâmt, deasupra unui raft înalt, înghesuită între două volume de drept islamic. Ultimul loc în care s-ar fi gândit cineva să o caute.

În seara aceea, mai târziu, familia Kamal a coborât înapoi de pe munte, cu mașina. S-au oprit chiar la intrarea în oraș, la o casă frumoasă, cu un zid înalt de piatră. Serif se întoarse la Stela.

— Luați-vă acum la revedere. Nu putem zăbovi prea mult aici.

Lola și Stela se îmbrățișară.

— Adio, sora mea, spuse Stela. Dumnezeu să te aibă în paza lui, până ce ne vom revedea.

Cu glasul sugrumat, Lola nu i-a putut răspunde. Sărută copilul pe creștet și i-l dădu mamei lui, apoi îl urmă pe Serif în beznă.

1. Mic sul de pergament purtând versete din Biblie, pus într-o cutiuță fixată pe stâlpul ușii de intrare în casele de evrei.
2. Ladino – limbă iudeo-romanică derivată din castiliană (spaniolă) și ebraică; astăzi este vorbită de o parte dintre descendenții sefarzi ai evreilor expulzați din Peninsula Iberică (1492) și răspândiți pe o vastă arie geografică din jurul bazinului mediteranean.
3. Țara lui Israel (ebr.).
4. Plăcerea sau bucuria șabatului – sărbătoare evreiască în cinstea șabatului; are loc vineri seara sau sâmbătă după-amiază și presupune, în general, un program de cântece, o prelegere și servirea de gustări și băuturi răcoritoare (ebr.).
5. Ibric (sârbo-croată).
6. Tip de vas portabil din metal, în care se ard cărbuni, folosit pentru încălzire sau gătit.
7. Ceașcă (sârbo-croată).
8. Cărturar, membru al clasei *ulama*, învățați în domeniul științelor religioase, care au studiat Coranul, Hadithul și dreptul musulman.
9. Veşmânt de culoare neagră, un fel de mantie care acoperă aproape în totalitate corpul, lăsând la vedere doar ochii și parțial fața.
10. *Siddur* (ordine, plural – *siddurim*) – carte de rugăciuni ordonate după calendarul evreiesc. (ebr.).
11. Detașament, unitate (sârbo-croată).
12. Cu voia lui Dumnezeu (arabă).

Hanna

Viena, 1996
primăvara

PARNASSIUS

Un nume minunat pentru un fluture. Avea un fel de grandoare și eu mă simțeam fericită în timp ce traversam parcul impecabil al muzeului, spre vârtejul traficului de pe Ringstrasse. Nu mai găsisem niciodată până acum rămășițe de fluture într-o carte. Abia așteptam să ajung acasă la Werner și să-i spun totul despre el.

Bursa care mă adusese la Viena, după licență, ar fi putut să mă ducă oriunde. Ar fi avut mai multă logică să mă fi dus la Ierusalim sau la Cairo. Dar eu eram hotărâtă să studiez cu Werner Maria Heinrich sau cu Universitätprofessor Herr Doktor Doktor Heinrich, așa cum mi se spusese că trebuie să i te adresezi, austriecii fiind exact opusul australienilor în privința insistenței de a da câte un titlu separat pentru fiecare grad academic dobândit. Auzisem că este expert în tehnici tradiționale – era cel mai bun din lume la depistarea falsurilor, pentru că știa mai multe decât oricine despre meșteșugurile și materialele originare. Era și un specialist în manuscrise mozaice, ceea ce mi se părea bizar pentru un catolic german din generația lui. M-am oferit să-i fiu discipol.

Răspunsul lui la prima mea scrisoare a fost politicos, dar m-a refuzat – „onorat de interesul dumitale, dar din păcate nu sunt în postura“ etc. A doua mea scrisoare a provocat un refuz mai scurt, dar mai exasperat. La a treia am primit un răspuns de un singur rând, abrupt și destul de iritat, care în australiană s-ar traduce cu „nici de-al dracu’“. Eu tot m-am dus însă la el. Cu un tupeu imens, m-am prezentat la apartamentul lui de pe Maria-Theresienstrasse și l-am implorat să mă primească. Era iarnă și, ca mulți australieni la prima lor călătorie într-un loc cu adevărat friguros, venisem nepregătită pentru vremea cruntă. Credeam că geaca mea de piele, strânsă pe talie și destul de atractivă, era o haină de iarnă, pentru că în Sydney pentru asta îmi servea. Eram complet pe dinafară. Așa că probabil aveam un aer destul de trist când m-am proptit în pragul lui, tremurând, în timp ce fulgii de zăpadă care mi se topiseră în păr se transformaseră în mici țurțuri, care scoteau un clinchet de câte ori îmi mișcam capul. Politețea lui înnăscută l-a făcut să nu mă poată refuza.

Lunile pe care le-am petrecut măcinând pigmenți și lustruind pergamente în vastul lui apartament-atelier ori stând lângă el în departamentul de conservare al bibliotecii universitare, aflată nu prea departe, m-au învățat, cred, mai mult decât toate diplomele mele oficiale, puse laolaltă. Prima lună a fost foarte scorțoasă: „Miss Heath“, eu, „Herr Doktor Doktor“, el, corect și de-a dreptul distant.

Dar când mi s-a încheiat stagiul eram „Hanna, *Liebchen*“[1]. Cred că fiecare a umplut un gol în viața celuilalt. Eram amândoi cu efectivul incomplet la capitolul familie. Eu nu mi-am cunoscut niciodată bunicii. Familia lui fusese ucisă la Dresda, în timpul atacurilor cu bombe incendiare. El era la Berlin, în armată, desigur, deși nu vorbea niciodată despre asta. Așa cum nu pomenea nici despre copilăria petrecută la Dresda, scurtată din cauza războiului. Chiar și pe vremea aceea aveam destul tact cât să nu insist să aflu. Am observat însă că atunci când mă plimbam cu el în preajma palatului Hofburg, întotdeauna făcea mari eforturi ca să evite Heldenplatz, Piața Eroilor. Abia mult mai târziu am descoperit renumita fotografie făcută acolo în 1938. În imaginea aceea piața era ticsită de oameni, unii agățați de gigantica statuie ecvestră, ca să vadă mai bine, cu toții aclamând în timp ce Hitler anunța încorporarea poporului austriac în al Treilea Reich.

După ce am plecat de la Werner, ca să mă înscriu la Harvard pentru studiile doctorale (unde probabil că nu aș fi fost acceptată fără strălucita lui recomandare), mi-a mai scris din când în când, ca să-mi spună despre proiectele interesante la care lucra și să-mi ofere sfaturi privind cariera mea. Iar când a vizitat New Yorkul, de câteva ori, am venit cu trenul de la Boston, să-l văd. Trecuseră însă ceva ani de atunci, așa că nu eram pregătită să văd o siluetă așa de plăpândă, așteptându-mă în capătul scărilor placate cu marmură care duceau la apartamentul lui.

Stătea sprijinit într-un baston din lemn de abanos, cu măciulie de argint. Și părul îi era tot argintiu, destul de lung, pieptănat de la frunte spre spate. Purta o haină de catifea închisă la culoare, cu reverele bordate cu șnur galben-lămâie. La gât avea papion, după moda secolului al XIX-lea, o fâșie lungă de mătase imprimată, înnodată lejer sub guler. La butonieră avea un mic boboc de trandafir, alb. Știam cât e de grijuliu cu aspectul lui, așa că și eu mă străduisem mai mult ca de obicei să arăt bine, strângându-mi părul într-un coc, mai degrabă elegant decât funcțional, și îmbrăcând un costum fucsia, care dădea bine cu părul meu negru.

— Hanna, *Liebchen*! Ce frumoasă azi! Ce frumoasă! De fiecare dată când te văd, mai frumoasă!

Mi-a luat mâna și a sărutat-o, apoi s-a uitat la pielea crăpată și a țistuit.

— Hmm, prețul meseriei noastre?

Și mâinile lui erau aspre și noduroase, dar am văzut că avea unghiile proaspăt manichiurate, în timp ce ale mele, vai, nu erau.

La cei șaptezeci și cinci de ani, Werner se retrăsese de la universitate, dar încă mai publica lucrări din când în când și era uneori consultat la unele manuscrise importante. În clipa când am

pășit în apartament am văzut – și am mirosit – că nu încetase să lucreze cu materialele cărților vechi. Masa lungă din dreptul ferestrelor înalte, gotice, aceea la care stătusem alături de el și unde învățasem atât de multe, era în continuare plină de agate și de nuci-galice[2] puturoase, de unelte vechi pentru trasul foiței de aur și de pergamente în diferite stadii de prelucrare.

Acum avea o servitoare și când m-a poftit în bibliotecă – una dintre încăperile mele favorite din toată lumea, pentru că fiecare volum de acolo părea să aibă o istorie a lui – ea ne-a servit cu *kaffee*.

Aroma bogată de cardamom m-a făcut să mă simt din nou ca o studentă de douăzeci de ani. Werner căpătase obiceiul să-și bea cafeaua după moda arăbească după ce fusese profesor invitat la Universitatea Ebraică din Ierusalim, unde locuise în cartierul creștin din Orașul Vechi, printre palestinieni. De fiecare dată când simțeam mirosul de cardamom îmi aduceam aminte de el și de acest apartament, scăldat într-o lumină caldă, alb-cenușie, așa cum e lumina în Europa, și care nu-ți agresează ochii atunci când lucrezi ore în șir asupra unor detalii minuscule.

— Așa. Mă bucur să te văd, Hanna. Îți mulțumesc că ți-ai făcut vreme să-ți schimbi programul ca să-i faci pe plac unui bătrân.

— Werner, știi că îmi place să te vizitez. Dar speram să mă poți ajuta într-o chestiune.

Fața bărbatului se lumină. Se aplecă puțin în față, așezat în fotoliu.

— Spune-mi! exclamă.

Îmi adusesem notițele, așa că i-am citit din ele și i-am povestit ce făcusem la Sarajevo. A dat din cap, aprobator.

— Exact așa cum aș fi făcut și eu. Ești o elevă bună.

Apoi i-am spus despre fragmentul de aripă de *Parnassius*, care l-a intrigat, și apoi despre celelalte lucruri – firul de păr alb, mostrele de murdărie și de sare și, în sfârșit, am ajuns la ciudățenia cu canelurile de pe coperte.

— Sunt de acord, a spus Werner. În mod clar se pare că erau pregătite pentru a primi o pereche de închizători.

A ridicat spre mine ochii săi albaștri și umezi din spatele ochelarilor cu rame aurii.

— Atunci de ce lipsesc? Foarte interesant. Foarte misterios.

— Crezi că Muzeul Național ar putea să aibă vreo informație despre hagada și despre cum s-a intervenit asupra ei în 1894? E mult de atunci…

— Nu chiar atât de mult pentru Viena, scumpa mea. Sunt sigur că trebuie să existe ceva. Dar dacă e și ceva util, asta e altă poveste. Știi însă că a fost grozavă agitație când manuscrisul a ieșit la iveală. Prima hagadă ilustrată care a fost redescoperită. Doi dintre cei mai renumiți

experți ai vremii au venit până aici să o examineze. Sunt convins că muzeul are lucrările lor, cel puțin. Cred că unul din ei a fost Rothschild, de la Oxford; da, așa e, sunt sigur. Celălalt era Martell, de la Sorbona – citești în limba franceză, nu? Notițele legătorului, dacă s-au păstrat, sunt în limba germană. Dar poate că el nu a lăsat nici o însemnare. Așa cum ai văzut și tu, legăturile cărții au fost maltratate scandalos.

— De ce crezi că s-a întâmplat asta, când cartea era în centrul atenției tuturor?

— Cred că a existat o controversă legată de cine ar fi trebuit să păstreze cartea. Viena voia, desigur, să o țină aici. De ce nu? Capitala Imperiului Austro-Ungar, centrul tuturor energiilor artistice ale Europei… dar să nu uiți că la vremea aceea habsburgii doar *ocupaseră* Bosnia – și nu au anexat-o decât în 1908. Iar naționaliștii slavi urau forțele de ocupație.

Zicând acestea, Werner a ridicat un deget strâmb și l-a agitat – era un tic al lui când urma să spună ceva despre care credea că este deosebit de interesant.

— Printr-o coincidență, cel care a declanșat Primul Război Mondial s-a născut exact în anul când hagada a ajuns aici, știai?

— Te referi la studentul care l-a împușcat pe habsburgul ăla în Sarajevo?

Werner își ridică semeț bărbia și mârâi vanitos. Îi plăcea la nebunie să le spună celorlalți ceva ce ei nu știau. Eram amândoi la fel în privința asta.

— În orice caz, cred că teama de a nu incita la naționalism ar fi putut să fie motivul pentru care cartea a fost până la urmă returnată Muzeului Național al Bosniei. Eu cred că felul stângaci în care au refăcut legătura cărții a fost modul Vienei de a se răzbuna, o mică mostră de snobism meschin: dacă tot trebuie să ajungă în provincie, atunci o legătură ieftină e suficient de bună. Sau poate că a fost vorba de ceva și mai sinistru.

A coborât puţin vocea, în timp ce degetele băteau darabana pe brațul tapițat cu brocart al fotoliului.

— Nu știu dacă îți dai seama sau nu, dar anii aceia de *fin de siécle* au fost aici martorii unui val imens de antisemitism. Tot ce a spus Hitler și o bună parte din ce a făcut în privința evreilor a fost pus mai întâi în practică aici, să știi. A respirat asta odată cu aerul, cât a crescut în Austria. Trebuie să fi avut, ia să vedem, vreo cinci ani, începea să meargă la grădiniță, în Braunau, când hagada era aici. E așa de ciudat, să te gândești la astfel de lucruri…

Vocea i se stinse încet. Începusem să ne apropiem foarte mult de o zonă minată. Când a ridicat privirea spre mine și a vorbit din nou, am crezut la început că încerca să schimbe subiectul.

— Spune-mi, Hanna, l-ai citit pe Schnitzler? Nu? Fără Arthur Schnitzler nu poți înțelege nimic din ceea ce înseamnă Viena, chiar și în ziua de azi.

A bâjbâit după baston și s-a ridicat cu greu în picioare, pășind încet și precaut spre rafturile cu cărți. Și-a trecut degetul peste cotoarele volumelor, aproape toate ediții princeps sau foarte rare.

— Nu îl am decât în limba germană și tu tot nu știi germana, nu? Mare păcat. Un scriitor foarte interesant, Schnitzler, foarte – iartă-mi expresia – erotic. Foarte franc în descrierea multelor sale cuceriri. Dar scrie foarte mult și despre ascensiunea *Judenfressners* – asta înseamnă „mâncătorii de evrei“, pentru că termenul de *antisemitism* nu fusese încă născocit pe vremea când era copil. Schnitzler era evreu, bineînțeles.

A scos o carte de pe raft și a continuat:

— Asta se intitulează *Tinerețea mea la Viena*. E o ediție foarte frumoasă – un exemplar cu dedicație specială, a lui Schnitzler pentru profesorul lui de latină, un anume Johann Auer, „cu mulțumiri pentru auerisme“. Știi, am descoperit exemplarul la un bazar de carte organizat de o biserică din Salzburg. Formidabil cum nu a observat-o nimeni…

Răsfoi cartea până ce dădu de pasajul pe care îl căuta.

— Aici se scuză pentru că a scris atât de mult despre „așa-zisa chestiune evreiască“. Dar spune că nici unui evreu, oricât ar fi el de asimilat, nu îi este permis să uite adevărul nașterii sale.

Werner își potrivi ochelarii și îmi citi cu glas tare, traducând:

— „Chiar dacă reușeai să te comporți astfel încât să nu trădezi nimic, era imposibil să rămâi complet nepăsător; ca atunci când cineva – al cărui tegument, de exemplu, este anesteziat – nu poate rămâne nepăsător, ci trebuie să se uite, cu ochii larg deschiși, cum pielea îi este scrijelită cu un cuțit murdar, ba chiar tăiată până ce îi țâșnește sângele.“

Werner a închis cartea și a continuat:

— Asta scria el la începutul anilor 1900. Descrierea îți dă fiori, nu-i așa, în lumina a ceea ce avea să urmeze…

A așezat cartea înapoi pe raft și apoi și-a scos din buzunar o batistă albă, impecabil călcată, cu care s-a șters pe frunte. S-a pus cu greu înapoi în fotoliu.

— Este, deci, posibil ca refacerea legăturii să fie așa de neglijentă pentru că legătorul era unul dintre „mâncătorii de evrei“ ai lui Schnitzler.

A sorbit și ultima picătură de cafea.

— Dar poate că n-a fost nimic din toate acestea. Pe atunci nu se lua în seamă ceea ce s-ar fi putut să dezvăluie chiar și cea mai destrămată legătură de carte. Multe informații s-au pierdut atunci

când legăturile vechi au fost desfăcute și aruncate. Mă doare când mă gândesc la asta, de fiecare dată când trebuie să lucrez cu un astfel de volum. Dacă hagada a ajuns în Viena având paftale pe vechile coperte, ele erau, cel mai probabil, cele originale… dar nu poți să știi cu siguranță…

Eu ronțăiam o bucățică de prăjitură consistentă, numită Valurile Dunării, preferata lui Werner. El s-a ridicat, scuturându-și fărâmiturile de pe haină, și s-a îndreptat, târșâind pașii, spre telefon, ca să o sune pe cunoștința sa de la muzeu. După o discuție animată în germană, a pus receptorul în furcă.

— Verwaltungsdirektor[3] poate să te primească mâine. Zice că documentele din perioada aceea sunt arhivate într-un depozit situat ceva mai departe de muzeu. O să ceară să-i fie trimise până mâine la prânz. Când trebuie să ajungi la Boston?

— Pot să mai rămân o zi, două.

— Bun! O să mă suni, nu? Să-mi spui dacă ai aflat ceva?

— Desigur, am zis și m-am ridicat să plec.

Ajunsă la ușă, m-am aplecat spre el – acum era puțin adus de spate și o idee mai scund decât mine – și l-am sărutat pe obrazul ca hârtia.

— Werner, iartă-mă că te întreb, dar sigur te simți bine?

— *Liebchen*, am șaptezeci și șase de ani. Puțini suntem cei care „ne simțim bine“ la vârsta asta. Dar mă descurc.

A rămasa în pragul ușii, în timp ce eu am coborât scările. Din holul bogat decorat al intrării m-am întors, am privit în sus și i-am trimis o bezea, întrebându-mă dacă o să-l mai revăd.

În după-amiaza aceea, spre seară, stăteam pe colțul patului meu îngust de la pensiunea din apropiere de Peterskirche, cu telefonul în poală. Voiam cu disperare să-l sun pe Ozren, ca să-i spun despre *Parnassius*. Dar când mi-am scos agenda din servieta cu documente, din ea a căzut plicul cu radiografiile lui Alia. M-am simțit deodată vinovată că nesocotisem dorința lui Ozren și mă amestecasem în suferința lui. Probabil că i-ar sări din nou țandăra, dacă ar afla ce-am făcut. Avea dreptate; nu aveam de ce dracu’ să mă bag. Deși îmi doream din suflet să vorbesc cu el despre aripa de fluture, propria mea înșelăciune îmi stătea ca o sabie deasupra capului. În sfârșit, când mi-am adunat curajul să-l sun era trecut bine de ora la care credeam că mai poate fi la muzeu. Era totuși acolo, lucra peste program. I-am turnat noutățile despre carte și mi-am dat seama după voce că era încântat.

— Întotdeauna a fost o mare întrebare locul unde ar fi putut fi păstrată hagada în al Doilea Război Mondial. Știm că *kustos* a reușit cumva să o ascundă de naziști, dar au circulat mai multe istorii: că a

ascuns-o în bibliotecă, printre niște documente turcești, că a dus-o într-un sat din munți și a ascuns-o într-o moschee. Aripa ta pare să fie o dovadă în favoarea variantei cu muntele. Aș putea să caut cotele și să văd dacă pot restrânge zona la câteva sate. Pe urmă să întreb în stânga și în dreapta, să verific dacă *kustos* o fi avut vreo legătură specială cu unul dintre ele. Ar fi foarte bine dacă am ști cui trebuie să-i mulțumim pentru că a găzduit hagada în timpul războiului. Păcat că pe *kustos* nu l-a întrebat nimeni când încă era în viață. A suferit foarte mult după război, să știi. Comuniștii l-au acuzat că a fost colaboraționist nazist.

— Dar el a salvat hagada, cum ar fi putut să fie colaboraționist?

— Nu doar hagada. A salvat și evrei. Dar o acuzație de colaboraționism era un mijloc la îndemână când comuniștii voiau să scape de cineva prea intelectual, prea religios, prea direct. El a fost toate astea la un loc. S-a luptat mult cu ei, mai ales când au vrut să dărâme Orașul Vechi. Într-un timp au avut niște planuri urbanistice oribile de reînnoire. El a contribuit la zădărnicirea acestei nebunii, dar l-a costat. Șase ani de detenţie cu carceră – condiții absolut groaznice. Apoi, din senin, l-au graţiat. Așa mergeau treburile pe vremea aceea. S-a întors la vechea lui slujbă de la muzeu. Probabil însă că timpul petrecut în închisoare i-a distrus sănătatea. A murit prin 1960, după o lungă suferință.

Mi-am trecut degetele răschirate prin păr, trăgând de agrafele care îmi fixaseră cocul.

— Șase ani de carceră. Nu știu cum poate cineva să reziste la asta.

— Nu, nici eu nu știu, a zis Ozren după un moment de tăcere.

— Adică, nu e ca și cum ar fi fost soldat sau măcar un activist politic… oameni de felul acesta, te gândești, în fine, că știu la ce să se aștepte. Dar el era doar bibliotecar…

Imediat ce am rostit vorbele m-am simțit ca o toantă. La urma urmelor, Ozren era și el „doar“ un bibliotecar, dar asta nu-l împiedicase să acționeze curajos, atunci când a fost nevoit.

— Vreau spun că…

— Știu ce vrei să spui, Hanna. Deci ia zi-mi: ce planuri ai?

— Mâine o să verific arhivele de la Muzeul Național. Să văd dacă există ceva despre niște închizători. Pe urmă o să fiu vreo două zile la Boston și o să pot face câteva teste asupra petelor, în laboratorul de acolo al unui prieten.

— Bine. Să-mi spui ce afli.

— Așa o să fac… Ozren…

— Hmmm?

— Ce face Alia?

— Aproape că am terminat *Winnie de Pluș*. Mă gândeam să-i citesc după asta niște basme bosniace.

Speram ca paraziții de pe linia telefonică să fi ascuns cât de ciudat îmi suna vocea când am mormăit un răspuns.

Frau Zweig, documentarist-șef la Historisches Museum der Stadt Wien, nu era deloc așa cum mă așteptam. Avea aproape treizeci de ani, purta cizme înalte, negre, o minusculă fustiță ecosez și un jerseu albastru-electric, mulat, care îi accentua silueta de invidiat. Părul negru era tuns castron și franjurat, cu șuvițe în felurite nuanțe roșcate și blonde. Pe o parte a nasului cârn purta un bumb de argint.

— Ești prietenă cu Werner? mă întrebă, șocându-mă și mai tare, pentru că era singurul locuitor al Vienei pe care eu îl auzeam spunându-i lui Werner pe numele mic. E halucinant, nu-i așa? Cu costumele lui de catifea și toată chestia asta de secol nouăsprezece pe care o perpetuează. Pur și simplu îl ador.

Mă conduse în jos pe scările muzeului, spre labirintul de încăperi de la subsol. *Toc-toc*-ul cizmelor ei cu tocuri înalte răsuna pe pardoseala de piatră și deschise ușa ce dădea într-un depozit cu rafturi metalice, funcționale, pline cu obișnuitele accesorii pentru spații expoziționale – bucăți de rame vechi și de panouri de expunere, vitrine demontate, borcane cu substanțe de conservare.

— Scuze că te pun într-o așa magherniță, zise ea. Te-aș fi așezat în biroul meu, dar acolo am ședințe practic toată ziua – e perioada evaluării personalului, înțelegi. *Maaare* plictiseală.

A dat ochii peste cap, ca o adolescentă care se împotrivește unei directive părintești.

— Birocrația austriacă e nașpa, să știi, zise ea, încrețindu-și nasul. Eu m-am specializat la New York. Mi-a fost greu când am revenit aici, cu tot formalismul ăsta. Mi-aș dori să mă pot muta în Australia. Știi, toată lumea din New York credea că sunt de acolo. Eu ziceam Austria și ei făceau „Aaa! Cangurii sunt așa drăguți!“. I-am lăsat să creadă așa. Voi, australienii, aveți o reputație mult mai bună decât noi. Toată lumea se gândește: australienii – relaxați, distractivi. Austriecii – Lumea Veche, plicticoși. Ce zici, să mă mut acolo, în Australia?

Nu voiam să o dezamăgesc, așa că nu i-am spus că în Australia n-am cunoscut niciodată pe cineva așa de puțin plicticos ca ea, într-o funcție de documentarist.

Pe masa de lucru din mijlocul camerei sta o cutie de arhivă. Frau Zweig luă un cutter, tăie sigiliile și zise:

— Succes. Anunță-mă dacă ai nevoie de ceva. Și dă-i lui Werner un pupic imens din partea mea.

A închis ușa, dar eu încă îi auzeam ţăcănitul cizmelor, tot mai stins, îndepărtându-se pe coridor.

În cutie erau trei mape. Mă îndoiam că le mai cercetase cineva în

ultimii o sută de ani. Toate purtau timbrul sec al muzeului și inițialele K.u.K., care înseamnă *Kaiserlich und Königlich* – imperial și regal. Habsburgii aveau titlul de „împărat“ în Austria și „rege“ în Ungaria. Am suflat praful de pe prima mapă. Conținea doar două documente, ambele în limba bosniacă. Mi-am dat seama că unul din ele era o copie după un act de vânzare către muzeu de la o familie pe nume Kohen. Al doilea era o scrisoare, cu o caligrafie foarte frumoasă. Din fericire, avea atașată o traducere, făcută probabil pentru specialiștii veniți în cercetare. Am scanat versiunea în engleză.

Autorul scrisorii se prezenta ca fiind profesor – de aici și scrisul îngrijit. Era, spunea el, instructor de limbă ebraică la *maldar*-ul din Sarajevo. Traducătorul adăugase o notă în care lămurea că termenul desemna școlile elementare conduse de sefarzi. „Un fiu al familiei Kohen, elev al meu, mi-a adus hagada. Familia, rămasă recent fără cel care o întreţinea, dorea să-și mai ușureze povara financiară obținând ceva de pe urma vânzării cărții… mi-a cerut părerea despre cât valora… deși am văzut zeci de hagade, unele foarte vechi, nu am văzut niciodată miniaturi de acest fel… Când am vizitat familia, ca să aflu mai multe, am descoperit că nu existau nici un fel de informații despre hagadă în afara faptului că era la familia Kohen de «mulți ani». Văduva mi-a spus că soțul ei le povestise cum cartea fusese folosită pe când bunicul lui conducea *seder*, ceea ce o plasează în Sarajevo încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea… Femeia mi-a spus, și pot să o confirm eu însumi, că bunicul Kohen în chestiune a fost un cantor evreu școlit în Italia…“

M-am sprijinit de spătarul scaunului. Italia. Inscripția lui Vistorini – *Revisto per mi* – situa hagada la Veneția, în 1609. Oare bunicul Kohen se pregătise la Veneția? Comunitatea de evrei de acolo trebuie să fi fost mult mai mare și mai prosperă decât cea din Bosnia, iar orașul avea o bogată moștenire muzicală. Oare acolo a dobândit cartea?

Mi-am imaginat familia aceea, cu patriarhul ei școlit și cosmopolit, adunată în jurul mesei de *seder*; fiul, un copil în pragul devenirii ca bărbat, care își va fi îngropat tatăl la soroc și i-a luat locul în capul mesei. Mort la rândul lui, probabil pe neașteptate, de vreme ce familia rămăsese într-o situație așa de precară. Îmi părea rău pentru văduvă, care se străduia să-și hrănească odraslele și să-i crească de una singură. Iar apoi am fost și mai tristă, când mi-am dat seama că și copiii acelor copii pieriseră probabil, pentru că după al Doilea Război Mondial în Sarajevo nu mai rămăsese nici măcar un singur evreu cu numele Kohen.

Mi-am notat să cercetez despre schimburile dintre comunitățile evreiești din jurul Adriaticii în anii 1700. Poate că a existat vreo ieșiva[4] italienească, unde cantorii bosniaci să fi studiat. Ar fi

formidabil dacă s-ar putea face o evaluare cât de cât avizată despre modul în care hagada a ajuns în Sarajevo.

Dar nimic din acestea nu avea vreo legătură cu paftalele, așa că am pus mapa deoparte și am scos-o pe următoarea. Din nefericire, Herman Rothschild, de la Biblioteca Bodleiană din Oxford, specialist în manuscrise vechi din Orientul Apropiat, avea un scris mult mai ilizibil decât acela al profesorului de ebraică. Raportul lui, zece pagini scrise îndesat, putea să fi fost la fel de bine și în limba bosniacă, atât de greu mi-a fost să-l descifrez. Am descoperit însă curând că el nu se ocupase deloc de coperte. Omul fusese atât de uluit de prezența anluminurilor, că întregul lui raport semăna mai mult cu un tratat de istoria artei, era o evaluare estetică a miniaturilor în contextul artei medievale creștine. Am citit paginile scrise de el, erudite și minunat exprimate, și am copiat câteva rânduri, să le citez în prezentarea mea. Dar nu era în ele nimic relevant în privința închizătorilor. Am pus foile deoparte și m-am frecat la ochi. Speram ca francezul care îi era confrate să fi avut o abordare mai largă.

Raportul lui M. Martell era total opus celui al omologului său britanic. Redactat cu obiectivitate, foarte concis, era în totalitate tehnic. M-a luat căscatul cât l-am răsfoit, cu enumerarea obișnuită și plicticoasă a fasciculelor și foilor, până când am ajuns la ultima pagină. Și atunci m-am oprit din căscat. Într-un limbaj tehnic, Martell a descris copertele tocite, pătate și deteriorate, făcute din piele de ied, roasă și ferfeniță. Notase că firele de in ale cusăturilor lipseau sau erau deșirate, așa încât cele mai multe dintre fascicule nici nu mai erau prinse în legătură. Din fericire și surprinzător, conform celor descrise de el, paginile nu se pierduseră.

Urmau apoi mai multe fraze scurte, care fuseseră apoi tăiate. Am aplecat mai aproape lampa de birou deasupra lor, să văd dacă nu puteam citi despre ce se răzgândise M. Martell. Fără noroc. Am întors hârtia pe partea cealaltă. Așa cum mă așteptam, scrisul lui apăsat lăsase urme parțial lizibile pe sub ștersături. Timp de câteva minute am încercat să îmbin în cuvinte literele pe care reușeam să le descifrez. Să citești de la coadă la cap cuvinte incomplete în franceză era o treabă dificilă. Până la urmă însă am reușit să citesc în mare parte și am înțeles de ce le eliminase.

„Pereche închizători nefuncționale, din argint oxidat. Pafta dublă, cu copci, blocată mecanic. După curățare cu $NaHCO_3$ diluat, a apărut motiv floral înconjurat de aripi. Gravare = relief și repusare. Fără marcaj.“ Aici, în acest muzeu de la 1894, M. Martell își trecuse pânza moale și micile lui pensule peste bucățile vechi și înnegrite de metal, până când argintul ajunsese din nou să lucească în lumină. Pentru o clipă doar, imperturbabilul M. Martell se pierduse cu firea.

„Paftalele – scrisese el – sunt de o frumusețe extraordinară.“

1. Scumpo (germ.).
2. Sau gale – excrescențe provocate de înțepăturile unor viespi pe frunzele stejarului sau ale altor plante și întrebuințate în trecut ca sursă de acid tanic sau pentru fabricarea cernelii și vopselurilor.
3. Director administrativ (germ.).
4. Instituție evreiască tradițională de învățământ superior religios.

Pene și o roză

Viena, 1894

Viena este laboratorul apocalipsei

Karl Kraus

— FRÄULEIN OPERATOARE din Gloggnitz? Îmi acordați cinstea de a vă dori să aveți o după-amiază splendidă? Sper că până acum v-ați petrecut ziua într-un mod plăcut. Apelantul de la acest capăt al firului, Herr Doktor Franz Hirschfeldt, vă prezintă omagiile sale și ar dori să vă transmită un cât se poate de recunoscător sărut-mâna, pentru că i-ați făcut favoarea de a realiza această legătură telefonică.

— Și dumneavoastră, scumpă Fräulein operatoare din Viena, vă doresc o după-amiază frumoasă. Vă mulțumesc pentru urările de bine și vă rog să acceptați în schimb felicitările mele cele mai sincere. Sunt fericită să răspund amabilei întrebări puse de dumneavoastră, vă spun că ziua mea a fost foarte agreabilă și sper ca dumneavoastră și abonații dumneavoastră să vă bucurați deopotrivă de foarte încântătoarea vreme estivală. Ca umilă reprezentantă a abonatului meu, îmi permiteți să mă aventurez în a spune că Excelența Sa, baronul, așteaptă cu nerăbdare ocazia de a adăuga chiar el urările de bine și…

Franz Hirschfeldt ținea telefonul la distanță de ureche și lovea în birou cu creionul. Nu avea răbdare pentru această pierdere de timp cu plezanterii. Cuvintele care îi treceau lui prin minte nu erau nici pe departe atât de politicoase. Ardea de dorința de a le întrerupe, ca să le spună femeilor acelora să-și țină pliscul și să facă odată afurisita de legătură. Atât de tare bătea cu creionul în muchia de nichel a biroului, încât o bucată din el se rupse, zbură prin aer traversând cabinetul medical și ateriză pe canapeaua de examinare, acoperită cu un cearșaf alb. Femeile astea nu știau că exista o limită de zece minute pentru apelurile interurbane? Uneori lui Hirschfeldt i se părea că întregul interval se irosea chiar înainte să ajungă să ia legătura cu cel apelat. Numai că ultima dată când repezise o operatoare, aceasta întrerupsese legătura cu totul, așa că acum își ținu firea.

Nu era decât încă o mică iritare, precum cea pricinuită de gulerul cămășii pe care spălătoreasa nu renunța să i-l apreteze excesiv, în ciuda indicațiilor lui exprese. În orașul acesta erau prea multe asemenea motive de enervare: slugărnicia obositoare, moda gulerelor sugrumătoare. Îl enerva faptul că trebuia să fie mereu enervat. Avea treizeci și șase de ani, era tatăl a doi copii frumoși, căsătorit cu o femeie pe care o admira încă, și se distra discret cu o serie de amante care îl amuzau. Avea succes în profesie, era chiar prosper. Pe lângă toate acestea, locuia în Viena, fără îndoială unul dintre orașele cele mai minunate din lume.

În timp ce Fräulein-ele continuau să-și anine complimentele

fluturânde de-a lungul firelor de telefon, Hirschfeldt își ridică privirea de la birou și o lăsă să hoinărească dincolo de fereastra cu cornișă. Orașul fusese suficient de încrezător, încât să-și radă propriile ziduri de cetate medievală, înlocuindu-le cu cercul larg și primitor al noului Ringstrasse; destul de pragmatic pentru a îmbrățișa industrializarea care pudra orizontul cu ceața bunăstării.

Acesta era orașul său, în toată măreția lui, capitala unui imperiu care se întindea de la Alpii Tirolezi, peste Masivul Boemiei și Marea Câmpie Ungară, până la coasta Dalmației și largile câmpii de aur ale Ucrainei. Era un centru al culturii, care atrăgea intelectualii cei mai buni și artiștii cei mai creativi – chiar seara trecută, Anna, soția lui, îl târâse să asculte cea mai nou creație a tipului ăluia, Mahler, o compoziție foarte ciudată, și el nu era oare din Boemia sau cam așa ceva? Și expoziția de pictură a lui Klimt, pe care o vizionaseră – și ea era ceva deosebit. Licență artistică, parcă așa se numea, dar artistul avea o concepție foarte ciudată despre anatomia femeii.

Nu că Viena ar fi fost încremenită. Dimpotrivă, orașul pulsa de energia frenetică a propriei lui invenții formidabile, valsul. Totuși…

Cele șapte secole de monarhie habsburgică impregnaseră capitala cu o grandoare excesivă, o îngropaseră sub vârtejuri de mortar, o înnămoliseră în valuri de frișcă, o copleșise sub rotocoalele de fireturi aurii (până și măturătorii aveau epoleți!) și o năuciseră cu acest râu – ba nu – cu această cascadă de politețuri afectate…

— …dacă pentru Herr Doktor Hirschfeldt mai este încă acceptabil să mențină legătura, Excelența Sa baronul va fi mai mult decât încântat…

Păi, el ar fi încântat, își zise Hirschfeldt în gând. Fräulein avea dreptate în privința asta. Baronul va fi foarte încântat. Încântat să afle că are un furuncul situat într-o zonă stânjenitoare și nu ditamai sifilisul. Nu era cazul pentru o doză aproape toxică de mercur sau pentru o vizită la secția unde erau tratați bolnavii de malarie, unde să contracteze o febră suficient de mare, încât să ardă chiar și infecția cea mai serioasă. Cu puțin noroc, baronul nu apucase să-i facă baronesei mărturisiri prostești în care să-și recunoască vina. Doctorul îl sfătuise să meargă singur și să-și ducă partea purulentă la cabana lui de la munte, până ce Hirschfeldt reușea să o examineze și pe amanta baronului.

Iubita baronului s-a dovedit a fi o copilă naivă, cu carnea tânără și sănătoasă, care a rezistat interogatoriului abil și plin de tact al lui Hirschfeldt. Fata tocmai ce plecase din cabinet, cu ochii de culoarea albăstrelei ușor roșii de la puțin plâns. Întotdeauna plângeau puțin; cele infectate, de disperare, cele sănătoase, de ușurare. Dar fata aceasta plânsese din pricina umilinței. Cearșaful de pe canapeaua de examinare mai păstra încă amprenta siluetei ei subțiri. Palidă precum

cearșaful, tremurase toată când Hirschfeldt îi ceruse să-și desfacă picioarele. Fata nu era o curtezană învederată. Hirschfeldt îi simțise rușinea și se purtase cu delicatețe. Uneori, când te vâri în detaliile vieții intime a unui pacient trebuie să faci pe durul, ca să ajungi la adevăr. Dar nu a fost cazul și cu ființa aceea delicată, care fusese mai mult decât dornică să povestească scurta istorie a ocaziilor când fusese sedusă, întâi de către un gentleman literat, care, din întâmplare, era și el pacientul lui Hirschfeldt și pe care îl știa drept un bărbat deosebit de grijuliu față de sănătatea sa trupească. După o idilă deloc îndelungată, o pasase baronului, să-i ofere lui atențiile ei.

Hirschfeldt avusese grijă să-și noteze adresa ei în jurnalul său intim. Poate că, după un interval decent, când nu se va mai pune problema unei încălcări a relației medic-pacient, ar putea să aranjeze o întâlnire. În orașul ăsta puteai să nimerești cu mult mai rău.

Vocea baronului, răgușită și baritonală, dar prietenoasă, se auzi în sfârșit zbârnâind pe fir și înlocuind sporovăiala Fräulein-elor. Hirschfeldt însă își măsură cuvintele. Fräulein-ele erau renumite pentru că trăgeau cu urechea.

— Bună ziua, domnule baron. Voiam doar să vă anunț cât mai repede posibil că, după toate probabilitățile, planta pe care am încercat să o identificăm nu este, aproape cu siguranță, buruiana invazivă care v-a îngrijorat.

Îl auzi pe baron la capătul firului, răsuflând ușurat.

— Hirschfeldt, îți mulțumesc. Îți mulțumesc pentru că m-ai anunțat atât de prompt. Este o mare ușurare pentru mine.

— Pentru nimic, Excelență. Dar planta are totuși nevoie încă de oarecare îngrijire – furunculul trebuia incizat – și trebuie să ne ocupăm de ea.

— Am să vin la dumneata de îndată ce mă întorc în oraș. Și îți sunt recunoscător, ca întotdeauna, pentru discreție.

Hirschfeldt închise telefonul. Discreție. De aceea îl plăteau. Toți aristocrații, cu mănușile lor de piele fină care le acopereau erupțiile din palmă. Toată burghezia atât de respectabilă, îngrozită de inflamațiile ulceroase care le zvâcneau în izmene. Știa foarte bine că mulți dintre ei nu i-ar fi permis unui evreu să le pângărească saloanele sau măcar să le țină tovărășie la o cafea. Dar erau din cale-afară de mulțumiți să îi dea pe mână îngrijirea părților lor intime și confidențele despre viața lor intimă. Hirschfeldt fusese primul din oraș care făcuse reclamă ofertei de salon „privat“ de așteptare, pentru uzul celor cu „boli secrete“. Dar asta se întâmpla atunci când își deschisese cabinetul. Trecuseră mulți ani de când nu mai avea nevoie de reclamă.

Discreția: o marfă valoroasă în orașul acesta, capitala carnalului, unde scandalul și bârfa erau combustibilul ce alimenta motorul societății. Și erau atâtea de bârfit. La șase ani de când prințul

moștenitor și amanta lui își luaseră viața în cabana de vânătoare de la Mayerling, lumea tot nu se săturase de noi zvonuri despre ceea ce numeau tragedia sau farsa aceea – în funcție de gradul de romantism sau de cinism. Desigur, hotărârea familiei regale de a mușamaliza afacerea nu făcuse decât să inflameze bârfele, așa cum se întâmplă întotdeauna cu astfel de încercări. Habsburgii poate că aveau puterea să transporte de acolo trupul Mariei Vetsera, în miezul nopții, cu o coadă de mătură vârâtă la spate, ca să disimuleze faptul că fata era moartă de patruzeci de ore. Dar chiar dacă au reușit să-i șteargă numele din presa austriacă, n-au putut împiedica ziarele străine să treacă granița și să ajungă pe sub banchetele birjelor vieneze, de unde, în schimbul unui tarif generos, vizitiul le livra ochilor avizi ai pasagerilor.

Hirschfeldt, care se pregătise sub îndrumarea medicului familiei regale, îl cunoscuse pe prințul moștenitor Rudolf. Îl plăcuse. Erau de-o seamă și aveau înclinații asemănătoare, liberale. În puținele ocazii când se întâlniseră, simțise cât de dezamăgit era prințul, cât de frustrat de rolul său, niciodată mai mult decât unul ceremonial. Nu era o viață adecvată condiției sale de adult, ținut departe de consiliile de stat, folosit pe la baluri și banchete doar ca marionetă în ținută de gală, așteptând împlinirea unui destin care pâlpâia și se îndepărta de fiecare dată când încerca să se apropie de el. Chiar și așa, însă, Hirschfeldt nu putea să treacă cu vederea tertipul stupid al sinuciderii. Ce spunea Dante despre acel papă care a abdicat de la tronul papal pentru a se dedica contemplației și care, în ciuda acestei decizii, este condamnat la unul dintre cele mai de jos cercuri ale infernului? Ceva despre faptul că a fost pedepsit pentru că întorsese spatele ocaziei de a face bine pe lume… Și de la moartea șocantă a prințului, Viena era într-un imperceptibil declin – unul care ținea mai degrabă de starea de spirit, decât de situația materială. Dar cum la Hofburg nu mai exista nici o figură cu vederi liberale care să stea cu ochii pe ei, *Judenfressers* deveneau tot mai îndrăzneți, cu fiecare an.

Cine ar fi crezut că o singură sinucidere – sau o dublă sinucidere, mai corect spus – reușise să strice buna dispoziție a unui întreg oraș? Viena își prețuia sinuciderile, mai ales pe cele dramatice, duse la îndeplinire cu oarecari înfloriturі de stil – precum a tinerei care se îmbrăcase complet în mireasă și apoi se aruncase dintr-un tren în plină viteză sau a artistului de circ, care în mijlocul reprezentației își azvârlise prăjina și se aruncase de pe sârma aflată la mare înălțime, găsindu-și moartea. Spectatorii aplaudaseră, pentru că omul sărise cu atâta vervă, încât toți crezuseră că așa era spectacolul. Doar când sângele a început să bălțească sub trupul lui zdrobit uralele se transformaseră în gemete și femeile își întorseseră fețele, înțelegând că bărbatul acela sporise cu o cifră rata sinuciderilor, și așa cea mai

ridicată din Europa.

Sinuciderile și bolile cu transmitere sexuală. Doi mari asasini ai vienezilor, de la cei cu rangul cel mai înalt, la cei mai umili.

Hirschfeldt își termină de notat detaliile cazului baronului și strigă la secretară să poftească următorul pacient. Își consultă agenda zilnică. A, da. Herr Mittl, legătorul de cărți. Bietul de el.

— Herr Doktor, Kapitän Hirschfeldt a venit să vă vadă. Să-l poftesc întâi pe el?

Hirschfeldt scoase un geamăt aproape imperceptibil, de enervare. De ce îl deranja David la clinică? Spera ca egoistul său frate să fi avut destul tact, încât să nu intre în sala privată de așteptare. Herr Mittl era un omuleț nervos și foarte curat, care în îndepărtata lui tinerețe plătise scump pentru o aventură de-o clipă. Profund rușinat de starea lui, refuzase tratamentul potrivit în fazele inițiale ale bolii, când mai existase poate o speranță de vindecare. El, mai mult decât oricine altcineva, ar fi fost terorizat să dea ochii cu un ofițer al regimentului Hoch und Deutschmeister.

— Nu, transmite-i căpitanului omagiile mele, dar roagă-l să aștepte. Herr Mittl și-a dat silința să se programeze. Trebuie să aibă întâietate.

— Foarte bine, Herr Doktor, dar…

— Dar ce? întrebă Hirschfeldt, frecându-și degetul pe interiorul gulerului, mai apretat chiar decât era de obicei.

— Sângerează.

— Of, pentru Dumnezeu. Poftește-l înăuntru.

Cât de tipic, se gândi Hirschfeldt, când fratele lui vitreg, cu un cap mai mare decât el, dar cu treisprezece ani mai tânăr, intra în cabinet, strângându-și maxilarul decorat cu o bucată de mătase înroșită. Printre firele blonde ale mustății sclipeau mici sfere rubinii de sânge.

— David, ce-ai mai făcut de data asta, pentru numele lui Dumnezeu? Alt duel? Nu mai ești tânăr. De ce mama naibii nu te poți învăța să-ți controlezi furia? De data asta, cine?

Hirschfeldt se ridicase din spatele biroului, să-și conducă fratele spre canapeaua de examinare. Apoi își aminti că nu avea o asistentă care să-i schimbe cearșaful. Mai bine să fie sigur decât să-i pară rău. Îl propti în schimb pe un scaun de lângă fereastră și apoi îndepărtă de pe rană mătasea îmbibată – o lavalieră superbă, acum distrusă.

— David.

Vocea îi era plină de reproș. Trecu degetul peste o cicatrice veche, albită, care desena un arc deasupra sprâncenei drepte a fratelui său.

— O cicatrice în urma unui duel este, presupun, pardonabilă, poate chiar dezirabilă, în cercurile tale. Două însă. Două înseamnă, categoric, prea mult.

Puse alcool pe rana cea nouă și fratele lui tresări de durere. Avea să rămână cu cicatrice, în mod sigur. Tăietura de sabie era scurtă, dar destul de adâncă. Hirschfeldt estimă că se va vindeca fără copci, dacă marginile rănii erau prinse împreună și legate strâns. Dar oare orgoliosul său frate va lăsa bandajul la locul lui? Probabil că nu. Doctorul se răsuci, să ajungă la copci.

— Ai de gând să-mi spui? Cine a fost?

— Nu e cineva pe care să-l cunoști.

— A, da? Ai fi surprins să afli pe cine cunosc eu. Sifilisul nu respectă rangurile militare.

— Nu era ofițer.

Hirschfeldt se opri o clipă, cu vârful acului de sutură sclipind deasupra rănii fratelui său. Îi întoarse acestuia fața către sine. Îl privea nonșalant o pereche de ochi somnoroși, de aceeași culoare albastru-închis ca vestonul bine croit pe care îl purta tânărul căpitan.

— Un civil? David, ai mers prea departe. Ar putea să fie un dezastru.

— Nu prea cred. În orice caz, n-am putut trece peste felul în care mi-a pronunțat numele.

— Numele?

— Ei, haide, Franz. Știi foarte bine cum pronunță unii numele evreiești. Cum transformă fiecare silabă într-un fel de farsă batjocoritoare într-un act.

— Ești prea sensibil, David. Vezi peste tot numai insulte.

— Tu n-ai fost acolo, Franz. În chestiunea asta nu te poți pune în locul meu, ca să judeci.

— Nu, n-am fost acolo de astă dată. Dar am mai văzut toate astea și înainte.

— Ei bine, chiar dacă am fost exagerat de sensibil, chiar dacă am greșit în chestiunea numelui, ceea ce s-a petrecut după aceea a dovedit contrariul. Când l-am provocat la duel a declarat că nu eram în poziția de a cere satisfacție, pentru că sunt evreu.

— Ce mai înseamnă și asta?

— Se referea, bineînțeles, la proclamația Waindhofen.

— La ce?

— Ah, Franz. Uneori mă întreb în ce oraș trăiești tu. De săptămâni întregi se vorbește prin toate cafenelele din Viena despre proclamația de la Weindhofen. Este vorba despre odioasa reacție a facțiunii naționaliștilor germani față de faptul că un mare număr de evrei, atât de la universitate, cât și din corpul de ofițeri, au devenit scrimeri capabili și periculoși. Ei, și atunci a trebuit pur și simplu să se protejeze de provocările tot mai multe. În orice caz, proclamația afirmă că un evreu este lipsit de onoare încă din ziua nașterii sale. Că el nu este capabil să facă deosebirea dintre ce e murdar și ce e curat.

Că din punct de vedere etic este subuman și imoral. Așadar, este imposibil să insulți un evreu și de aici rezultă că un evreu nu poate cere satisfacție pentru nici o insultă.

— Doamne sfinte, zise Franz, răsuflând din rărunchi.

— Vezi? spuse David, râzând și făcând apoi o grimasă, când mușchiul sfâșiat al obrazului a dat semn că nu-i place. Până și tu, înțeleptul meu frate mai mare, te-ai fi repezit probabil cu scalpelul la tipul ăsta.

Ironia făcea ca, spre deosebire de Franz, David Hirschfeldt să nu fie evreu. La un an sau doi după ce mama lui Franz murise de ftizie, tatăl lor se îndrăgostise lulea de o catolică bavareză. Ca să o poată curta, se convertise la religia ei. Fiul lor, David, fusese crescut în mirosul de tămâie arsă duminica și de brazi proaspăt tăiați pentru Crăciun. Singurul lucru evreiesc la această stea în devenire a unității Vienna Hausregiment, blond și cu ochi albaștri, era numele lui.

— Și asta nu e tot.

— Ce mai e?

— Se aude că voi fi expulzat din Silezia.

— David! Nu pot să facă așa ceva. Ești campionul lor încă din gimnaziu. E din cauza ultimei tale… aventuri?

— Nu, bineînțeles că nu. Toată lumea din Silezia a avut un duel ilegal, la un moment dat. Dar se pare că *Mutti* a mea bavareză nu mai asigură suficient sânge pur ca să contracareze sângele contaminat al tatălui nostru.

Franz nu-și dădea seama ce ar putea să spună. Fratele lui ar fi fost distrus dacă era eliminat din clubul de scrimă. Iar clubului i-ar fi dăunat dacă își pierdea cel mai bun scrimer. Dacă David avea dreptate și nu era doar excesiv de sensibil, atunci starea de fapt era mult mai rea decât își imaginase Franz.

Hirschfeldt era cu gândul aiurea când înăuntru fu poftit ultimul pacient din ziua aceea.

— Îmi pare nespus de rău că am fost silit să vă fac să așteptați, Herr Mittl, dar am avut o urgență…

Ridică privirea și atunci observă cum mergea pacientul. Imediat starea deteriorată a omului îi acapară toată atenția. Mittl abia pășea, cu picioarele țepene și complet crăcănate. Se opri în dreptul canapelei de examinare, răsucindu-și pălăria în mâini. Fața, îngustă de felul ei, era acum suptă și cenușie. Avea o pată pe cămașă, lucru neobișnuit la el; Hirschfeldt își amintea că Mittl era deosebit de scrupulos cu aspectul lui.

— Herr Mittl, zise el, domol, luați loc, vă rog și spuneți-mi cum vă simțiți.

Bărbatul se așeză cu grijă pe masa de consultații.

— Mulțumesc, Herr Doktor. Nu m-am simțit bine. Absolut deloc.

Hirschfeldt îl examină, știind ce o să găsească: tumori pline cu un lichid vâscos, palpabile pe la încheieturi, atrofie optică, slăbiciune musculară.

— Mai reușiți încă să lucrați, Herr Mittl? Trebuie să vă fie foarte greu.

În ochii omului se citi o sclipire de teamă.

— A, da. Trebuie să lucrez. Să lucrez. Nu am încotro. Chiar dacă ei complotează împotriva mea. Dau lucrările bănoase celor din gașca lor și mie îmi rămân mizeriile…

Mittl se opri brusc și-și duse mâna la gură.

— Am uitat că dumneata…

Hirschfeldt îl întrerupse, ca să evite stânjeneala amândurora.

— Cum vă descurcați cu lucrul la detalii, dacă vederea vă slăbește în așa hal?

— O am pe fiică-mea, care mă ajută la cusut. Singura în care pot să mă încred. Ceilalți ucenici sunt toți uniți împotriva mea, fură tot, până și ața de in…

Doctorul oftă. Halucinațiile paranoice erau și ele tot un simptom al bolii în fază terminală, la fel ca dizabilitățile fizice. Se întreba dacă Mittl mai primește vreo comandă, dată fiind starea lui de incapacitate. Probabil că avea o clientelă foarte fidelă.

Mittl îl fixă deodată cu o privire lucidă. Vocea îi revenise la normal.

— Cred că îmi pierd mințile. Nu mă puteți ajuta cumva?

Doctorul își întoarse privirile și se apropie de fereastră. Oare cât de mult ar fi trebuit să-i spună? Cât de mult ar fi reușit el să asimileze? Nu prea voia să pomenească despre tratamentele experimentale aplicate pacienților care nu erau poate capabili să înțeleagă riscurile complete, răsplata incertă. Aceste tratamente erau însă prea drastice pentru a fi încercate pe orice alți bolnavi în afara celor în fază terminală. Să nu facă nimic însemna să-l condamne pe bietul Mittl la o groaznică degradare, până ce moartea punea stăpânire pe el.

— Ar fi ceva, zise Hirschfeldt într-un târziu. Un coleg de-al meu din Berlin lucrează la asta. Rezultatele sunt promițătoare, dar tratamentele sunt de durată, dureroase și mi-e teamă că sunt și foarte costisitoare. Este nevoie de nu mai puțin de patruzeci de injecții, pe parcursul unui an. Substanța realizată de colegul meu este foarte toxică, pe bază de arsenic. Ideea lui este că substanța atacă părțile bolnave ale organismului mai mult decât le afectează pe cele sănătoase, care își revin, cu timpul. Dar efectele pot fi severe. Durerea la locul injecției este ceva obișnuit, la fel ca și deranjamentele gastrice. Colegul meu a înregistrat însă rezultate spectaculoase.

Susține chiar că a obținut și vindecarea, dar trebuie să vă previn că, după părerea mea, este prea devreme pentru astfel de afirmații.

Ochii încețoșați ai lui Mittl deveniră avizi.

— Ai spus „scump“, Herr Doktor. Cât?

Hirschfeldt oftă și spuse suma. Mittl își îngropă capul în mâini.

— Nu am, spuse el și, spre stânjeneala profundă a lui Hirschfeldt, începu să plângă ca un copil.

Doctorului nu-i plăcea ca ultimul pacient al zilei să fie un caz disperat. Nu era dispoziția cu care îi plăcea să plece de la clinică. Avusese de gând să treacă pe la amantă, dar când ajunse la colțul străzii ei ezită și trecu mai departe. Nu era vorba doar de Mittl. Trecuseră zece luni; frumusețea carnală a lui Rosalind, cu șoldurile ei late, începea să-l plictisească. Poate că era momentul să caute altceva… spontan îi veni în minte imaginea fetei suple și șovăielnice, cu ochii ca albăstreaua. Se întrebă într-o doară cât va dura până ce baronul se va fi săturat de ea. Nu prea mult, spera….

Era o delicioasă seară de sfârșit de vară, razele piezișe ale soarelui la apus încălzeau nudurile reci din ghips care se hârjoneau pe antablamentul unei noi și destul de ostentative clădiri de apartamente. Se întreba cine ar cumpăra astfel de locuințe. Noua clasă industrială, poate, care voia să se apropie fizic de Hofburg. Singura apropiere la care puteau spera. Toată avuția lor nu avea cum să-i ridice vreodată la statutul social al aristocrației.

Căldura ademenise în stradă tot felul de oameni. Pe Hirschfeldt îl liniștea diversitatea aceea. O familie, nevasta cu văl, bărbatul cu fes, care venise probabil tocmai din Bosnia, să vadă inima imperiului sub protecția căruia ajunseseră ținuturile lor. Mai era o țigancă din Boemia, cu tivul fustei bordat cu paiete ce clincăneau în ritmul legănat al șoldurilor. Și un țăran ucrainean, care căra pe umeri un puști cu obrajii roșii. Dacă naționaliștii germani voiau să purifice acest stat de influențele străine, vor avea de eliminat multe alte nații, mai vădit exotice, până să ajungă la evrei și cu atât mai puțin la un individ totalmente asimilat cum era fratele lui, David. Cu toate acestea, îl sâcâia din cap o voce subțire. Bosniacii și ucrainenii nu erau figuri dominante în artă, în industrie și în finanțe. Câțiva turiști care dau culoare – poate că și naționaliștii germani i-ar fi găsit atrăgători, un element pitoresc în peisajul urban. Aparent, ceea ce nu găseau atrăgător era notorietatea evreilor în toate domeniile de activitate ale Austriei de astăzi, chiar și în rândul ofițerilor de armată.

Hirschfeldt urmărise cum teii tineri și vlăstarii de sicomor prinseseră rădăcini pe esplanadele din Ringstrasse. Acum crescuseră destul de mult ca să lase dâre subțiri de umbră de-a curmezișul aleii pe care mergea. Într-o bună zi vor face umbră adevărată. Copiii lui,

poate, vor apuca să se bucure de ea…

O să se ducă acasă, da, la copiii lui; asta trebuia să facă. O să-i propună soției să facă o plimbare, cu toată familia, poate în Prater. O să discute cu ea despre David; ea o să-i înțeleagă îngrijorările. Soția nu era însă acasă, și nici copiii. Frau Hirschfeldt plecase să facă o vizită la familia Hertzl, așa i-a spus servitoarea. Iar doica dusese deja copiii în parc, să ia aer. Franz se simțea exclus, chiar dacă știa că e un sentiment irațional, pentru că de atâtea ori pretinsese că a fost reținut la clinică, la ore ca aceasta. Acum avea însă nevoie de compania soției lui și se învățase să aibă întotdeauna ce voia. Și ce găsea ea la insipida nevastă a lui Hertzl? De fapt, ce găsea Hertzl la nevastă-sa? Dar chiar în timp ce mintea lui formula întrebarea, Franz știa răspunsul.

Frumusețea blondă a lui Frau Hertzl și unghiile ei frivol colorate erau un contrast perfect favorabil pentru seriozitatea sumbră, rabinică a lui Theodor. La braț cu Julie a lui, el părea mai puțin evreu, iar Franz își dădea seama că lucrul acesta începea să conteze pentru amicul său literat. Femeia avea însă atât de puține de spus. Întreaga ei existență părea organizată în jurul modei. Propria lui soție, educată, meditativă, nu putea să o considere interesantă. Faptul că Anna își irosea timpul într-o prietenie atât de puțin profitabilă, când el avea nevoie de ea acasă, era încă un motiv de iritare. Se retrase în dormitorul lui și își scoase cămașa cu gulerul enervant. Îmbrăcă un halat de casă. Mai bine. Își înclină capul spre stânga, apoi spre dreapta, ca să scape de tensiunea de la ceafă. Se duse în salon, ceru un pahar de șnaps și se retrase în spatele paginilor largi ale cotidianului pe care îl citea.

Anna nu-l observă când se strecură pe ușă. Era cu capul plecat și mâinile ocupate să-și scoată acele de la pălărie. Își dădu jos pălăria de pai cu boruri largi și se întoarse către oglinda din hol. Franz îi văzu fața reflectată în ea. Zâmbea cu gândul la vreo glumă din mintea ei, în timp ce degetele aranjau niște bucle groase de păr, care i se desfăcuseră odată cu pălăria. În liniște, Franz puse jos paharul și se apropie de ea pe la spate, îi prinse unul dintre zulufi și o mângâie pe gât cu dosul degetelor. Soția lui tresări, înfiorată.

— Franz! M-ai speriat, protestă ea.

Când se întoarse către el, fața îi era roșie. Numai acest fapt nu ar fi fost destul ca să-l trezească pe Hirschfeldt la o bruscă și nedorită realitate. Înainte ca ea să se întoarcă de la oglindă, observase că unul dintre bumbii mici, îmbrăcați în muselină, care îi închideau bluza la spate era încheiat în butoniera greșită. Cameristei Annei, minuțioasă, nu i-ar fi scăpat niciodată așa ceva. Un lucru atât de mic, un detaliu minuscul, care dovedea o foarte mare trădare.

Hirschfeldt prinse chipul soției sale în mâini și o privi drept în ochi. Să fi fost doar imaginația lui, sau buzele ei păreau catifelate și

muncite? Brusc nu mai dori s-o atingă. Îi dădu drumul feței și-și șterse mâinile de vipușca pantalonilor, ca și cum ar fi vrut să înlăture o murdărie.

— E Hertzl? întrebă el, șuierat.

— Hertzl? repetă Anna, în timp ce ochii îi scrutau fața. Da, Franz, am fost să o văd pe Frau Hertzl, dar nu era acasă, așa că am…

— Oprește-te. Nu te obosi să mă minți. Mi-am petrecut toată viața printre nesăbuiți ai sexului, încornorați și cocotele lor.

Își trecu apăsat degetul mare peste buzele ei, zdrobindu-i-le de dinți.

— Cineva te-a sărutat.

Apoi duse mâna la spatele femeii și trase cu putere de muselina bluzei, așa încât bumbii se rupseră toți din buclele delicate de material, care îi țineau încheiați.

— Cineva te-a dezbrăcat.

Se aplecă și mai aproape.

— Cineva te-a futut.

Femeia se dădu un pas înapoi de lângă el, tremurând.

— Te întreb încă o dată: Hertzl a fost?

Ochii ei căprui erau plini de lacrimi.

— Nu, șopti ea. Nu Hertzl. Nu-l cunoști.

Hirschfeldt se trezi că repetă ce-i spusese și fratelui său, nu cu mult timp în urmă.

— Ai fi surprinsă să afli pe cine cunosc.

Mintea îi era plină de imagini: penisul baronului, găurit de furuncul, puroiul gălbui care țâșnea din labiile mâncate ale unei fete, tumorile care îl măcinau pe bietul dement Mittl. Nu mai putea să respire. Avea nevoie de aer. Se întoarse cu spatele la soția lui și ieși pe ușă, trântind-o în urma lui.

Întrucât renunțase la ideea că s-ar putea să-l mai vadă pe Hirschfeldt în seara aceea, Rosalind se pregătea să meargă la un concert. În Cvartetul Behrensdorf era la vioara a doua un violonist foarte atrăgător, care cu o seară înainte, în cursul unui recital privat, o privise tot timpul pe deasupra arcușului. După spectacol o căutase și ținuse să-i spună că în seara aceasta va cânta la Musikverein. Când Hirschfeldt și-a anunțat sosirea, tocmai ce-și dăduse cu puțin parfum în dosul urechii și se gândea dacă să pună în pericol mătasea delicată a bluzei de culoarea lămâii, încercând să prindă de ea o mică broșă cu safire. Simți o ușoară împunsătură de iritare. De ce nu venise la ora lui obișnuită? Bărbatul se năpusti în budoarul ei, arătând cu totul ciudat în halatul lui de casă și cu o asemenea expresie pe față.

— Franz! Ce ciudat! Să nu-mi spui că așa ai fost îmbrăcat şi pe stradă?

Hirschfeldt nu răspunse nimic, își descheie doar brandenburgurile halatului, cu degete febrile, și îl azvârli pe pat. Apoi se apropie de ea, îi dădu jos de pe umeri breteaua halatului și începu să o sărute, cu o stăruință pe care nu o mai arătase de luni întregi.

Rosalind mai degrabă i se supuse decât să participe la copulaţia lipsită de tandreţe care a urmat. La final femeia se săltă într-un cot și se uită insistent la el.

— Ai chef să-mi spui ce se întâmplă?

— Nu prea.

Rosalind așteptă câteva clipe, dar cum el nu mai adăugă nimic, se ridică, își luă halatul de unde căzuse și începu iar să se îmbrace pentru Musikverein. Dacă se grăbea, putea să ajungă acolo înainte de prima pauză.

— Ieși în oraș?

Vocea lui părea iritată.

— Da, dacă ai de gând să zaci acolo, cu fața împietrită. Eu cu siguranță ies în oraș.

Se răsuci spre el, acum, la rându-i, furioasă.

— Franz, îți dai seama că a trecut o lună de când nu m-ai scos nicăieri, nu mi-ai făcut nici un dar, nu m-ai făcut să râd? Cred că poate e timpul să-mi iau o vacanță. S-ar putea să plec la băi, la Baden.

— Rosalind, te rog. Nu acum.

Hirschfeldt era supărat. El era cel care ar fi trebuit să decidă când e momentul să pună capăt aventurii, nu ea.

Rosalind luă broșa. Safirele dădeau bine pe gălbuiul bluzei și atrăgeau atenția asupra ochilor ei vioi. Înfipse acul broșei în țesătura delicată.

— Atunci, prietene, ai face bine să-mi dai un motiv să rămân.

Spunând acestea, se ridică, azvârli o etolă ușoară peste umerii catifelați și ieși din încăpere.

În întunericul tot mai intens al înserării, Florien Mittl se prinse cu mâna de trunchiul zvelt al unui tei ca să se liniștească, în timp ce evrei ortodocși, cu pălării de blană, ieșeau în valuri din sinagoga lor și umpleau strada cu bolboroseala lor sofisticată, în idiș. Mittl avea mersul prea nesigur ca să rişte o tentativă de a-și croi drum împotriva valului de oameni. Va trebui să aștepte până ce treceau. În burgul din nordul Austriei, acolo unde crescuse, evreii erau aceia care ar fi făcut loc unui creștin, ei l-ar fi așteptat pe el să treacă. Viena era prea liberală, nu încăpea îndoială. Evreilor ăstora li se îngăduise să uite care le era locul. Și nu se mai terminau odată? Nu era sâmbătă, așa că s-a gândit că o fi vreo sărbătoare evreiască, de veniseră atât de mulţi, gătiți așa de ciudat.

Poate că era tocmai sărbătoarea celebrată în cartea care îi fusese

adusă la legat. Nu știa. Și nici nu-i păsa. Era bucuros că are de lucru, chiar dacă era o carte mozaică. Ce tipic era că îi dăduseră tocmai lui o carte mozaică, destinată unui obscur muzeu de provincie. Lui, căruia odinioară îi fuseseră încredințate comori neprețuite din colecția imperială, cele mai frumoase psaltiri, cele mai frumoase ceasloave… Ei bine, acum muzeul nu-i mai trimisese de luni de zile nimic, așa că nu avea rost să se mai agațe de trecut. O să facă tot ce-i stătea în putință. Începuse deja cu copertele pentru noua legătură, le tăiase și le modelase adânciturile pentru închizători. Judecând după ele, cartea trebuie să fi avut odinioară o legătură deosebită. Metalul era prelucrat cu același rafinament ca al oricărei piese din colecția imperială. Acum patru sute de ani, unii evrei erau deja bogați. Ăștia au știut întotdeauna cum să facă bani. El de ce nu? Să se străduiască și să aducă legătura din nou la starea excelentă, asta trebuia să facă. Să-l impresioneze pe directorul muzeului. Să demonstreze că nu era încă de aruncat la gunoi. Să obțină mai multe lucrări. Să adune cumva banii pentru tratamentul medicului evreu. Sigur că doctorul a mințit în privința costurilor. Unui evreu de-al lui nu i-ar lua o sumă atât de exagerată, de camătă. Mittl putea să parieze că așa e. Niște lipitori, cu toții, care se îngrașă din suferința creștinilor.

Înverșunat, speriat și suferind, Mittl o apucă în josul străzii, cu groaza clipei când avea să ajungă în *platz*. Mica piață putea să fie la fel de bine și pustiul Saharei, atât de greu îi era s-o traverseze. O luă pe margine, ținându-se aproape de zidurile clădirilor, recunoscător pentru zăbrelele gardurilor, de care se putea agăța când venea peste el câte o rafală de vânt care l-ar fi putut răsturna. În sfârșit, ajunse la clădirea în care locuia. Se luptă să deschidă ușa masivă și, epuizat, se lăsă apoi lângă coloana de la baza scărilor, să-și revină. Se odihni acolo o vreme, să-și recapete răsuflarea și voința, înainte să pornească să urce agale. Îi era groază de trepte. Se vedea mort, la piciorul scării, cu capul zdrobit și un picior rupt, răsucit într-o poziție grotescă. Se prinse de balustradă, trăgându-se în sus, când cu o mână, când cu cealaltă, ca un alpinist.

Apartamentul era în beznă și puțea. Mirosurile obișnuite, de piele și clei erau acoperite de duhori râncede, de haine nespălate și carne alterată. Aprinse o singură lampă de gaz – atât își putea permite – și despachetă felia de carne de oaie pe care i-o lăsase fiica lui…of…, acum mai multe zile. De ce îl neglija atât fata lui? Nu o avea decât pe ea pe lume, de când mama ei… de când Lise…

Cu gândul la soția lui, îl năpădiră regretele vinovate. Ce mai cadou de nuntă îi făcuse. Oare fiica lui știa? N-ar fi suportat gândul că ea știe. Poate că de aceea devenise distantă și îl ajuta doar atât cât o cerea datoria de fiică. Probabil că el o dezgusta. Clar e că el însuși era dezgustat de sine. La fel cu carnea. Putred. Putrezea pe dinăuntru.

Carnea de oaie avea o tentă verzuie și când o atingeai se simțea o mâzgă la suprafață. A mâncat-o chiar și așa. Nu avea altceva.

Avusese de gând să se apuce din nou de lucru. Își șterse mâinile pe o bucată de zdreanță și se duse la bancul său de lucru, unde cartea și copertele ei deteriorate așteptau să li se acorde atenție. Erau ani, secole, de când nu o mai reparase nimeni. Era o șansă pentru el să-și arate îndemânarea. Să o facă repede, să-i impresioneze, ca ei să-i trimită și alte comenzi. Să-i uluiască. Asta trebuie să facă. Dar lumina era așa de slabă și durerile mergeau în sus și-n jos pe brațe, fără conteneală. Se așeză și trase lampa mai aproape. Luă cuțitul și pe urmă îl puse iar pe masă. Ce trebuia să facă acum? Care era primul lucru? Să înlăture copertele? Să desfacă fasciculele? Să pregătească un clei? Relegase sute de cărți – cărți valoroase, rare. Și brusc nu-și mai amintea care era secvența operațiilor care până acum îi veniseră la fel de natural ca respirația.

Își cuprinse fața în mâini. Ieri nu reușise să-și mai aducă aminte cum se face ceaiul. Un lucru atât de simplu. Un lucru pe care-l făcea fără să gândească, de câteva ori pe zi, în majoritatea zilelor vieții lui. Însă ieri îl hăituise la fel ca scările îngrozitoare, prea multe trepte. Pusese frunzele de ceai în ceaşcă, zahărul în ceainic și se opărise cu apa.

Măcar dacă l-ar putea convinge pe doctorul evreu să-i administreze tratamentul. Trebuia să salveze cât îi mai rămăsese din minte, ce mai rămăsese din sine. Trebuia să mai existe și altceva, în afară de bani, pe care i l-ar putea oferi. Nu. Nimic. Evreii nu erau interesați decât de bani. Trebuie să fie ceva ce ar putea să vândă. Inelul de logodnă al soției lui. Dar inelul era la fiica lui; greu să i-l mai ceară înapoi. Oricum, era doar o picătură într-un ocean. Nu era o bijuterie prea rafinată. Merita ceva mai bun, biata Lise. Sărmana Lise, moartă.

Cum putea să gândească sau cum putea să lucreze, când grija asta îl măcina constant? Poate că ar fi fost bine să se întindă, doar puțin, și pe urmă o să se simtă mai bine. Apoi o să-și amintească și va putea să continue.

Florien Mittl se trezi, complet îmbrăcat, atunci când lumina dimineții târzii reușise în sfârșit să învingă în lupta cu murdăria care îi acoperea fereastra. Rămase întins, clipind, încercând să-și adune gândurile răzlețite. Își aminti de carte. Apoi își aminti de spaimele din seara trecută. Cum se face că putea să-și aducă aminte că nu-și mai amintea, dar faptele însele, fugare, rămâneau într-atât de ambigue. Cum putea cineva să piardă abilitățile de-o viață întreagă? Unde dispăruse toată acea știință? Gândurile îi erau asemenea unei armate în retragere, care ceda tot mai mult din teritoriu dușmanului, boala sa. Nu, nu o retragere. Nu în ultimul timp. Mai degrabă o zdrobitoare

înfrângere. Își întoarse capul, țeapăn. O rază de soare cădea peste masa de lucru, ca o panglică galbenă. Trecea peste coperta tristă, ferfeniță și neatinsă a cărții. Apoi scânteia deasupra argintului proaspăt lustruit al paftalelor.

Hirschfeldt nu posti în ziua de Iom Kipur[1]. Solidaritatea de rasă era una – își făcuse datoria de a se prezenta la sinagogă, îi salutase cu o înclinare a capului pe cei care trebuia salutați și plecase tiptil cu prima ocazie potrivită. Practicile alimentare nesănătoase erau însă cu totul altceva. Socotea că această tradiție superstițioasă aparținea unei epoci trecute, primitive. În general Ana era de acord cu el. Dar anul acesta ea ținuse post, târându-se prin casă, masându-și tâmplele cu mâna, în timp ce orele zilei se scurgeau încet. Migrenă cauzată de deshidratare, i-a pus Hirschfeldt diagnosticul, în gând.

Pe măsură ce lumina zilei se stingea, copiii se înghesuiră pe balcon, așteptând sclipirea celei de-a treia stele pe cerul serii, semnalul că postul se încheia. Doi dintre ei nu stătuseră nemâncați decât o oră, de la gustarea de seară, dar le plăcea ritualul. Câteva țipete scurte, câteva alarme false, înainte ca tăvile de argint încărcate cu bunătăți – prăjituri cu mac și cornuri de foitaj dulce – să devină îngăduite oficial. Hirschfeldt puse pe o farfurie o bucată de tortă, preferata Annei. Turnă într-un pahar de cristal apă rece din carafa de argint și i le duse pe amândouă soției sale. Furia împotriva ei i se domolise destul de repede. Atât de repede, încât rămăsese el însuși surprins și folosise prilejul ca să se elogieze copios pentru mărinimia, maturitatea și rafinamentul de care dăduse dovadă. Niciodată nu crezuse despre sine că ar fi într-atât de monden. Ajutase cu siguranță și faptul că atunci când se întorsese acasă în dimineața de după descoperire, o găsise în lacrimi, pocăită și implorându-l încontinuu. În mod ciudat, însă, ideea că ea e dorită de un altul îi reaprinsese lui pasiunea. Apetitul erotic este ceva fascinant, chibzui Hirschfeldt, în timp ce culese cu un sărut fărâmitura de prăjitură din colțul gurii ei flămânde. Tipul ăla, Freud, care locuiește așa de aproape de apartamentul lor, trebuie să se împrietenească cu el. Unele dintre scrierile lui erau cu adevărat pătrunzătoare. Abia dacă se mai gândise la Rosalind, plecată la Baden, sau la fata cu ochii ca albăstreaua.

— Nu știu ce să spun, Herr Mittl. Nu am primit niciodată o astfel de plată, până acum…

— Vă rog, Herr Doktor. Le-am scos de la biblia familiei Mittl, observați cât de frumoase sunt…

— Foarte frumoase, Herr Mittl. Superbe. Nu că m-aș pricepe la giuvaeruri, dar oricine poate să vadă minuția din această… lucrare a unui adevărat meșteșugar… un artist veritabil.

— Sunt din argint curat, Herr Doktor, nu sunt doar placate.

— A, nu mă îndoiesc, Herr Mittl. Nu asta e problema. Doar că eu… noi… evreii, în general, noi nu avem biblii de familie. Tora noastră e ținută la sinagogă și oricum e vorba de un pergament…

Mittl se încruntă. Voia să-i arunce în față că închizătorile erau scoase de la o carte evreiască, dar nu putea să dezvăluie faptul, fără să-și dea de gol hoția. Oare gradul de nebunie – sau de disperare – la care ajunsese îl convinsese că nimeni de la muzeu nu va observa lipsa perechii de paftale? Dacă o vor face, era decis să susțină că la el nu ajunseseră niciodată. Va arunca în schimb bănuiala pe savanții străini.

Negocierea nu mergea însă prea bine. Se foi în scaun. Fusese convins că doctorul, în avariția sa, se va năpusti la metalul lucitor cu instinctul unei coțofene.

— Chiar și voi, evreii, trebuie să aveți vreun fel de… carte de rugăciuni?

— Da, sigur că avem. Eu, de exemplu, am o siddur, pentru slujbe, și avem hagada, pentru Paște, dar nu cred că vreuna din ele e vrednică de niște închizători de argint. Mi-e teamă că sunt doar niște ediții banale. Legate modern. Presupun că ar trebui să am unele mai acătării. De multe ori am avut de gând să…

Hirschfeldt se opri la jumătatea frazei. La naiba. Omulețul acela avea să se pună iar pe plâns. Lacrimile unei femei erau una, era obișnuit cu ele, nu-l deranjau. Puteau să fie chiar încântătoare, oarecum. Îți făcea plăcere să consolezi o femeie. Dar lacrimile unui bărbat. Hirschfeldt făcu o strâmbătură. Primul bărbat pe care-l văzuse plângând cu adevărat fusese tatăl său, în noaptea când mama lui a murit. A fost cumplit. Îl crezuse invincibil pe tatăl lui. În noaptea aceea el suferise o dublă pierdere. Jalea nestăvilită a tatălui său transformaseră lacrimile lui copilărești într-o criză de isterie în valuri. După acea noapte, el și tatăl lui nu s-au mai purtat la fel unul cu celălalt.

Și acum, situația era cumplită. Hirschfeldt își duse inconștient mâinile la urechi, încercând să nu-l mai audă. Cumplit. Cât de disperat putea să fie Mittl, ca să plângă în halul acesta. Cât de disperat ca să vandalizeze propria biblie de familie.

Apoi, pe neașteptate, Hirschfeldt nu mai ținu cont de zidul pe care-l ridicaseră în jurul lui anii de școală și de experiență. Își îngădui să se lase descoperit în fața figurii distruse și plânse din fața sa și să fie impresionat, nu așa cum un medic este mișcat de un pacient, manifestând o simpatie neangajantă și de folos, ci ca o ființă umană care își îngăduie o empatie totală față de suferința unui seamăn.

— Vă rog, Herr Mittl. Nu trebuie. O să trimit pe cineva la Berlin, la doctorul Ehrlich, și o să-i solicit o serie din serul lui, pentru dumneavoastră. Putem începe tratamentul la începutul săptămânii

viitoare. Nu vă pot promite rezultate, dar există o speranță…

— Speranță?

Florien Mittl ridică ochii spre doctor și luă batista pe care acesta i-o întindea. Speranță. Era suficient. Era totul.

— Vorbiți serios? O s-o faceți?

— Da, Herr Mittl.

Văzând transfigurarea de pe chipul ascuțit, de rozătoare, al lui Mittl, Hirschfeldt simți cum îl cuprinde un val și mai mare de generozitate. Luă închizătorile și se ridică în picioare. Ocoli biroul și se apropie de locul unde ședea Mittl, care respira epuizat și se freca la ochi. Era gata să-i înapoieze paftalele și să-i spună să le pună înapoi, unde le era locul.

Lumina se reflectă tocmai atunci pe lucrătura în argint. Ce roze delicate. Rosalind. Avea nevoie să-i ofere un dar de despărțire, când va reveni de la Baden. O aventură trebuie începută și încheiată cu stil, chiar dacă pe parcursul ei nu te-ai purtat impecabil. Cercetă mai îndeaproape cele două paftale, jucându-se cu ele în mână. Da, un bijutier priceput – și cunoștea exact omul potrivit – ar putea să facă din roze o pereche de cercei, o pereche minunată de cercei. Rosalind, de o frumusețe prea vădită și exagerată, prefera ca bijuterii astfel de piese, mai mici și mai subtile.

Până la urmă, ce datorie avea el față de biblia familiei Mittl? Ea măcar exista. Nu ca munții de Talmuduri și de alte cărți evreiești, care de-a lungul secolelor au fost încredințate flăcărilor din ordinul Bisericii lui Herr Mittl. Ce conta că nu are paftalele? Ehrich cerea sume exorbitante pentru serul lui. Cerceii pentru Rosalind erau doar o recompensă parțială pentru ceea ce trebuia să plătească. Se uită din nou la încuietori. Observă că penele de pe ele, făcute să învăluie rozele, aveau o curbură ce sugera îmbrățișarea unei aripi. Ar fi păcat dacă nu s-ar putea folosi și de ele. Bijutierul ar putea să facă o a doua pereche de cercei, poate. O clipă gândul îi zbură la membrele delicate, ca de pasăre, și la ochii ca albăstreaua…

Nu. Nu pentru ea. Încă nu. Poate niciodată. Pentru prima dată, după ani întregi, nu simțea nevoia unei amante. O avea pe Anna. Nu trebuia decât să se gândească la ea și să-și imagineze o mână străină care o atinge, ca să se simtă cotropit de dorință. Zâmbi. Ce nimerit. O pereche de aripi, strălucind în părul negru al propriului său înger căzut.

1. Iom Kipur – cea mai însemnată dintre cele trei mari sărbători evreiești; deosebit de sobră și de austeră, cuprinde un post absolut care marchează Ziua Ispășirii.

Hanna

Viena, 1996
primăvara

CÂND AM PUS JOS RAPORTUL mâinile îmi tremurau. Unde erau paftalele din argint, atât de frumoase, încât au emoționat până și un boșorog scorțos și plicticos ca Martell? Și cine ștersese ce notase el?

Mintea îmi era plină de tot felul de scenarii. Când cartea ajunsese la muzeu, închizătorile erau desfăcute de pe coperte. Oxidate și acoperite de mizerie, valoarea lor nu a fost evidentă de la început. De ce oare familia Kohen nu le menținuse lustrul? Poate că nu-și dăduseră niciodată seama că metalul acela închis la culoare era argint. „Nefuncționale“, „blocate mecanic“, așa scrisese Martell, ceea ce însemna probabil că nu erau prinse una de alta, ca să servească scopului lor inițial, acela de a ține împreună, presate, foile de pergament. În orice caz, Martel probabil că le-a scos să le curețe și i le-a predat legătorului, separat, ca să le fixeze pe noua copertă. Asta dacă fuseseră într-adevăr predate. Poate că le șutise Martell, căruia îi plăcuseră atât de mult. Dar nu: nu era posibil. Copertele aveau caneluri. Legătorul le pregătise pentru închizători. Așa că nu Martell a fost răufăcătorul.

Paftalele ajunseseră la legătorie. Sau poate că nu: poate că fuseseră duse la un argintar, să le repare mecanismul de închidere. Reveniseră oare la muzeu? Aceasta era următoarea întrebare. Am scos și ultimul dosar din cutie.

Erau zece documente, toate în limba germană. Unul părea să fie o chitanță sau o factură. Caligrafia era îngrozitoare, dar exista o semnătură. Să găsești un nume, pentru asta te rogi. Un nume e precum capătul unui ghem de sfoară care te va conduce prin labirint. Pe marginea chitanței erau niște însemnări, cu un scris diferit, mult mai citeț. Celelalte documente erau corespondența dintre Staatsmuseum din Viena și Landesmuseum din Bosnia. Uitându-mă la date am observat că se întindea pe câțiva ani. Părea să se refere la aranjamentele pentru returnarea hagadei, dar în afară de asta nu mai pricepeam altceva.

Trebuia să o găsesc pe Frau Zweig. Nu era o treabă chiar ușoară să te plimbi printr-un muzeu care nu ți-e familiar cu una dintre cutiile lor de arhivă sub braț, dar nu puteam lăsa documentele nepăzite și nici nu mai puteam să aştept. Când am nimerit în sfârșit drumul spre biroul ei, am găsit-o prinsă într-o discuție cu un bărbat cu părul grizonant, costum gri și chiar și o cravată, tot gri. Pe coridor, un tânăr acneic, îmbrăcat în negru din cap până în picioare, aștepta să-i vină rândul să discute cu ea. Frau Zweig arăta ca un papagal multicolor

închis din greșeală într-o volieră cu porumbei. Când m-a zărit venind mi-a făcut semn că mai durează doar câteva minute.

Fidelă promisiunii, l-a condus cu oarecare grabă afară pe bărbatul cenușiu și l-a rugat pe tânărul domn Negru să fie amabil și să mai aștepte. Am intrat amândouă în biroul ei.

Eu am închis ușa.

— Ah, zise ea. Sper că asta înseamnă că ai descoperit ceva scandalos! Crede-mă, locul ăsta are nevoie de așa ceva!

— Păi, nu știu, i-am zis, dar am stabilit că atunci când cartea a ajuns aici, avea niște închizători de argint și, conform tuturor surselor, ele nu mai existau când a plecat din muzeu.

I-am prezentat rapid și succint ce citisem și apoi i-am întins documentele în germană. A scos o pereche de ochelari de vedere, cu rame verde-lămâie, și i-a așezat pe nasul ca o trambulină, fix deasupra bumbului. Așa cum sperasem, chitanța era de la legător și avea și un nume sau măcar o parte dintr-un nume.

— Nu-știu-cum Mittl. Semnătura e groaznică, nu înțeleg care e primul nume. Dar Mittl… Mittl… l-am mai văzut undeva. Cred că era un legător pe care muzeul l-a folosit destul de mult, într-o perioadă… Mi se pare că-mi amintesc de el în legătură cu colecțiile imperiale. Asta pot să verific cu ușurință. Anul trecut am digitalizat toate registrele.

S-a întors către tastatura de pe birou și a început să scrie.

— Interesant. Florien Mittl… numele de botez e Florien… a efectuat peste patruzeci de lucrări pentru muzeu, conform scriptelor. Dar ce crezi?

A făcut o pauză, s-a împins departe de masă și s-a învârtit cu scaunul ei de birou.

— Hagada a fost ultima, zise, revenind apoi la chitanță. Însemnarea asta de aici, de pe margine, e interesantă… După ton, aparține vreunui superior. E o mențiune, ca factura să nu fie plătită „până la rezolvarea chestiunilor restante“.

A cercetat apoi și celelalte scrisori.

— Astea sunt bizare. Asta de aici e o lungă listă de scuze și explicații de ce hagada nu poate fi returnată în Bosnia, la acel moment. Scuze destul de subțiri, cele mai multe… Se pare că Staatsmuseum tergiversa returnarea cărții, iar bosniacii erau… cum spuneți voi? *Piss*? *Pissed*?[1]

— Australienii spun *pissed off*. *Pissed* înseamnă beat. *Piss* înseamnă alcool. Să faci un *piss* – asta înseamnă să iei pe cineva în balon, să faci mișto de el.

(De ce îi spuneam toate astea?)

— Deci bosniacii erau foarte *pissed off* din pricina asta. Dacă e să citesc printre rânduri, uite ce cred eu: Mittl a furat paftalele sau le-a

pierdut, și asta l-a costat anularea comenzilor din partea muzeului. Acesta a mușamalizat afacerea, ca să nu-i supere pe bosniaci. Dar a trebuit să amâne returnarea cărții cât de mult a fost posibil, în speranța că până să ajungă ea înapoi, nu va mai observa nimeni că la noua copertă nu se mai aplicase perechea de paftale vechi, înnegrite și defecte.

— Caz în care au avut noroc, am conchis eu. Istoria i-a ajutat destul de bine să iasă din încurcătură, după părerea mea. Până să ajungă înapoi acasă, toți cei care știau ceva despre ea erau ori morți ori preocupați…

— Că veni vorba de preocupat, trebuie să rezolv evaluările astea cretine… Când pleci spre Statele Unite? Pot să cercetez eu despre Mittl, pentru tine, vrei?

— Da, te rog, ar fi perfect.

— Iar în seara aceasta dă-mi voie să te duc într-o zonă a Vienei unde nu găsești Sachertorte[2] și unde îți garantez categoric că nu vei auzi nici un vals.

. . . . .

Am dormit tot drumul până la Boston, mulțumită turului pe care mi l-a oferit Frau Zweig, care s-a prelungit târziu în noapte și care a inclus cluburi pentru sado-masochiști, subsoluri unde se cânta jazz și studiouri de artă conceptuală (un artist gol și legat ca un pui era suspendat de tavan, iar momentul-cheie al serii a fost când a urinat pe cineva din publicul de sub el). A fost un bilet la clasa întâi irosit. Puteam să fi stat la fel de bine și pe ultimele locuri de la „clasa bovine“[3], așa cum făceam de obicei, fir-ar să fie.

De la aeroportul Logan am luat linia T de metrou, până la Harvard Square. Urăsc să conduc în Boston. Mă scoate din minți traficul, ca și comportamentul absolut îngrozitor al șoferilor. Alți locuitori ai Americii îi numesc pe șoferii din statul Massachusetts „Massholes“[4]. Dar mai există un motiv, total diferit, pentru care nu conduc acolo: tunelurile. Cu greu le poți evita; întotdeauna nimerești pe câte un sens unic sau interzis la stânga, care te duce spre gura lor căscată. În general nu am nimic împotriva tunelurilor. Spaima mea nu ajunge de obicei la acel punct. Nu am nici o problemă cu Tunelul Portului Sydney, de exemplu. Acolo, jos, e lumină, curat, totul strălucește, inspiră încredere. Dar când mergi prin tunelurile din Boston, e de-a dreptul sinistru. Sunt întunecoase și gresia e pătată din cauza infiltrațiilor, ca și cum apele portului Boston se strecoară prin fisurile betonului mediocru pe care l-a cumpărat primăria, păcălită de vreo mafie irlandeză. Arată de parcă stau să crape dintr-o clipă în alta, ca într-un film de Spielberg, iar ultimul lucru pe care o să-l auzi va fi

vuietul apei reci ca gheața. Imaginația mea nu le face față.

Sistemul T de metrou este cel mai vechi din Statele Unite și îmi închipui că dacă a rezistat până acum probabil că a fost bine construit de la început. Trenul pe care l-am luat de la aeroport s-a umplut treptat cu studenți. Păreau să poarte cu toții tricouri inscripționate cu mesaje. Semnalizând între ei ca niște licurici. TOCILAR MÂNDRU scria pe unul, iar pe spate: N-ARE SENS SĂ FII ROTUND. Altul: EXISTĂ DOAR ZECE TIPURI DE OAMENI PE LUME. CEI CARE ÎNȚELEG SISTEMUL BINAR ȘI CEI CARE NU-L ÎNȚELEG. Amândoi purtătorii tricourilor au coborât la stația MIT.

Uneori cred că dacă ai scoate din conurbația Boston toate universitățile și toate spitalele, ce mai rămâne ar putea să încapă în circa șase cvartale. Harvard se întinde pe ambele maluri ale râului și treptat devine MIT, pe unul din maluri, și Universitatea Boston, pe celălalt. Toate trei campusurile sunt absolut imense. Mai sunt apoi universitățile Brandeis, Tufts, Wellesley, o grămadă de altele mici, ca Lesley și Emerson, și alte zeci, de care aproape că nu s-a auzit. Nici să scuipi nu poți fără să nimerești vreun om cu doctorat. Iar eu eram aici din cauza unui astfel de doctor: jdemiliardarul care îmi plătise biletul de avion de la Londra era un geniu al matematicii, de la MIT, care inventase un algoritm ce a condus la crearea unui fel de comutator, folosit în toate cipurile. Sau ceva de felul ăsta. Nu am înțeles niciodată prea bine când mi s-a explicat, iar cu el nu am vorbit niciodată față în față. Aranjase ca bibliotecarii de la Houghton să-mi arate codicele care îl interesa. Am ajuns acolo când s-a deschis biblioteca și am avut timp suficient la dispoziție ca să-mi pot face evaluarea și să ajung la cealaltă întâlnire din dimineața aceea, cu mama.

Îmi lăsase un mesaj succint pe robotul de acasă, din Sydney, în care îmi spunea că singurul interval disponibil era o pauză scurtă de ceai, chiar în dimineața sosirii mele. Aproape că-i puteam auzi ticăitul minții: „Poate că nu-și verifică robotul și scap fără să ne întâlnim“. Dar eu mi-am verificat mesajele înainte să plec din Viena. Am râs în sinea mea când i-am ascultat vocea, distrasă și ezitantă. „Nu există soluție, căpitane Kirk“[5], am șoptit eu. „O să te vezi cu mine la Boston.“

Cu toate acestea, a fost o tevatură întreagă să dau de ea. La fel ca universitățile, și marile spitale din Boston se contopesc unele în altele – Mass General, Brigham și Spitalul pentru Femei, Dana Faber – seamănă cu un gigantic parc industrial dedicat bolilor. Centrul de conferințe era o anexă a complexului, construită special pentru imensele congrese medicale. De patru ori a trebuit să cer îndrumare, înainte să găsesc în cele din urmă sala de conferințe unde spusese mama că va fi. Am luat un program de la biroul de înregistrare și am văzut că ea ține una dintre prelegerile-cheie, căutată de audiență și

programată atunci când nu mai existau alte prezentări. Alții, mai puțin importanți, trebuia să concureze pentru atenția publicului cu prezentările altor doctori, iar cei mai insignifianți se mulțumeau cu un poster despre cercetările lor, etalat împreună cu alte zeci, într-un mare foaier.

Prezentarea mamei era intitulată umil „Cum procedez: Anevrisme gigant“. M-am așezat pe un rând din spatele sălii. Mama era pe podium, îmbrăcată cu o rochie crem elegantă, de cașmir, croită astfel încât să-i sublinieze silueta atletică. În timp ce vorbea se plimba pe podium, arătându-și picioarele lungi. Aproape tot restul audienței din amfiteatru era compusă din tipi pe cale de a cheli, în costume gri și boțite. Îi băgase în transă. Bărbații fie se zgâiau la ea vrăjiți, fie scriau ca demenții în carnete, în timp ce ea le dezvăluia roadele celei mai recente cercetări, care avea legătură cu noua tehnică pe care o inventase. În loc să deschidă craniul, introducea un cateter până la creier și apoi, prin el, trimitea în anevrisme mici spirale de metal, închizându-le astfel şi împiedicându-le să se spargă.

Mama era unul dintre acele rare exemple de doctori care mai practicau încă acest tip de medicină, „din laborator la patul bolnavului“, în care o anumită tehnică, dezvoltată în laborator, este apoi aplicată în sala de operații. Personal, cred că prefera mai mult austeritatea științifică decât să aibă de-a face cu pacienți reali, pe care avea tendința să-i privească nu atât ca pe niște ființe umane, cu ambițiile și sentimentele lor, cât mai ales ca pe niște complexe seturi de date și liste cu probleme. Îi plăcea însă și exhibiția vanitoasă a faptului că era un chirurg de top, o femeie chirurg de top.

Într-o zi, când, în mijlocul unei depresii, o acuzasem că iubește felul în care toată lumea din spital se prosterna dinaintea ei, mi-a spus: „Crezi că pentru mine o fac? Nu pentru mine. Pentru fiecare asistentă sau doctoriță rezident care s-a luptat cu faptul că e subapreciată și umilită, pipăită pe la spate sau considerată lipsită de inteligență. O fac pentru tine, Hanna. Și pentru toate femeile din generația ta, care nu vor mai fi niciodată hărțuite și privite libidinos la locul de muncă, pentru că femei ca mine s-au luptat și au supraviețuit. Iar eu sunt acum la conducere și nu las pe nimeni să uite asta“.

Nu știu cât adevăr este în vorbele ei, în tot acel laitmotiv al altruismului, dar știu că ea credea în el. Oricum, mi-a plăcut să o văd cum răspunde la întrebări într-un cadru ca acela, deși mi-am ferit privirea de la chestiile vâscoase și scârboase de pe ecranul mare din spatele ei. Stăpânea complet datele pe care le avea și a răspuns cu grațioasă elocvență întrebărilor și intervențiilor pe care le-a considerat valabile. Dar ferească sfântul să fi pus cineva o întrebare stupidă sau să-i pună la îndoială concluziile. Pe aceia îi fixa cu privirea și cu un surâs fermecător, dar auzeai cum pornește drujba electrică. Fără nici o

urmă de aroganță sau de furie în voce, se apuca să-i dezmembreze. Chiar nu suportam să văd când le făcea așa ceva studenților, dar sala de acum, plină cu tipi, era cu totul altă poveste. Se presupunea că sunt colegii ei și, deci, o țintă facilă. Mama se pricepea cu siguranță să manipuleze mulțimea. Aplauzele de la final au semănau mai degrabă cu un concert rock decât cu o conferință medicală.

M-am strecurat afară în timp ce se mai aplauda încă și am așteptat pe o banchetă din hol. A apărut, înconjurată de o grămadă de admiratori. M-am ridicat și m-am așezat în câmpul ei vizual. Aveam de gând să mă alătur corului de complimente despre excelenta ei prezentare, dar când m-a zărit i-a căzut efectiv fața și mi-am dat seama că sperase într-adevăr că nu voi reuși să ajung. Era aproape comic felul în care i se schimbase expresia, ca pe urmă să-și revină, odată ce și-a amintit să și-o recompună.

— Hanna. Ai ajuns. Ce drăguț.

Apoi, imediat ce doctorii ceilalți s-au împrăștiat:

— Dar ce palidă ești, dragă. Chiar ar trebui să încerci să mai și ieși din casă.

— Păi, știi, eu lucrez…

— Sigur că da, dragă.

Ochii ei albaștri, machiați într-o nuanță frumoasă de brun-fumuriu, m-au scrutat de la cizme până în vârful capului și iar până jos.

— Cu toții muncim, nu-i așa? Asta nu înseamnă că nu putem să ieșim și să facem mișcare. Dacă eu pot să-mi găsesc timp, dragă, atunci sigur și tu ar trebui să fii în stare. Oricum, ce mai face micuța ta carte flenduroasă? I-ai reparat toate paginile cu urechi de măgar?

Am inspirat profund și nu am mușcat momeala, preferând să nu-i răspund. Nu voiam să o enervez înainte să obțin lucrul pentru care venisem aici. Se uită la ceasul de la mână.

— Îmi pare rău că nu am mai mult timp. Mi-e teamă că trebuie să luăm un ceai la bufet. Am întâlniri una după alta și pe urmă pur și simplu trebuie să particip la coctailul de dinaintea dineului de astă seară. Au invitat un oarecare scriitor nigerian, Wally Nuștiucum, ca orator principal. Doar pentru că actualul președinte al Congresului Specialiștilor Neurochirurgi este nigerian, trebuie să primim la Boston cine ştie ce african obscur, când există probabil zeci de scriitori locali bunicei, pe care i-ar fi putut invita și care cel puțin vorbesc limba engleză.

— Mamă, Wole Soyinka a primit Premiul Nobel pentru literatură. Și, de fapt, în Nigeria se vorbește limba engleză.

— Ei, bineînțeles că tu știi chestii de genul ăsta.

Își ținea palma pe spatele jachetei mele și deja mă împingea spre hol.

— Eu, ăăm, mă întrebam. Am niște radiografii, bărbatul cu care lucrez în Sarajevo, bibliotecarul, puștiul lui a fost împușcat în timpul războiului, au apărut edeme… mă întrebam dacă n-ai putea…

Mama se opri în foaier. Un minut nici una din noi n-a spus nimic.

— A, înțeleg. Știam eu că trebuie să fie vreun motiv pentru care mă onorezi cu atenția ta.

— Încetează, mamă. Vrei să te uiți la ele sau nu?

A înșfăcat din mâinile mele plicul mare și s-a întors pe coridor. A trebuit să străbatem cam un kilometru și jumătate până la pasarela care făcea legătura cu corpul cabinetelor medicale. Am urcat în lift. Ușa tocmai se închidea când de ea s-a apropiat împleticit un vârstnic în halat de casă. Un amic al meu a inventat un cuvânt pentru gestul abia schițat pe care l-am făcut amândouă, ca și cum aveam de gând să ținem ușa liftului, când de fapt nu aveam nici cea mai mică intenție să o facem. El îi spune „a oblifta“. Obliftatul mamei a fost cel mai jalnic dintre toate; ușa s-a închis fix în fața tipului în vârstă. Am așteptat în tăcere să se perinde etajele și pe urmă eu am așteptat ca mama să întrebe un rezident unde găsește un panou luminat.

A apăsat un întrerupător și imediat a apărut un perete de lumină albă, orbitoare. *Clic, clic, clic*. A fixat radiografiile pe peretele luminos și apoi a privit fiecare dintre imagini pentru vreo două secunde.

— Varză.

— Poftim?

— Puștiul e varză. Spune-i prietenului tău că ar putea foarte bine să-l scoată acum din priză și să scutească niște facturi medicale.

Furia urca rapid în mine; clocotită, usturătoare. Spre nesfârșita mea mâhnire, simțeam și ochii umplându-mi-se de lacrimi. Am scos radiografiile de pe panou. Practic îmi simțeam încheieturile moi din cauza furiei. Abia dacă le-am putut îndesa înapoi în plic.

— Care-i problema ta, mamă? Ai lipsit când vi s-a predat lecția despre cum să te porți cu bolnavul?

— A, Hanna. Pentru Dumnezeu. În spitale mor oameni în fiecare zi. Dacă mi s-ar fi tăiat respirația de fiecare dată când am văzut o radiografie proastă…

Oftă exagerat.

— Dacă erai și tu medic, ai fi înțeles chestiunile astea.

Eram prea supărată ca să-i răspund. M-am întors cu spatele, să-mi șterg lacrimile. Mama a întins mâna și m-a răsucit înapoi spre ea. M-a privit cu atenție în ochi.

— Să nu-mi spui, zise ea, cu vocea plină de dispreț. Să nu-mi spui că ai vreo legătură afectivă, de vreun fel, cu tatăl copilului. Un jerpelit de șoarece de bibliotecă dintr-un fund de lume al Europei de Est. Și în Sarajevo nu sunt toți islamici sau așa ceva? Nu din cauza asta s-au bătut? Nu-mi spune că te-ai încurcat cu un musulman! Pe bune,

Hanna, credeam că te-am crescut destul de feministă ca să nu ajungi așa.

— M-ai crescut tu? am exclamat, trântind plicul pe masă. Tu? Dacă nu luăm în calcul cecurile pe care le semnai pentru menajere, nu tu m-ai crescut.

Dimineața, când eu mă trezeam, ea era deja plecată și arareori revenea acasă înainte de ora mea de culcare. Cea mai clară dintre primele mele amintiri cu ea din copilărie este imaginea luminilor din spate ale mașinii, pe aleea casei, în mijlocul nopții. Aveam o poartă cu acționare automată, care scotea un scrâșnet ce adeseori mă trezea. Mă sculam în capul oaselor, în pat, priveam pe fereastră și făceam cu mâna către Beemer-ul care se îndepărta. Uneori nu mai reușeam să adorm și plângeam, iar Greta, menajera, venea în cameră, somnoroasă, și zicea „Nu știi că mama ta salvează viața cuiva în noaptea asta?“. Și eu mă simțeam vinovată pentru că îmi doream ca mama să fie acasă, în camera de alături, unde puteam să mă strecor în pat lângă ea. Pacienții ei aveau nevoie de ea mai mult decât mine. Asta îmi spunea Greta întotdeauna.

Mama își duse mâna la păr, ca și cum ar fi vrut să-și aranjeze coafura, deja impecabilă. Reușisem și eu, o dată în viață, să o înțep. Am simțit cum mă înroșesc ușor, la acest gând. Dar și-a revenit rapid. Nu era niciodată gata să cedeze un punct.

— Mă rog, sigur e că nu de la mine ai moștenit tendința asta către o exagerată autocompătimire. De unde era să știu că ai un interes afectiv în cazul acesta? Nu-mi spui tu întotdeauna că ești om de știință? Iartă-mă că te tratez ca atare. Și, pentru Dumnezeu, stai jos și nu te mai zgâi la mine. Ai zice că eu l-am împușcat pe afurisitul de copil.

A tras un scaun din spatele biroului și mi-a făcut semn. M-am așezat, prudentă. Mama s-a suit cu fundul pe marginea biroului, picior bine lucrat peste picior bine lucrat.

— Ce vreau eu să spun, în termeni simpli, duri și fără zorzoane, este pur și simplu asta. În momentul de față creierul copilului este în cea mai mare parte țesut mort, o masă informă, spongioasă. Dacă organismul continuă să fie menținut în viață prin mijloace artificiale, contracturile membrelor se vor agrava, se va duce o luptă permanentă cu escarele de decubit, cu infecțiile urinare și pulmonare. Copilul acesta nu se va mai trezi niciodată.

Își ridică brațele amândouă, cu palmele în sus.

— Mi-ai cerut părerea. Acum o ai. Și sunt convinsă că medicii de acolo i-au spus asta deja tatălui, nu?

— Ei, da. Dar am crezut…

— Dacă ai fi doctor, n-ar fi nevoie să crezi, Hanna. Ai și.

Ne-am dus să bem un ceai – nu știu de ce. Am făcut o conversație

inutilă: întrebări despre prezentarea pe care tocmai o făcuse și când va fi publicată. Habar n-m ce mi-a răspuns. Mă gândeam în permanență la Ozren și la Winnie de Plușul naibii.

Încă mai meditam la toate acestea când am luat naveta care m-a traversat înapoi, ca să mă întâlnesc cu Razmus Kanaha, șeful departamentului pentru conservări de la Fogg. Raz era un vechi prieten din perioada studiilor postdoctorale. Se bucurase de o ascensiune profesională destul de rapidă și era un foarte tânăr șef al celui mai vechi centru de cercetări din Statele Unite. Ajunsese să facă muncă de conservare prin intermediul chimiei, ca și mine, dar el rămăsese mult mai legat de acea zonă a preocupărilor. Devenise cunoscut pentru analiza carbohidraților și lipidelor din mediile marine, ceea ce a condus la o paradigmă complet nouă în tratamentul obiectelor de artă recuperate de pe epave. Crescuse în Hawaii, lucru care explică, poate, obsesia lui pentru mare.

Paza la Fogg era destul de strictă, din motive evidente: muzeul găzduia una dintre cele mai frumoase colecții de capodopere ale Impresionismului și Postimpresionismului, precum și câteva tablouri fabuloase semnate de Picasso. Permisul de vizitator avea în el un fel de chestie, un cip, așa încât îmi puteau fi urmărite mișcările în interiorul clădirii. Raz a trebuit să coboare personal și să mă preia.

Raz era unul dintre acele specimene umane de avangardă, cu o etnie nedefinită, niște magnifice corcituri, așa cum suntem cu toții destinați să ajungem, sper eu, după încă vreun mileniu de relații interrasiale. Avea pielea de culoarea intensă a nucilor pecan, moștenită de la tatăl lui, care era jumătate afro-american, jumătate nativ hawaiian. Părul, drept, negru-lucios, și ochii migdalați veneau de la bunica lui japoneză. Dar culoarea ochilor era un albastru rece, moștenită de la mama lui, o suedeză, campioană la windsurfing. Când am lucrat împreună, în cercetarea postdoctorală, fusesem destul de înamorată de el. A fost o relație exact pe gustul meu; lejeră, simplă, amuzantă, fără obligații. El pleca cine știe pe unde, în lungi misiuni de recuperare din mare, adunând date pentru disertație, și când revenea reluam relația, sau nu, în funcție de dispoziția pe care o aveam amândoi. Nu au existat niciodată resentimente, dacă unul din noi era angajat într-o altă relație.

După anii petrecuți la Harvard nu ne-am mai întâlnit decât rar, dar am păstrat legătura, oarecum. Când el s-a însurat cu o poetă, le-am făcut cadou o minunată ediție din secolul al XIX-lea, pe care o găsisem, cu litografiile unor epave renumite. Fotografia lor de nuntă, pe care mi-au trimis-o, era senzațională. Soția lui Raz era fiica unei mame iraniene kurde și a unui tată pakistanezo-american. Abia așteptam să le văd copiii: o să fie ca niște reclame umblătoare la

Benetton.

Ne-am îmbrățișat stânjeniți, așa cum o faci când ești la locul de muncă, indecișI dacă să ne sărutăm în aer o dată sau de două ori, ratând, lovindu-ne capetele și dorindu-ne să ne fi limitat la o strângere de mână. Am traversat curtea înecată în lumină și am urcat treptele de piatră, dincolo de galerii. La ultimul etaj, unde își desfășurau activitatea Raz și ceilalți restauratori, trebuia să treci printr-o poartă de control al metalelor.

Centrul pentru Conservare Straus era un amestec ciudat: o clădire dotată la ultimele standarde științifice, combinată cu un ansamblu de colecții amestecate, adunate de fondatorul centrului, Edward Forbes. La începutul secolului trecut, Forbes a bătut lumea de la un cap la altul, încercând să obțină mostre din toți pigmenții cunoscuți și folosiți vreodată în artă. Pereții casei scărilor erau ticsiți cu rafturi cu descoperirile lui: un curcubeu de vitrine pline cu lapislazuli și malahit, dar și cu adevărate rarități, un galben de India, de exemplu, obținut din urina unor vaci hrănite numai cu frunze de mango. Minunatul pigment cu o tentă galben-verzuie, de limetă, nu mai există practic nicăieri. Britanicii au interzis producerea lui în perioada dominației din India, pentru că regimul alimentar restrictiv era prea nemilos pentru animale.

La unul din capetele unui studio lung, cineva lucra la un tors din bronz.

— Compară o variantă turnată în timpul vieții sculptorului cu o alta, făcută mai târziu, ca să vadă ce diferențe de finisaj există, mi-a explicat Raz.

În celălalt capăt era o masă pe care stătea spectrometrul.

— Așadar, ce ai pentru mine? a întrebat.

— Sunt niște specimene pe care le-am prelevat de pe un pergament pătat. Fac pariu că e vin.

Am scos fotografia pe care o făcusem paginii murdărite, cu pata ruginie care înflorea pe fondul crem-deschis. Însemnasem fotografiile, ca să se vadă de unde prelevasem cele două mostre minuscule. Speram să fi făcut destule. I-am întins lui Raz plicul de hârtie pergaminată. El a luat un scalpel curbat și a pus primul punct de material pătat pe un fel de lamelă rotundă pentru microscop, care avea în centru un petic în formă de romb, pe care să fie pus specimenul. A trecut un rulou peste mostră, ca să o lipească de petic, astfel încât razele infraroșii să o poată străbate. A pus apoi lamela sub microscop.

A verificat dacă specimenul era bine centrat și a ajustat cele două lumini flexibile de pe fiecare parte, pentru a o lumina corect. În orice alt laborator, inclusiv al meu, din Australia, ar fi durat ore ca să obții un spectru complet. Fiecare moleculă reflectă lumina în culori diferite ale spectrului. Unele substanțe tind mai mult către albastru, altele,

spre roșu și așa mai departe. Asta înseamnă că spectrul unei molecule este la fel cu amprenta umană și poate fi folosit pentru identificare. Noua jucărie a lui Raz era cel mai avansat echipament: putea să obțină două sute de spectre în mai puțin de un minut. Am simțit o împunsătură de invidie când monitorul computerului de lângă noi s-a animat, plin de linii verzi care creșteau și scădeau, în sus și-n jos, pe un grafic ce măsura absorbția luminii. Raz cerceta diagrama.

— E ciudat.

— Ce?

— Hm, nu sunt sigur. Stai să văd și cealaltă mostră.

S-a jucat iar cu plicul și a montat al doilea punct de material. De data aceasta variațiile de pe ecran păreau să contureze o cu totul altă linie.

— Ha!

— Cum adică „Ha!“?

Transpiram de-a dreptul.

— O clipă, a zis Raz și a schimbat din nou lamela.

Din nou graficul a urcat și a coborât pe monitor. Raz a apăsat câteva taste ale computerului. Alte grafice, în galben, roșu, portocaliu și albastru au început să salte pe lângă cel verde.

— Ha, a zis el iar.

— Raz, dacă nu-mi spui ce vezi, te despic cu propriul tău bisturiu.

— Păi, ce văd eu nu prea are logică. Ăsta e un manuscris mozaic, nu? N-ai spus că e o hagadă?

— Da, am răspuns, aproape răstit.

— Atunci, indiferent ce vin s-ar fi vărsat pe el, putem presupune, cu destulă probabilitate, că era un vin cușer, nu?

— Da, sigur. Cușer pentru Paște, cum nu se poate mai strict.

Raz se lăsă pe spătarul scaunului și se împinse de lângă birou, ca să mă poată privi drept în față.

— Știi ceva despre vinul cușer?

— Nu mare lucru, am zis. Doar că, în general, e dulce și imposibil de băut.

— Nu și în ziua de azi. Acum se fac niște vinuri cușer perfect băubile, mai ales în zona Înălțimilor Golan, dar și prin alte podgorii.

— Cum se face că ești așa de expert? Nu ești evreu. Sau ești?

Descendența lui Raz era atât de amestecată, că orice era posibil.

— Nu sunt, dar aș putea spune că vinul e o religie pentru mine. Îți amintești că am petrecut șase luni la Technion[6], în Israel, unde am lucrat pe obiecte recuperate dintr-o epavă mediteraneană? Ei, atunci m-am împrietenit cu o femeie a cărei familie avea o podgorie în Golan. Minunat loc. Am petrecut o grămadă de vreme acolo, într-un fel sau altul, mai ales în timpul recoltei. Și asta, trebuie să spun, e spre norocul tău.

Ținea mâinile după cap, lăsat pe spate în scaun, și îmi zâmbea îngâmfat.

— Minunat, Raz. Adică, mamă, mamă! Dar, pentru Dumnezeu, ce au toate astea a face cu pata?

— Ai răbdare și-ți spun.

Se întoarse spre graficul de pe monitor și îmi arătă vârful unei coloane înalte.

— Vezi asta? Coloana asta care indică nivelul de absorbție? Aia e o proteină.

— Și?

— Și n-ar trebui să existe nici o proteină în vinul cușer. În metodele tradiționale de vinificație, aproape întotdeauna se folosea albușul de ou ca agent de cleire7, așa că te poți aștepta să găsești urme de proteină. Dar în cazul vinului cușer este interzisă folosirea oricărui produs animal. Tradițional, se folosește în schimb un fel de argilă foarte fină, care acționează în același fel.

A mai zdrăngănit pe niște taste și a pus pe monitor graficul celui de-al doilea specimen.

— Ăsta arată așa cum era de așteptat.

— Deci ce vrei să spui? Că au vărsat două tipuri diferite de vin pe aceeași pagină? Cam deplasată teorie.

— Nu, ce vreau să spun este că, pe alocuri, în vin s-a mai amestecat și altceva.

A mai apăsat o tastă și pe ecran au apărut o mulțime de linii de culori diferite.

— Am apelat la arhiva cu toate spectrometriile pe care le-am făcut, ca să caut ceva ce se potrivește profilului acesta. Și uite. Vezi linia asta albastră? Se suprapune aproape perfect pe linia verde generată de primul specimen. După mine, asta e pe pagina ta, amestecat cu vinul și care a pătat pergamentul.

— Deci? am zis, aproape răcnind la el. Deci, ce e?

— Linia aia albastră? a continuat el, calm. Ăla e sânge.

1. *Piss* – pișat (vulgar, engl.); *pissed* sau *pissed off* – călcat pe nervi, înfuriat.
2. Tort de ciocolată specific vienez, creat de cofetarul Franz Sacher în 1832.
3. Denumire colocvială pentru clasa economică la cursele aeriene.
4. Joc de cuvinte, de la *asshole*, nesimțit.
5. Referire la personajul serialului american de televiziune *Star Trek*, care a reușit să treacă un test „fără soluție“ de verificare a aptitudinilor decizionale și de conducere etică doar reprogramând echipamentul de testare; expresie care semnifică imposibilitatea soluționării satisfăcătoare a unei probleme.
6. Institutul Politehnic din Haifa.
7. Operație de limpezire a băuturilor alcoolice, cu ajutorul substanțelor coloidale.

Pete de vin

Veneția, 1609

Introibo ad altare Dei1
(Mesa în limba latină)

1. Voi intra în altarul Domnului (lat.).

CLOPOTELE – vibrând, argintii – îi sunau în cap ca și cum limbile lor i s-ar fi izbit de interiorul însângerat al craniului. Când l-a pus înapoi pe altar, vinul a căptușit interiorul pocalului. Genunchiul îi atinse pardoseala și el își odihni fruntea de țesătura apretată a mesei. A rămas așa o clipă și a lăsat răceala marmurei să se strecoare prin pânza altarului. Când s-a ridicat, acolo rămăsese o mică pată umedă, de sudoare.

Bătrânele maici de la slujba de dimineață erau prea pioase ca să observe că se clătina uşor când s-a ridicat. Cu capetele plecate, înfășurate în broboade jerpelite, stăteau în rugăciune. Doar copilul de altar, cu ochii sclipind ca ai unui triton, ridicase din sprâncene. Fie afurisiți cei tineri și claritatea judecății lor. El încercase – Dumnezeu îi e martor că încercase – să-și păstreze mintea concentrată pe sfintele taine. Dar izul înțepător al propriilor vomismente de la crăpatul de ziuă nu voia să-i dispară din nări.

Avea gura uscată. Cuvintele i se lipeau de limbă aidoma cenușii de pergament ars. Aidoma fulgilor de scrum ce căzuseră din cer, ca o ploaie caldă, după ultima incendiere de cărți. Unul îi aterizase pe sutană și când ridicase mâna să-l scuture de acolo a observat că încă se mai puteau citi cuvintele, litere fantomatice și palide, pe fundalul carbonizat. Apoi s-au transformat în pulbere și și-au luat zborul.

„*Per ipsum*“ – a ridicat trupul Domnului deasupra sângelui Său și a făcut semnul crucii – „*et cum ipso*“ – afurisit tremur – „*et in ipso*“[1] – Pannis Angelicus[2] tresălta ca un bondar deasupra pocalului – „*est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti, omnis honor et gloria.*“[3] A trecut în goană prin *Pater Noster*, *Libera Nos* și *Agnus Dei*[4] și prin rugăciunile pentru pace și sfințire și îndurare, până ce, *Deo gratias*[5], a înclinat în sfârșit pocalul și a simțit cum Sângele Sfânt – rece, astringent, delicios – spală gustul de fiere și de amar și cumplitul tremur al cărnii. Se întoarse să-i dea băiatului de altar Cuminecătura. Slavă cerului, ochii băiatului erau închiși, dojana din ei, ascunsă după stavila deasă a genelor. Se îndreptă apoi spre grilajul de altar și puse ostia albă, strălucitoare, pe vreo șase limbi bătrâne și aspre.

După slujbă, în sacristie, Giovanni Domenico Vistorini simți din nou privirea critică a băiatului, zăbovind asupra mâinilor sale tremurânde, în timp ce-și scotea patrafirul și se chinuia cu legătura de la brâu.

— Paolo, la ce mai mocăiești pe aici? Scoate-ți veșmântul și du-te. Am văzut-o pe bunică-ta la slujbă. Hai, pleacă acum. Va să aibă nevoie de brațul tău.

— Cum doriți, părinte.

Băiatul rosti cuvintele cu exagerată politețe, ca întotdeauna. A schițat chiar și o tentativă de plecăciune. Uneori Vistorini se gândea că ar fi preferat o insolență fățișă. Paolo era însă grațios și exact, la altar, dar și când era departe de el, și nu-i dădea nici un motiv să se plângă. Dezaprobarea băiatului nu străbătea decât în uitătura prelungă cu care îl cântărea. Îi aruncă preotului una dintre acele priviri insistente și tăioase, apoi se întoarse și plecă să se dezbrace, gesturile lui eficiente și cumpătate râzându-și de bâjbâielile lui Vistorini. Ieși pe ușă fără să mai spună vreun cuvânt.

Rămas singur în sacristie, Vistorini deschise dulapul în care era ținut vinul nesfințit pentru euharistie. Dopul ieși din sticlă cu un sunet umed, tras. Se linse pe buze. Urciorul rece era aburit, așa că Vistorini îl ridică cu grijă, căci mâinile încă îi tremurau, și luă o înghițitură zdravănă. Apoi încă una. Mai bine.

Era cât pe ce să pună la loc dopul pe sticlă, dar apoi se gândi la dimineața lungă care îl aștepta. Cancelaria Inchizitorului papal de la Veneția nu era tocmai renumită pentru generozitatea ei. Încăperile pe care dogele le rezervase membrilor inchiziției erau sumbre, prost mobilate și slab aprovizionate. Vistorini credea că dogele o făcea intenționat, încercând să arate că slugoii Romei dețineau o poziție de subordonare în statul unde doar el, și Consiliul Celor Zece, luau deciziile importante. În orice caz, probabil că avea să fi trecut bine de amiază când va putea să-și facă rost din nou de o băutură. Ridică din nou urciorul și lăsă lichidul catifelat să-i curgă în jos pe gâtlej.

Când închise ușa laterală a bisericii și ieși în lumina lăptoasă a dimineții timpurii, pasul lui Vistorini era aproape vesel. Soarele abia dacă se înălțase destul cât să ajungă pe îngusta *calle*[6], azvârlind de pe canal răsfrângeri pestrițe, ce argintau piatra clădirilor cu pete strălucitoare, zglobii. Dangătul clopotului Marangona sună profund, mai adânc și mai răsunător decât al oricărui alt clopot din oraș. Anunța începutul zilei de muncă pentru *arsenalotti*[7] și deschiderea porților la ghetou, aflat nu departe. Zdrăngăneau obloanele, în timp ce în fața bisericii, în *campiello*[8], negustorii își deschideau prăvăliile pentru negoț.

Vistorini trase adânc aer în piept. Chiar și după treizeci de ani de viață în oraș încă mai iubea lumina și aerul Veneției, mirosurile ei amestecate, de mare și mușchi, de mucegai și tencuială umedă. Nu avea decât șase ani când sosise în oraș, și frații de la orfelinat îl încurajaseră să alunge toate amintirile trecutului, odată cu accentul și purtările lui străine. Îi inculcaseră ideea că amintirile erau un lucru rușinos și incert, care demonstra lipsa de recunoștință față de binecuvântările de care se bucura acum. Fusese instruit să alunge gândurile la părinții lui decedați și la scurta viață pe care o împărtise

cu ei. Uneori însă îi apăreau fragmente, în vis sau când voința îi era slăbită de alcool. Și în acele fragmente trecutul era întotdeauna luminat de o tresărire strălucitoare și de gustul prafului purtat de vânturile fierbinți.

În timp ce traversa podul, pe deasupra barcagiului ce aducea măcelarului carne și pe deasupra spălătoreselor care munceau la marginea canalului, îi recunoscu pe unii dintre enoriașii săi. Îi salută cu o vorbă bună sau o întrebare amabilă, după starea familiilor lor. Un cerșetor fără picioare se împinse înainte pe cioatele care ar fi trebuit să-i fie brațele. Dumnezeule mare. Vistorini rosti în gând o rugăciune pentru omul acela, a cărui diformitate era atât de grotescă, încât chiar și unui chirurg i-ar fi fost greu să-și oprească privirea asupra lui fără să se dea înapoi. Puse o monedă pe mădularele supurânde ale cerșetorului și pe urmă, luptându-se cu repulsia, își așeză o mână pe capul râios și îl binecuvântă. Cerșetorul îi răspunse cu un geamăt animalic, aparent o expresie a gratitudinii.

Ca preot de parohie, Vistorini își dădea silința să se prefacă interesat de viețile meschine ale turmei lui. Lucrarea preoțească nu-l preocupa însă prea mult. Serviciile esențiale pe care i le aducea Bisericii lui erau altele. Aptitudinile sale fuseseră remarcate de frații călugări care îl luaseră la ei ca orfan. Îi impresionase ușurința cu care învăța limbi străine, dar și înțelegerea superioară a unor chestiuni complexe de teologie. Îl învățaseră limbile greacă și aramaică, ebraica și araba și el asimilase tot. Pe vremea aceea setea lui de cunoaștere fusese imensă; acum, existența lui era dictată de un alt fel de sete.

În 1589, când Papa Sixtus al V-lea proclamase interzicerea oricăror cărți, scrise de evrei sau de sarazini, în care exista ceva împotriva credinței catolice, alegerea tânărului preot Vistorini în funcția de cenzor al inchizitorului venise în mod firesc. Timp de șaptesprezece ani, aproape întreaga lui viață în cadrul ordinelor sacre, Domenico citise și evaluase scrierile credințelor păgâne.

Om instruit, Vistorini avea un respect înnăscut pentru cărți. I se ceruse însă să și-l reprime când misiunea lui era să le distrugă. Uneori se emoționa în fața frumuseții caligrafiei fluide a sarazinilor. Alteori, argumentația elegantă a unui învățat evreu îl lăsa pe gânduri. Nu se grăbea când analiza astfel de manuscrise. Dacă, în final, decidea ca ele să fie date flăcărilor, își ferea privirea atunci când pergamentele se înnegreau, arse. Sarcina lui era mai ușoară dacă erezia lor era vădită. În astfel de situații se putea uita la flăcări, bucurându-se de forța lor purificatoare, care scăpa gândirea umană de eroare.

În dimineața aceea avea cu el o astfel de carte, un text ebraic. Munca lui de dimineață va fi să scrie ordinul prin care toate exemplarele din cetate trebuia să fie predate la Cancelaria Inchizitorului, de unde vor ajunge în foc. Cuvintele, blasfemiatoarele

cuvinte, îi jucau în minte, literele ebraice fiindu-i la fel de familiare ca scrierea latină:

Slăvirea creștinească a lui Iisus este o idolatrie cu mult mai rea decât prosternarea israeliților la vițelul cel de aur, căci creștinii sunt smintiți când spun că a putut pătrunde ceva sfânt într-o femeie, în locul acela infect… plin de fecale și de urină, care sloboade scurgeri și sânge menstrual și servește de receptacul pentru sămânța bărbaților.

Vistorini se întreba uneori cum e posibil ca asemenea cuvinte să ajungă totuși așternute în scris, după mai bine de o sută de ani de inchiziție. Evreii și arabii fuseseră amendați, închiși, ba chiar omorâți pentru blasfemii mai mici decât acestea. Bănuia că de vină era înmulțirea tiparnițelor din Veneția. Oficial, evreilor le era interzis să scoată cărți tipărite, dar afacerile lor înfloreau la adăpostul firav al câte unui creștin dornic să le împrumute numele în schimbul câtorva țechini de aur.

Nu oricine dorea să devină tipograf avea nevoie de autorizație pentru asta. Unii dintre ei, în mod evident, erau ignoranți sau rău intenționați. Va trebui să discute problema cu Iuda Arie. Evreii ar trebui să exercite un control mai strict sau inchizitorul va fi obligat să o facă în locul lor. Era mai bine să țină Cancelaria Inchiziției dincoace de zidurile ghetoului. Cu siguranță că până și o minte mai slabă decât a lui Iuda putea să-și dea seama de ce.

Ca și cum gândurile lui l-ar fi conjurat să iasă din piatra zidului însăși, Vistorini zări kippa stacojie al rabinului Iuda Arie strecurându-se prin mulțimea din fața lui, pe Frezzeria, unde meșterii de săgeți își produceau armele. Pășea încovoiat, cu capul plecat, o postură pe care o afișa întotdeauna când ieșea din ghetou. Vistorini ridică mâna să-l salute, dar ezită. O clipă îl urmări pe rabin cu privirea, gândindu-se la el. De câte mici umilințe fusese nevoie ca să-l facă să se plece, să capete poziția aceea servilă: glumele brutale ale puștilor obraznici, batjocurile și scuipăturile celor ignoranți. Măcar dacă omul acesta aprig și neînduplecat ar vrea să îmbrățișeze adevărul întru Hristos ar putea pune capăt tuturor acestor înjosiri.

— Iuda Arie!

Rabinul înălță capul, ca o ciută care așteaptă una dintre săgețile meșterilor. Dar când îl văzu pe Vistorini expresia de îngrijorare i se topi într-un zâmbet de reală plăcere.

— Domenico Vistorini! Prea mult timp a trecut, părinte, de când nu v-am mai văzut în sinagoga mea.

— O, rabinule, cât rezistă oare omul să i se amintească de propriile-i lipsuri. O vrea el să învețe de la dumneata, dar în același timp se simte umilit de elocința dumitale.

— Părinte, vă râdeți de mine.

— Iuda, cu mine nu încape falsă modestie.

Rabinul era atât de faimos pentru expresivele lui exegeze biblice, pe care le predica de șabatul evreiesc în patru sinagogi diferite, încât mulți creștini, printre care și călugări, preoți și nobili, intrau în ghetou doar ca să-l asculte.

— Episcopul de Padova – continuă Vistorini –, pe care l-am adus să te asculte ultima dată, a fost de acord că niciodată n-a avut parte de o mai bună explicație la Cartea lui Iov.

Nu a mai adăugat și că, la câteva săptămâni, îl auzise pe episcop predicând pe același text în catedrala din Padova și socotise că predica episcopului n-a mai fost decât o făină gata măcinată la moara inteligenței rabinului. Vistorini era convins că nu puțini erau preoții care veneau să-l asculte doar ca să-i fure rabinului vorbele. În ceea ce-l privește, ce voia să copieze nu era atât conținutul, cât modul de a predica, rafinat și plin de pasiune.

— De-aș putea să-mi țin și eu congregația în palmă la fel cum faci dumneata. Încerc să-ți învăț secretele, să pot mai bine transmite cuvântul Bisericii Mamă, dar vai! mie îmi rămân ascunse.

— Gândirea omului și capacitatea de a și-o exprima vin de la Dumnezeu și dacă vorbele mele sunt plăcute, slava fie-i lui.

Vistorini își reținu un rânjet. Oare rabinul credea cu adevărat în astfel de onctuoase platitudini? Arie observase expresia de dezgust a lui Vistorini și schimbă tonul:

— Cât despre secrete, părinte, nu am decât unul: dacă turma mea se așteaptă la o predică de patruzeci de minute, atunci eu le țin una de numai treizeci de minute. Dacă se așteaptă la treizeci, le dau douăzeci. În toți anii mei ca rabin nu mi s-a plâns nimeni, niciodată, că slujba a fost prea scurtă.

Preotul zâmbi la auzul acestor vorbe.

— Acum dumneata îți râzi de mine! Dar, hai, fă câțiva pași cu mine, dacă vrei, căci am ceva de vorbit cu dumneata.

Iuda Arie se îndreptase de spate cât discutase cu Vistorini, iar acum, protejat de eminenta companie, păși drept, cu umerii trași spre spate și capul ridicat. Părul negru îi scăpase de sub pălăria stacojie în bucle spiralate, vârstate, la fel ca și barba lui, cu șuvițe castanii. Vistorini invidia fizicul rabinului, înalt, bine făcut, deși oarecum slab, cu pielea auriu-măslinie, diferită de tenul palid care era semnul atâtor cărturari. Acoperământul acela țipător strica însă tot aspectul.

— Iuda, de ce porți pălăria asta? Știi că nu e imposibil să obții permisiunea de a purta una neagră.

Culoarea stacojie era menită să amintească evreilor de sângele lui Hristos, revărsat, din vina lor, asupra propriilor capete. Vistorini cunoștea însă câțiva evrei care fuseseră scutiți.

— Părinte Dom, știu foarte bine că în Veneția se poate face orice

dacă ai prieteni și bani. Bani, după cum foarte bine cunoașteți, nu am. Prieteni însă, da, am câțiva, care m-ar scuti de această obligație. Cu o vorbă pusă ici și colo, aș putea, cum spuneți, să port kippa neagră și să trec fără să fiu deranjat. Dar dacă o fac, n-aș mai putea cunoaște viața așa cum o cunosc oamenii din congregația mea. Și nu vreau să fiu deosebit de ei. Sunt suficient de vanitos ca să-mi pun fiica să-mi coasă kippa din catifea, căptușită cu mătase, dar voi face așa cum cere legea, căci valoarea omului nu stă în ceea ce poartă pe cap. Kippa roșie, kippa neagră: ce contează? Nici unul din ele nu-mi acoperă mintea.

— Bine spus. Ar fi trebuit să știu că ai motivele tale, la fel de bine croite ca o grădină benedictină.

— Nu cred însă că m-ați poftit să merg cu domnia voastră ca să discutăm despre kippa.

Vistorini zâmbi. Nu-i plăcea să recunoască, nici măcar față de sine însuși, dar uneori se simțea mai apropiat de acest evreu spiritual și inteligent, decât de orice alt preot din ordinul său religios.

— Nu, așa este. Să stăm jos o clipă, dacă nu te superi, zise Vistorini, făcând semn către un zid scund de lângă canal. Citește asta.

Îi întinse cartea, deschisă la pasajul ofensator.

Arie citi, legănându-se ușor, ca și cum ar fi fost în sinagogă. Când isprăvi, se uită țintă peste canal evitând să-și privească prietenul.

— Contravine clar Indexului, zise.

Folosea un ton păstrat cu grijă cât mai liniştit, ca să nu arate nici o emoție puternică. Vistorini observase adesea, cu mâhnire, că deși Arie, la fel ca el însuși, ajunsese la Veneția venind de aiurea, evreul vorbea cu inflexiunile unui venețian sadea; dialectul cântat și molatic al cetății, peste care veneau cadențele distincte ale propriului său *sestiere*[9], Cannaregio. Preotul încercase să facă în așa fel încât și discursul lui să sune autohton, dar nu reușea niciodată să mascheze complet accentul din copilărie.

— E ceva mai serios de atât, zise Vistorini. Genul acesta de text, intenționat provocator, va atrage asupra întregului Geto atenția, mânia Sfântului Oficiu[10]. Prietene, ai face bine să te ocupi chiar tu de aceasta, înainte să fim noi obligați să o facem. Ar trebui să închizi tipografiile astea.

Iuda Arie se întoarse cu fața la preot.

— Autorul textului nu a scris ca să provoace, ci doar ca să exprime un adevăr, așa cum îl înțelege el. Teologii voștri au ajuns să scrântească logica, pentru a promova o doctrină care se referă exact la aceeași chestiune. Ce este Buna Vestire, la urma urmelor, dacă nu bâjbâiala minții care se străduiește să facă față realităților nedelicate ale trupului? Noi, evreii, suntem doar mai direcți în astfel de chestiuni.

Vistorini inspiră din rărunchi și se pregătea să protesteze, când

Arie ridică mâna, să-l oprească.

— Nu vreau să irosesc o dimineață așa de frumoasă dezbătând aspecte teologice cu domnia voastră. Cred că domnia voastră și cu mine am descoperit de mult că nu e nici un gheșeft în asta. Dacă lăsăm la o parte meritele sau minusurile aceste lucrări anume, cred că trebuie să priviți realist la poziția pe care o are acum cancelaria domniei voastre în cadrul statului venețian. Aici, numărul de cazuri pe care reușește inchizitorul să le aducă la judecată scade an după an. Și cei mai mulți dintre cei care chiar ajung la judecată sunt eliberați aici, din lipsă de probe. Nu vreau să spun că nu ne e teamă de voi, dar nu ne mai este la fel de teamă ca odinioară. O să vă spun ce zice poporul meu despre cancelaria voastră: că otrava voastră s-a brânzit și că ați pierdut rețeta de fabricare.

Vistorini ciugulea lichenii ce creșteau pe piatra de lângă el. Ca întotdeauna, ce spunea prietenul lui era adevărat. Răposatul papă, Grigorie al XIII-lea, identificase întocmai această slăbiciune de care vorbea rabinul. „Sunt papă pretutindeni în afară de Veneția“, afirmase el. Odată cu noul papă, Vistorini sesizase însă o periculoasă stare de spirit în Roma. Se poate să nu-i înfrunte direct pe doge și Consiliul Celor Zece, dar o putea face prin intermediul evreilor din cetate. Chiar și un animal rănit poate să-și adune puterile, pentru o ultimă lovitură cu gheara.

— Rabinule, sper – și o spun cu toată sinceritatea – să nu existe motive să învățați din nou ce înseamnă teroarea. Sunt sigur că aceia dintre voi care au strămoși ce au suferit exilul în Spania își mai amintesc și acum condițiile amarnice din pricina cărora bunicii lor au ajuns aici, nu-i așa?

— Nu am uitat. Dar *aici* nu e *acolo*. *Acum* nu e ca *atunci*. Inchiziția spaniolă a fost un coșmar din care mulți dintre noi încă nu se pot trezi. Noi, însă, ponentinii[11], ai căror strămoși au fost condamnați la marea evicțiune, suntem doar un grup, un singur ansamblu de amintiri. Mai sunt olandezii, nemții, levantinii. Cum să nu ne simțim în siguranță aici, când fiecare familie nobiliară are o confidentă evreică și când dogele nici măcar nu îngăduie inchiziției domniei voastre să ne oblige la predici de convertire?

Vistorini oftă.

— Eu însumi l-am sfătuit pe inchizitor împotriva unor astfel de predici, spuse el. I-am spus că nu ar face decât să-i exaspereze pe cei din neamul dumitale și nu să-i lămurească.

Motivul adevărat era că Vistorini nu voia să expună inferioritatea propriei sale predici în fața congregațiilor care îl ascultaseră pe Iuda Arie.

Rabinul se ridică în picioare.

— Părinte, trebuie să-mi văd de treburi.

Se trase de kippa, întrebându-se dacă era în siguranță să spună ce gândește. Hotărî că preotul avea dreptul să afle cum gândea el.

— Știți că Biserica voastră și-a formulat întotdeauna asupra acestor chestiuni puncte de vedere diferite de ale noastre, chiar din ziua când a fost instalat primul tipar. Biserica voastră nu a dorit ca sfintele voastre scripturi să se găsească în mâinile oamenilor de rând. Noi am fost de altă părere. Pentru noi, tipărirea a reprezentat o *avodat ha kodeș*, o acțiune sfântă. Unii rabini au asemuit chiar tiparul cu un altar. I-au spus „scriere cu multe tocuri“ și l-au văzut ca pe un mijloc de stimulare a răspândirii cuvântului, care a început cu Moise, pe Muntele Sinai. Așa că, bunule părinte, domnia voastră mergeți și scrieți ordinul ca această carte să fie arsă, așa cum vă cere Biserica voastră. Iar eu nu voi spune nimic celor de la tipar, așa cum mi-o cere conștiința mea. *Censura praevia*[12] sau *censura repressiva*[13], efectul este același. Oricum, se distruge o carte. Mai bine să o faceți voi, decât să ne înrobiți intelectual într-atât, încât să o facem noi în locul vostru.

Vistorini nu avea un răspuns pregătit pentru rabin și asta îl enervă. Își dădu seama că o tâmplă îi zvâcnea ușor. Cei doi bărbați își luară la revedere cu răceală și Iuda Arie îl lăsă pe preot așezat în continuare lângă canal. După ce acesta se îndepărtă, inima rabinului începu să bată cu putere. Oare fusese prea direct? Oricine le-ar fi auzit schimbul de cuvinte ar fi rămas cu gura căscată la îndrăzneala lui și s-ar fi întrebat dacă Vistorini nu-l va trimite la judecată. Dar oricine ar fi auzit discuția n-ar fi avut cunoștință de istoria relației dintre ei. De zece ani erau prieteni, atât cât un astfel de cuvânt putea avea înțeles în circumstanțele în care se găseau. Atunci, de ce îi bătea atât de tare inima? – se întrebă rabinul.

De îndată ce ieși de pe *fondamenta*[14], ferit de vederea lui Vistorini, Arie se sprijini de zid, respirând cu greutate. Îl durea în piept. Avea durerile de mulți ani. Își amintea bine cum îl duruse pieptul prima dată când îl întâlnise pe preot, în cancelaria inchizitorului. Iuda Arie riscase enorm. Puțini erau cei care mergeau de bună voie la Sfântul Oficiu, dar el ceruse să fie primit acolo. Vorbise preț de mai bine de două ore, într-o latină expresivă, încercând să obțină o ridicare parțială a interdicției asupra Talmudului. Scrierea în două părți reprezenta o distilare a gândirii evreiești din timpurile exilului și faptul că fuseseră lipsiți de ea însemnase o mare greutate, o ajunare intelectuală care începea să semene cu înfometarea. Pentru Mișna[15], partea principală a lucrării, știa că nu exista speranță de scăpare. Pentru a doua parte a Talmudului, însă, Gemara, avusese sentimentul că s-ar fi putut să răzbească și s-o salveze. Gemara era o colecție de argumentații și dispute, un schimb de opinii rabinice. Aceasta, susținuse el, putea fi văzută drept un ajutor pentru Biserică și nu ceva care să-i cauzeze,

deoarece demonstra că până și rabinii sunt în dezacord asupra legii iudaice. Așa că o dovadă a sciziunilor din interiorul iudaismului putea cu siguranță să fie folosită pentru a întări argumentele Bisericii împotriva credinței lui, nu-i așa?

Cu ochii mijiți, Vistorini stătuse în spatele jilțului inchizitorului. După ce confiscase și distrusese atât de multe exemplare ale Talmudului, cunoștea în amănunt textele ebraice. Știa că orice rabin cu o învățătură moderată putea să ia Gemara și, pornind de la ea, să reconstituie pentru elevii săi textul blestematei de Mișna. Inchizitorul se lăsase însă învăluit în ghemul de cuvinte potrivite ale rabinului. Le îngăduise evreilor să păstreze acele exemplare din Talmud pe care le dețineau, atâta timp cât erau cenzurate corespunzător.

Deși pierduse bătălia agerimii, Vistorini fusese impresionat de Arie prin învățătură, prin curajul său, dar și prin șiretenie. Se gândise atunci că era ca și cum ar fi privit un alchimist care realiza o multiplicare înșelătoare. Știai că e o șmecherie în spatele demonstrației, dar puteai să te uiți oricât de atent, că momentul și mijlocul prin care minereul se transforma în ceva mult mai prețios îți rămânea obscur.

Când rabinul, buimăcit de ușurare că își salvase textele, a dat să plece din cancelaria inchizitorului, Vistorini se aplecase aproape de el și îi șoptise „Iuda Leul. Mai bine ți-ar fi spus Iuda Șual[16]“. Rabinul privise în ochii preotului și văzuse nu tocmai furie, ci emoția ambivalentă pe care perdantul o are față în față cu un adversar merituos. A doua oară când Arie venise la Sfântul Oficiu, și-a încercat norocul. L-a pus pe vicar să-i anunțe lui Vistorini vizita „rabinului Iuda Vulpes“.

Vistorini ajunsese să se bucure de duelurile verbale cu Arie, care era în stare să aprecieze un joc de cuvinte în trei limbi. Preotul dusese o viață solitară. La orfelinat accentul lui zdravăn și rușinea care părea să umbrească orice mențiune despre trecutul său l-au făcut timid față de ceilalți băieți. La seminar, interesele și abilitățile lui l-au ținut departe de ceilalți colegi. Cu Arie, însă, se putea măsura de la egal la egal, intelectual vorbind. Aprecia faptul că Arie nu pierdea niciodată timpul încercând să ia apărarea unei erezii flagrante sau unor încălcări evidente ale Indexului. Uneori, Vistorini se lăsa convins de rabin. Prefera mai degrabă să corecteze decât să distrugă și o dată sau de două ori și-a folosit tocul pentru a cruța un text, scriind pe prima lui pagină necesarele cuvinte justificative.

Interesul lui față de Arie l-a făcut în ultimă instanță să-și învingă un vechi dezgust și să treacă dincolo de mica punte care ducea în Geto. În timpul cât fusese seminarist, mulți dintre camarazii lui elevi mergeau regulat acolo. Să-i tachineze pe evrei era sportul favorit pentru unii dintre tineri; alții mergeau mânați de un sincer spirit de

evanghelizare, ca să salveze suflete. Câțiva se duseseră riscându-și propriul suflet, participând la distracții oprite. Vistorini socotise însă respingătoare chiar ideea de ghetou în sine. Nu avea de gând să intre de bunăvoie într-un cartier izolat printr-o poartă, unde nu mișunau decât evrei. Până și numai ideea îl făcea să se simtă prins în capcană, sufocat, pângărit.

Primii evrei care se stabiliseră la Veneția în 1516 fuseseră niște bancheri germani care dădeau împrumuturi. Au urmat și alții, dar nu li s-a permis să exercite decât trei profesii: cămătarii dădeau credite ieftine venețienilor săraci; negustorii de *strazzaria*[17] cumpărau și vindeau bunuri uzate; și negustorii străini își foloseau legăturile pe care le aveau cu Levantul pentru a înlesni amplele afaceri de export și import ale orașului. Li se îngăduia să locuiască numai în mica zonă unde odinioară fusese turnătoria orașului, sau Geto, o insulă de cenușă înconjurată de ziduri, legată de restul orașului doar prin două punți înguste, închisă cu porți și încuiată în fiecare noapte.

Pe măsură ce anii treceau însă, unii venețieni deveniseră mai îngăduitori cu prezența evreilor, angajându-i ca să le interpreteze muzica obsedantă, căutându-i ca medici sau consilieri financiari. Pentru evrei, faptul că le era respectat dreptul la proprietate și că erau protejați de lege făcea din Veneția un tărâm al făgăduinței în comparație cu condițiile pe care le aveau aiurea.

Au continuat așadar să tot vină: ponentinii, expulzați din Spania și apoi din Portugalia de către monarhii catolici. Apoi tedescii, care au fugit de pogromurile din orașele germane; și veșnic nedomoliții levantini, sosiți din tărâmuri precum Egipt și Siria. Comunitatea s-a mărit până la aproape două mii de suflete, locuințele lor s-au cocoțat unele peste altele, câte șase sau șapte familii mari laolaltă, până când ghetoul a ajuns să aibă cea mai mare densitate de locuitori și cele mai înalte clădiri din Veneția. Când Vistorini întrebase cum să ajungă la sinagoga lui Iuda, a fost îndrumat către o clădire de locuințe, înaltă și îngustă. În capătul unor scări pieptișe și întunecoase, casa de rugăciuni a rabinului împărțea spațiul de sub acoperiș cu o hulubărie și un coteț de găini.

Atras inițial de rabin ca de un intelect înrudit, legătura dintre ei a fost însă pecetluită de o slăbiciune, și nu de forță. Într-o după-amiază, Iuda se plimba în zona cuprinsă între ghetou și biserica lui Vistorini, luând-o pe cele mai înguste *caletto* și *rughetta*[18], ca să scape de hărțuiala de pe străzile mai aglomerate. Dădu astfel peste un șuț aplecat deasupra trupului victimei sale. Bărbatul a luat-o la fugă și Iuda l-a recunoscut pe Domenico, beat, cu capul însângerat de la lovitura hoțului și curul ud leoarcă de urină. Rabinul își asumase un mare risc, ratând ora la care trebuia să se retragă în ghetou, ca să facă rost de pânză curată și să-l ajute pe preot să se trezească din beție, așa

că Biserica acestuia nu a aflat niciodată cât de rușinos se dăduse în spectacol reprezentantul ei.

Când Domenico încercase să-i mulțumească lui Iuda, rabinul a mormăit că și el avea o slăbiciune pe care satana o exploata din când în când. Nu a vrut să spună mai mult. Această slăbiciune îi rodea însă mintea, distrăgându-l ziua de la rugăciuni și noaptea, de la schimbul de tandrețuri cu soția lui. Pe când aluneca pe lângă zidurile din *calle*, rabinul își dădu seama că durerea din piept nu venea doar de la schimbul curajos de replici cu preotul. Și nici treaba din acea dimineață – ilicită, periculoasă – nu fusese cea care-i făcuse inima să salte și să bată cu putere. Amândouă acestea se combinaseră cu vocea sâcâitoare din capul lui, vocea ispitei, pe care nu o putea domoli. Încercase, Dumnezeu îi era martor cât încercase, să aranjeze să plece din Veneția înainte de Carnivale, care trebuia să înceapă peste doar câteva zile. Voise să se pună la adăpost de păcat. Puterea de a se ascunde în spatele unei măști, de a deveni altul, ca să facă tot ce nu-i era îngăduit unui evreu să facă – tentația îl copleșea. Anul trecut reușise să obțină o slujbă de tutore în afara orașului. Dar sezonul de Carnivale se lungea an după an și slujbele potrivite ajunseseră greu de găsit. Ceruse să devină profesor pentru un tânăr din Padova și să citească de pe *bima*[19] în locul unui rabin bolnav din Ferrara. Dar nu-i fusese oferit nici unul dintre cele două posturi.

Cum Carnivale se apropia tot mai mult și, cunoscând pericolul, soția lui îi cotrobăise prin cufăr, scotocind printre haine după masca și pelerina care l-ar fi făcut de nerecunoscut și aidoma oricărui alt *goi*[20] venețian. Până la urmă descoperise unde le ținea ascunse, printre pasmanteriile și căpețelele de pânzeturi ale fiicei lor, cusătoreasa. Le-a dus pe amândouă la *strazzaria* și le-a vândut. Iuda îi mulțumise soției pentru asta, sărutând-o tandru pe frunte. Timp de o zi sau cam așa, se simțise profund ușurat că recuzita rușinii sale fusese dusă departe de el. Curând însă a ajuns să nu se mai poată gândi decât la Carnivale și la ocazia pe care i-o oferea.

Chiar și acum, când avea nevoie să-și țină firea, șarpele i se încolăcea în jurul a fiece gând, vlăguindu-l de orice rațiune și urmă de conștiință. Își continuă drumul până la rândul de trepte de lângă Rialto, unde i se spusese să aștepte. Nu-i plăcea să stea așa, expus, în centrul orașului. Simțea cum lumea să zgâiește la el. Orășenii treceau pe lângă el, îmbrâncindu-l și murmurând vorbe de ocară. Mare i-a fost ușurarea când l-a văzut pe gondolier trăgând cu îndemânare barca în dreptul scărilor. Ambarcațiunea era vopsită sobru, în negru, culoare impusă de lege ca să-i descurajeze pe venețieni să facă paradă cu bogăția lor. Culoarea uniformă, ca și discreția proverbială a gondolierilor îi ajuta pe îndrăgostiți să-și păstreze anonimatul când se întâlneau.

Arie coborî cu băgare de seamă treptele alunecoase din piatră, conștient că vederea unui evreu care se urcă într-o gondolă nu era un lucru prea obișnuit. Era nervos și palpitațiile inimii îi dădeau o oarecare amețeală. Un venețian ar fi întins mâna să se sprijine de umărul gondolierului, ca să-şi țină echilibrul când urcă la bordul ambarcațiunii, dar Arie nu știa ce părere ar fi avut gondolierul dacă un evreu punea mâna pe el. Printre venețieni era larg răspândită superstiția că o astfel de atingere putea fi folosită pentru vrăjile evreiești, ca să trimită duhurile rele asupra creștinilor. Exact când să pună piciorul în barcă, siajul unei ambarcațiuni care trecea legănă puntea. Arie se clătină, fluturându-și brațele ca o moară de vânt, și ateriză în dos. De pe Rialto se auziră hohote grosolane de râs. O flegmă trecu pe deasupra zidului canalului și îi ateriză pe acoperământul pentru cap.

— *Dio!*[21] exclamă gondolierul, întinzându-se să-l apuce pe rabin cu brațele lui, vânjoase de la manevratul vâslei.

Când rabinul fu din nou în picioare, gondolierul îi netezi amabil hainele și apoi aruncă tinerilor de pe mal care râseseră o grămadă de blestemăţii usturătoare, care le-au închis gura.

Arie se mustră pentru cum gândise despre gondolier. Sigur că doña Reyna de Serena n-ar fi ținut în serviciul ei pe cineva care ura evreii. Aceasta îl aștepta în intimitatea capitonată oferită de *felze*[22].

— Ce mai intrare ți-ai făcut, rabinule, zise ea, ridicând din sprânceană. N-a fost chipul cel mai discret în care să te urci la bord. Acum șezi.

Făcu semn către pernele de mătase brodată din fața celor pe care ședea ea însăși. În exterior, draperiile *felze* erau făcute dintr-o pânză neagră de corabie, care asigura discreția. La interior însă, aceasta era dublată cu brocarturi în fir auriu, care îșI râdeau de legile somptuare[23].

Reyna de Serena venise la Veneția cu zece ani în urmă, într-o situație aparte. Fugise din Portugalia pentru că era evreică, dar sosise în Veneția dându-se drept o devotată, convertită la creștinism. Își luase un nume nou, care să indice recunoștința ei față de locul său de refugiu. Fiind creștină reușise să se instaleze în afara înghesuitului cartier al ghetoului, într-un palat magnific, chiar lângă monetăria cetății. Unii venețieni spuneau în glumă că în palatul Serena se găsea mai mult aur decât în vecina lui, pentru că Serena era moștenitoarea uneia dintre cele mai mari averi evreiești obținute din afaceri bancare, din toată Europa. Întrucât familia ei își întinsese operațiile cu mult dincolo de Peninsula Iberică, doar o parte din avere se pierduse odată cu jefuirile ordonate de regii Spaniei și Portugaliei. Chiar dacă nu mai răspundea la vechiul nume al familiei ei evreiești, pentru cei mai mulți nu era nici o îndoială că ea avea încă acces la fondurile acesteia.

Serena nu cheltuia însă marea ei avere numai pe draperii de brocart și pe distracții, la care lua parte toată crema nobilimii. În secret, ea era principala sursă de donații a lui Arie pentru membrii nevoiași ai comunității. În plus, știa că ea îi ajuta pe evreii din multe alte orașe, prin rețeaua de bănci pe care o înființase familia ei. Mai știa și că figura ei publică, de catolică devotată, era o mască pe care o purta cu tot atâta nonșalanță ca pe o deghizare de Carnivale.

— Bun, rabinule. Spune-mi deci care îți mai sunt nevoile acum. Cum pot să te ajut să-i ajuți pe ai noștri?

Arie se disprețuia pentru ce era pe cale să facă.

— Signora, aripile generozității voastre au învăluit deja pe atât de mulți dintre fiii și fiicele noastre, protejându-i de cruzimea exilului. Sunteți o fântână cu apă limpede, din care pot să bea cei arși de sete, sunteți…

Reyna de Serena ridică o mână plină de giuvaeruri și și-o flutură în dreptul feței, ca și cum ar fi vrut să alunge un miros urât.

— Ajunge. Spune-mi doar de cât ai nevoie.

Arie spuse o sumă. Gura îi era uscată, ca și cum minciuna i-o scorojise. Se uită la chipul sobru și frumos al donnei, în timp ce ea cântări o clipă în minte suma, apoi întinse mâna în grămada de perne de lângă ea și scoase două pungi doldora.

Arie își umezi buzele cu limba și înghiți cu greu.

— Signora, familiile îți vor binecuvânta numele. Dacă ai cunoaște toate amănuntele greutăților…

— Nu am nevoie să știu nimic altceva decât că sunt evrei, că sunt în nevoie și că tu socoteşti că merită ca eu să-i ajut. Rabinule, eu ți-am încredințat secretul meu; atunci cum să nu-ți încredințez câțiva țechini?

Rabinul simțea cum trag de greu pungile cu aur și se întreba ce însemna pentru ea *câțiva*. Dar cuvântul *încredința* îl făcu să simtă cum i se strânge inima, de parcă brusc se prinsese într-o menghină.

— Rabinule, acum am eu să-ți cer un serviciu.

— Orice, madonna.

Menghina își mai slăbi strânsoarea, rabinul sperând că ar putea să-și ispășească într-un fel lipsa de onestitate.

— Aud că ești prieten cu cenzorul Sfântului Oficiu.

— N-aș spune chiar „prieten“, madonna, zise, gândindu-se la schimbul dur de replici de lângă canal. Dar ne cunoaștem bine, vorbim adeseori, respectuos. De fapt, tocmai vin de la el. Vrea să închidă tiparnița lui Abraham Pinel – cea căreia Bernadotti i-a împrumutat numele lui.

— Chiar așa vrea? Poate că o să stau de vorbă cu Lucio de Bernadotti. Sunt sigură că ar prefera să evite o astfel de rușine. Poate că o să facă astfel încât să tipărească și o lucrare care îl elogiază pe

papă, așa încât închiderea bruscă de către Sfântul Oficiu să fie mai puțin oportună politic?

Arie zâmbi. Nu era de mirare că Reyna de Serena supraviețuise, ba chiar prosperase, în exilul care îi zdrobise pe atâția alții.

— Dar cum pot, madonna, să vă fiu de ajutor cu cenzorul?

— Am asta, zise, vârându-și iar mâna pe sub pernele de lângă ea și scoțând la iveală o carte mică, legată în piele, cu niște paftale minunat bătute în argint.

Îi întinse rabinului cartea.

— E foarte veche, spuse acesta.

— Adevărat. Are peste o sută de ani. Ca și mine, a supraviețuit unei lumi care nu mai există. Deschide-o.

Arie desfăcu închizătoarea, admirând talentul argintarului. Fiecare pafta, închisă, avea forma unei perechi de aripi. Când se desfăcea închizătoarea delicată – la fel de ușor, după mai bine de un secol – aripile se deschideau și dezvăluiau rozeta închisă în ele. Arie observă imediat că era o hagadă, dar diferită de toate câte le văzuse până atunci. Foița de aur, culorile vibrante… privi intens anluminurile, dând cu nerăbdare pagină după pagină. Era încântat, dar și puțin tulburat, să vadă povestirile evreiești relatate prin intermediul unei arte atât de asemănătoare aceleia din cărțile de rugăciune ale creștinilor.

— Cine a făcut cartea aceasta? Imaginile?

Reyna de Serena ridică din umeri.

— Cât aș vrea să știu și eu. A ajuns la mine de la un bătrân servitor al mamei mele. Era un om blând, bătrân încă de când l-am cunoscut eu. Îmi spunea tot felul de povești, când eram mică. Niște povești groaznice, pline cu soldați răi și pirați, cu furtuni pe mare și molime pe uscat. L-am iubit, așa cum fac întotdeauna copiii, care nu știu încă destule despre lume ca să distingă între realitate și născocire. Acum îmi e rușine să-mi amintesc cum îl bâzâiam să-mi spună poveștile acelea, pentru că le credeam istorii adevărate din viața lui. Zicea că s-a născut chiar în luna expulzării din Spania și că maica lui murise într-un naufragiu, nu mult după aceea, încercând să găsească un loc unde să se refugieze și să-l crească. El ajunsese nu se știe cum sub protecția familiei mele – așa cum o făcuseră mulți orfani de-a lungul anilor. În tinerețe a lucrat pentru bunicul meu, nu la bancă, ci în acțiunile secrete prin care îi ajuta pe evrei să fugă din Portugalia. În orice caz, cartea a fost a lui; cel mai vechi și mai drag lucru pe care îl deținea. Când a murit, i-a lăsat-o mamei, iar când și ea a murit, mi-a dat-o mie. Iar eu am păstrat-o cu drag, pentru că e minunată, dar și pentru că îmi aduce aminte de el și de suferința atâtor altora asemenea lui. Rabinule, am nevoie de cenzor, să examineze cartea aceasta și să o aprobe. Dar nu vreau să-mi asum nici un risc. Trebuie

să fiu sigură că o va aproba, înainte să i-o supun atenției. Bineînțeles, nimeni nu trebuie să știe că este a mea. Doamnele catolice nu au nevoie de hagade.

— Doña de Serena, dă-mi voie să o iau și să o studiez. Cunosc foarte bine ce fel de cuvinte încalcă Indexul catolic. În primul rând o să mă asigur că nu există într-adevăr nimic ofensator pentru Biserică și apoi o să i-o duc părintelui Vistorini, într-un fel care cu siguranță va aduce un rezultat mulțumitor.

— Poți să fii sigur de asta? Cred că n-aș putea suporta ca această carte, care a călătorit atât de departe și a trecut prin atât de multe, să fie dată focului.

— Tocmai de aceea trebuie să te întreb, madonna, dacă îmi este îngăduit – cu toate că sunt încrezător că pot obține de la cenzor ceea ce-ți dorești –, de ce ai nevoie să fie aprobată, dacă vrei să ții cartea ascunsă? E limpede că nu ai nici un motiv să te temi că proprietatea ta ar fi vreodată cercetată sau examinată, nu? Nimeni din Veneția nu ar îndrăzni…

— Rabine, mă gândesc să plec din Veneția…

— Madonna!

— … și în momentul acela, cine știe la ce fel de cercetări vor fi poate supuse bunurile mele. Trebuie să fiu meticuloasă.

— Cu adevărat o veste dureroasă! O să-mi fie dor de domnia voastră. Toți evreii din Veneția vă vor simți lipsa, chiar dacă nu cunosc numele generoasei lor binefăcătoare. Nici nu vă dați seama câte nemeritate binecuvântări primesc de la oameni, ca urmare a donațiilor pe care îmi îngăduiți să le împart lor.

Doña ridică mâna, din nou nedornică să-i asculte laudele.

— Am trăit bine aici. Cu trecerea anilor, am învățat însă ceva despre mine însămi. Am descoperit că nu pot să-mi trăiesc întreaga viață ca pe o minciună.

— Așadar, vă propuneți să renunțați la fățărnicia convertirii voastre? Știți că este riscant, oricât de slabă ar fi inchiziția, tot poate…

— Rabinule, nu te frământa. Am aranjat să am liberă trecere.

— Dar unde vă veți duce? Unde este locul acela ferice unde poți să trăiești și să prosperi ca evreu?

— Nu e chiar atât de departe. Doar de partea cealaltă a mării care se întinde între noi și teritoriile aflate sub guvernarea Sublimei Porți. De multă vreme sultanii otomani ne primesc bucuroși – pentru aptitudinile noastre și pentru averi. Când eram mai tânără nu m-am decis să mă duc acolo, dar multe s-au schimbat de atunci. Comunitatea noastră a crescut. În mai multe locuri avem propriii noștri doctori, poeții noștri în limba ebraică. Sultanul m-a invitat și chiar acum trimite la doge un ceauș de la curtea lui, cu un mesaj pentru a-mi aranja libera trecere. Treaba nu e fără riscuri. Mulți ar fi

bucuroși să știe că lucrul pe care îl bănuiau de multă vreme este adevărat: că am pretins doar că sunt creștină, pentru a trăi aici liberă. Dacă rămân însă, trebuie să-mi duc viața în singurătate. Nu pot să mă căsătoresc cu un creștin și să-i ascund secretul sufletului meu de evreică. Acolo, poate, nu va fi prea târziu să-mi găsesc perechea, să fac un copil. Poate că o să vii chiar tu să spui binecuvântările la *brit*[24]? Se spune că Ragusa este un oraș minunat – nu la fel de frumos ca Veneția, asta e sigur, dar cel puțin voi duce o viață cinstită. O să-mi recapăt vechiul meu nume. Destul, acum. Roagă-te cu mine, căci tânjesc să-mi umplu auzul cu sunetul limbii ebraice.

La scurt timp după aceea Arie coborî din gondolă pe un *canaletto* ceva mai îndepărtat de agitația și de ochii iscoditori de pe Rialto. Cu buzunarele umplute de pungile doñei de Serena și cartea mică prinsă strâns de talie, era hotărât să meargă acasă. Pășea, cu capul în jos și ochii îndreptați spre pietrele caldarâmului. Trecuse de atelierul meșterului *mascarer*, fără ca măcar să ridice privirea să vadă ce măști pusese artizanul la vânzare. Se opri însă la colț. Aurul din buzunare îl țintuise pe loc.

De obicei Iuda își recunoștea obsesia ca fiind ceea ce este: o ispită a diavolului. Uneori însă rațiunea sa și învățătura îi îngăduiau să se convingă că ar fi altceva. Oare triburile lui Israel nu și-au primit pământurile prin aruncarea sorților? Oare nu și-au ales evreii primul lor rege chiar așa? Oare cum putea să vină ceva de la satana, dacă Tora îl îngăduia? Poate că nu satana era cel care îi spusese să o mintă pe doña de Serena. Poate că mâna lui Dumnezeu îi dăduse lui aceste pungi cu bani. Poate că era divina providență, care îi cerea să riște totul, așa încât să câștige bogății și mai mari pentru poporul său. Va împărți celor în nevoie atâta bogăție, încât va exalta întregul ghetou. În timp ce inima îi sălta și îi palpita în piept, Iuda se simți copleșit de plăcere gândind la asta. Se întoarse, făcu înapoi cei câțiva pași până la ușa meșterului de măști și intră.

Vistorini se ridică de la masa de lucru, căutând o pânză cu care să-și șteargă fruntea. Își ocupase dimineața rezolvând ordinele de confiscare pentru cartea plină de erezii. Era prea târziu ca anotimp și prea devreme ca moment al zilei ca să-i fie atât de cald. Sudoarea avea miros de acru, reamintindu-i că nu se mai îmbăiase de ceva timp. Capul îi zvâcnea după discuția în contradictoriu cu evreul, iar durerea devenea tot mai ascuțită. În stomac i se aduna un ghem mic de furie. Își spunea că se simte ofensat, că rabinul își permite prea multe în temeiul prieteniei lor. Nu putea să accepte adevărul; că nu-i plăcea să fie întrecut într-o dezbatere. Stomacul i se strânse. Avea nevoie de latrină. Merse în sala de la intrarea în Sfântul Oficiu, cu pasul nesigur al unui bătrân bolnav.

În sală era măcar mai răcoare. În general, pereții mucegăiți îl apăsau, dar astăzi era bucuros să aibă un răgaz afară din strânsoarea odăii sale. Când să dea colțul, aproape că se izbi de băiatul care îl servea și care aducea tava cu prânzul lui frugal. Luă de pe tavă șervetul și își șterse fața, apoi îi întinse băiatului pânza mânjită de sudoare și acesta o acceptă cu precauție și cu o grimasă de dezgust. Să-l ia naiba, se gândi preotul, continuându-și drumul spre latrină. La naiba cu toți tinerii aceștia și cu aerele lor moralizatoare. Era destul de rău că trebuia să-l suporte pe insolentul acela de băiat de altar, Paolo, un copil cu educație, dintr-o familie bună. Dar cum îndrăznește un servitor să se uite la el cu atât dispreț?

Măruntaiele lui Vistorini se ușurară de conținut în canalul urât mirositor, dar durerea din mațe abia dacă cedă. Poate că îi creștea vreo ulcerație. Șovăitor, se îndreptă spre masa din refectoriu, căutând vinul. Nu avea defel poftă de zeama apoasă a bucătarului sau de pâinea pe care s-o înmoaie în ea. În dreptul locului său nu era așezat decât un pocal, doar pe jumătate plin. Când chemă să i se mai aducă, băiatul îi zise că dulapul cu vinuri fusese deja încuiat de către administrator. Lui Vistorini i se păru că zărește cum pe chipul tânărului a trecut umbra unui rânjet, curmat în grabă, în timp ce îi raporta cum stau lucrurile.

Întors la el în oficiu, într-o stare de și mai mare indispoziție, Vistorini se apucă de redactat, munca lui de rutină. Cu tocul încărcat de cerneală groasă, neagră, trecu peste pagini, făcând de necitit orice trimiteri din textele ebraice la creștini, la cei necircumciși, la cei care urau evreii, la „practicanții unor ritualuri stranii“, cu excepția cazului când pasajul respectiv se referea fără nici o ambiguitate la idolatrii din antichitate și nu avea vreo trimitere codificată la Biserică. Dădea peste expresii precum *maleficul regat* sau *Edom* sau *Roman*, care s-ar fi putut interpreta drept o referire la creștini. Mai cenzura și orice mențiune la iudaism ca singura credință adevărată, toate referirile la Mesia care va să vină, orice folosire a cuvintelor *pios* sau *sfânt*, când erau aplicate evreilor.

În zilele când se simțea bine, Vistorini se purta mai grijuliu cu cărțile, uneori făcându-și chiar datoria de a corecta un pasaj ce ridica obiecții, în loc să-l taie cu totul. Dacă adăuga expresii ca *închinători la stele* după o referire la idolatri, putea exclude implicația că venerarea unor imagini ale sfinților creștini însemna slăvirea idolilor.

Acum însă capul îi bubuia și în gură avea gust de bălegar. Tocul tăia cuvintele cu linii groase, de hașură. Uneori apăsa atât de tare, că vârful tocului rupea pergamentul subțire. Se simțea de parcă îl păștea o boală. Răsfoi cartea și hotărî că erau prea multe erori. Răzbunător, o aruncă într-o parte, să fie arsă. Asta o să-l învețe minte pe Iuda Arie, măgar arogant. De ce să nu le ardă pe toate și să termine odată? Pe

urmă putea să plece acasă, unde servitorul i-ar aduce măcar ceva de băut. Își trecu brațul peste masa de lucru, măturând vreo șase volume necitite în grămada însemnată pentru ardere.

În beznă, Iuda Arie se ridică încet în capul oaselor, ca să nu-și trezească soția. Luna îi lumina curbura obrazului și părul despletit, care peste zi era întotdeauna ascuns cu modestie, iar acum sta răsfirat pe pernă, într-o abundență nebună de negru și argintiu. Era tot ce putea să facă pentru a-și înfrâna dorința de a o mângâia. La începutul căsătoriei lor își încâlcea mâinile în părul ei, îl strângea în pumni, excitat de senzația pe care i-o lăsa atingerea lui pe pielea pieptului său dezgolit, în timp ce făceau dragoste dezlănțuit, stângaci, așa cum fac oamenii foarte tineri.

Sarai era încă o femeie frumoasă și chiar după douăzeci și șase de ani Arie se excita dacă ea îl privea într-un fel anume. Uneori se gândea la Vistorini și la cum putea el să-și ducă viața fără căldura unei femei în pat. Sau fără copii. Cum ar fi fost să nu-și mai vadă crescând copilașii, cu fețele drăgălașe, schimbându-se an după an, găsindu-și drumul spre o maturitate cinstită? Se întreba dacă vinul pe care prietenul său îl bea în exces nu era un mijloc de a-și strivi acele nevoi, atât de firești, date de la Dumnezeu.

Nu era vorbă că Arie ar fi disprețuit o viață disciplinată prin credință. Dimpotrivă, cunoștea frumusețea ascetică a unei astfel de existențe. Trăia în fiecare clipă respectând cele 613 porunci din Tora. Pentru el era firesc să separe laptele de carne[25], să se abțină de la muncă în ziua de șabat, să păstreze legile purității familiale în relația cu soția sa. Disciplina impusă de acea abstinență lunară nu făcea decât să sporească dorința și să le facă mai dulce reunirea. Dar să fii cu totul lipsit de soață… asta, după el, nu era o viață potrivită pentru bărbat.

. . . . .

Ușa scârțâi când Arie o închise după el. Așteptă o clipă pe scări, să vadă dacă zgomotul nu trezise pe cineva. Clădirea înghesuită nu fusese însă niciodată mai tăcută, chiar și la această oră târzie. Prin peretele de lemn subțire, care despărțea locuința lor de cea de alături, se auzi tusea uscată a unui bătrân. Dacă nevoia îi făcuse să ridice locuințe numai pe înălțime, pereții a trebuit să fie din materialele cele mai subțiri și mai ușoare. De la etajul inferior, plânsul unui nou-născut flămând străpungea noaptea. Iar de la nivelul de deasupra venea cârâitul neîncetat al afurisitului de cocoșel, care părea să nu aibă nici habar de chindie și întuneric. Cineva ar fi trebuit să-l pună pe *șokhet*[26] să trimită în oală zburătoarea aceea ignorantă, se gândi Arie, în timp ce-și căuta cu grijă drumul în josul scărilor care scârțâiau. Ajuns afară,

merse direct la locul îngust care despărțea clădirea în care locuia de cea de alături. Așezat pe genunchi, își trecu mâna printre pietrele acoperite de mâzgă și trase afară sacul de canava pe care îl ascunsese acolo. Se furișă pe străduță și așteptă să ajungă în cea mai adâncă umbră, înainte să deschidă sacul, scuturând afară conținutul. După câteva clipe, continuă să se apropie de porțile ghetoului.

Partea cea mai grea a înșelătoriei din acea noapte avea să urmeze. Porțile fuseseră închise cu câteva ore mai devreme. Goim ale căror treburi în ghetou îi reținuseră acolo și după ora la care se închideau porțile puteau să iasă cu ușurință, mituind pur și simplu gărzile. Dar pentru un evreu, singurul mijloc de a ieși cerea curaj și șiretenie. Arie zăbovi în umbră și așteptă. Cârlionții castanii ai rabinului, inconfundabili, scăpaseră de sub tricornul de patrician. Aerul umed pătrundea chiar și prin lâna fină a mantiei de nobil care, împreună cu masca, îi completau deghizarea. Trecu aproape o oră. Din când în când își juca mușchii de la umeri, să se dezmorțească, scutura din picioare, unul după altul, ca să scape de crampe. Nu avea să mai treacă mult și va trebui să abandoneze și să încerce din nou în noaptea următoare. Dar exact atunci când gândul acesta i se înfiripa, auzi zgomotele pe care le aștepta. Voci răgușite, râsete gălăgioase. Curând, pe *campiello* își făcu apariția un grup dezordonat de tineri goim. Profitând de libertățile de Carnivale, furaseră și ei câteva plăceri nepermise printre evreii imigranți a căror condiție era atât de joasă, încât își codoșeau fiii și fiicele în astfel de scopuri.

Erau șase sau șapte, împletindu-se înspre ghereta gărzilor, strigând la ele să le dea drumul să iasă. Purtau cu toții pelerinele negre de Carnivale și măștile personajelor din Commedia dell' arte. Lui Arie inima îi tresălta și pulsa în piept. Avea doar un moment ca să acționeze, să se amestece în grup și să spere că nu vor face prea mare caz, în beznă și grație beției. Își duse o mână la mască, verificând nervos legătura măștii, pentru a zecea oară în tot atâtea minute. Alesese un model banal și popular: ciocul lung al doctorului ciumei. Fără îndoială că în noaptea aceea erau în cetate o mulțime de oameni îmbrăcați aidoma. Dar în ultima clipă, exact când păși afară din umbra dantelată, în piață, mintea îi fu cuprinsă de îndoieli. Ar trebui să se întoarcă, așa cum venise, un anonim în întuneric, și pe drum să arunce în canal afurisita de mască.

Gândul îi fugi apoi la lumina lumânărilor jucând pe grămezile de țechini de aur, la extazul amețitor din clipa când cartea se întorcea și își dezvăluia secretele. Arie înghiți cu greu. Plăcerea gândului era atât de mare, că putea să-i simtă gustul în cerul gurii. Păși înainte și intră în trena tinerilor zgomotoși. Fii îndrăzneț, își spuse el, în gând. Cu brațul azvârlit pe umărul celui mai apropiat dintre ei, încercă să se prefacă a râde, scoțând un falset ciudat și nervos.

— Ajutați-mă, tinere domn. Picioarele nu mă mai țin de la atâta băut și nu vreau să atrag atenția gărzilor.

Privirea tânărului, vizibilă prin fantele ca o semilună ale unei măști de Arlecchino, era la fel de tâmpă ca a unei vaci.

— B' ne, nene, hai să merjem, zise acela, cu vorba împleticită.

Arie se gândi că respirația tânărului ar fi putut aprinde o lampă.

Nu a durat decât un moment, cât au trecut pe sub poarta luminată, dar Arie fusese sigur că inima, care îi bubuia – cum de ceilalți nu o auzeau? –, o să-l dea de gol. Apoi ajunse pe puntea îngustă. Trei pași în sus, trei în jos, și era în Veneția goilor. Când podul rămase în urmă, își luă brațul de după umărul tânărului și se topi în umbra unei streșini. Cu capul sprijinit de o piatră aspră, încercă să respire. Trecură câteva minute până să fie în stare să meargă mai departe.

Pe când se întorcea în *canaletto*, mulțimea îl luă pe sus și-l înghiți în mijlocul ei. În Veneția întunericul nu aducea cu sine liniștea cât ţinea Carnivale. La apus, torțele și candelabrele își aruncau lumina asupra sărbătorii, care nu înceta nici o clipă. Mulțimile se îmbulzeau în oraș; o dată în an, principalele lui artere erau mai aglomerate decât cele din Geto. Nobilii costumați atrăgeau pungași și șarlatani care sperau să facă din ei victimele lor, și jongleri, acrobați și ursari, care sperau să-i distreze. Diferențele de clasă erau, pentru moment, șterse. Bărbatul înalt care se apropie de Arie, cu mantia fâlfâind și o mască de Zanni[27], cu nasul lung, putea foarte bine să fie un servitor sau un hamal, așa cum era și personajul în care se costumase, sau putea să fie unul dintre Cei Zece. „Bună seara, domnule Mască", era singurul salut necesar.

Arie își duse mâna la pălărie și se fofilă pe lângă Zanni cel înalt, pierzându-se din nou în învălmășeală, lăsând gloata să-l poarte cu ea spre un *ridotto*[28], care nu se găsea la prea mare distanță de pod. Intră acolo, un simplu nobil mascat, printre atâția alții răspândiți peste tot în noapte. Urcă la etaj și pătrunse în încăperea suspinelor. Salonul era decorat strident, lumina pe care o dădeau multele candelabre era prea strălucitoare și departe de a flata gâtul ridat al femeilor mascate, care stăteau tolănite apatic pe sofale, consolându-și partenerii care pierduseră. Erau acolo soți cu amantele, neveste cu *cicisbei*[29], care ar fi trebuit să le servească drept însoțitori, dar care, de multe ori, le erau iubiți. Mai erau prostituate, mijlocitori și spioni ai poliției. Cu toții purtau măști care le egalizau statutul. Cu toții, mai puțin cei care țineau banca, de fapt. Bărbații respectivi, cu toții membri ai familiei aristocratice Barnabot, erau singurii venețieni autorizați să îndeplinească acest rol. Îmbrăcați cu toții la fel, într-o robă lungă și neagră și perucă albă, lungă și ondulată, fiecare dintre ei stătea în spatele propriei mese, în salonul al doilea. Fețele lor fără mască le

proclamau identitatea, pentru ca toată lumea să o cunoască.

Erau mai mult de zece mese dintre care să alegi. Arie se uită cum dealerii amestecau și împărțeau cărțile de basset[30] și panfil[31]. Ceru vin și se apropie să privească un joc cu miză mare. Nu era decât un singur jucător, care își încerca norocul împotriva băncii. Mâna trecu pe rând de la unul la celălalt, de câteva ori, însă apoi jucătorul își adună ștechinii într-o punguță și plecă, râzând, la amicii cu care era. Arie îi luă locul și i se mai alăturară încă doi bărbați. Cel cu banca stătea între două lumânări înalte și amesteca pachetul de cărți, iar jucătorii își aranjau mormanul de ștechini, fiecare pariind împotriva băncii. Era un joc simplu: dealerul trebuia să numească fiecare carte, de la unu la treisprezece – de la as la popă – în timp ce le întorcea. Dacă se nimerea ca o carte întoarsă să aibă exact numărul spus de el, banca era cea care câștiga mizele și păstra mâna. Dacă ajungea la popă fără să nimerească nici o carte din cele împărțite, el trebuia să plătească sumele mizate și să cedeze mâna jucătorului din dreapta lui.

Când a început jocul, vocea dealerului era constantă și reținută. *„Uno“*, zise el, aruncând pe masă un cinci de pică. *„Due“*, și apăru un nouar de cupă. *„Tre“*, norocul îi era în continuare potrivnic, pentru că întoarse un opt de pică. Numărătoarea ajunsese la *„nove“* și dealerul tot nu nimerise cartea pe care o numea. Nu mai rămăseseră decât patru șanse și ștechinul de aur al lui Arie avea să se dubleze.

„Fante“ anunță dealerul. Dar cartea pe care a întors-o era un șapte de caro, nu un valet. Doar două șanse. Arie nu-și slăbea ștechinul din ochi.

„Re.“ Ultima carte, popa. Dealerul întorsese însă un as. Degetele lui lungi și albe se înfipseră în grămada de ștechini de lângă el. Puse unul în dreptul lui Arie, patru în fața bărbatului cu mască de leu și, cu o ușoară plecăciune, șapte în dreptul bărbatului care mizase cel mai mult și care purta o mască de Brighella[32]. Dealerul pierduse mâna și îi cedă lui Brighella pachetul. Arie își slăbi puțin masca, să-și șteargă fruntea. Căută în punga dată de doña Reyna și mai puse doi ștechini pe masă, pe lângă miza lui inițială și câștigul de la prima mână. Acum avea o miză de patru monede de aur. I se păru că-i vede pe bărbații așezați de fiecare parte a lui înclinând ușor din cap, aprobator.

„Uno.“ Vocea din spatele măștii lui Brighella era gravă și răsunătoare. Cartea întoarsă era un nouă de treflă. *„Due.“* Un valet, mult prea devreme, ca să-i fie de folos. *„Tre, quatro, cinque, sei… fante, cavallo[33]…“* Vocea lui Brighella părea să devină tot mai profundă cu fiecare carte, căci nici una nu se potrivea cu numărul anunțat. Arie simțea cum inima îi bate tot mai repede. În curând avea să mai câștige încă patru ștechini. În ritmul acesta o să dubleze punga doñei Reyna cât ai zice pește. *„Re!“*[34] exclamă Brighella. Dar cartea întoarsă a fost

un șapte de pică. Brighella scoase din punga sa monedele și puse țechini în grămada fiecărui jucător. Ochii îi sclipeau prin fantele de deasupra obrajilor umflați ai măștii.

Mâna ajunse la Arie. Rabinul privi cum leul, Brighella și nobilul cu chip impasibil din familia Barnabot își așază fișicurile cu țechini. Brighella, încercând să-și mai recupereze din pierderi, puse pe masă douăzeci de țechini. Barnabot miză modest, doi țechini. Leul puse patru, așa cum făcuse la fiecare mână.

Arie făcu cărțile cu mișcări abile și sigure. Se simțea mai degrabă euforic decât înspăimântat, chiar dacă miza era de douăzeci și șase de țechini. *„Uno!“* strigă el entuziasmat și, de parcă ar fi avut puterea să invoce cartea din pachet, în lumina lumânării sclipi semnul unic și roșu al asului de caro.

Arie trase spre el câștigurile. Întrucât câştigase, mâna rămase la el. Din nou, jucătorii își puseră mizele; Brighella riscă alți douăzeci de țechini, Barnadot, doi, leul, patru.

„Uno!“ Vocea lui Arie ezită, deși cartea pe care a întors-o era un nouă. *„Due! Tre! Quattro!“* Abia când ajunse la *fante*, valetul, gâtlejul începu să i se strângă, la gândul că ar putea să piardă. Secretul imboldului irezistibil de a paria, pe care îl simțea Arie, stătea exact în clipa aceea, când spaima începea să i se răspândească în trup precum cerneala într-un pahar cu apă limpede. Aștepta bucuros sentimentul, acea senzație tenebroasă, terifiantă, pe care i-o dădea riscul. Fie că se împleticea pe marginea prăpastiei unui eșec, fie că avea o mână câștigătoare, intensitatea emoției era esențială. Nu se simțea niciodată mai viu ca în acele momente, în cumpănă dintre un rezultat și celălalt.

„Cavallo!“ strigă Arie, iar cartea era un as de caro – același as care îi adusese norocul la mâna trecută acum îl trăda. Nu îi mai rămăsese decât o șansă. Pielea îl furnica.

„Re!“ anunță rabinul și popa pe care îl strigase se uita la el de pe masă. Ceilalți se foiau neliniștiți. Omul acesta cu masca de doctor-ciumă avea un noroc nefiresc. Să câștige o mână de la prima carte și apoi să mai câștige una, cu ultima carte. Cu adevărat nefiresc noroc.

Arie privea cum flacăra lumânării dansa pe inelul cu rubin al lui Barnabot, în timp ce acesta scotea încet alți doi țechini, apoi încă doi, la fel de lent. Nobilul miza pe faptul că norocul doctorului de ciumă trebuia să se schimbe.

Brighella îl fixă cu ochii acum sticloși, în timp ce punea patruzeci de țechini pe masă. Doar leul rămase neschimbat, cu aceeași miză de patru țechini.

Norocul lui Arie a continuat timp de aproape o oră, iar el s-a scăldat în plăcerea pe care i-o aducea grămada tot mai mare de bani. Sporise mai bine de încă o dată valoarea primei pungi a doñei Reyna. Masca de leu plecase de la masă și se îndreptase, clătinându-se, spre

odaia suspinelor. I-a luat locul un Pulcinella[35] care părea beat și juca cu vădită și imprudentă teatralitate, strigând ostentativ la fiecare semn de nesansă. Nobilul Barnabot își păstra ținuta rezervată și demnă, dar fața lui fără mască începea să dea oarece semne de tensiune. Brighella, care pierduse cel mai mult, se ținea cu mâinile de masă. Nodurile degetelor i se albiseră. Pe marginea cercului lor se adunase o mică galerie de curioși.

Până la urmă, inevitabil, Arie a ajuns la popă fără numească vreo carte corect. Pulcinella scoase un țipăt răgușit de satisfacție. Arie se înclină și plăti mizele – optzeci de țechini lui Brighella, zece lui Pulcinella, patru lui Barnabot. Îi lăsă mâna lui Brighella și își cântări următoarea miză.

Fusese o oră magică. Se simțea la fel de ușor ca unul dintre baloanele colorate care se ridicau deasupra cetății în timpul sărbătorii de Carnivale. Într-adevăr, grămada de bani câștigați putea face multe pentru săracii din congregația sa. Stătea, ezitând, cu mâna pe aur. Poate că satana îl ademenise acolo, dar Dumnezeu îi dăduse acest moment în care să aleagă. Va asculta de vocea rațiunii din capul lui. Va lua tot ce câștigase și va pleca din *ridotto*. Își hrănise bestia din el și simțise sângele fierbându-i de groază și exaltare. Era destul. Își trase grămada de țechini spre gura pungii.

O mână grea îl opri. Era a lui Brighella. Surprins, Arie ridică privirea. Ochii din spatele măștii celuilalt bărbat erau negri, cu pupilele dilatate.

— Nici un gentilom nu abandonează jocul după ce-a avut avantajul să dea cărțile.

— Absolut corect, zise Pulcinella, poticnit. Nu face să o tunzi cu banii omului. Te gândești mai mult la aur, nu, decât să te distrezi? Nu e în spiritul Carnivale. Nu gentleman. Nici măcar venețian, pun rămășag.

Arie roși zdravăn în dosul măștii. Știau? Ghiciseră? Când a pus problema „alterității“, bețivul Pulcinella se apropiase foarte mult de adevăr. Arie trase mâna de sub palma lui Brighella și o duse la inimă. Se dădu un pas în spate, depărtându-se de masă, și făcu o plecăciune adâncă.

— Domnilor, iertare, zise, cu accentul lui moale, îngânat și inconfundabil venețian. Doar o scăpare de moment. Sincer, nu știu unde mi-a fost mintea. Vă rog, să continuăm.

Jocul a mai continuat încă o oră, fiecare dintre bărbați câștigând și pierzând, pe rând. Arie socoti că trecuse destul timp și dădu încă o dată să plece de la masă. Din nou, Brighella îi opri mâna când încerca să-și strângă câștigul, încă apreciabil.

— De ce atâta grabă? șopti acela. Aveți vreun rendez-vous?

Apoi vocea îi deveni și mai șoptită, iar masca borcănată se

apropie și mai mult.

— Sau aveți a respecta o interdicție de circulație?

Bărbatul știe, se gândi Arie și începu să asude pe sub mantie.

— Acordați-ne încă o mână, domnule Doctor-Ciumă, la niște mize cuviincioase! O mână prietenească, hm?

Brighella se căută atunci sub mantie și puse pe masă o pungă plină. Cu o mână tremurândă de astă dată, Arie își împinse tot câștigul spre centrul mesei. Fu copleșit de teama că va pierde – intensă, delicioasă.

Nobilul Barnabot era din nou cel care dădea cărțile. *„Uno. Due. Tre…“*

Arie se simțea amețit.

„… Otto. Nove…“

Reușea cu greu să respire pe sub mască. Inima îi bubuia și i se izbea în piept. Era aproape să câștige din nou.

„… Fante. Cavallo…“

Euforia și teroarea îl țineau amândouă în gheara lor, în egală măsură puternică și încântătoare. Apoi, trăgându-l în jos, sufocându-l, învinse teroarea, când Barnabot întoarse un popă. Urletul din capul lui Arie înăbuși sunetul silabelor pe care buzele nobilului tocmai le rosteau. *„Re!“*

Barnabot se întinse după grămada de aur și o trase la el, înclinându-se ușor în direcția lui Brighella.

— Acum, dragă doctore. Acum puteți să ne lăsați, dacă sunteți atât de ostenit de compania noastră.

Arie clătină din cap. Nu putea să plece. Nu acum. Nu pierduse doar ce câștigase, ci și jumătate din suma mizată inițial. Una dintre pungile doñei Reyna stătea goală și flască lângă el. Fusese hotărât să rişte doar o pungă. Jumătate pentru joc, jumătate ca să cheltuiască pentru nevoile turmei sale. Așa își spusese. Acum însă se scotocea la celălalt șold, căutând a doua pungă. Când degetele i s-au strâns în jurul rotunjimii ei reconfortante, Arie se simți parcă scăldat într-o strălucire. Era convins în totalitate că norocul fermecat de la începutul serii era din nou de partea sa. Nu mâna lui, ci chiar mâna voinței divine l-a călăuzit în momentul când a împins punga plină pe masă.

Pentru prima oară, pe chipul impasibil al lui Barnabot se citi – trădă emoție. Sprâncenele i se ridicaseră până la limita perucii sale ninse și schiță spre Arie o plecăciune aproape imperceptibilă. Apoi începu să dea cărțile.

Arie nu a avut decât câteva clipe în care să simtă splendida plăcere dureroasă căreia îi era robit. Cartea care l-a costat punga a fost un optar. Vocalele rotunde ale cuvântului *otto* păreau să picure de pe buzele lui Barnabot și să fuzioneze cu simbolul curbat al infinitului, care era chiar cifra opt, prelungindu-se într-un tunel ce părea să

soarbă sufletul rabinului.

Privea neîncrezător la tot acel aur, așezat în turnulețe lucitoare în partea de masă a dealerului. Ridică o mână și ceru o pană. Tremurând, scrise un bilet la ordin pentru încă o sută de țechini. Nobilul Barnabot luă biletul cu două degete, se uită la el și clătină din cap. Arie simți cum sângele i se urcă la cap, fierbinte.

— Dar v-am văzut plătind cuiva care pierduse, pe cuvântul lui, zece mii de ducați!

— Cuvântul unui *venețian* este una. De ce nu vă duceți la un vampir de evreu, dacă doriți un credit.

Lăsă biletul să cadă pe podea.

Peste mesele învecinate coborî brusc tăcerea. Fețele mascate se întoarseră, toate ca una, un cârd de hultani ce simțeau stârvul.

— Un evreu! zise Pulcinella, bâlbâit. Se esplică. Știam eu că nu e venețian!

Arie se răsuci, răsturnându-și paharul cu vin, și ieși împleticindu-se din salon. În odaia suspinelor o târfă întinse spre el brațul ei cărnos, încercând să-l tragă în jos, pe canapeaua unde stătea.

— Ce atâta grabă? zise ea, cu o voce șoptită și seducătoare. Toată lumea mai pierde uneori. Stai lângă mine și o să te fac să te simți mai bine.

Apoi, ridicând tonul:

— Mereu am vrut să simt și gustul unui tăiat împrejur!

Arie o ignoră și coborî clătinându-se scările, până în stradă, umilit de râsetele care se strângeau în urma lui, ca apele.

În lumina cenușie a sanctuarului, Iuda Arie își trase *tallis*-ul[36] peste cap și se înclină adânc dinaintea lui Dumnezeu.

— Am păcătuit, m-am purtat ca un necredincios, am furat…

Lacrimile îi udau obrajii, în timp ce se legăna înainte și înapoi, recitând cuvintele binecunoscute ale rugăciunii de ispășire.

— M-am purtat rău și am iscat răutate, am fost trufaș, am născocit minciuni și am vorbit neadevăruri… am comis nelegiuiri și am păcătuit… m-am îndepărtat de poruncile și de dreptele tale judecăți și nimic n-am folosit. Ce să rostesc în fața ta, tu, care sălășluiești în înalturi, și ce să mărturisesc dinaintea-ți, ție, care viețuiești în ceruri? Oare nu cunoști tu toate lucrurile, văzute și nevăzute? Fie deci voia ta, Doamne, Dumnezeul nostru și Dumnezeul taților noștri, să mă ierți, să-mi ierți nelegiuirile și să mă mântuiești de păcate…

Se prăbuși pe o laviță, istovit și amărât. Poate că Dumnezeu iartă păcatele încălcării poruncilor sale, dar Arie știa – o propovăduise de destule ori – că aceia ce fuseseră atinși de faptele păcătoase trebuia să și năzuiască a obține iertarea și să înfăptuiască ispășirea. Se gândea

disperat că va trebui să se reîntoarcă la Reya de Serena și să-i mărturisească înșelătoria. Se gândea și la ocara pe care o va avea de înfruntat de la propria sa congregație. Va trebui să recunoască faptul că le-a luat pâinea de la gură celor mai înfometați dintre ei și i-a lipsit de doctorii pe muribunzi. Iar apoi el, așa sărac cum era, va trebui să acopere suma pe care o furase. Va fi nevoie să se restrângă în modul cel mai drastic. Va trebui să-și amaneteze cărțile. Poate chiar să se mute cu familia într-un loc mai ieftin. Locuința lor de acum cu greu se putea numi somptuoasă, în cele două odăi ale ei trăiau șase oameni, dar una dintre încăperi avea totuși fereastră și amândouă, tavane înalte. Arie se gândea acum la variante mai ieftine: *șokhet*-ul îi arătase o locuință, nu departe de măcelărie, pe care o avea disponibilă în condiții foarte avantajoase – o singură odaie, fără lumină directă. În secret, Arie numise odaia aceea grota Macpela[37], dar îi promisese *șokhet*-ului că o va avea în vedere, dacă vreunul dintre membrii congregației sale o să aibă nevoie de locuință. În Geto camerele erau atât de puține, că până și o astfel de locuință sumbră, la un preț convenabil, și-ar fi găsit mulți amatori. Dar cum putea să-i ceară lui Serai să se mute într-un loc așa de sinistru? Iar fiica lui, Ester, care muncea acasă, cum ar mai fi avut loc pentru cupoanele ei de pânză și masa de croitorie? Cum ar mai fi cusut, fără lumina zilei? Păcatul era al lui, nu al familiei sale. Cum să-i facă să sufere atât?

Arie își frecă obrajii cu palmele. În lumina zilei care răsărea, chipul îi era cenușiu și palid. Curând aveau să înceapă să se adune în *minian*[38]. Trebuia să-și pregătească o mască şi să-i întâmpine.

Ieși din sanctuar și coborî în locuință. Mirosul de prăjeală îi spunea că Sarai se sculase deja. Lui Arie îi plăceau fritatta crocante pe care i le făcea ea, fierbinți și brun-aurii. Obișnuia să se așeze la masă împreună cu cei trei fii și cu iubita lui fiică și să se lase învăluit de sporovăiala și ciorovăiala lor. În dimineața aceea însă, mirosul de ulei încins îl copleşi. I se făcu greață.

Sprijinit de un scaun, așteptă să-și revină. Sarai trebăluia cu spatele la el, cu părul strâns cuminte sub un batic de lână fină, pe care și-l înnodase admirabil la ceafă.

— Bună dimineața. Te-ai sculat înainte de cântatul cocoșului…. zise femeia, întorcându-se să-l privească peste umăr.

Surâsul de pe buzele ei se transformă într-o grimasă de îngrijorare.

— Îți e rău, bărbate? Ești așa de palid…

— Serai, îngăimă Arie, dar nu reuși să continue.

Fii săi mai mari stăteau amândoi într-un colț și își spuneau rugăciunea de dimineață. Cel mai mic dintre ei, care o și terminase, era deja la masă cu soră-sa, savurând frittata. Arie nu putea vorbi despre rușinea lui de față cu ei, chiar dacă foarte curând întregul Geto

va trebui să afle despre ea.

— Nu-i nimic. N-am putut să dorm.

Cel puțin a doua parte era adevărată.

— Atunci, trebuie să te culci mai încolo. Trebuie să fii odihnit ca să întâmpini mireasa șabat[39].

Sarai îi zâmbi. Una dintre porunci spunea că soțul și soția trebuie să facă dragoste de șabat și această obligație religioasă era una pe care amândoi o îndeplineau cu bucurie. Arie îi răspunse cu un surâs abia schițat și apoi se întoarse să-și toarnă apă în lighean. Se stropi cu apă pe față și își udă părul, apoi puse o altă kippa și urcă scările la altar.

În lumina puțină, *minian*-ul se adunase deja. Arie se gândi că în vremuri ca acelea era atât de ușor să aduni zece. O epidemie de ciumă, întâmplată cu mai puțin de un an în urmă, luase așa de multe vieți, încât acum erau peste douăzeci de fii (cei mai mari din familie) care încă veneau în fiecare zi să se roage, marcând perioada de doliu prin intonarea de rugăciuni pentru cei morți.

Arie se îndreptă spre *bima*. Pe masă era întinsă o bucată de catifea albastră, culoarea miezului de noapte. Fiica lui o cususe, când era încă o copilă. Chiar și pe vremea aceea cusăturile ei erau frumoase și egale. Dar acum pânza se uzase, ca mai toate lucrurile din micuța încăpere. În locurile unde Arie își ținea mâinile în timpul slujbei, puful catifelei se tocise. Nu-l deranja asta, cum nu-l deranjau nici băncile care se clătinau sau podeaua care se lăsa sub pași. Acestea erau semne de folosire, semne de viață, dovada că oamenii veneau acolo, mulți și ades, încercând să stea de vorbă cu Dumnezeul lor.

— Preamărit și sfințit fie măreţ numele Lui…

Vocile celor care se rugau se înălțară ca una. Kadiș[40] fusese mereu una dintre rugăciunile preferate ale lui Arie – rugăciunea pentru cei morți, în care nu se pomenea de moarte sau de pierdere, ci doar de viață și de slavă și de pace. Rugăciunea care își întorcea fața de la locurile de îngropăciune și de la rămășițele putregăioase și își ridica privirea spre tării:

— Reverse-se o pace desăvârșită din cer – și viața – asupra noastră și asupra a toată casa lui Israel și rostiți: Amen! Cel care face pace în înălțimile Sale, Acela să facă pace între noi și în toată casa lui Israel și rostiți: Amen!

Arie nu mai zăbovi după slujba de dimineață. Schimbă doar câteva cuvinte cu enoriașii, repede, în drum spre ieșire. Nu rămase nici acasă, unde se temea de privirea scrutătoare și de intuiția afectuoasă a lui Sarai. A lăsat-o, încă gătind, pregătind în liniște hrana pe care o vor mânca în seara aceea și a doua zi, pentru că în ziua de șabat nu se făceau nici un fel de treburi. Când a plecat, Sarai desfăcea cu răbdare cepele, foaie cu foaie, cercetându-le cu meticuloasă atenție,

ca nu cumva să rămână ascunsă între ele nici cea mai mică gânganie. Să mănânce o astfel de insectă, chiar și din întâmplare, ar fi însemnat să încalce legea care interzicea consumul oricăror vietăți care viermuiesc.

Arie apucă înspre casa unui negustor de *strazzaria*, care prosperase suficient ca o parte din casa lui să o rezerve pentru bibliotecă. Întrucât Arie fusese profesorul fiilor aceluia, primise invitația de a folosi încăperea ca să studieze în liniște. Ajuns acolo, despachetă cu grijă hagada doñei de Serena, pe care o protejase, înfășurată într-o bucată de pânză. Dacă tot trebuia să se ducă la ea și să-și mărturisească minciunile și furtul, măcar să nu meargă cu mâna goală. O să citească volumul cu atenție, să se lămurească dacă e prudent să-l predea Sfântului Oficiu și, dacă da, o să i-l ducă lui Vistorini chiar în ziua aceea. Cu puțin noroc, va putea să-l ia înapoi, cu salvatoarea inscripție de rigoare, și după șabat îi va face o vizită Reynei de Serena.

Desfăcu paftalele de argint. Ce loc trebuie să fi fost Sefarad[41], dacă evreii care locuiau acolo puteau face o carte ca aceasta! Trăiau ca niște prinți evreii aceia? Probabil că da, de-și permiteau atâta foiță de aur și de argint, de puteau plăti meșteri ca argintarul și pictorul de nivelul celui care făcuse aceste anluminuri. Iar acum, urmașii lor rătăceau sărăciți pe fața pământului, în căutarea oricărui colț de lume sigur, care le-ar fi îngăduit să-și pună în tihnă capul pe pernă. Poate că odinioară au fost acolo multe cărți aidoma acesteia, la fel de minunate, acum cu toate scrum. Dispărute, pierdute și uitate.

Nu-și putea însă permite să se lase pradă lamentărilor sau fascinației. Nu avea nici un rost să se întrebe cine fusese pictorul – cu siguranță un creștin? Căci ce evreu ar fi învățat să picteze reprezentări, așa cum o făceau creștinii? – sau *sofer*-ul[42], cel care copiase textul cu o caligrafie atât de frumoasă și de desăvârșită.

Oricât de fascinante, Arie trebuia să se detașeze de aceste istorisiri. Trebuia, în schimb, să intre în mintea lui Giovanni Domenico Vistorini, o minte de vânător, aprigă în a găsi și cea mai mică urmă de erezie. O minte bănuitoare și poate ostilă. Arie spera că Vistorini, eruditul, va aprecia cartea pentru frumusețea și vechimea ei. Vistorini cenzorul dăduse însă focului atât de multe cărți frumoase.

Arie întoarse așadar paginile cu anluminuri până ce ajunse la primele pagini de text în ebraică. „Aceasta este pâinea întristării…“ Începu să citească povestirea binecunoscută a Pesachului ca și cum o întâlnea pentru prima dată.

Vistorini duse paharul la gură. Nu era rău vinul pe care i-l adusese evreul. Nu-și amintea să fi băut vin cușer până atunci. Mai luă o înghițitură. Nu era rău deloc.

Nici n-apucase să-și pună paharul jos, că evreul se și întinse după burduful cu vin și i-l umplu din nou. Observă cu plăcere că era un burduf foarte mare și că paharul evreului, aproape neatins, sclipea roșietic în lumina săracă a după-amiezii. Trebuia să întindă cât mai mult de povestea asta, așa ar fi fost înțelept. Pentru că, odată ce avea să spună ce își propusese să spună, evreul o să plece și probabil va lua și burduful cu el.

— Cartea asta a dumitale, mai sunt multe ca ea, ascunse pe sub banițele din ghetoul vostru?

— Nici una pe care să o fi văzut eu vreodată. Într-adevăr, cred că foarte puține astfel de cărți au supraviețuit din comunitatea Sefaradului.

— Cui îi aparține cartea?

Arie se așteptase la această întrebare și îi era groază de ea. N-o putea trăda pe Reyna de Serena.

— A mea, minți el.

Arie sperase să se folosească de puțina amiciție dintre el și preot – sau de aparența ei.

— A dumitale? întrebă Vistorini, ridicând sceptic din sprâncene.

— O am de la un negustor care a venit aici din Apulia.

Preotul hohoti scurt.

— Chiar așa? Dumneata, care te plângi întotdeauna de sărăcie? Ți-ai permis să cumperi un codex atât de splendid?

Mintea lui Arie umbla fără astâmpăr. Ar fi putut să spună că a primit-o în schimbul unui serviciu, dar părea destul de improbabil. Ce serviciu ar fi putut să facă el, atât de valoros. Cum păcatul făcut era mereu în gândul lui, scoase pe gură primul lucru care-i veni în minte.

— L-am câștigat de la el, la un joc de noroc.

— Ciudată miză! Iuda, mă uimești. Ce joc?

Rabinul se înroși la față. Discuția se apropia prea tare de adevăr.

— Șah.

— Șah? Nu prea e un joc de noroc.

— Ei bine, negustorul avea o părerea mult exagerată despre aptitudinile lui. A riscat să pună cartea asta zălog pentru ele. Așa că, în cazul acesta, da, se poate spune că șahul a fost un joc de noroc.

Preotul râse din nou, de-a dreptul amuzat de astă dată.

— Vorbe. Pentru dumneata sunt doar cuvinte mieroase. Uit asta când nu te văd.

Mai luă o înghițitură zdravănă de vin. Se simțea mai prietenos față de rabin. Ce îl enervase atât de tare la el când se întâlniseră ultima oară? Acum nu mai reușea să-și amintească. Cu adevărat, ce păcat că trebuia să-l dezamăgească pe om.

— Ei bine, mă bucur să aud că așa au stat lucrurile. Pentru că ți-e mai ușor să renunți la un lucru dobândit la noroc.

Arie se îmbățoșă, țeapăn, în jilț.

— Doar nu vreți să spuneți… ce? Nu se poate să spuneți că nu aveți de gând să aprobați cartea, nu?

Preotul se aplecă peste masa de lucru și își puse o mână pe umărul lui Arie. Nu era în firea lui să atingă intenționat un evreu.

— Îmi pare rău să o spun, însă așa e, exact așa stau lucrurile.

Nevenindu-i să creadă, rabinul se scutură de mâna preotului și se ridică în picioare, mânat de furie.

— Pe ce temei? Am citit fiecare pagină de text, fiecare psalm, fiecare rugăciune, fiecare cânt. Nu e nimic, nici un cuvânt măcar din ea, care să contravină Indexului în vreun fel.

— Ai dreptate. Nu există nimic de acest fel în text, îi răspunse Vistorini, pe un ton reținut și calm.

— Atunci, ce?

— Eu nu mă refer la text. Așa cum spui, nu e nimic împotriva Bisericii, în *text*.

Preotul făcu o pauză. Lui Arie inima îi bătea atât de tare, încât i se părea că poate să o audă în liniștea lăsată.

— Există, îmi pare rău să o spun, o gravă erezie în anluminuri.

Arie își acoperi ochii cu mâna. Nici măcar nu-i trecuse prin cap să cerceteze mai îndeaproape anluminurile. Fusese uluit de ele, dar nu zăbovise să le analizeze înțelesurile în amănunt. Se așeză la loc, cu greutate, în jilțul sculptat al preotului.

— În care din ele? întrebă, abia șoptit.

— Aaa, mi-e teamă că sunt mai multe.

Vistorini se întinse peste masă și luă codicele, lovindu-și paharul de vin, gata să-l răstoarne. Din reflex, Arie întinse și el mâna, să-l prindă. Apoi, cu speranța deșartă că îl va îmbuna pe preot, apucă burduful cu vin și îi umplu acestuia paharul ochi.

— Nu e nevoie să căutăm prea departe, spuse Vistorini, deschizând cartea la primul set de anluminuri. Vezi aici? Artistul spune povestea Genezei. Ne înfățișează despărțirea luminii de întuneric. De aici contrastul puternic, foarte măiestrit realizat, dintre pigmenții de alb și de negru. Auster și elocvent. Nimic de factură eretică aici. Următoarea: „Și duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor“. Minunată folosire a foiței de aur ca să indice prezența inefabilă a lui Dumnezeu. Din nou, nimic eretic. Dar următoarea și cea de după ea și cele trei care le urmează. Uită-te și spune-mi: ce vezi?

Arie se uită și îl cuprinse amețeala. Cum de nu *văzuse*? Pământul pe care Atotputernicul crease plantele și animalele – în fiecare dintre anluminuri era desenat ca un glob. Că pământul e rotund și nu plat era acum o opinie împărtășită de majoritatea teologilor. Interesant era însă că o îmbrățișase și acest artist de acum un secol, când creștinii erau arși pe rug pentru această credință. Doar acest fapt nu ar fi

condamnat însă cartea. Doar că pictorul se aventurase și mai departe, într-un teritoriu periculos. În colțul din dreapta sus al celor trei anluminuri, deasupra pământului mai era o altă sferă poleită cu aur, evident menită să reprezinte soarele. Poziția ei era ambiguă.

Arie ridică privirea la Vistorini.

— Crezi că asta e o aluzie la erezia heliocentrică?

— O „aluzie"? Rabinule, nu fi ipocrit. Asta e limpede în sprijinul ereziei astronomilor sarazini, a lui Copernic, a cărui carte este în Index, a bărbatului acela din Padova, Galilei, care în curând va fi adus dinaintea inchiziției, ca să dea socoteală pentru erorile sale.

— Dar desenele… nu trebuie interpretate astfel. Sferele, inelele concentrice, pot să fie doar elemente decorative. Cu siguranță că dacă nu ar căuta-o cineva cu tot dinadinsul, aluzia ar putea să treacă neobservată…

— Dar eu o caut, spuse Vistorini, dând paharul pe gât, iar rabinul, neatent, i-l umplu din nou. Din cauza omului aceluia, Galilei, Biserica este acum deosebit de preocupată să sancționeze această erezie.

— Dom Vistorini, vă implor. Pentru orice bunătate v-oi fi arătat în trecut, pentru anii mulți de când ne cunoaștem. Vă rog, scăpați cartea asta. Știu că sunteți un om învățat, un om care respectă frumosul. Vedeți cât de frumoasă e cartea asta…

— Un motiv în plus să o ard. Frumusețea ei ar putea seduce într-o bună zi pe vreun creștin fără minte, ca să vadă cu ochi buni reprobabila dumitale credință.

Vistorini era într-o dispoziție minunată. Situația îi făcea plăcere. Rabinul era cu totul sub puterea lui. Vocea bărbatului, vocea aceea mieroasă, era acum spartă. Preotul nu-l știa să-i fi păsat de o carte cu atât de mare patimă. Deodată îi veni o idee, cum să prelungească plăcerea acestei după-amiezi. Ridică paharul gol către fereastră, ca și cum ar fi studiat curbura rafinată a pocalului.

— Poate că… dar nu. N-ar trebui să-ți sugerez asta…

— Părinte?

Arie se aplecă înainte, cu priviri avide. Întinse mâna să caute burduful și umplu din nou paharul preotului.

— În fine, aș putea redacta paginile ofensatoare.

Își trecu degetul peste pergament, răsfoindu-l înainte și înapoi.

— Patru pagini – nu sunt chiar atât de multe – și apoi ar mai rămâne totuși desenele-cheie, cu Fuga din Egipt, adică elementul central al cărții…

— Patru pagini.

Arie își imagină cuțitul desfăcând fasciculele de pergament. Simțea în piept o durere adevărată, ascuțită, ca și cum pe el l-ar fi înjunghiat cuțitul.

— Uite care e ideea, zise Vistorini. Dacă tot spui că ai câștigat

cartea la un joc de noroc, ce zici dacă mai jucăm unul, ca să-i hotărâm soarta? Câștigi, îi fac redactarea și aprob cartea. Câștig eu, ajunge în foc.

— Ce joc? șopti Arie.

— Ce joc?

Vistorini se lăsă pe spate în jilț, sorbi din vin și rămase pe gânduri.

— Nu șah, cred. Presimt că m-ai bate, așa cum ai făcut-o cu negustorul din… de unde ziceai?

Încordat și supărat, Arie nu reuși, preț de o clipă, să-și amintească minciuna. Se prefăcu a avea o criză de tuse, pentru a-și masca încurcătura.

— Din Apulia, zise, repezit.

— Da, din Apulia. Așa ai spus. Ei bine, nu vreau să risc a repeta soarta ghinionistului ăla. Cărți de joc nu am, nici zaruri de aruncat.

Continuă, absent, răsfoind cartea.

— Am găsit. Hai să jucăm un fel de tras la sorți, dar să adaptăm jocul la miză. Eu o să scriu cuvintele de aprobare ale cenzorului, *Revisto per mi*, fiecare dintre ele pe o bucățică de pergament. Tu o să le tragi orbește. Când le-ai tras, dacă ordinea lor este cea corectă, eu le înscriu pe carte. Dacă ai extras un cuvânt în ordinea greșită, nu mai trec inscripția și pierzi.

— Dar asta înseamnă un joc în care trebuie să câștig de trei ori, cu o miză de trei la unu. Părinte, șansele sunt prea mici.

— Prea mici? Da, poate că așa e. Atunci să spunem așa: dacă prima ta extragere este corectă, poți să scoți din joc bucata aceea înainte de a doua extragere. Atunci șansele devin egale. Cred că așa este un joc cinstit.

Arie urmări cum mâna preotului scrie pe bucăți de pergament cuvintele după care tânjea atât și apoi cum lasă să cadă într-o casetă goală de pe masă. Inima i-a tresăltat când a observat ceva ce preotul – care era deja destul de beat – nu remarcase. Una dintre bucățile pe care le alesese era de o calitate mai slabă decât celelalte două, o idee mai groasă. Era bucățica pe care Vistorini înscrisese cuvântul din mijloc, *per*. Arie îi mulțumi lui Dumnezeu. Șansele lui deveniseră deodată mult mai mari. Când a băgat-o în cutie, se rugă Domnului să i-o îndrume. Degetele lui au identificat repede pergamentul mai gros și l-au lăsat deoparte. Acum șansele erau egale. Corect sau greșit. Lumină sau întuneric. Binecuvântare sau blestem. Așadar, alege viața. A închis pumnul cu bucata de pergament, a tras-o afară și i-a întins-o preotului.

Expresia lui Vistorini nu s-a schimbat. A pus bucata cu fața în jos, pe masă. Apoi a luat hagada, a deschis-o la ultima pagină a textului în

ebraică, și-a înmuiat pana și a scris, cu o caligrafie frumoasă, cuvântul *revisto*.

Arie încerca să nu-și schimbe expresia de pe chip și să-și trădeze astfel bucuria. Cartea era salvată. Nu mai trebuia decât să aleagă bucata groasă și jocul acesta groaznic avea să se termine. A băgat iar mâna în cufăr, de astă dată aducând în tăcere mulțumiri Domnului.

Îi întinse lui Vistorini bucățica de pergament gros. De data aceasta fața preotului nu a mai rămas impasibilă. Colțurile gurii i s-au lăsat în jos. A tras hagada la el, furios, și a scris următoarele două cuvinte: *per mi*.

Apoi s-a uitat la Arie, care radia.

— Nu are nici o valoare, bineînțeles, dacă nu semnez și nu pun data.

— Dar ați… dar noi am… Părinte, v-ați dat cuvântul.

— Cum îndrăznești!

Vistorini se ridică brusc, lovindu-se de masa grea, de stejar. Vinul se clătină în pocal. Licoarea lucrase în el până la punctul acela critic când furia izgonește euforia.

— Cum îndrăznești să-mi vorbești despre „cuvântul meu“. Vii la mine cu minciuna asta neverosimilă – să fim serioși, această minciună sfruntată de pe buzele dumitale, despre cum ai câștigat cartea, și-mi spui mie că mi-am dat cuvântul! Profiți de bunătatea mea, îndrăznești să insinuezi că suntem prieteni. Corabia care i-a purtat pe afurisiții tăi strămoși din Spania până aici bine ar fi fost dacă nu mai atingea niciodată țărmul! Veneția v-a oferit adăpost și un cămin sigur și voi nu respectați puținele reguli care vi se cer. Ați înființat ateliere de tipărit, împotriva legilor statului și distribuiți pretutindeni mizeria voastră despre Mântuitorul nostru binecuvântat. Dumitale, Iuda, Dumnezeu ți-a dat minte și te-a făcut învățat, dar dumneata îți împietrești inima și respingi adevărul lui, îți întorci fața de la grația lui divină. Să ieși de aici! Și să spui aceluia căruia îi aparține de fapt această carte că rabinul a pierdut-o la un joc de noroc. Astfel o să-i scutești să se gândească la cum va pieri în flăcări toată această minunată foiță de aur. Voi, evreii, vă iubiți aurul, știu asta.

— Domenico, vă rog… fac orice-mi cereți… vă rog…

Vocea rabinului era sugrumată. Nu putea respira.

— Ieși! Acum. Înainte să te acuz de promovarea ereziei. Vrei să stai zece ani la galere, cu picioarele în fiare? Vrei o celulă întunecoasă la Piombi[43]? Ieși afară!

Iuda căzu în genunchi și sărută anteriul preotului.

— Faceți cu mine ce veți vrea, strigă el. Dar salvați cartea!

Singurul răspuns al preotului a fost un brânci, care l-a întins pe rabin cât era de lat. Acesta se ridică cu greu de jos și ieși clătinându-se din încăpere, coborî în hol și merse afară, pe *canaletto*. Plângea și

suspina, smulgându-și barba, ca un om îndoliat. De jur împrejurul său, pedeștrii își întorceau capetele să-l vadă pe evreul nebun. Le simțea privirile, ura. O luă la fugă. Sângele i se aduna, negru și greoi, în camerele ruinate ale inimii lui întristate. Picioarele băteau pietrele dure ale drumului și pieptul părea să-i fie izbit de pumni gigantici, loviturile unui uriaș.

Când a venit băiatul cu lumânarea, Vistorini tocmai își turnase ultimul pahar din burduful acum gol. La început, în lumina scăzută și din cauza beției, crezu că e Arie, venit înapoi să îl implore, și rânji. Apoi însă Vistorini distinse limpede silueta băiatului și-i făcu semn că da, putea să aprindă lumânările de pe masa de lucru.

Când băiatul ieși, preotul trase hagada în cercul de lumină. Începea să audă în cap o voce, vocea pe care de obicei nu-și îngăduia s-o asculte. Însă uneori, noaptea, în vise și când bea prea mult…

Vocea, odaia întunecată, sentimentul rușinii, furnicăturile de teamă. Madonna sculptată din firida aflată în dreapta ușii. Mâna copilului, cuprinsă în mâna mai mare și mai bătătorită, care îi călăuzea degetele micuțe, să atingă lemnul lustruit al degetului ei de la picior. „Așa să faci, întotdeauna.“ Nisipurile spulberate din orașul acela pustiu. Vocile: în arabă, ladino, berberă? Nu mai știa în care dintre limbi. Și cealaltă, limba pe care nu trebuia să o vorbească.

— *Daienu!*

Strigă cuvântul cu voce tare. „Destul!“

Își trecu mâna prin părul slinos, ca și cum ar fi putut astfel să țesale din minte amintirile și să le azvârle. Acum știa adevărul acelui trecut, la care nu trebuia să gândească și nici măcar să viseze. Poate că îl știuse întotdeauna. Văzuse piciorul zdrobit al Madonnei, micul sul de pergament care căzuse afară. Plângea, îngrozit și se lupta într-o strânsoare zdravănă, dar printre lacrimi, văzuse. Textul în ebraică. *Mezuza* ascunsă. Printre lacrimi, văzuse cuvintele „Să iubeşti pe Domnul, Dumnezeul tău, cu toată inima ta…“. Văzuse literele în ebraică, strivite în țărână, cizma omului care venise să-i aresteze pe părinții lui și să-i dea morții pentru că erau criptoevrei[44].

Existase și o hagadă; era sigur de asta. Ascunsă în tainița unde mergeau să vorbească în limba interzisă. Chipul ei, când aprindea lumânările. Atât de ridat, de veșted în lumina pâlpâitoare. Ochii ei, însă, așa de blânzi când îi zâmbea. Vocea ei, când cânta binecuvântările deasupra lumânărilor. Atât de stinsă, doar o șoaptă.

Nu. Era fals. Nu fusese niciodată astfel. Prea multele cărți în ebraică îi zăpăciseră mintea. Acestea nu erau decât vise. Coșmaruri. Nu erau amintiri. Începu să se roage în latină, să înece frânturile de voci străine. Ridică paharul. Mâna îi tremura. Vinul se vărsă peste pergament, dar el nici măcar nu observă. „Cred într-unul Dumnezeu,

Tatăl atotputernicul…“ Strânse și mai tare mâna pe pahar, îl duse la buze și dădu vinul pe gât. „Şi în Iisus Hristos, Fiul său unic, Domnul nostru… Născut dar nu creat… Cred într-una sfântă, catolică și apostolică Biserică. Mărturisesc un botez spre iertarea păcatelor…“ Obrajii îi erau uzi.

— Giovanni Domenico Vistorini. Eu sunt! Giovanni. Domenico. Vistorini.

Își murmura numele, iar și iar. Întinse mâna după pahar. Gol! Mâna i se încleștă. Sticla fină, de Veneția, se sparse și un ciob îi străpunse buricul degetului mare. Abia dacă simți, deși sângele picură și se amestecă în pata de vin ce înflorea deja pe pergament.

Închise hagada, întinzând pata roșietică. Arde-o, Giovanni Domenico Vistorini. Arde-o acum. Nu aștepta până la autodafe. Mă voi duce la altarul lui Dumnezeu. Eu, Giovanni Domenico Vistorini. Mă voi duce, pentru că eu sunt. Giovanni Domenico Vistor – Eu sunt… Sunt… Sunt… sunt oare? Oare eu sunt Eliahu ha-Cohain?

Nu! Niciodată!

Apucă deodată tocul în mâna rănită. Dădu paginile până când găsi locul. Scrise: Giovanni Dom. Vistorini. Acesta sunt eu, în anul acesta al Domnului Nostru 1609.

Aruncă tocul de-a curmezișul încăperii, puse capul pe masă, peste coperta hagadei și plânse,în timp ce lumea lui se învârtea, învălmășită.

1. *Per ipsum et cum ipso et in ipso* (Prin El, cu El și în El) – fragment din liturghia romano-catolică (lat.).
2. Panis Angelicus (Pâinea îngerilor) – Trupul lui Hristos, cuminecătură (lat.).
3. Ție, Dumnezeule, Tatăl atotputernic, în unire cu Duhul Sfânt, toată cinstea și mărirea – fragment din liturghia romano-catolică (lat.).
4. Tatăl Nostru, Salvează-ne pe noi şi Mielul lui Dumnezeu – rugăciuni din timpul euharistiei.
5. Slavă lui Dumnezeu (lat.).
6. Stradă tipic venețiană.
7. Muncitori la Arsenal.
8. Campiello – denumire pentru piațetă, în Veneția.
9. Cartier – unul dintre cele șase (de unde și numele) din Veneția (ital.).
10. Sau Congregația pentru Doctrina Credinței – instanță a Bisericii Catolice, care are ca scop păstrarea și promovarea învățăturilor de credință și de morală în toată lumea catolică.
11. Evrei expulzați din Spania și Portugalia.
12. Cenzură preventivă.
13. Cenzură represivă.
14. Numele pe care îl are în Veneția o stradă pietonală situată mai sus decât nivelul canalului de-a lungul căruia se întinde.
15. Mișna – culegere de compilații de opinii și dezbateri juridice, care stau la baza dreptului religios iudaic.
16. Şual – vulpe; arie – leu (ebr.).
17. Boarfe, zdrențe – numele telalilor din Veneția.
18. *Caletto* – potecă; *rughetta* – străduță (ital.).
19. Platformă din sinagogă, pe care se află masa de la care se citesc fragmentele din Tora (ebr.).
20. Goi, goim (pl.) – neevreu.
21. Dumnezeule! (ital.).

22. Cabina gondolei (ital.).
23. Legi având ca scop reducerea cheltuielilor.
24. Brit milah – ceremonie religioasă iudaică, în care pruncul de sex masculin este circumcis, în a opta zi de la naștere.
25. Legea iudaică privind alimentele cușer nu permite consumul de amestecuri din carne și lapte.
26. Șokhet (măcelar ritualic) – persoană care sacrifică și controlează vitele și păsările în maniera ritualică prescrisă, pentru consumul cușer.
27. Zanni – personaj tip din Commedia dell'arte, întruchipând cel mai adesea un servitor isteț și șmecher.
28. Aici cu sensul inițial al cuvântului, de club privat ilegal; situate de obicei în Rialto, în astfel de cluburi membrii nobilimii venețiene puteau să joace jocuri de noroc.
29. Cicisbeu sau sigisbeu – curtezan al unei doamne; cavaler care servea o doamnă.
30. Joc de cărți cu mize și câștiguri foarte mari, bazat pe principiul ruletei.
31. Obscur joc de cărți.
32. Un alt personaj din Commedia dell'arte.
33. Cal sau cavaler – carte din setul spaniol de cărți de joc, echivalentul damei din sistemul internațional (ital.).
34. Rege – carte din setul spaniol de cărți de joc, echivalentul popii din sistemul internațional. (ital.).
35. Personaj din Commedia dell'arte.
36. *Tallis* sau *tallit* – articol vestimentar tradițional, purtat de evreii credincioși; în general, este un șal cu marginile franjurate pus pe deasupra hainelor în timpul rugăciunilor.
37. Grota Patriarhilor sau Grota Macpela („grota mormintelor pereche") – o serie de grote subterane din Hebron, Cisiordania, unde tradiția ebraică susține că sunt înmormântate patru cupluri biblice importante: Adam și Eva; Avraam și Sarai; Isaac și Rebeca; Iacov și Lea.
38. În iudaism, un *minian* („numărătoare", „număr") este cvorumul de zece evrei adulți necesar pentru împlinirea anumitor norme religioase.
39. În tradiția iudaică, șabatul – ziua a șaptea a facerii – este considerată „mireasa" poporului lui Israel (amintind de relația mire-mireasă dintre Dumnezeu și poporul evreu, așa cum este prezentată în Cântarea Cântărilor).
40. Rugăciune la evrei, pe care fiul defunctului sau, în lipsa lui, văduva acestuia trebuia s-o recite la slujbele de la sinagogă timp de 11 luni, pentru ca sufletul decedatului să scape de condamnare pentru păcatele sale.
41. Începând cu secolul al II-lea, nume dat Peninsulei Iberice de evreii spanioli ai Romei antice.
42. Sofer – scrib ritual, expert în caligrafia ebraică, având sarcina de a scrie documentele sacre, dar și anumite texte juridice (precum contractele de căsătorie și actele de divorț), respectând reguli precise în privința instrumentelor de scris și a formei literelor.
43. Piombi (plumb) – fostă închisoare din Palatul Dogelui, din Veneția; numele închisorii se referă la poziția închisorii, direct sub acoperișul palatului, care era acoperit cu plăci de plumb.
44. Criptoiudaism – aderarea în secret la iudaism, în timp ce public se susține apartenența la o altă credință.

Hanna

Boston, 1996
primăvara

— PĂCAT… că nu vom afla niciodată ce s-a întâmplat cu adevărat, spuse Raz, întinzând mâna în coșul cu lipii papadum, calde.

— Da, așa e.

Aproape că nu mă gândisem la nimic altceva toată seara. Am privit pe geamul restaurantului afară, spre Harvard Square, aflată un nivel mai jos. Studenți cu fulare înfășurate în jurul gâtului își făceau loc pe lângă oamenii străzii, care cerșeau, așezați ca de obicei pe la intrările în clădiri. Era mijlocul lui aprilie și temperaturile scăzuseră iar, lăsând ultimele urme de zăpadă cenușie, îndesată în grămezi încăpățânate pe la colțurile străzilor. Harvard Square putea să arate ca o sărbătoare în serile calde, pline de energie, de amabilitate și promisiuni. Sau putea să pară unul dintre cele mai sumbre locuri de pe pământ – un labirint pentru șobolani, înghețat și bătut de vânturi, unde puștii își pierdeau tinerețea sfâșiindu-se între ei, într-o competiție stupidă pentru diplome de studiu.

După euforia inițială la descoperirea petei de sânge, m-a cuprins panica. Era un sentiment obișnuit la mine; unul dintre riscurile meseriei. Era ca și cum trebuia să mă lupt cu un soi de duh care sălășluia între paginile cărților vechi. Uneori, dacă aveai noroc, reușeai să-l eliberezi preț de o clipă sau două și el te răsplătea, îngăduindu-ți să arunci spre trecut o privire fugară și tulbure. Alteori, *spuf* – o făcea să dispară dintr-o suflare, înainte să înțelegi ceva, și rămânea acolo, cu brațele încrucișate: *Până aici, și nici un pas mai departe.*

Fără să-și dea seama de starea mea, Raz continua să pună sare pe rană.

— Sângele poate să fie un element încărcat de dramatism, zicea, agitând pinot-ul din pahar.

Soția lui Raz, Afsana, rămânea în Providence trei zile pe săptămână, pentru că obținuse un post de profesor asistent și preda poezie la Universitatea Brown. Așa că luam cina de unii singuri și puteam vorbi de-ale noastre cât pofteam. Dar tot ce puteam face era să speculăm și asta mă enerva.

— Nu știu cum poți să bei vin roșu cu mâncare indiană, am spus eu, încercând să schimb subiectul, și am sorbit din berea mea.

— Posibil să fi fost o mare dramă, continuă Raz, neclintit. Spanioli pătimași care s-au luptat ca să aibă cartea… săbii scoase, pumnale…

— Mai degrabă vreun tip care tăia friptura de Pesach și i-a scăpat mâna, l-am întrerupt eu, ursuză. Nu căuta zebre.

— Poftim?

— E o zicală. „Dacă are patru picioare, botul lung și mănâncă fân, uită-te după un cal înainte să cauţi o zebră.“ De fapt, e a maică-mii; ceva în legătură cu rezidenții ei. Se pare că medicii fără experiență aleg întotdeauna să pună ca diagnostic niște sindroame rare, chiar dacă simptomele se potrivesc unei boli cu totul banale.

— A, îți place să strici cheful omului. Zebrele sunt mult mai interesante.

Raz întinse mâna după sticlă și umplu din nou paharul. Hagada nu era proiectul lui; el nu simțea frustrarea așa ca mine.

— S-ar putea face un test ADN, presupun… să afli originea etnică a persoanei de la care provine sângele…

— S-ar putea. Doar că nu se poate. Pentru asta ar trebui deteriorat pergamentul, ca să se extragă o mostră suficient de mare. Și chiar dacă eu aș recomanda asta – ceea ce nu e cazul – am îndoieli că mi s-ar permite să o fac.

Am rupt o bucată de papadum – subțire, crocantă, la fel ca mața. La fel ca mața pe care o ținea misterioasa negresă din miniatura hagadei. Un alt mister pe care nu voi fi în stare să-l elucidez.

Raz continua să bodogănească:

— Ar fi nemaipomenit dacă ne-am putea transporta înapoi în timp, să fim acolo când s-a întâmplat…

— Mda, fac pariu că nevasta a strigat la el: „Tu, kluț! Uite ce-ai făcut cu cartea noastră!“.

Raz zâmbi, în sfârșit răpus de proasta mea dispoziție. Întotdeauna fusese cam romantic. De aceea şi devenise pasionat de epave, presupun. Sosi chelnerul cu un bol de curry vindaloo clocotit. Am turnat sosul picant peste orez, am luat o furculiță și am simțit cum îmi dau lacrimile. Îmi plăcea la nebunie felul ăsta de mâncare. Cât am fost la Harvard aproape numai asta am mâncat. Era cel mai aproape de mâncarea mea preferată din toată lumea: creveți uriași cu sos sambal, de la restaurantul malaysian de acasă, din Sydney. Uneori mâncarea poate să fie foarte reconfortantă. După câteva îmbucături, am început să mă simt ceva mai bine.

— Ai dreptate, am zis. Ar fi o chestie să te întorci acolo, când hagada încă mai era doar o carte de familie, un lucru util, înainte să devină un exponat, închis într-o vitrină…

— Ei, nu știu ce să zic, răspunse Raz.

Împungea suspicios cu furculița în vindaloo. Îşi puse o lingură, nu prea plină, și în rest umplu farfuria cu dal.

— Încă mai folosește scopurilor pentru care a fost menită, sau o va face, imediat ce va ajunge într-un muzeu. A fost destinată să fie de învățătură și va continua astfel. Și s-ar putea să învețe mult mai mult decât simpla poveste a Exodului.

— Ce vrei să zici?

— Păi, din câte mi-ai spus, cartea a supraviețuit acelorași dezastre omenești iar și iar. Gândește-te. Ai o societate unde oamenii tolerează deosebirile, ca Spania în timpul *Convivencia*[1], și totul e în armonie: prosperitate, creativitate. Apoi frica asta, ura, nevoia de a-l demoniza pe „celălalt“ se răscoală cumva și face zob întreaga societate. Inchiziția, naziștii, naționaliștii extremiști sârbi… tot un drac. Mi se pare că, în momentul ăsta, cartea stă mărturie pentru toate acestea.

— Destul de profund, pentru un specialist în chimie organică.

Nu puteam să rezist tentației de a-l lua peste picior. Raz mă privi încruntat, apoi izbucni în râs și mă întrebă despre ce aveam de gând să vorbesc la Tate. I-am spus că prezentam o prelegere despre caracteristicile structurale și problemele în conservarea manuscriselor turcești. Formatul legăturilor acestora duce adeseori la deteriorări pe parcursul utilizării și este uluitor câți restauratori încă nu știu să le facă față. De la asta am deviat și am început să bârfim despre jdemiliardarul meu și despre avantajele și dezavantajele programelor de scoatere la vânzare a unor bunuri de patrimoniu ale universităților. Laboratorul lui Raz opera toate lucrările importante de conservare a patrimoniului Universității Harvard, așa că avea opinii destul de ferme pe tema respectivă.

— Dacă un manuscris se află într-o bibliotecă universitară și e accesibil specialiștilor e una, dar cu totul altceva dacă manuscrisul e pasat unui colecționar particular și ajunge încuiat printr-un seif, pe undeva…

— Știu. Și ar trebui să vezi cum arată seiful tipului ăstuia…

Clientul meu locuia într-una dintre cele mai uriașe vile de pe Brattle Street și făcuse la subsol un seif de ultimă generație, absolut ticsit cu comori. Raz, care avea acces în fiecare zi la lucruri senzaționale, nu era ușor de impresionat. Dar chiar și el a holbat ochii când i-am povestit, în cel mai mare secret, despre câteva dintre obiectele pe care tipul reușise să le achiziționeze.

Discuția s-a mutat de la asta la politicile muzeelor, în general, și de acolo, la povești mai picante de la serviciu: sex printre rafturi, altfel spus, viața amoroasă a bibliotecarului. Și cam la asta s-a limitat toată conversația în restul serii. La un moment dat, eu mă jucam cu solnița. Cu toată euforia iscată de analiza petei de sânge, nu mai cercetasem și răzătura de cristale de sare pe care le prelevasem de pe pergament. I-am spus lui Raz că o să fie nevoie să-l deranjez din nou a doua zi, pentru că voiam foarte tare să arunc o privire la cristalele acelea, analizate de videocomparatorul lui spectral.

— Ești binevenită. Oricând. Știi că ne-am bucura să vii la noi, la Straus. De tot. Ai un job acolo, oricând dai un semn.

— Mulțam, amice, e foarte măgulitor. Dar nu încape discuție să

plec din Sydney.

Presupun că toată sporovăiala noastră despre cine i-o trăgea cui în mica noastră lume a avut oarece legătură cu ceea ce a urmat. Plecam din restaurant când Raz și-a pus o mână pe șoldul meu. M-am întors și l-am privit.

— Raz?

— Afsana nu-i aici, a spus el. Care-i problema? De dragul vechii amiciții și tot restul.

M-am uitat în jos, la mâna lui, i-am prins-o între degetul mare și arătător și am dat-o la o parte.

— Bag de seamă că o să te botez altfel.

— Hmm?

— De acum încolo o să-ți spun „Rat“[2] în loc de Raz.

— Ei, haide, Hanna. De când ai devenit așa de puritană?

— A, păi, să vedem… poate o fi fost acum doi ani? Când te-ai însurat?

— În fine, sigur e că nu mă aștept ca Afsana să ducă o viață de călugăriță când e în Providence, cu toți studenții ăia apetisanți care-i stau la picioare și o privesc cu ochi umezi, așa că nu văd…

Mi-am acoperit urechile cu mâinile.

— Scutește-mă. Nu am nevoie să știu detaliile aranjamentelor voastre maritale.

I-am întors spatele și m-am grăbit în jos pe scări. Presupun că sunt cam puritană, cel puțin în unele aspecte. Îmi place loialitatea. Adică, poți să faci ce vrei, când ești necăsătorit. Să ți-o tragi și să ți-o tragă. Dar de ce să mai faci efortul de a te căsători, dacă nu vrei să-ți asumi obligația?

Am făcut drumul de câteva străzi până la hotelul meu pe jos, într-o tăcere apăsătoare, și ne-am despărțit cu un noapte-bună forțat. Am urcat în camera mea de hotel, iritată și puțin abandonată. Dacă aș fi găsit pe cineva pe care să-l fi iubit destul încât să mă mărit, n-aș fi la fel de imprudentă ca Raz.

În mod straniu, când am adormit, l-am visat pe Ozren. Eram jos, sub apartamentul lui, în cofetăria de la Colțul Dulce, doar că aragazul era al meu, marca DeLonghi, aragazul pe care îl aveam în apartamentul din Bondi. Făceam brioșe, nu altceva. Când am scos tava din cuptor, a venit în spatele meu și brațul lui s-a lipit de al meu. Brioșele erau perfect crescute, aburinde, parfumate, răsfrânte peste marginea formelor. Mi-a dus una la buze. Coaja mi s-a topit în gură și am simțit gustul cremos, bogat și delicios.

Uneori, o brioșă e doar o brioșă. Dar nu și în visul meu.

M-a trezit behăitul insistent al telefonului. Crezând că e doar apelul de trezire, m-am întors spre el, am ridicat receptorul și l-am pus

înapoi în furcă. După două minute, a sunat iar. De astă dată m-am ridicat în capul oaselor și am văzut ora, clipind roșu pe ceasul digital. Două și treizeci. Dacă era apelul de trezire, cu patru ore mai devreme, recepționerul o să aibă ditamai beleaua. Am mormăit un *„Hmm?“* ursuz.

— Doctor Heath?

— Mmmm.

— Aici doctor Friosole. Max Friosole. Vă sun de la Spitalul Mount Auburn. Este aici o doamnă doctor Sarah Heath…

În momentul acela, oricine altcineva pe lumea asta s-ar fi deșteptat, cu ochii holbați, pradă unui atac de panică. Dar, amorțită de somn cum eram, nu m-a surprins ca fiind ieșit din comun faptul că mama era la un spital, în mijlocul nopții. *„Mmmhmm?“* am mormăit eu.

— Este grav rănită. Cred că sunteți ruda ei cea mai apropiată, nu?

M-am săltat brusc în șezut, pipăind după întrerupător, dezorientată în patul acela ciudat, de hotel.

— Ce s-a întâmplat?

Aveam vocea aspră, de parcă înghițisem o perie de toaletă.

— A fost un MVA3. Se putea deplasa singură la controlul imediat, cu dureri la palpare, ceea ce sugera că plămânii…

— Stați. Stop. Vorbiți-mi englezește, se poate?

— Am crezut că… Doctor Heath…

— Mama este medic, eu sunt doctor în științe.

— A, aha. A avut un accident de mașină.

Prima dată m-am gândit la mâinile ei. Avea așa de mare grijă de mâinile ei.

— Unde e? Pot să vorbesc cu ea?

— Păi, cred că ar trebui să veniți aici. Este… e, în fine, ca s-o spun pe șleau, e puțin cam dificilă. S-a externat de una singură FRM… ah, adică „fără recomandarea medicului“… dar a suferit o sincopă… vreau să spun că a leșinat… pe culoarul spitalului. Are ruptură de splină… hemoperitoneu… sânge în abdomen. Acum o pregătim pentru operație.

În timp ce notam datele spitalului, mâinile îmi tremurau. Când am ajuns acolo, o mutaseră de la Urgențe la Blocul Operator. Doctorul Friosole s-a dovedit a fi un rezident începător, cu o umbră de barbă, nerasă de o zi, și privirea pierdută a omului nedormit. În timpul foarte scurt cât mi-a luat ca să pun ceva pe mine, să găsesc un taxi și să ajung acolo, el avusese de rezolvat o plagă împușcată și un atac de cord, așa că nici vorbă să-și fi amintit cine eram. A verificat pentru mine informațiile de la internare și mi-a spus că mama fusese pasageră în mașina condusă de o femeie de optzeci și unu de ani, care fusese declarată moartă la sosirea în spital. Se izbiseră de un parapet pe

Storrow Drive. Nu fusese implicat nici un alt autovehicul.

— Poliția i-a luat o declarație mamei dumitale.

— Cum se poate? Vreau să spun, au voie să facă așa ceva, dacă o persoană e rănită grav?

— Era lucidă când au ajuns aici, cealaltă victimă a fost resuscitată, se pare.

Medicul își verifică din nou notițele.

— Doamna s-a certat cu medicii de pe ambulanță – voia să o intubeze pe femeie la locul accidentului și a fost foarte dificilă când aceștia au insistat să o ducă direct la Urgențe.

„Asta sună cunoscut", m-am gândit eu. Aproape că o auzeam.

— Dar, dacă atunci era bine, ce s-a întâmplat?

— Așa se întâmplă cu splina. E dificilă. Nu te doare prea tare, în general te simți bine și nu știi că ai hemoragie decât mult mai târziu, când tensiunea îți scade de se duce la subsol. S-a diagnosticat singură, să știți, chiar înainte să leșine…

Probabil că în clipa aceea mă înverzisem ușor la față, pentru că doctorul a renunțat să mai vorbească despre intestine care dau pe dinafară și m-a întrebat dacă nu vreau să mă așez.

— Doamna în vârstă… știți cum o cheamă?

Doctorul răsfoi hârtiile de pe clickboard.

— Delilah Sharansky, zise.

Numele nu-mi spunea nimic. Am încercat să mă iau după indicațiile pe care mi le dăduse doctorul Frisole despre aripa din spital unde era mama, dar mintea îmi stătea la toată tărășenia cu acest accident neverosimil, așa că am luat-o de vreo șase ori greșit până să ajung acolo. M-am așezat pe un scaun tare, din plastic – galben-lămâie, aproape obscen de viu colorat pe fundalul gri-mocirlos al tuturor celorlalte lucruri din spital. Apoi nu mi-a mai rămas nimic altceva de făcut decât să aștept.

Arăta absolut îngrozitor când au adus-o pe targă, de la reanimare. Avea la mână niște perfuzii de grosimea unor furtunuri de grădină, iar un obraz îi era tot vânăt și umflat, acolo unde probabil se izbise de laterala mașinii. Era ametită, dar m-a recunoscut imediat și mi-a trimis un zâmbet strâmb, care putea să fi fost cel mai sincer zâmbet pe care mi l-a trimis vreodată. I-am luat mâna în care nu avea perfuzia uriașă.

— Cinci la asta, am zis eu. Și cinci la cealaltă. Doamnă chirurg Heath, ești încă bună de muncă.

A gemut încet.

— Da, dar medicii care lucrează în spital au nevoie de splină, șopti ea. Nu pot lupta cu infecțiile…

Vocea i se întrerupse și ochii i se umplură de lacrimi mari cât

bobul, care o luară la vale, pe bietul ei obraz strivit. În treizeci de ani nu am văzut-o niciodată pe mama mea plângând. I-am luat mâna și i-am sărutat-o și pe urmă am început să plâng și eu.

M-au lăsat să rămân în rezerva ei, pe un fel de fotoliu-pat. Sedativele și analgezicele au adormit-o din nou cam în cincisprezece minute, un lucru bun, pentru că era destul de supărată. Eu n-am mai reușit să adorm pe afurisitul de fotoliu, așa că am rămas cu ochii în gol, așteptând să se lumineze cerul și ascultând zgomotele tot mai intense de pe coridoarele de dincolo de ușă, pe măsură ce schimbul de dimineață se pregătea să administreze medicațiile și să ia tensiunea și să-i pregătească pe amărâții care soseau pentru intervențiile chirurgicale programate. M-am gândit la toate lucrurile pe care le aveam de făcut – să sun la Tate și să-mi contramandez prezentarea. Să o sun pe secretara mamei, Janine, și să o pun să reprogrameze toate întâlnirile care o așteptau pe mama la Sydney. Să sun la poliție și să aflu care erau obligațiile legale ale mamei, dacă era cazul. Probabil că la Sydney ar fi avut loc o investigație, dacă un accident se solda cu un deces. Mi-am închipuit că mama ar fi fost destul de deprimată în caz că ar fi trebuit să rămână la Boston ca să se prezinte la așa ceva.

Până la urmă am devenit atât de agitată cu toate cele, încât am plecat să caut un telefon și să mă apuc să sun. La Londra fusul orar era încă în timpul programului de lucru, iar la spitalul din Sydney trebuia să fie cineva de gardă, chiar dacă era miezul nopții. Când am revenit în rezervă, mama se trezise. Probabil că se simțea mai bine, pentru că își recăpătase vocea de doctor Heath, șefa secției de neurochirurgie, și îi făcea zile fripte asistentei care încerca să-i schimbe perfuzia, căci nu-i convenea poziția branulei. Am văzut că mă țintuiește cu privirea, de îndată ce am intrat în rezervă.

— Am crezut că ai plecat, zise.

— Nț. Nu poți să scapi de mine așa de ușor. Am fost doar să-i las un mesaj lui Janine, ca să-i spun… înțelegi. Cum te simți?

— Al naibii de groaznic.

Mama nu înjura niciodată, cu excepția câte unui cuvânt care începe cu f, pe care îl folosea ocazional ca pe o măciucă. Să folosească înjurăturile colocviale, obișnuite, ale australienilor, era sub demnitatea ei.

— Vrei să-ți aduc ceva?

— O asistentă competentă.

M-am uitat la soră cu o privire care voia să exprime scuze pentru lipsa de politețe a mamei, dar femeia nu era deloc afectată. Și-a învârtit ochii și a ridicat din umeri, după care a continuat să-i controleze mamei semnele vitale. De fapt, nu era deloc în firea mamei să fie nepoliticoasă cu o asistentă. Am înțeles deci că avea probabil

dureri serioase. E unul dintre lucrurile pe care trebuia să i le recunosc mamei: asistentele de la spitalul unde lucra o adorau. Una dintre ele, o asistentă care făcuse și facultatea de medicină și era, la vremea aceea, rezidentă, mă luase deoparte după ce, într-o zi, ne auzise certându-ne în biroul mamei. Probabil că eram într-o dispoziție criminală de am făcut-o să intervină. Oricum, mi-a spus că există o latură a mamei pe care eu n-o cunosc, pentru că altfel nu i-aș putea spune lucruri atât de oribile. A zis că mama era singurul chirurg care le încuraja pe asistente să pună întrebări, să preia și sarcini mai specializate. „Cei mai mulți chirurgi se umflă de furie dacă le pui întrebări, te tratează ca și cum te-ai da mare sau ceva. Dar mama ta… ea e cea care mi-a obținut cererea pentru persoane mature, de înscriere la medicină și a scris recomandarea care mi-a asigurat admiterea."

Îmi aduc aminte că la momentul respectiv am fost destul de ursuză cu rezidenta aceea. În esență, i-am spus să nu-și bage nasul și să-și vadă de treaba ei. Dar în sinea mea, undeva, ceea ce spusese m-a făcut să fiu foarte mândră. Problema era că lucrurile care pentru ea erau excelente pentru mine erau otravă. Când venea vorba de medicină, mama era un adevărat predicator evanghelist. Iar eu eram ca fiica parohului, care ajunge să se răzvrătească.

Când asistenta ieși din cameră, mama îmi făcu semn, slăbită:

— Da, de fapt poți să-mi aduci ceva. O hârtie și ceva de scris. Notează adresa asta.

Am scris numele străzii pe care mi-a dat-o, un bulevard de undeva din Brooklin.

— Vreau să te duci la adresa asta.

— De ce?

— Acolo locuiește Delilah Sharansky. În seara asta țin șiva. Este ritualul iudaic de doliu[4].

— Știu ce este, mamă, am zis, cam repezită, o idee. Am o afurisită de diplomă în ebraica biblică. Voiam să spun că marea surpriză e că tu știi ce înseamnă.

Întotdeauna o bănuisem că e ușor antisemită. Bigotismele mamei erau foarte ramificate. Când era vorba de pacienți, nu făcea vreo diferență în culoarea pielii. Dar când se uita la știri, făcea uneori comentarii denigratoare legate de etnie, despre „aborigenii leneși" sau „arabii însetați de sânge". La fel, le acorda unor evrei eminenți o grămadă de locuri în mult râvnitul ei program de rezidențiat, dar nu-mi amintesc să fi invitat pe vreunul dintre ei la cină.

— Oamenii aceștia, familia Sharansky? Habar nu au cine sunt eu. N-o să vrea o străină printre ei.

— O să vrea.

Își schimbă centrul de greutate în pat și se strâmbă de efort.

— O să vrea să fii acolo.

— De ce? Cine a fost Delilah Sharansky?

Mama trase adânc aer în piept și închise ochii.

— Acum nu mai are importanță. Va ieși totul la iveală în anchetă sau ce dracu' mai au pe aici.

— Ce? Despre ce vorbești?

A deschis ochii și m-a privit drept în față.

— Delilah Sharansky a fost bunica ta.

Am rămas multă vreme pe treptele clădirii înalte, din cărămidă, încercând să-mi adun curajul ca să bat la ușă. Eram în partea mea preferată a Brooklinului, cea provocatoare, chiar de lângă Alston, unde localurile cu burrito fac loc băcăniilor cușer, iar viața de stradă este în egală măsură în stilul gotic-alternativ, al studenților la arte, iar cealaltă jumătate, *frum*[5] ebraic.

Există o șansă foarte mare să nu fi bătut deloc la ea, dacă în spatele meu nu ar fi sosit un alt grup de rude îndoliate, care m-au luat cumva pe sus, așa că am intrat cu ei. Ușa s-a deschis spre vreo douăsprezece persoane, care vorbeau tare și toate deodată. Cineva mi-a întins votcă într-un shot de sticlă. Cumva, nu așa îmi imaginasem o șiva. Presupun că aceasta era latura rusească a evreilor ruși.

Nici casa nu era deloc așa cum te-ai fi așteptat, judecând după exteriorul convențional sau după faptul că acolo locuise o bătrână de optzeci și unu de ani. Interiorul fusese transformat tot într-un spațiu deschis, de o manieră foarte contemporană, cu pereți albi și o lumină care venea de la luminatoare bine plasate. Erau vase înalte, simple, din ceramică, în care erau puse ramuri contorsionate și fotolii Mies[6] și alte piese de mobilier în stilul Bauhaus, de vintage-modern.

Pe peretele cel mai îndepărtat era un tablou foarte mare. Genul acela de pictură care te lasă cu respirația tăiată. Era o imensă și senzațională întindere de cer australian incandescent, cu doar o fâșie de deșert roșu și tare, insinuat prin câteva tușe de culoare, în partea de jos a pânzei. Atât de simplu, atât de puternic. Era una dintre picturile care îl făcuseră renumit pe autor, la începutul anilor 1960. Găseai câte una din seria respectivă cam în toate muzeele importante care dădeau atenție artei australiene. Dar aceasta era una dintre cele mai mari. Cea mai bună din câte văzusem. Aveam și noi una – adică mama avea – în casa din Bellevue Hill. Nu mă gândisem niciodată la ea prea mult. Mama avea destul de multe tablouri de marcă: Brett Whitley, Sidney Nolan, Arthur Boyd. Întotdeauna băieți tari cu nume mari. Nu vedeam de ce nu ar fi avut și un Aaron Sharansky.

În dimineața aceea mama și cu mine discutaserăm destul de mult, până ce mi-am dat seama că o epuizam. Am chemat sora să-i dea ceva și când a adormit, m-am dus la Biblioteca Widener, să caut date despre biografia lui Aaron Sharansky. Era acolo tot, ușor de găsit.

Născut în 1937. Tatăl, supraviețuitor al lagărului de concentrare din Ucraina, profesor de limba și literatura rusă la Universitatea din Boston. Și-a adus familia în Australia în 1955, când a fost invitat să înființeze prima catedră de limba rusă la Universitatea din New South Wales. Aaron a studiat artele plastice la East Sydney Tech, a fost ucenic la o crescătorie de oi, în Teritoriile de Nord, și a început să picteze tablourile care l-au făcut celebru. A devenit un copil teribil al artei australiene. Tranșant, scandalos. Profund militant în privința conservării deșertului și la adresa distrugerilor provocate de industria minieră. Îmi aduc aminte că l-am văzut la știri, când a fost arestat după un *sit-in*[7] în care manifesta împotriva unei mine de bauxită, cred. Avea părul lung și negru și polițiștii – care pe vremea aceea erau duri – îl trăgeau de păr prin țărână. S-a declanșat de aici un mare scandal, de care îmi amintesc. El a refuzat condiția impusă ca să iasă pe cauțiune, aceea de a nu se mai întoarce la mina respectivă, și a rămas în închisoare o lună, împreună cu vreo doisprezece bărbați aborigeni. A ieșit de acolo și a relatat multe despre tratamentele groaznice la care aborigenii erau supuși în penitenciare. După aceea a devenit un adevărat erou în anumite cercuri. Chiar și conservatorii au trebuit să asculte politicoși, dacă voiau să aibă șansa de a cumpăra una dintre picturile lui. De fiecare dată când avea o expoziție, se isca o adevărată frenezie de a obține o lucrare, indiferent cât de mult urca prețul.

Apoi, la douăzeci și opt de ani, povestea lui a luat o altă întorsătură. A început să-i slăbească vederea. S-a dovedit că avea o tumoare care îi apăsa pe nervul optic. A riscat o delicată intervenție chirurgicală pentru înlăturarea ei. După câteva zile, a murit în urma „unor complicații postoperatorii“.

Ceea ce nu se menționa în nici una dintre biografiile sau numeroasele necrologuri era numele chirurgului care făcuse operația. Pe vremea aceea, medicilor australieni nu le era permis să fie menționați în presă – un fel de politică privind etica medicală. Deși nu eram în poziția de a ști cu certitudine, am presupus că atunci când avea vreo treizeci de ani mama dobândise deja acea totală încredere în sine care să-i permită să opereze tumoarea complicată. Dar oare ea o făcuse? Dacă da, atunci sfidase o îndelungă tradiție, care spunea că medicii nu-i operează pe cei de care sunt legați emoțional.

Sarah Heath și Aaron Sharansky erau iubiți. La momentul intervenției chirurgicale, ea era însărcinată în luna a patra, cu copilul lui.

— Ai crezut că nu l-am iubit pe tatăl tău?

Expresia de pe chipul ei era de uluială totală. De parcă i-aș fi spus că în chiuvetă era un hipopotam. Înspre după-amiază revenisem de la

bibliotecă la spital. Când am ajuns, mama încă dormea și am făcut tot ce am putut ca să n-o trezesc. Când a deschis în sfârșit ochii, aproape că m-am suit pe ea, înnebunită să-i pun întrebări. Atunci am vorbit – întrebări, răspunsuri și îndelungi tăceri. A fost cea mai lungă discuție pe care am avut-o vreodată și care nu a fost o ceartă.

— Păi, de ce să nu fi crezut că nu l-ai iubit? Pentru că niciodată nu ai vorbit despre el. Niciodată. Nici măcar o dată. Și când mi-am adunat în sfârșit destul curaj să te întreb, nu ai făcut decât să te îndepărtezi, cu o expresie de dezgust pe chip.

Amintirea acelui moment era încă dureroasă.

— Știi că multă vreme după aceea am fost convinsă că eram rezultatul unui viol sau ceva…

— Vai, Hanna…

— Și mi se părea limpede că tu nu suporţi să mă vezi în ochi.

— Sigur că nu e adevărat.

— Eu… eu am crezut că îți amintesc de el sau așa ceva…

— Chiar îmi aminteai de el. Ai semănat așa de tare cu el, chiar din clipa când te-ai născut. Gropița aceea pe care ai avut-o întotdeauna, forma capului, ochii. Mai târziu, părul – exact culoarea și textura părului lui. Expresia feței tale când te concentrezi – e aceeași expresie pe care o avea când picta. Și mi-am zis, bine, seamănă cu el, dar va fi ca mine, pentru că e cu mine. Eu o cresc. Dar nu erai ca mine. Te interesau același lucruri care-i plăceau și lui. Întotdeauna. Chiar și râsul tău e la fel cu al lui și felul în care arăți când te înfurii… De fiecare dată când mă uitam la tine mă gândeam la el… Și pe urmă, când ai ajuns adolescentă și păreai să mă urăști atât de mult… mi se părea că asta face parte din pedeapsa mea.

— Pedeapsă? Cum adică? Pedeapsă pentru ce?

— Pentru că l-am ucis.

Brusc, vocea ei deveni foarte mică.

— Vai, pentru Dumnezeu, mamă. Tu ești aceea care îmi spune mie întotdeauna să nu dramatizez. Să pierzi un pacient nu e nici pe departe același lucru cu un omor.

— El nu mi-a fost pacient. Ai înnebunit? N-ai învățat nimic despre medicină în toți anii? Ce fel de doctor aș fi dacă aș fi operat pe cineva de care eram îndrăgostită absolut și pătimaș? Sigur că nu eu l-am operat. Am făcut analizele, am pus diagnosticul – se plângea de vedere neclară. Avea o tumoare. Benignă, care creștea încet, nu îi amenința deloc viața. I-am recomandat radioterapie și a încercat-o, dar vederea deficitară a persistat. El a vrut operația, a vrut să riște totul. Așa că i l-am trimis lui Andersen.

Legendarul Andersen. Toată viața auzisem numele lui. Mama îl venera, practic.

— Deci l-ai trimis la cel mai bun. Cum te poți culpabiliza pentru

asta?

— N-ai cum să înțelegi, zise ea, oftând.

— Ai putea să-mi acorzi șansa să…

— Hanna, ai avut această șansă. Acum mult timp.

Atunci a închis ochii și eu am rămas așezată acolo, foindu-mă. Nu puteam să cred că ajungeam iar la veșnica poveste. Nu într-un moment ca acesta, când erau atâtea pe care trebuia să le aflu.

Afară probabil că se întuneca, dar în măruntaiele spitalului nu aveai cum să știi asta. Sunetele de pe coridor, de la zdrăngănitul tărgilor la bipul pagerelor, umpleau liniștea. Mă întrebam dacă nu cumva căzuse iar într-un somn indus de medicație. Dar apoi s-a mișcat și a început să vorbească. Avea în continuare ochii închiși.

— Știi, când m-am înscris la rezidențiatul în neurochirurgie nu au vrut să i-l dea unei femei. Doi dintre evaluatori au spus deschis că va fi o pierdere de timp, pentru că mă voi mărita și voi face copii și nu voi practica niciodată.

Vocea îi deveni ascuțită și mai dură. Puteam să-mi dau seama că era cu mintea atunci, în sala aceea, față în față cu bărbații care voiau să-i refuze viitorul pe care și-l dorea.

— Al treilea evaluator însă era șeful secției. Știa că am notele cele mai mari din anul meu de studiu și că avusesem rezultate excelente pe tot parcursul internatului. Mi-a zis: „Doctore Heath, nu-ți voi pune decât o întrebare: există ceva pe lumea asta, orice, pe care îți imaginezi că l-ai putea face, în afară de a fi neurochirurg? Pentru că dacă răspunsul este da, atunci te sfătuiesc să-ți retragi cererea“.

Mama deschise atunci ochii și mă privi.

— Hanna, n-am ezitat nici o secundă. Pentru mine nu exista nimic altceva. Absolut nimic. Nu voiam să mă mărit. Nu voiam un copil. Aveam să renunț la toate acele dorințe comune, normale. Am încercat să te fac să înțelegi, Hanna, cât de uluitor și de minunat este, să fii în stare să o faci… cea mai dificilă chirurgie, care contează cel mai mult. Să știi că ai la vârful degetelor tale gândurile unui om, personalitatea lui, și că talentul tău… Hanna, eu nu doar salvez vieți. Salvez tocmai ceea ce ne face să fim oameni. Salvez suflete. Dar tu niciodată…

A oftat din nou și eu m-am foit pe scaun. Evanghelista revenise în amvonul ei. Mai auzisem toate astea și știam încotro se îndreaptă discuția, iar eu nu voiam deloc să merg în direcția aceea. Dar mama a schimbat brusc macazul.

— A fost o greșeală când am rămas însărcinată și am fost așa de furioasă pe mine. Nu aveam de gând să fac un copil, niciodată. Dar Aaron era încântat și m-a făcut și pe mine să fiu la fel.

Mama continua să se uite la mine fix, cu ochii ei albaștri care începeau să strălucească.

— Într-un fel, Hanna, noi am fost cei mai norocoși amanți. El era

un iconoclast stângist și agresiv-militant, iar eu eram…

Vocea i se frânse. Mâinile i se plimbau nervos peste cearșaf, netezindu-i cutele inexistente.

— Hanna, înainte să-l cunosc nu ridicasem niciodată ochii, nu-mi petrecusem nici un minut din timpul meu, de bună voie, pentru ceva care nu ducea spre meseria de medic și, odată ce am ajuns medic, spre a deveni un medic mai bun. Politica, natura, arta… el m-a familiarizat cu toate aceste lucruri. Nu cred în clișee, în dragoste la prima vedere și toate astea, dar cu noi așa s-a întâmplat. Nu mai simțisem niciodată așa ceva. Nu am mai simțit-o niciodată, de atunci. A intrat în cabinetul meu și eu am știut pur și simplu…

În rezervă intră cu spatele o infirmieră, care trăgea un cărucior cu ceai. Mamei îi tremurau mâinile, așa că i-am ținut eu cana. A luat câteva înghițituri și apoi a făcut semn cu mâna să o dau la o parte.

— Americanii nu sunt în stare să facă un ceai ca lumea.

I-am umflat pernele și ea s-a așezat mai bine, icnind din cauza efortului.

— Vrei să le cer ceva anume?

Scutură din cap.

— Sunt deja somnolentă, zise ea.

A inspirat adânc, și-a adunat puterile și a continuat.

— În acea primă zi, când am ajuns acasă, mă aștepta un tablou – acela care e deasupra servantei din sufragerie.

Am scos un fluierat. Chiar și atunci, pictura aceea trebuie să fi valorat o sută de miare.

— Tot ce-am primit eu de la un viitor pretendent a fost un buchet de flori, ofilite, de fapt.

Mama făcu o grimasă zâmbăreață.

— Da, zise. A fost o ditamai declarația de intenții. Era însoțit de un bilețel. Încă îl mai am. E la mine în portofel, întotdeauna. Poți să-l citești, dacă vrei.

M-am dus la dulapul cu hainele ei și i-am scos poșeta.

— Portofelul e în buzunarul cu fermoar. Da, exact acolo.

L-am scos din geantă.

— E în spatele permisului meu de conducere.

Biletul era scurt, doar două rânduri, scrise în cărbune, cu litere mari, cursive:

Ceea ce fac mă reprezintă, pentru asta am venit.

Am recunoscut versul. Era dintr-o poezie de Gerald Manley Hopkins[8]. Dedesubt, Aaron scrisese:

Sarah, tu ești cea aleasă. Ajută-mă să fac lucrurile pentru care am venit.

Mă uitam la cuvintele acelea, încercând să-mi imaginez mâna care le scrisese. Mâna tatălui meu, pe care n-o ținusem niciodată.

— I-am telefonat să-i mulțumesc pentru tablou. M-a rugat să merg la el în studio. După aceea… după aceea ne-am petrecut fiecare clipă liberă împreună. Până la final. Nu a durat prea mult. Doar câteva luni, de fapt. Adeseori m-am întrebat dacă ar fi durat ce aveam noi, dacă el ar fi trăit… poate că ar fi ajuns să mă urască, la fel ca tine.

— Mamă, n-am…

— Hanna, nu. N-are rost. Știu că n-ai reușit niciodată să treci peste faptul că nu ți-am fost mamă 24 de ore din 24, când erai mică. Când ai ajuns la adolescență, puteai să fi fost la fel de bine un cactus, în ceea ce mă privește. Nu mă lăsai să mă apropii de tine. Intram în casă și te auzeam pe tine și pe Greta, cum râdeați împreună. Dar când veneam la voi, tu te închideai în tine. Dacă te întrebam de glumă, îmi întorceai o față împietrită și ziceai:

— Tu n-ai înțelege-o.

Era adevărat. Exact așa făceam. Era felul meu meschin de a o pedepsi. Mi-am lăsat mâinile să-mi cadă în poală, cu palmele în sus, într-un gest de capitulare.

— Toate s-au întâmplat cu atât de mult timp în urmă, i-am zis.

Mama dădu din cap.

— Toate. Toate, cu atât de mult timp în urmă.

— Ce s-a întâmplat cu operația?

— Când i l-am trimis pe Aaron, nu i-am spus lui Andersen despre relația dintre noi. Eram deja gravidă, dar nu știa nimeni. Uimitor câte poți ascunde sub un halat alb. Oricum, Andersen m-a invitat să intru în operație, dar am spus nu – am inventat o scuză penibilă. Îmi amintesc cum m-a privit. În mod normal, aș fi mers pe cărbuni încinși ca să am ocazia să-i fiu mâna a doua la o operație. Pentru o tumoare de tipul acela trebuie să faci o incizie la baza craniului. Dai la o parte scalpul și…

S-a întrerupt. Mi-am dat seama că îmi dusesem involuntar mâinile la urechi, să opresc oribila descriere. Mă privi tăios. Am lăsat mâinile în jos, ca un copil vinovat.

— Oricum, am ales să nu intru în operație. Am găsit însă un motiv să rămân pe lângă blocul operator când Andersen a ieșit din intervenție. Își scotea mănușile și nu voi uita niciodată fața lui când a ridicat ochii. Am crezut că Aaron murise pe masa de operație. Mi-am adunat și ultimul strop de putere, doar ca să pot rămâne acolo, în picioare. „A fost un meningiom benign, așa cum ai diagnosticat. Dar tecile nervului optic sunt prinse destul de mult.“ Încercase să curețe tumoarea de pe teci, ca să permită din nou irigarea cu sânge a nervilor, dar a fost prea mare. Oricum, din ce mi-a spus am înțeles că Aaron nu o să mai vadă. Și am știut chiar atunci și acolo că Aaron va considera că aceea nu se mai poate numi viață. Soarta a făcut ca el să nu-și mai recapete cunoștința și să afle că e orb. În timpul operației s-a

produs o sângerare și Andersen n-a văzut-o. Până l-au dus înapoi în sala de operații, ca să elimine cheagul…

Atunci a intrat sora. A evaluat-o pe mama din priviri. Era evident că e foarte agitată.

— Cred că ar fi mai bine să lăsați pacienta să se odihnească puțin, zise asistenta, întorcându-se spre mine.

— Da. Du-te, a spus și mama, cu o voce vlăguită, ca și cum chiar și pentru acele trei cuvinte scurte avusese nevoie un efort uriaș. A venit vremea. A venit vremea să fii lângă familia Sharansky.

— Hanna Heath?

M-am întors cu spatele la tabloul de pe peretele lui Delilah Sharansky și m-am trezit privind niște trăsături familiare. Ale mele, transferate pe chipul unui bărbat mult mai bătrân.

— Eu sunt băiatul lui Delilah. Celălalt fiu. Jonah.

I-am întins mâna, dar el m-a luat pe după umeri și m-a tras la el. Mă simțeam îngrozitor de stânjenită. Când eram mică tânjeam după familie. Mama era singură la părinți și nu prea apropiată de ai ei. Tatăl ei câștigase o avere din afacerile cu asigurări și înainte chiar să mă nasc eu a dus-o pe nevastă-sa într-o colonie de pensionari, din Noosa, cu terenuri de golf și de tenis. Cred că pe bunica am întâlnit-o o singură dată, înainte să moară subit, în urma unui atac de cord. Bunicul meu s-a însurat cam în grabă cu altcineva, o antrenoare de tenis. Mama nu a fost de acord, așa că nu l-am vizitat niciodată.

Și acum iată-mă înconjurată de niște străini care erau rudele mele de sânge. Erau destul de mulți: trei veri, o mătușă. Mai exista o mătușă, se pare, care lucra ca reprezentant comercial în Yalta. Și mai era unchiul Jonah, arhitectul care renovase casa aceea pentru Delilah.

— Am fost așa de ușurați să aflăm că mama ta se simte bine, a zis el.

Cu un gest nervos, despre care mi-am dat seama că era copia unui gest de-al meu, își dădu spre spate o șuviță enervantă de păr drept și negru.

— Nici unul dintre noi n-a mai vrut ca mama să conducă după ce a împlinit optzeci de ani, dar era o băbătie încăpățânată.

Fusese văduvă timp de peste cincisprezece ani, mi-a zis el, și era obișnuită să ia singură deciziile.

— Acum zece ani s-a înscris și a obținut un doctorat – așa că e probabil de înțeles că nu ne permitea nouă să-i spunem ce să facă. Dar nouă, tuturor, ne pare teribil de rău pentru mama ta. Dacă putem să facem ceva…

L-am asigurat că mama este foarte bine îngrijită. Odată ce la congresul de neurochirurgie se aflase despre accident, întreaga rețea de medici se pusese în mișcare, așa cum se întâmplă când e vorba

despre unul de-al lor. Mă îndoiam că există în Boston un pacient care să fi primit o îngrijire mai atentă.

— Ei, mama ar fi fericită să afle că această tragedie ni te-a adus în sfârșit lângă noi.

— Mda, e mai mare păcatul că tu și mama ta nu ați locuit în Australia – ar fi fost frumos să am o bunică atunci când eram copilă.

— A, păi am trăit acolo, câțiva ani. Mama a vrut să-mi ofere șansa de absolvi studiile de arhitectură. Am studiat la seral, la Institutul de Tehnologie, și ziua am lucrat pentru arhitectul-șef al Guvernului din New South Wales. Am proiectat toaletele de la Parcul Zoologic Taronga. Dacă ai vreodată ocazia să faci un pipi acolo… – zise el, zâmbind – mă rog, sunt chiar frumoase pentru niște toalete.

Își puse jos paharul și mă privi ca și cum ar fi încercat să se hotărască dacă să mai spună ceva sau nu.

— Ar trebui să știi ceva. Mama a implorat-o pe Sarah să ne lase să te vedem, să te aducem în familie. Dar Sarah a refuzat. A insistat să nu existe nici un fel de contact.

— Dar tu singur ai spus că mama ta nu primea ordine de la nimeni. De ce ar fi ascultat-o pe Sarah?

— Cred că i-a fost foarte greu. Dar știa că o să ne mutăm aici, în Statele Unite. Presupun că și-a zis că ar fi fost nedrept să provoace o mare tulburare în viața ta și apoi să dispară. A aflat însă la ce grădiniță mergeai, știi, și după-amiaza se ducea acolo să te vadă, când venea menajera să te ia. Îți ducea grija. Zicea că ai aerul unei copilițe triste…

— Păi, a fost o bună intuiție din partea ei, am spus.

Spre rușinea mea, vocea mi s-a frânt și nu-mi puteam stăpâni tremurul buzei. Ce cruzime. Cruzime față de Delilah, care probabil tânjise după nepoata ei, singurul lucru rămas de la fiul său. Cruzime și față de mine. Aș fi fost o cu totul altă persoană dacă aș fi avut această familie.

— Dar atunci mama de ce a păstrat legătura? Adică, de ce erau împreună aseară?

— Chestiuni legate de custodie. Moștenirea lui Aaron – a lăsat prin testament drepturile sale de autor pentru crearea Fundației Sharansky.

— Sigur, am spus.

Era unul dintre consiliile la care participa mama. Ea era la mare căutare prin consilii directoare – corporații, societăți caritabile. Primea comisionul de conducere și prestigiul, dar nu avusesem niciodată senzația că i-ar fi păsat prea mult de vreunul dintre ele. Fundația Sharansky păruse întotdeauna o organizație ciudată în palmaresul ei: interesele fundației nu erau tocmai în linie cu Establishmentul.

— Aaron a înființat fundația prin testamentul pe care l-a scris chiar înainte de operație. Le-a numit pe Sarah și Delilah administratorii fundației. Presupun că s-a gândit că astfel va întări legătura dintre ele.

În momentul acela a mai apărut cineva și Jonah s-a întors să stea de vorbă cu femeia. Eu am studiat fotografiile din bibliotecă. Nu erau decât câteva, în rame simple, din argint. Una o arăta pe Delilah în tinerețe, îmbrăcată într-o rochie albă de organdi, cu un guler din paiete argintii. Avea ochi mari, negri, sclipind intens de încântare pentru evenimentul – oricare o fi fost el – pentru care se îmbrăcase atât de frumos. Era și o fotografie a lui Aaron, la el în studio, mânjit tot de vopsea și privind atent la pânza din fața lui, ca și cum fotograful nici n-ar fi fost acolo. Mai erau instantanee de familie, în grup, probabil la bar mitzva-uri, poate circumcizii… Oameni frumoși, ținându-se îmbrățișați pe după umeri, cu ochii zâmbitori și un limbaj corporal care arăta că se bucurau să fie împreună.

Erau așa de calzi cu toții – mă îmbiau cu mâncare, mă îmbrățișau întruna. Eu nu sunt obișnuită să fiu îmbrățișată. Am încercat să mă repoziționez în rolul cuiva care aparține acelui context, cineva pe jumătate evreu rus. Cineva care ar fi putut să treacă prin viață cu numele de Hanna Sharansky.

Sticla de votcă era așezată pe masa de sticlă și eu mă tot învârteam în jurul ei. Am pierdut șirul paharelor pe care l-am băut. Le tot dădeam peste cap, bucuroasă să aud zumzetul acela amorțitor. Toată lumea spunea povestiri despre Delilah. Soția lui Jonah povestea cum la începutul căsătoriei lor Jonah insista că găluștele făcute de ea nu erau la fel ca ale mamei lui.

— Am încercat să bat albușurile separat, să amestec totul încet, cu mâna, și să fac găluștele minunate și pufoase, dar nu erau niciodată ca ale lui Delilah. Apoi, într-o zi, m-am săturat și am aruncat pur și simplu totul în blender. Au ieșit ca niște mingi de golf. Așa de tari erau. Și ce-mi zice Jonah? „Exact ca ale lui Delilah!“

Au mai fost și alte povești, în același stil. Delilah nu fusese un stereotip al mamei evreice – și nici al bunicii, de fapt. Fiul lui Jonah, un tip puțin mai tânăr decât mine, a vorbit despre prima dată când părinții lui l-au lăsat singur, într-un weekend, în ideea că va sta la bunica lui, Delilah.

— M-a întâmpinat la ușă cu două pungi de pui fript, gata preparate, de la magazin. Mi le-a azvârlit în brațe și mi-a zis: „Acum du-te acasă la tine și să ai un weekend plăcut cu prietenii tăi. Doar ai grijă să nu te bagi – pe tine sau pe mine – în vreun bucluc“. Vă spun sincer, a fost visul oricărui puști de paisprezece ani cu părinți superprotectori.

Jonah și soția lui și-au îngropat fețele în palme, prefăcându-se

îngroziți.

— Dacă am fi știut…

Nu mult după aceea le-am spus că trebuie să plec. Am zis că trebuie să văd ce face mama, dar nu aveam nici cea mai mică intenție. Dar trebuia să plec de acolo. Îmi vâjâia capul, în parte de la votcă, dar numai în parte. Urma să am nevoie de mai mult de o seară ca să recuperez treizeci de ani de informații lipsă. De dragoste lipsă.

Când am ajuns la hotel, toate sentimentele noi pe care le simțisem pentru mama, de la accidentul ei încoace, se topiseră în micul și obișnuitul nod de furie, care mă însoțise mai toată viața. Nu era destul să știu că odinioară a fost o femeie capabilă de o mare iubire. Da, sigur, suferise. Își pierduse iubirea vieții ei și purtase cu ea un mare sentiment de vinovăție din această cauză. Și da, eu nu fusesem perfectă, nici pe departe. În veșnică nevoie de ea, intolerantă și o adolescentă de coșmar. Dar tot nu a fost destul. Pentru că, până la urmă, ea a luat toate deciziile, iar eu am plătit pentru ele.

M-am dus la baie și am vomitat, ceea ce nu mai făcusem de pe vremea studenției – cel puțin nu de la prea multă băutură. M-am întins pe pat, cu o lavetă udă pe față, și am încercat să nu iau seama la camera care se învârtea. Când a început să mă ia durerea de cap, am decis până la urmă să nu-mi contramandez prelegerea de la Tate. Să aibă grijă de mama colegii ei doctori. Știam că o vor face. Ea își pusese întotdeauna munca pe primul loc…

Și el a făcut la fel. Vocea din capul meu era vocea ei. *El a fost acela care a ales cu adevărat munca în locul iubirii.* Nu trebuia să-și fi riscat viața făcând o operație periculoasă. Avea atât de multe. O iubită, o familie. Un copil pe cale să se nască. Dar nimic din toate acestea nu a fost mai important decât munca lui.

Ok, atunci, să-i ia naiba pe amândoi. Mai bine să meargă mai departe, așa cum făcuseră și ei.

. . . . .

Sufeream de o mahmureală cumplită, exact ce nu-ți dorești în timpul unui zbor de șapte ore cu avionul. Măcar aveam din nou locul în partea din față, grație jdemiliardarului. Am luat bucata de somon la cuptor, pe care mi-a oferit-o stewardesa, cu gândul la amărâții din coada avionului, care se chinuiau cu puiul cu gust de carton și pastele de cauciuc. Dar chiar și la clasa întâi, mâncarea din avion e de rahat. Peștele era copt, într-adevăr; fusese gătit perfect și apoi lăsat în cuptor încă o oră și jumătate. Oricum, tot ce voiam era niște apă. Cât am așteptat să vină cineva să-mi ia tava, am luat solnița mică din plastic și mi-am presărat câteva grăunțe în palmă. După accidentul mamei nu mă mai gândisem să revin în laboratorul lui Raz. Văzând că nu mai

apar, a presupus că sunt încă supărată pe el. Într-un gest de bunăvoință, făcuse analiza fără mine. Mi-a lăsat un mesaj, scris de mână, la recepția hotelului unde stăteam. Am scos biletul pe măsuța din fața mea, acoperită cu o față de masă.

Ai avut dreptate. NaCl. Dar de mare, nu de salină. Verif. cum obțineau sarea cușer în sec. XV? XVI? Poate nu e sare de masă? Aventuri pe mare? Se potrivește cu locurile cunoscute de tine, Spania și Veneția??? Iartă-mă că am fost un dobitoc seara trecută. Să-mi spui cum merge. Al tău camarad,

Șobolanus Raz

Am zâmbit. Tipic pentru Raz. Iar căuta zebre. Și, bineînțeles, obsesia lui pentru naufragii, care l-a făcut să se gândească la accidente maritime. Însă îi voi urma sfatul și voi cerceta. Oricum, ce e sarea cușer? Habar nu aveam. Încă o pistă de cercetare, un alt fir de urmărit. Poate că duhul din carte îmi va arăta un semn, ceva.

Am lăsat firele de sare să mi se scurgă din palmă pe o frunză obosită de salată, cu marginile ruginii. La mii de kilometri dedesubt, valurile sărate ale unui ocean nevăzut tălăzuiau și se spărgeau în întuneric.

1. *La Convivencia* („coexistență“) – perioadă din istoria Spaniei (între 711 și 1492) când musulmanii, creștinii și evreii au trăit relativ în pace, când se făcea schimb de idei culturale și toleranța religioasă era respectată.
2. *Rat* – șobolan (engl.).
3. *Motor Vehicle Accident* – accident de mașină.
4. Perioadă ritualică de doliu, care durează șapte zile și e ținută de cele șapte categorii de rude de gradul unu (tată, mamă, fiu, fiică, frate, soră și soț/soție).
5. Religios fervent.
6. Ludwig Mies van der Rohe (1886-1969) – arhitect german, unul dintre cei mai influenți ai secolului XX; în design a fost promotorul stilului minimalist.
7. Formă de protest caracterizată prim faptul că demonstranții ocupă o anumită zonă (în general o stradă sau o cale de acces public), așezându-se pe jos și refuzând să o elibereze.
8. Gerard Manley Hopkins (1844-1889) – preot iezuit și poet englez, unul dintre cei mai rafinați din epoca victoriană.

Apă sărată

Tarragona, 1492

Cuvântul lui YHVH este pur
Cum pure sunt argintul și aurul.
Când s-au ivit aceste slove, erau toate pure,
Cioplite cu rigoare, sclipitoare, orbitoare.
Casa toată a lui Israel a văzut slovele
Cum zburau prin aer în toate direcțiile,
Și se încastrau în tablele de piatră.

Zohar

DAVID BEN SHOUSHAN nu era un bărbat nepoliticos, doar că mintea îi era ocupată cu lucruri mai înălțătoare. Nevasta lui, Miriam, îl certa adeseori pentru asta, întrucât în piață trecea la un cot distanță de sora ei și nici măcar nu înclina din cap, în semn de recunoaștere, sau nu-i auzea pe vânzătorii de macrou când strigau că își vând marfa la jumătate din prețul obișnuit.

Așa că nici nu a prea fost în stare să explice vreodată cum de îl observase pe tânărul acela. Spre deosebire de alți cerșetori și telali, el nu striga, ci doar ședea tăcut, cercetând cu privirea chipurile mulțimii de trecători. Poate că tocmai acea nemișcare i-a atras atenția lui Ben Shoushan. În toată hărmălaia și buluceala aceea, el era singurul tăcut, echilibrat. Dar poate că nici n-a fost asta. Poate că a fost doar o rază subțire a soarelui de iarnă, sclipind pe aur.

Tânărul pusese stăpânire pe un petic de pământ de la marginea pieței, înconjurat de zidul cetății. Era un locșor umed și vântos în vremea aceea din an; un loc total nepotrivit ca să atragă mușterii, pe care tocmai de aceea negustorii locali îl lăsau pentru telalii hoinari sau pentru andaluzii zdrențăroși ce băjeniseră din pricina războiului și bântuiau prin cetate. Războaiele din sud îi trimiseseră pe atât de mulți în pribegie. Până să ajungă în locul acela îndepărtat, vânduseră deja puținele obiecte prețioase pe care le avuseseră. Cei mai mulți dintre refugiați, care își găsiseră un loc la marginile pieței, încercau să vândă lucruri fără de valoare: scufii și tunici jerpelite sau o mână de ustensile domestice uzate. Tânărul însă avea o bucată de piele întinsă în fața lui și pe ea, sclipitoare și impresionantă, o colecție de mici pergamente pictate.

Ben Shoushan se opri și își făcu loc prin înghesuială, să se uite mai bine. Se lăsă pe vine, înfigându-și degetele în noroiul rece, ca să-și țină echilibrul. Era întocmai cum crezuse, iar picturile, uluitoare. Ben Shoushan văzuse anluminuri în cărțile de rugăciuni ale creștinilor, dar niciodată ceva asemănător. Se aplecă și privi, dar nu putea să-și creadă ochilor. Le făcuse cineva care cunoștea bine Midraș-ul sau care cel puțin îl îndrumase pe artist. Pe Ben Shoushan îl străfulgeră o idee, una care îl încântă peste fire.

— Cine a făcut astea? întrebă el.

Tânărul îl privi fix, cu ochii lui căprui privind în gol, fără să înţeleagă. Bănuind că nu cunoaște dialectul locului, Ben Shoushan o dădu pe arăbească, apoi pe ebraică. Dar privirea goală nu se schimbă.

— E surdo-mut, spuse un țăran ciung, care vindea o covată de plămădit, cârpită peste tot, și vreo două linguri din lemn. Am dat

peste el și sclavul lui negru pe drum.

Ben Shoushan privi mai atent la tânăr. Veșmintele, deși murdare de la atâta drum, erau foarte elegante.

— Cine e?

Țăranul ridică din umeri.

— Sclavul mi-a spus o poveste greu de crezut – zicea că e fiul unui doftor care a l-a slujit pe ultimul emir. Dar știți cum e cu sclavii ăștia, le place să născocească istorii, nu?

— Băiatul e evreu?

— E circumcis, așa că nu-i creștin și nici a maur nu seamănă.

— Unde e sclavul ăsta? Aș vrea să aflu mai multe despre picturi.

— A șters-o într-o noapte, nu mult după ce am ajuns pe coastă, la Alicante. Fără îndoială că încearcă să ajungă acasă, în Ifriqiya[1]. Nevastă-mea a prins drag de flăcău; are fire supusă și binevoitoare și e sigură că nu-i răspunde obraznic. Dar când am ajuns aici i-am dat de înțeles că va trebui să vândă ceva ca să-și plătească drumul. Picturile sunt tot ce are la viața lui. Ăla de pe ele e aur adevărat, să știți. Vreți una?

— Le vreau pe toate, zise Ben Shoushan.

Miriam trânti carnea pe *quadrae*[2] așa de tare, încât felia lui David se rupse și un strop de zeamă se prelinse pe masă.

— Poftim, uite ce-ai făcut, om jegos ce ești!

— Miriam…

Omul știa că motivul furiei ei nu era felia de pâine ruptă. Fiica lui, Ruti, sărise în picioare și deja ștergea ce se scursese. David văzu cum umerii fetei se lasă, în timp ce nevasta lui continua să-l certe. Lui Ruti nu-i plăceau vocile răstite. Vrabie, așa îi spunea David, pentru că îi amintea de pasărea cea sperioasă. La fel ca vrabia, era o ființă ștearsă, cafenie, cu ochii cenușii și pielea de culoarea noroiului, adesea urât mirositoare de la păzitul oalelor în care fierbea galele, rășinile și piatra vânătă din care se făceau vopselurile lui. Biata vrabie, se gândi el. Blândă, nu se dădea în lături de la muncă, la cei cincisprezece ani ai ei ar fi putut să fie măritată cu un flăcău bun și să fi stat departe de limba otrăvită a maică-sii. Dar Ruti n-avea nici noroc, nici frumusețe. Și nici familiile care respectau litera Torei și cărora nu le-ar fi păsat de astfel de lucruri nu o luau în seamă, din cauza ocării abătute asupra lor de purtarea fratelui ei.

Miriam, deși dură ca o șa veche, nu era deloc răbdătoare cu timiditatea fetei. O împinse pe fiică-sa cu brutalitate și îi smulse cârpa din mână, frecând masa cu exagerată vigoare.

— Știi mai bine ca mine cât de puține comenzi avem și tu te-apuci să dai câștigul pe două luni pe niște picturi! Iar Rașela zice că nici măcar nu te-ai târguit cu băiatul.

David încercă să-și reprime gândurile neprietenoase despre Rașela, care părea să știe întotdeauna problemele din Kahal[3], în cele mai mici detalii.

— Miriam…

— De parcă nu ne-ar aștepta destule cheltuieli acum, cu nunta nepotului nostru!

— Miriam, începu David, ridicând el însuși tonul, într-un fel cu totul neobișnuit la el. Picturile sunt tocmai pentru nuntă. Știi că fac o *hagada șel Pesach*[4] pentru băiatul lui Iosef și mireasa lui. Nu înțelegi? Pot să dau paginile cu acele picturi să fie legate într-o carte și atunci vom putea să le facem un dar de seamă.

Miriam își țuguie buzele. Își îndesă o buclă de păr sub boneta de pânză.

— Ei, bine, dacă așa stă treaba…

Miriam era mai degrabă în stare să sugă niște gale, decât să bată în retragere într-o ceartă, dar ceea ce-i spusese soțul ei o ușură ca și cum și-ar fi scos un pantof prea strâmt. Darul acela de nuntă îi crease neliniște. Nu se putea să apară cu un fleac la nunta fiului celui mai mare al lui Don Joseph cu fata familiei Sanz. Fusese îngrijorată că o hagadă simplă, făcută de David cu mâinile lui, le-ar fi părut un cadou derizoriu celor două importante familii. Dar picturile acelea, în aur și lapislazuli și malahit, trebuia să admită că erau de calitate.

Lui David Ben Shoushan nu-i păsa defel de bani și încă și mai puțin de poziția socială; iar faptul că era cel mai sărac din toată familia Ben Shoushan nu-l deranja chiar deloc. Îi păsa însă de pacea căminului său. A fost cu adevărat o ușurare să vadă că o bucurase pe zurbagia de nevastă-sa. Era mulțumit și de ideea pe care o avusese. Cu zece ani în urmă, s-ar fi îndoit probabil de cuviința unor ilustrații, fie ele chiar religioase, ca acelea. Dar fratele lui era un curtean: dădea banchete, îi plăcea muzica și cu greu l-ai fi putut deosebi de un goi – deși David nu i-ar fi spus asta niciodată în față. De ce fiul lui să nu aibă o carte care să rivalizeze și cu cea mai frumoasă psaltire creștină? La urma urmelor, marele rabin Duran stăruise în a-și învăța elevii numai din cărți frumoase. Ele întăresc sufletul, spunea rabinul. „A fost una dintre virtuțile nației noastre că reprezentanții bogați, de vază, ai fiecărei generații au încercat să producă manuscrise frumoase“, mai spusese rabinul.

Ei bine, el, David, nu era nici bogat, nici de vază, dar cu ajutorul Celui Atotputernic aceste minunate picturi ajunseseră pe mâinile lui – mâini care fuseseră deja dăruite cu harul de a produce frumoase manuscrise. Voia să facă din cartea pe care o va crea ceva glorios. În cea mai mare parte a timpului îi era greu să-i explice soției sale că munca lui de *sofer* – un scrib al limbilor sfinte ale lui Dumnezeu – îl făcea să fie un om bogat, în ciuda puținilor maravedi[5] pe care îi

dobândea. Când o privea însă acum, zâmbind ușor în timp ce strângea masa, David era bucuros că de astă dată ea părea să-l înțeleagă.

Se puse pe treabă îndată ce se ivi prima geană de lumină cenușie a dimineții, alungând-o cu o fluturare de mână pe Miriam, când aceasta veni să-i aducă micul dejun. Casa lor, ca majoritatea din Kahal, era o colibă mică și povârnită, doar două odăi cocoțate una peste cealaltă, așa că Ben Shousha era nevoit să lucreze sub cerul liber, chiar și în frigul hibernal. De la ușă până în stradă abia dacă erau zece pași și locul era ticsit cu vase pline cu piei înmuiate în var, în timp ce altele erau întinse pe cadre, așteptând primele câteva raze anemice de soare, care să le usuce încet. Mai erau și piei încă necurățate, îngroșate de seu și de vase de sânge, care așteptau să fie răzuite cu grijă de cuțitul lui cu lamă specială. Dar avea și un mic vraf de piei răzuite și pe acestea le sortă atent, căutându-le pe cele de oaie de munte, care se potriveau pergamentului pe care fuseseră pictate anluminurile. Odată ce alese pieile bune, o puse pe Ruti la treabă, să le finiseze cu piatră ponce și praf de cretă. El își spălă mâinile în apa înghețată a fântânii din curte și se așeză greoi la *scriptionale*[6], liniind cu atenție paginile pregătite, cu stiletul de os. Literele pe care le va scrie se vor anina de aceste linii fine. Când termină de liniat, își trecu peste față mâinile reci.

— *Leșem ketiva hagada șel Pesach*[7], murmură el. Apoi luă pana de curcan și o înmuie în cerneală.

Ha Lacma ania…. Aceasta este pâinea întristării…

Literele incandescente păreau să ardă pergamentul.

… pe care au mâncat-o părinții noștri în țara Egiptului. Oricine e flămând lăsați-l să intre și să mănânce

Lui Ben Shoushan îi ghiorțăiră mațele, în semn de protest pentru micul dejun sărit.

Oricine e în nevoie lăsați-l să intre și să se bucure.

Mulți erau în nevoie în anul acela, din cauza taxelor impuse de rege și regină pentru interminabilele războaie din sud. Ben Shoushan încercă să-și țină în frâu gândurile care o luaseră razna. Un *sofer*

trebuie să-și umple mintea doar cu literele sfinte. Nu se poate lăsa distras de chestiuni banale. *„Leșem ketiva hagada șel Pesach“*, șopti el iar, doar pentru sine, încercând să-și potolească gândurile. Mâna lui formă litera *șin* – litera pentru rațiune. Ce rațiune putea să existe în luptele continue cu maurii? Oare musulmanii, evreii și creștinii nu împărțiseră pământurile acelea în bună înțelegere – în *convivencia* –, de sute de ani? Cum e zicala aceea? Creștinii fac armate, musulmanii clădesc edificii, evreii fac bani.

Anul acesta, aici, iar la anul, în ținutul poporului lui Israel.[8]

Anul acesta, aici, mulțumită lui don Seneor și lui don Abravanel, fie-le numele binecuvântate, care cu aurul lor i-au luat ochii lui Ferdinand și i-au astupat urechile regești, să nu audă șoaptele pline de ură ale târgoveților geloși.

Anul acesta, sclavi…

Ben Shoushan se gândi la sclavul care fusese servitorul tânărului mut. Ce n-ar fi dat să fi putut vorbi cu el, să afle câte ceva din istoria acelor picturi minunate. Mâna sa de *sofer* se mișca de la călimară la pergament, în timp ce imaginația îi înfățișa o siluetă subțire și neagră, care, ajutată de un toiag, merge pe un drum plin de praf gălbui spre un cătun cu case de chirpici, unde îl așteaptă o familie ce-l crezuse mort. Ei bine, probabil că de-acum era mort sau prins în lanțuri de o vâslă de galeră, cu spinarea însângerată.

Ben Shoushan continuă astfel toată ziua, până când se împuțină lumina, războindu-se cu gândurile care îi distrăgeau atenția, cu mintea lui, ocupată să aștearnă cu grijă literă după literă. În amurg îi ceru Vrăbiuței lui să-i aducă o haină curată și o porni spre *mikva*[9], în speranța că scufundarea ritualică l-ar putea curăța de larma de toată ziua și îi va deschide pe deplin mintea pentru munca sfântă pe care o avea de făcut. Întors din nou acasă, revigorat, o rugă pe Vrabie să umple lampa, ca să poată lucra și peste noapte. Când Miriam simți mirosul puternic al fitilului aprins, ieși din casă, bâzâind ca o viespe, dojenindu-i pentru că uleiul era scump. David îi răspunse însă neobișnuit de tăios și femeia se retrase bombănind.

S-a întâmplat în liniștea primelor ore ale nopții, când stelele sclipeau pe cerul întunecat. Nemâncat, înfrigurat, sub licărul strălucitor al lămpii literele s-au înălțat deodată și au început să se rotească într-un minunat vârtej. Mâna îi zbura peste pergament. Fiecare literă era incandescentă. Fiecare își lua zborul, dansând și rotindu-se în gol. Apoi toate literele s-au unit într-un singur foc imens, din care s-au ivit doar patru, înscriind strălucit gloriosul și sfântul nume al Atotputernicului. Forța și gingășia lui au fost prea mult pentru Ben Shoushan și omul leșină.

De dimineață, când îl găsi Ruti, zăcea prăbușit sub *scriptionale*, inconștient. Barba îi era albită de puțină promoroacă. Dar manuscrisul lui era perfect – fiecare literă, fiecare cuvânt – și acoperea mai multe pagini decât ar fi putut caligrafia un *sofer* într-o săptămână întreagă de muncă asiduă.

În dimineața aceea Ruti îl băgă în pat, dar după-amiază David stărui să se apuce iar de lucru. Mâna lui devenise din nou mâna unui *sofer* obișnuit, iar mintea, același ghem încâlcit de gânduri necuvenite, însă inima îi rămăsese marcată de extazul mistic al nopții trecute. Sentimentul nu-l părăsi nici a doua zi, iar textul înainta statornic și fără greș.

În ziua a patra, când se afla aproape de încheierea unei munci care ar fi trebuit să dureze săptămâni întregi, la ușa dinspre stradă se auzi un ciocănit ușor. Ben Shoushan țistui exasperat. Ruti țopăi în liniște printre toate hangaralele din curtea interioară, aidoma unei păsărele, ridică drugul și deschise ușa. Când o recunoscu pe femeia care stătea în prag, Ruti se îndreptă de umeri și mâinile îi fluturară iute spre bonetă, să și-o aranjeze. Când se întoarse spre tatăl ei, avea ochii mari și privirea înspăimântată.

Femeia făcu un gest să pășească peste prag și Ben Shoushan își azvârli pana jos, revoltat. Cum îndrăznea ea, căreia nici nu voia să-i spună pe nume, să apară la ușa lui? Furia lui David acționă asupra stomacului său gol ca un acid, săgetându-l cu o durere usturătoare. Surprinsă de expresia lui, Ruti se îndepărtă de ușa de la intrare și o luă spre casă.

Femeia îi vorbi pe tonul ei caracteristic, melodios și lasciv.

Ben Shoushan era hotărât să nu o asculte și șopti în ebraică: „Buzele străinei picură miere, dar dosul ei e amar ca pelinul“. Erau ultimele cuvinte pe care i le spusese fiului său – Fiul său! Kadișul lui, lumina ochilor lui și sufletul lui întreg! – înainte să iasă chiar pe ușa aceea, pentru a merge mai întâi la baptisteriu și apoi la altar. În ziua aceea Ben Shoushan își sfâșiase veșmintele[10]. Trecuseră de atunci doi ani și, cu toate acestea, oriunde se întorcea dădea peste amintirea flăcăului, vie și dureroasă. Iar acum iat-o, tocmai pe ea, izvorul durerii lui, pricina pentru care avea inima frântă, rostind numele care nu se mai rostea niciodată în casa lui.

— Eu nu am nici un fecior! răcni el, întorcându-i spatele și urmând-o pe Ruti spre ușa către casă.

Mai făcu doi pași și se opri. Oare ce-a spus ea?

— Alguazilul a venit la noi, împreună cu aprodul, în mijlocul nopții. El s-a luptat să scape, așa că l-au bătut și când a țipat i-au îndesat în gură un căluș de fier – unul l-a ținut și celălalt a tot învârtit șurubul să i-l lărgească până am crezut că i-au frânt falca.

Acum femeia plângea. Își dădea seama de asta pentru că vocea

nu-i mai era suavă, ci răgușită. Tot nu se putea convinge s-o privească.

— L-au dus la Casa Santa[11] – m-am luat după ei până acolo, implorându-i să-mi spună cine şi de ce l-a acuzat – dar atunci s-au luat de mine și au zis că sunt vinovată pentru că am întinat sângele creștin și port în pântece copilul unui eretic maran[12]. Sunt o lașă, căci am plecat de acolo, am fugit. Nu suport gândul că aș putea să dau naștere copilului meu în temnițele Inchiziției. Am venit la dumneata pentru că nu ştiu cui altcuiva să-i cer ajutorul. Tatăl meu nu are bani să plătească răscumpărarea.

Vocea ei mieroasă, în timp ce rostea așa minciună, suna subțire și mlădie, ca glasul unui copil.

David Ben Shoushan se uită atunci la ea și la pântecul ei umflat. Nu mai avea mult până la soroc. Simţământul amestecat, de dragoste și suferință, care îl încerca în acel moment părea să-i fi pătruns până la măduvă. Nepotul lui, care nu va fi evreu. Clătinându-se, ca și cum ar fi băut prea mult vin, traversă curtea mică, se duse la ușa dinspre uliță și i-o trânti drept în fața brăzdată de lacrimi.

Tânărul vorbea greu. Când îi desfăcuseră călușul și îi scoseseră din gură bila de fier, odată cu ea ieșiră și patru dinți rupți. Colțurile buzelor erau crăpate și ele și când deschise gura să vorbească din amândouă țâșni câte o șuviță de sânge proaspăt, care i se scurse pe bărbie, picurând pe cămeșoiul lui murdar. Încercă să ridice o mână, să se șteargă la gură, dar obezile[13] nu-i permiseră.

— Cum să mărturisesc, părinte, dacă nu-mi spui de ce sunt acuzat?

Îl aduseseră aici în cămașă de noapte și omul tremura. Încăperea din Casa Santa nu avea ferestre, iar pe pereți atârnau pânze negre. Singura lumină venea de la șase lumânări, așezate de o parte și de alta a unei icoane reprezentându-l pe Hristos răstignit. Masa era și ea drapată în negru.

Chipul inchizitorului era invizibil, ascuns sub gluga veșmântului său. Doar mâinile albe se distingeau în lumina lumânărilor, cu vârfurile degetelor împreunate sub bărbia nevăzută.

— Reuben Ben Shoushan…

— Renato, părinte. Am fost botezat Renato. Numele meu e Renato del Salvador.

— Reuben Ben Shoushan, repetă preotul, ca și cum nu-l auzise. Ai face bine să recunoști acum, pentru salvarea sufletului tău nepieritor și…

Făcu o pauză lungă, în timp ce bătea ușor darabana cu vârful degetelor.

— Și pentru salvarea trupului tău pieritor. Căci dacă nu-ți vei mărturisi liber păcatele tale aici, în fața mea, cu siguranță o vei face în

locul de odihnă.

Renato simți cum i se topesc măruntaiele. Își apucă pântecul cu mâinile obădate. Înghiți greu, căci nu avea pic de salivă în gură. Vocea îi era dogită.

— Nu știu ce vă închipuiți c-am făcut!

Într-un colț, un scrib își scârțâia tocul, notând fiecare vorbă rostită de Renato. Sunetul îl duse pe acesta din urmă înapoi, în curtea din Kahal, la sunetul pe care condeiul tatălui său îl făcea pe pergament. Dar tatăl lui nu scria decât cuvinte de slavă. Nu ca omul acela, a cărui sarcină era să pună pe hârtie fiece implorare disperată, fiece geamăt și fiece strigăt scos de acuzat.

— De ce îți faci singur rău? Recunoaște și fii împăcat. Mulți au făcut astfel și au ieșit de aici. Sigur e mai bine să porți o vreme *sanbenito*[14] de penitență, decât să-ți pierzi viața în flăcări, nu crezi?

Lui Renato îi scăpă un geamăt. Simțea mirosul acru al ultimului autodafe. Fusese o zi umedă și duhoarea de ars plutise jos, deasupra orașului. Șase oameni fuseseră dați flăcărilor. Trei dintre ei, care își recunoscuseră erezia în ultimul moment, fuseseră strangulați înainte ca rugul să fie aprins. Ceilalți, arși de vii, scoseseră răcnete care încă îi mai bântuiau visele.

Dinspre glugă se auzi un oftat exagerat. Mâinile cele albe fluturară. Un al treilea bărbat, înalt, cu capul acoperit de o mască din piele, ieși la vedere din umbra întunericului.

— Apă, zise preotul și capul mascat încuviință cu un semn.

Preotul se ridică și ieși din încăpere. Bărbatul cel zdravăn îl apucă pe Renato și, dintr-o mișcare, îi rupse cămașa de pe el. Reuben Ben Shoushan își petrecuse toată copilăria ca învățăcel, cocoșat peste *scriptionale*, instruit să urmeze profesiunea tatălui său. Dar în cei doi ani de când devenise Renato, lucrase în fiecare zi în aer liber, muncind din greu cu mâinile în livezile tatălui Rosei sau la presa de ulei de măsline. Nu avea să fie niciodată un bărbat masiv, dar acum brațele lui erau puternice, musculoase și arse de soare. Gol însă, cu bărbatul cu glugă aplecat asupra lui, părea vulnerabil. Pe umeri îi răsăreau vânătăi, de la loviturile date de alguazil.

Paznicul îl îmbrânci cu asprime înainte, trecură din încăperea întunecată și coborâră treptele spre locul de relaxare[15]. Când Renato văzu scara aplecată spre marele bazin din piatră, legăturile încă însângerate de la zbaterile ultimului prizonier, dopurile din lemn, pe care i le vor înfige în nări, nu-și mai putu ține sfincterele. O duhoare groaznică umplu încăperea.

. . . . .

David Ben Shoushan se îmbrăcă cu grijă. Își puse cea mai puțin

roasă dintre tunici și își potrivi pieptarul, astfel încât gluga lungă să i se așeze grațios pe fiecare umăr. Ruti își șterse lacrimile, în timp ce încerca să cârpească o gaură din singura pereche de ciorapi a tatălui ei.

— Haide, dă-mi-i mie, proasto, zise Miriam, înșfăcând ciorapii din mâinile fetei.

Mâinile lui Ruti, înăsprite din pricina muncii cu pieile, nu erau la fel de dibace la lucrul fin precum ale mamei sale. Iute, Miriam prinse materialul cu câteva împunsături, atât de mici, că abia dacă se vedeau.

— E nevoie să ne grăbim acum! spuse ea, aruncând ciorapii înspre soțul ei. Cine știe ce îi fac băiatului meu!

— Tu nu ai nici un băiat, zise David, dur. Să nu uiți asta. Am ținut șiva pentru fiul nostru. Mă duc să fac atât cât pot pentru un străin căruia i s-a întâmplat o mare nenorocire.

— N-ai decât să-ți spui orice îți aduce liniștea, prostule, zise Miriam. Dar termină cu dichiseala și du-te odată, te implor!

David o luă pe străduțele înguste până la casa fratelui său, cu fierea urcându-i până în gât. Nu-și simțise niciodată sărăcia apăsându-l cu atâta greutate. Fiecare evreu și fiecare *converso* știa că Inchiziția însemna în egală măsură și umplerea pungii regelui și purificarea Bisericii Spaniei. În schimbul unei amenzi nerușinat de mari, cei mai mulți dintre prizonieri puteau să iasă din Casa Santa pe picioarele lor – sau șontâcăind ori cărați pe targă, în funcție de cât de mult fuseseră reținuți. Dar oare Joseph va fi dispus să cheltuiască o asemenea sumă pentru un nepot apostat, unul pe care însuși tatăl său îl declarase mort?

David era așa de încâlcit în propria sa rușine și mâhnire, încât ajunse dinaintea porții de la frumoasa casă a fratelui său, fără să-și dea seama de zarva dinăuntru. Joseph, care se fălea cu eleganța sa, păstra de obicei tihna casei lui și avea servitori reținuți și discreți. Dar în ziua aceea curtea răsuna de voci neliniștite. David se întrebă în mintea lui în ce zi erau – mai era o lună până la nuntă. Agitația nu putea deci să fie parte din pregătirile pentru sărbătoare. Portarul fratelui său îl recunoscu și îi dădu drumul înăuntru. Văzu cum e adus de la grajduri cel mai bun cal jugănit al fratelui său, în timp ce caii gărzilor și ai servitorilor erau pregătiți de drum.

Chiar atunci apăru din casă Joseph însuși, îmbrăcat de călătorie, adâncit în vorbă cu un bărbat ostenit, cu hainele murdare de la drum. David avu nevoie de o clipă până să recunoască în călător pe secretarul lui don Isac Abravanel. La început Joseph era atât de afundat în discuţie, încât ochii trecură pe deasupra fratelui său, care stătea acolo, printre servitori. Apoi însă privirile îi reveniră la silueta cocârjată și imobilă și chipul i se îmblânzi. Joseph Ben Shoushan îl

iubea și îl venera pe fratele său mai tânăr, chiar dacă poziția lor în societate pusese o barieră între ei. Bărbatul mai vârstnic îi întinse mâna celui mai tânăr și îl îmbrățișă cu putere.

— Frate! Ce te aduce aici, cu o față ca de înmormântare?

David Ben Shoushan, care repetase tot drumul până la vilă ce avea să ceară, se trezi deodată cu limba înnodată. Fratele său era evident preocupat de propriul lui necaz din acea clipă, iar fruntea lui era și ea brăzdată de cutele îngrijorării.

— E vorba de fiu… de o persoană care a suferit… vreau să spun căreia i s-a întâmplat o nenorocire, se bâlbâi el.

Un licăr de nerăbdare, degrabă înăbușit, trecu peste chipul lui Joseph.

— Nenorocirile ne asaltează din toate părțile! zise el. Dar vino, tocmai mă pregăteam să gust ceva înainte de plecare. Vino să iei ceva în grabă, cu mine, și spune-mi ce pot să fac eu.

David se gândi că „ceva în grabă“ ar fi însemnat un adevărat banchet la masa lui anemică. Carnea era proaspătă, nu sărată, și fu servită alături de fructe, greu de găsit la vremea iernii, și foitaje dintre cele mai fine. David nu se putu forța să guste absolut nimic.

După ce David se descărcă de povara sa, Joseph clătină din cap și oftă.

— În orice alt moment, l-aș fi răscumpărat eu pe tânăr. Dar soarta îi e potrivnică azi. Azi, mi-e teamă că trebuie să ne gândim mai întâi la evrei – iartă-mă, frate – și să-i lăsăm pe cei care au abandonat credința noastră să suporte consecințele pe care propria lor alegere a atras-o asupră-le. Eu plec acum, în cea mai mare grabă, la Granada, cu fiecare *cruzada*[16] pe care pot să o adun. Secretarul lui don Abravanel, aici de față – făcu semn din cap spre gentilomul ce stătea prăbușit și extenuat pe perne –, a venit în galop la mine cu cele mai grave înștiințări. Regele și regina pregătesc un ordin de expulzare…

David își ținu respirația.

— Exact așa cum ne-am temut. Au luat capitularea Granadei drept un semn al voinței divine ca Spania să fie o țară creștină. Au, așadar, de gând să-i mulțumească lui Dumnezeu pentru victorie, declarând Spania un spațiu unde nu mai poate rămâne nici un evreu. Te convertești sau pleci. Au clocit planul acesta în secret, dar până la urmă regina i l-a mărturisit vechiului ei confident, don Seneor.

— Dar cum pot regele și regina să ne facă asta? Doar banii evreilor – sau cel puțin colectarea de fonduri de la evrei – le-a asigurat victoria asupra maurilor!

— Am fost storși de bani, frate. Iar acum, ca o vacă stearpă, trebuie să fim duși la abator. Don Seneor și don Abravanel pregătesc o ultimă ofertă – o mită, ca să fim sinceri –, în încercarea de a contracara decizia. Dar nu au prea multe speranțe.

Joseph flutură spre omul din colț pulpa de miel.

— Spuneți-i fratelui meu ce i-a zis regina lui don Isaac.

Omul își trecu mâna peste față.

— Stăpânul meu i-a spus reginei că istoria poporului nostru ne arată că Dumnezeu îi nimicește pe cei care vor să-i zdrobească pe evrei. Regina i-a replicat că această decizie nu se abate asupra noastră de la ea sau de la soțul ei. „Domnul a sădit aceasta în inima regelui“, a zis ea. „Inima regelui este în mâinile lui Dumnezeu, la fel ca apa râului. El o duce acolo unde vrea.“

— La rândul lui – îl întrerupse Joseph –, regele pune toată povara pe umerii reginei. Dar cei aflați cel mai aproape de cuplul regal știu că până și în tonul cuvintelor ei răsună vocea confesorului ei, fie-i numele șters pe vecie.

— Ce am putea oferi noi mai mult decât le-am dat în trecut?

— Trei sute de mii de ducați.

David își îngropă fața în mâini.

— Da, știu, e o sumă uluitoare. Mai mult decât o răscumpărare regească; răscumpărarea unui popor. Dar ce altceva am putea face?

Joseph Ben Shoushan se ridică atunci în picioare și îi întinse mâna fratelui său.

— Înțelegi de ce azi n-am nici un ban pe care să ți-l pot da?

David încuviință cu un semn din cap. Se întoarseră împreună în curtea plină. Escorta înarmată și servitorii erau deja călare. David își însoți fratele până la calul său. Joseph încălecă, apoi se aplecă din șa și îi șopti fratelui său la ureche:

— Nu mai e nevoie să-ți spun, sunt sigur, că nu trebuie să scoți nici o vorbă despre discuția noastră. Când veștile vor ajunge dincolo de graniță, se va isca panică. Nu e cazul să lăcrimăm și să ne jeluim, dacă reușim să le întoarcem din nou pe majestățile lor cu fața spre noi.

Calul, odihnit și plin de neastâmpăr, frământa pământul pe loc, nerăbdător să pornească. Joseph trase cu putere de hățuri și îi întinse fratelui său mâna.

— Îmi pare rău pentru fiul tău.

— Eu nu am fiu, răspunse David, dar vorbele îi ieșiră ca o șoaptă tremurată, pierdută în sunetul potcoavelor de metal pe piatră, în timp ce grupul ieșea grăbit pe poartă.

Timp de patru zile Renato ba fu conștient, ba își pierdu cunoștința. Se trezi cu obrazul lipit de pardoseala de piatră, presărată cu paie îmbibate cu urină și fecale de șobolan. Când încercă să tușească, printre degete i se prelinseră cheaguri de sânge, dar și lungi fâșii de țesut curat. Avea impresia că i se jupuiau măruntaiele; că trupul i se descompunea pe dinăuntru. Îi era sete, dar la început n-a

fost în stare să se întindă după cana cu apă. Mai târziu, când a izbutit s-o apuce cu mâinile tremurânde și să-și toarne un strop în gură, durerea resimțită când a înghițit l-a făcut să leșine iar. În visele lui era iar legat de scara înclinată și apa îi curgea în valuri în gură, el înghițea fără să vrea și fâșia îngustă de pânză ajungea to mai adânc în măruntaiele sale.

Renato nu știuse că poţi să simți o astfel de durere. Pentru că nu putea vorbi, se ruga în tăcere să moară. Dar rugăciunile nu i-au fost ascultate, căci atunci când s-a trezit, era tot acolo, întins, în timp ce ochii roșii ai șobolanilor îl priveau, sclipind în întuneric. În ziua a cincea a fost mai mult lucid decât inconștient, iar într-a șasea a reușit să se târască și să stea în fund, proptit de zid. Acum nu mai avea decât să aștepte și să nu uite.

După al cincilea urcior cu apă, când pânza îi alunecase bine pe gât, inchizitorul venise și el în locul de relaxare. Atunci au ridicat scara la verticală, în timp ce el se îneca, se sufoca și se crispa, lovit de panică. Atunci Renato a văzut în sfârșit care era dovada împotriva sa și înțelese ce anume trebuia să mărturisească. Preotul ținea cu două degete, ca și cum ar fi fost bucată de rahat, o lungă fâșie de piele brună și o cutiuță pătrată. Înăuntrul ei era numele lui Dumnezeu, scris cu caligrafia impecabilă a tatălui său.

— Falsa ta convertire e un putregai care roade chiar în inima Bisericii, spuse preotul. Îți ții rugăciunile împuțite în secret și întinezi Biserica noastră prin prezența ta mincinoasă printre noi.

Renato nu a putut răspunde, nici ca să mărturisească, nici ca să nege acuzațiile. Cu fâșia de pânză îndesată bine în gâtlej, îi era imposibil să vorbească. Preotul rămase acolo în timp ce răsturnară iar scara, îi turnară încă un urcior cu apă și pe urmă, în sfârșit, cu o mișcare bruscă și în forță, traseră afară pânza, care îi ajunsese până în stomac. Renato simți că mațele îi sunt scoase afară pe gură. Leșină și când își veni în fire era din nou singur, în celulă.

. . . . .

Șin. Fe. Kaf.
Revarsă-ți mânia asupra semințiilor care nu te cunosc…

Pentru că nu știuse ce să mai facă, David Ben Shoushan se întorsese la *scriptionale* și se apucase imediat să lucreze la Shefoh Khamatkha[17], aproape de finalul hagadei. Dar mintea lui, la fel ca recipientele cu cerneluri, fierbea într-o infuzie de otravă. Mâna îi tremura și literele ieșeau urâte. Dinăuntrul casei o auzea pe Miriam, a cărei mâhnire se lua la întrecere cu furia, în timp ce revărsa torente de blesteme la adresa fratelui lui și răcnea la biata Vrabie, care, înțelese

David, încerca fără succes să o consoleze. El nu pomenise nimic despre misiunea importantă a fratelui său și nici despre soarta care-i pândea acum pe toți. Gândurile îi fugiră de la Reuben, *în casa oprimării*, la propria lor situație disperată, înconjurați de dușmani, la biata Vrabie. *Scoală, draga mea, şi vino!*[18] Trebuia să-i găsească un soț, și foarte repede. Dacă aveau să ia calea nesigură a exilului, fata urma să aibă nevoie de mai multă protecție decât i-ar putea el oferi. Parcurse în minte lista potențialilor candidați. Avram, *mohel*-ul[19], avea un fiu cu vârsta potrivită. Băiatul era bâlbâit și avea privirea crucișă, dar era bun din fire. Însă Avram se putea să nu prea vrea să treacă cu vederea stigmatul pe care îl purta Ruti, ca soră a unui converso. Moise, *șokhet*-ul, era un bărbat puternic și avea doi fii puternici, care erau poate mai potriviți ca protectori, dar băieții erau prea de tot încăpățânați și arțăgoși din fire și, pe de altă parte, lui Moise îi plăceau banii, pe care David n-ar fi putut să-i ofere.

Nici măcar nu-i trecu prin minte s-o întrebe chiar pe Ruti despre toate acestea sau despre orice altceva. Dacă ar fi făcut-o, ar fi fost cum nu se poate mai surprins de rezultat. Nu-și dădea seama, dar dragostea pe care i-o purta fiicei sale mergea mână în mână cu un fel de dispreț pentru ea. O credea pe fată bună la suflet, supusă, dar cumva vrednică de milă. Ca mulți alții, David făcea greșeala de a confunda „modestia“ cu „prostia“.

Ruti avea însă o viață secretă pe care tatăl ei nici nu și-ar fi putut-o închipui. De mai bine de trei ani, ea se adâncise în studiul Zoharului, Cartea splendorii. Singură, pe ascuns, devenise practicantă a Cabalei. Studiile acestea îi erau interzise, atât din pricina vârstei, cât și a genului ei. Bărbații evrei trebuia să fi împlinit patruzeci de ani mai înainte să se apropie măcar de sfera periculoasă a misticismului. Femeile nu fuseseră niciodată socotite demne să o abordeze. Dar familia Ben Shoushan dăduse cabaliști cu faimă și încă din copilărie Ruti își dăduse seama de puterea și de importanța Zoharului în viața spirituală a tatălui ei. Când micul grup de învățați de încredere ai tatălui ei se întâlneau la ei acasă să studieze, Ruti se străduise să-i asculte în timp ce discutau textul dificil, prefăcându-se că doarme și chinuindu-se să rămână deșteaptă.

Dacă sufletul lui Ruti ducea o viață secretă, la fel se întâmpla și cu trupul ei ca un papanaș. Fata nu putea să studieze din cărțile tatălui ei: el nu i-ar fi îngăduit-o niciodată. Dar văzuse cărțile de care avea trebuință la legătorie, când dusese acolo lucrările tatălui ei. Micha, legătorul, era un tânăr îmbătrânit prea devreme, cu obrajii palizi și părul rar, de care se trăgea nervos ori de câte ori nevastă-sa intra în atelier. Femeia era firavă și ștearsă, adeseori bolnavă, istovită de nașterea atâtor copii, dintre care câțiva păreau să se țină mereu de ea, plângând.

Ruti își amintea de felul nou în care o privise legătorul, când i-a spus ce vrea. La început îi spusese că tatăl ei cerea cărțile cu împrumut, dar Micha își dăduse imediat seama de minciună; toată lumea din Kahal știa că David Ben Shoushan, așa sărman cum era, avea o bibliotecă remarcabilă. Legătorul ghicise ce punea Ruti la cale și mai știa și cât de greu atârna tabuul pe care ea îl încălca. Omul se gândi că dacă fata era gata să nu respecte reguli atât de drastice, atunci poate că mai erau și altele pe care s-ar fi lăsat ispitită să le nesocotească. În schimbul permisiunii de a se folosi de cărți, o culcase peste resturile molatice de piele, căzute de la masa de lucru a legătorului. Ea inspirase aromele bogate ale pieilor fine, în timp ce mâinile legătorului, deprinse să umble cu pielea, o atingeau prin părțile ascunse. Prima dată când s-a învoit la acest schimb fata a fost îngrozită. S-a cutremurat când el i-a ridicat fusta aspră, de lână cafenie, și i-a desfăcut pulpele. Dar atingerile lui erau pricepute și curând au devenit încântătoare; o făcură să cunoască desfătări cum nu crezuse vreodată că există. Când și-a pus limba între picioarele ei și a început să o lingă precum o pisică, legătorul a adus-o într-o stare de extaz trupesc înrudit cu cel spiritual pe care îl simțea în rarele nopți când, în peștera ei, literele se înălțau pentru ea și își luau zborul.

Ajunsese să creadă că era cumva drept ca aceste două extaze interzise să fie legate: ca tocmai feminitatea ei, care ar fi trebuit să-i interzică accesul la acele studii, să i le facă de fapt posibile; oferindu-și trupul, dornic acum, își asigurase mijlocul de a dobândi încântarea sufletului. Pentru că învățase puterea poftelor și plăcerilor trupești, descoperise calea de a înțelege, dacă nu și de a ierta, trădarea pe care fratele ei o adusese familiei și credinței lui. Credea că dacă tatăl lor ar fi fost mai puțin rigid și riguros, dacă i-ar fi arătat mai devreme lui Reuben din misterele și frumusețile Zoharului, fratele ei n-ar fi căzut, n-ar fi putut să mai cadă, în robia unei alte credințe.

Dar Reuben fusese crescut în litera legii. În fiecare zi se pleca deasupra *scriptionale*, ca să facă treburile cele mai de rutină, pentru care tatăl lui îi găsea mereu pricină. Parcă-i și auzea vocea, întotdeauna calmă, niciodată pe un ton ridicat, mereu critică: „Spațiul din mijlocul literei *beit* trebuie să fie exact egal cu lățimea liniilor de sus și de jos. Uite aici, pe linia asta, vezi? Ai făcut-o prea îngustă. Șterge-o și fă din nou pagina. Reuben, trebuia să fi știut de acum că litera *tet* are colțul din stânga jos pătrat, iar cel din dreapta, rotunjit. Aici le-ai făcut invers, vezi? Fă din nou pagina“. Fă-o din nou și din nou și din nou.

Nici măcar o dată tatăl ei nu i-a deschis lui Reuben fereastra spre gloria care se învolbura în cerneala neagră. Mintea ei, plină de acea glorie, ardea incandescent. Fiecare literă micuță era un poem, o rugăciune, o poartă spre splendoarea lui Dumnezeu. Și fiecare literă

avea propria ei cale, propriul ei mister. De ce tatăl lor nu-i împărtășise și fratelui ei o frântură din toate acestea?

Când se gândea la litera *beit*, nu se gândea la grosimea liniilor sau la precizia spațiilor, ci la mistere: la numărul doi, la dualitate: la casă, la casa lui Dumnezeu pe pământ. „Din acestea să-mi faci locaş sfânt şi voi locui în mijlocul lor“. *În mijlocul lor, nu al lui*. El va locui înăuntrul ei. Ea va fi locașul lui Dumnezeu. Casa transcendenței. Doar o literă mică, singură, și în ea, o cărare spre o mare bucurie.

Cu timpul, Ruti și-a deschis sufletul în fața legătorului de cărți și între ei s-a născut afecțiunea. Când legătorul a propus un cod secret, pe care să-l folosească atunci când unul dintre ei își dorea să-l atingă pe celălalt, Ruti a propus litera *beit*, litera unirii. O găsea mâzgălită pe colțul vreunei chitanțe de-a tatălui ei și atunci știa că nevasta lui Micha era plecată de acasă. Ea o trecea pe notițele cu instrucțiuni pe care tatăl ei le trimitea la legătorie, spunând fără vorbe, în caz că mai erau și alți clienți de față, că avea răgazul și că nu i s-ar fi simțit lipsa acasă, dacă întârzia. Se întreba dacă Reuben avusese și el un semnal secret cu iubita lui, un semn pe un copac sau vreo pânză, pusă într-o doară. Probabil că va fi fost ceva de felul acesta, pentru că Rosa, ca mai toți creștinii, nu știa să citească.

Reuben trăise pentru clipa de la sfârșitul fiecărei zile, când era în sfârșit eliberat de la pupitru ca să facă tot felul de comisioane. Ruti îl urmărea cum sare ca un arc, înviind brusc. Și mai observase cum anumite sarcini îi aduceau tot mai des zâmbetul pe buze și o anume vioiciune a pasului.

Când fusese trimis să cumpere măsline sau ulei de la tatăl Rosei, cum să n-o fi observat-o pe fiica acestuia, care și ea era gata să dea în pârg? Ruti a putut să ghicească exact cum s-a întâmplat, deși fratele ei nu s-ar fi gândit niciodată să pângărească ceea ce el considera că sunt anii ei de inocență, făcându-i confidențe despre pasiunile lui trupești.

După convertire, căsătorie și înstrăinare, Ruti și fratele ei se întâlniseră întâmplător în piață. Știa că ar fi trebuit să-l ignore, ca și cum ar fi fost doar un goi necunoscut, pe lângă care trebuia să treacă cu privirea în pământ. Dar inima ei nu putea fi strunită astfel. A lăsat ca mulțimea să o ducă spre el și sub acoperirea trupurilor înghesuite unele în altele s-a întins și l-a prins de mână. Cât de diferită o simțea, cât de aspră devenise, eliberată de toc, pentru a se folosi de cosor. Ruti i-o strânse cu putere, revărsându-și toată afecțiunea de care era capabilă în acel gest, înainte să se îndepărteze în grabă.

A doua oară, câteva săptămâni mai târziu, Reuben se pregătise. I-a îndesat în palmă un bilet în care o implora să se întâlnească amândoi. Îi spusese unde; la sud de oraș, în Esplugües. *Esplugües* înseamnă „peșteri“ și zona aceea de dealuri albe și prăfoase era plină de ele. Una mai ales, adâncă și ascunsă, fusese locul lor preferat de

refugiu, în copilărie. Mai târziu el o adusese pe Rosa acolo, în zilele idilei lor secrete. Reuben nu știa că aceeași peșteră era folosită acum de Ruti, pentru studiile ei clandestine. Prima lor întâlnire a fost tensionată: oricât de mult îl iubea, nu putea să nu-l învinuiască pentru durerea și ocara pe care le atrăsese asupra familiei. Fratele ei era însă un om bun, în adâncul inimii ei ea știa asta, și bunătatea pe care o simțise în copilărie venise mai ales de la el, nu de la mama lor, veșnic cusurgie, sau de la tatăl ei, mereu cu mintea în altă parte. Nu după mult timp au ajuns să se vadă acolo în fiecare săptămână. În ziua când i-a dat vestea despre copilul care urma să se nască în primăvară, Reuben a plâns.

— Abia când urmează să devii tată înțelegi în sfârșit ce simte tatăl tău pentru tine, spusese el în șoaptă.

Ruti trăsese capul fratelui ei în poală și îl mângâiase pe păr. Vocea îi suna înfundat.

— Pomenește vreodată de mine?

— Niciodată, răspunsese ea, cât mai blând cu putință. Dar nu cred că trece un ceas fără să se gândească la tine.

Ruti își trecu mâna peste piatra decolorată și plină de asperități. Locul o ducea cu gândul la oase, un osuar clădit din rămășițele morților neiubiți de nimeni. De fapt, pielea înroșită din palma ei neîngrijită era atât de subțiată. Vor fi cu toții morți nu peste mult, cu oasele seci și poroase ca o dantelă. Și atunci, cui îi va mai păsa că fratele ei lăsase un preot să-i picure apă pe frunte și să spună câteva rugăciuni în limba latină? Ruti simțise prezența lui Dumnezeu chiar în peștera aceasta. Tremurase în fața unei imanențe care va pârjoli apa și va slei chiar suflul din gura preotului.

În momentul acela îi veni lui Ruti ideea. Cât de inofensiv i se păruse, să-i ofere fratelui ei acel memento al orelor împărtășite între un tată și fiul lui, împreună, dinaintea lui Dumnezeu.

— Aș putea să-ți aduc ceva, spusese ea.

Săptămâna următoare așa a făcut.

David Ben Shoushan privi în jur nerăbdător, căutând-o pe fiică-sa.

— Vrabie! o strigă el. Am nevoie de tine, fato. Grăbește-te, măcar de data asta, și nu te mai mocăi.

Ruti azvârli în găleată peria cu care, sprijinită pe genunchi și pe mâini, lustruise podeaua, se ridică și frecă locul unde dalele de ceramică i se înfipseseră în carne.

— Dar n-am terminat podeaua, tată, zise ea, moale.

— Las-o baltă, am să te trimit să faci ceva ce nu suferă amânare.

— Dar mama va fi…

— Mă descurc eu cu mama ta.

În purtarea tatălui ei era ceva ascuns, ceva ce Ruti nu mai văzuse

până acum. Ochii lui nu se dezlipeau de la ușa dinspre stradă.

— Vreau să duci pachetul ăsta la legător. Are deja instrucțiunile mele precise. Știe ce trebuie să facă. E o carte care trebuie să fie gata pentru a-i fi oferită lui don Joseph când se întoarce. Este așteptat la ceasul șabatului. Acum du-te, fato, și degrabă. Nu vreau să-i dau puștamalei prilejul să-și scuze lenea.

Ruti se apropie de fântână. Repede, dar cu grijă, se spălă pe mâini și se zvântă, apoi luă pachetul și îl înfășură într-o bucată de pânză. Mâna tatălui ei, de obicei atât de sigură, acum tremura. Simți forma metalului înfășurat în pânză și o recunoscu imediat. Le lustruise de destule ori, preocupată să nu le scape sau să strice filigranul de argint. Era singurul lucru de valoare din casa lor. Făcu ochii mari.

— La ce te holbezi? Treaba asta nu te privește.

— Dar asta e cutia sulului cu *ketubah*-ul[20] mamei! exclamă *ea*.

Ketubah-ul însuși era cel mai frumos pe care Ruti îl văzuse. Îl făcuse chiar David, tânărul *sofer* fascinat de ideea miresei lui, pe care abia dacă o cunoștea, care scrisese literă cu literă contractul de căsătorie, ca pe un tribut perfect adus femeii despre care credea atunci că va fi sufletul lui pereche. Când propriul lui tată a văzut ce făcuse, a fost foarte mândru de fiul său, așa încât cheltuise mai mult decât intenționase ca să cumpere o casetă frumoasă pentru sul.

— Tată, chiriăi Ruti, că doar nu vrei să-i dau asta legătorului, ca plată pentru munca lui?

— Nu ca plată! zise David înghițindu-și vorbele, din pricina propriei nesiguranțe și vinovății. Hagada trebuie să aibă niște coperte demne de ea. Unde în altă parte să găsim argintul cu care să le împodobim? Legătorul a găsit un argintar lângă Tarragona care va face treaba gratis, pentru că vrea să se prezinte familiei Sanz. Omul așteaptă la legătorie, așa că du-te acum. Pleacă odată!

Întâi se gândise să vândă caseta *ketubah*-ului, ca parte a răscumpărării pentru fiul lui. Dar caseta era înscrisă cu numele lui Dumnezeu și ar fi fost o rușine, poate chiar un păcat, să o vândă unui creștin care ar fi topit-o ca să facă din ea monede de argint. Cu toate acestea, în centrul credinței lui stătea o învățătură fundamentală, cum că salvarea vieții omenești trebuie să aibă întâietate în fața oricărei alte *mițvot* sau porunci. Apoi a înțeles ce trebuie să facă. Putea să folosească argintul ca să împodobească hagada, așa încât ce e sacru să rămână sacru. Atunci era sigur că un dar atât de frumos va deschide punga fratelui său. Cum ar putea să fie altfel? David se convinsese singur de asta. Era singura nădejde slabă de care se agăța. Observă din cale-afară de iritat că Ruti era tot dinaintea lui, ținând pachetul ca și cum ar fi vrut să i-l dea înapoi.

— Dar mama nu se poate să fi fost de acord cu această… Mie… Mie… mi-e teamă că se va supăra pe mine.

— Cu siguranță, Vrabia mea, că va fi supărată. Dar nu pe tine. Există un motiv în spatele acestor treburi, dar, așa cum am spus, nu e treaba ta. Acum grăbește-te, înainte ca potlogarul să se folosească de întârzierea ta drept cuvânt pentru încetineala lui.

După cum s-au petrecut lucrurile, tatăl ei nu avea de ce să fie îngrijorat în privința asta. Oricum ar fi fost Micha, era un meșteșugar mândru și care știa că anluminurile și textul pe care i le adusese Ben Shoushan promiteau să devină o carte de o frumusețe rară. Putea să-l facă renumit printre evreii avuți din comunitate. Astfel de ocazii nu îi ieșeau în cale în fiecare zi și legătorul lăsase la o parte orice alte comenzi mai mici ca să se ocupa de aceasta.

Hagada stătea pe masa de lucru, legată în copertele pe care i le făcuse din pielea de ied cea mai fină, gofrată cu o unealtă complicată. În centrul copertei era un spațiu gol.

Argintarul era un bărbat tânăr, abia ieșit din ucenicie, dar talentat la modelat. Luă nerăbdător pachetul de la Ruti, îl desfăcu și cercetă caseta *ketubah*-ului.

— Foarte frumoasă. Mare păcat să strici așa lucrătură. Dar îi promit mamei tale că voi modela ceva demn de sacrificiul ei.

Avea cu el un mic pergament pe care îl desfăcu pe masa de lucru. Desenase un model pentru medalionul central al copertei, care reprezenta aripa din stema familiei Sanz, încolăcită de roze, simbolul familiei Ben Shoushan. Mai desenase și un set de paftale minunate, ingenios înfăţişate ca aripi și roze.

— Am să lucrez toată noaptea, dacă e nevoie – spuse el – așa încât cartea să fie gata până la Erev Șabat[21], după cum dorește tatăl tău.

Înfășură cartea și caseta cu grijă și apoi își luă rămas bun, grăbit să parcurgă leghele până la Tarragona pe lumină, înainte ca briganzii să-și înceapă îndeletnicirile nocturne.

Ruti își trecu degetul peste un fascicul de pergamente legate, prefăcându-se că examinează cusăturile, trăgând de timp până ce argintarul părăsi atelierul. Văzuse litera pentru uniune, *beit*-ul lor secret, scrisă în grabă pe o bucățică de pergament de pe masa de lucru.

Legătorul se întoarse din dreptul ușii. Își umezi buzele. Ruti îi simți mâna în scobitura spatelui, în timp ce o împingea spre alcov. Înăuntru o excită mirosul de piele, familiar și puternic, și fata se întoarse spre el, cuprinzându-i șoldurile înguste cu brațele ei durdulii, smulgându-i șorțul şi străduindu-se apoi să-i desfacă veșmintele de dedesubt. Simți în gură gustul lui puternic și sărat.

Îi rămase acel gust și când se opri, ajunsă în dreptul ușii de la stradă a casei sale. Întârziase la cină, dar îi era frică să intre. Se aștepta ca părinții ei să fie în plin război pe tema casetei dispărute.

Dar când își adună în sfârșit curajul și intră, așa cum știa că trebuie să facă, o găsi pe mama ei bombănind ca de obicei despre lipsurile zilnice ale tatălui. Nu era nici o furtună, doar talazurile molcome ale proastei dispoziții zilnice. Ruti nu-și ridică ochii de la felia de pâine și nu se uită spre tatăl ei, deși ar fi vrut s-o facă. Se întreba ce minciună spusese acesta și ardea de nerăbdare să-l întrebe. Dar pe lumea asta unele lucruri sunt posibile și altele, nu, iar Ruti știa să facă deosebirea.

Când Renato urma să fie supus pentru a treia oară inchizitorului, era prea slab ca să mai poată sta în picioare. A fost nevoie ca alguazilii să-l aducă târâș, ținându-l câte unul de fiecare parte. Stătea în încăperea drapată în negru, inhalând mirosul de ceară de la lumânări și duhoarea râncedă a proprie sale spaime.

— Reuben Ben Shoushan, recunoști că ai avut în posesiune cele necesare unui evreu pentru rugăciune?

Reuben încercă să vorbească, dar sunetul ce-i ieși din gâtlejul iritat nu era decât o șoaptă. Voia să spună că el nu se rugase ca evreu, așa cum sugerau filacterele[22]. Renunțase la rugăciunea evreiască când părăsise casa tatălui său. Era adevărat că o iubise pe Rosa înainte să iubească Biserica ei. Dar preotul care îl botezase îi explicase că Iisus își împlinea lucrarea întocmai astfel și că dragostea pe care o simțise pentru Rosa nu era decât o fărâmă din iubirea dumnezeiască pogorâtă asupra lui ca o degustare a dulceței mântuirii. Se luptase în mintea lui, până să ajungă să creadă că Iisus era cu adevărat Mesia pe care îl așteptau evreii. Îi plăcuse felul plin de speranță în care preotul îi descrisese raiul. Poate că mai mult decât orice altceva îi plăcuse ideea unei soții al cărei trup îi va fi la dispoziție aproape în orice clipă, în locul disciplinei de fier a abstinenței care îl aștepta timp de jumătate din fiecare lună, în cazul unei neveste evreice.

Păstrase filacterele nu pentru că îi lipsea rugăciunea evreiască, dar pentru că îi era dor de tatăl său, pe care îl iubea din toată inima. Când se trezea și înainte să adoarmă, ținea strâns fâșiile de piele, nu ca să se roage, ci doar ca să se gândească pentru o clipă la tatăl lui și la dragostea cu care el scrisese pe pergamentul din casetă. Dar pentru acești preoți ai Inchiziției, să iubești un evreu și munca lui era în sine un păcat.

Așa că înclină din cap.

— Să se consemneze că evreul Reuben Ben Shoushan a mărturisit iudaizarea. Acum recunoaște că ai corupt-o și pe nevasta ta la astfel de lucruri. Un informator spune că ați fost văzuți rugându-vă împreună.

Renato simți un nou val de spaimă. Nevasta lui. Inocenta și neștiutoarea lui soție. Era clar că nu trebuia ca el să fie cauza suferințelor ei. Scutură din cap cu atâta tărie câtă îi mai lăsase starea de epuizare în care se afla.

— Recunoaște. Ai învățat-o mârșavele tale rugăciuni și ai silit-o să se roage cu tine. Există un martor.

— Nu! se răsti Renato, regăsindu-și în sfârșit vocea. Minte!

Scotea cu greu vorbele din gâtlejul ferfeniţit.

— Spunem Pater Noster și Ave Maria. Doar atât. Soția mea habar n-avea că am adus în casa noastră lucruri evreiești.

— Aveai asupra ta aceste lucruri când ți s-a săvârșit sfânta slujbă a cununiei?

Renato scutură din cap.

— Atunci de cât timp ești un iudaizat?

— Doar de o lună, răspunse el șoptind printre buzele crăpate.

— Susții că ești iudaizat doar de o lună?

Reuben încuviință cu o înclinare a capului.

— Atunci cine ți-a furnizat obiectele acestea?

Renato tresări. Nu prevăzuse asta.

— Cine ți le-a furnizat? Spune cum îl cheamă!

Renato simți cum camera începe să se învârtă cu el și își încleștă mâinile de scaun.

— Spune cum se numește! Îți mai dau o șansă.

Preotul făcu un semn și namila cu mască se apropie de Renato. Alguazilii îl apucară și îl traseră de pe scaun. Nu scoase nici o vorbă cât îl duseră târâș afară din încăpere și coborâră cu el scările slab luminate. Nu spuse nimic nici când îl legară de scară și o aplecară deasupra bazinului. Trupul îi fu zguduit de suspine – deși nu vărsă nici o lacrimă – când auzi cum apa este turnată în urcioare. Dar tot tăcut a rămas. Doar atunci când au pus mâna pe fâșia de pânză și i-au deschis cu forța maxilarele a scos un răcnet. Durerea acelei singure vorbe i-a sfâșiat gâtlejul.

— Vrabie!

Când un alguazil aresta pe cineva din cartierul creștin, avea grijă să o facă în crucea nopții. În felul acesta victima era surprinsă cu garda jos, confuză, prea puțin înclinată să opună cine știe ce rezistență sau să iște agitație în rândul vecinilor, care ar fi complicat toată tărășenia. Dar Cancelaria Inchiziției nu-și trimitea propriii soldați în Kahal. Ea era preocupată să smulgă din rădăcini erezia din rândul celor care pretindeau că l-au acceptat pe Hristos și nu de aceia care insistau să rămână fideli credinței lor vechi și greșite. Infamiile evreilor care se amestecau printre creștini și îi ispiteau să-și lase adevărata credință erau o chestiune care ținea de autoritățile laice și acestea își trimiteau soldații în orice moment doreau.

Așadar, era după-amiază, încă pe lumină, când tihna casei lui Ben Shoushan a fost tulburată de o bătaie categorică în ușă. Doar David era acasă; Miriam se dusese la *mikva*, iar Ruti, la legătorie, să vadă

dacă tatăl ei putea să ia în seara aceea lucrarea terminată, la timp ca să o poată duce fratelui său, a cărui revenire era așteptată. David observase, enervat, că fata întârzia, ca de obicei când făcea astfel de comisioane.

Se precipită târșindu-și picioarele spre ușă, strigând în răstimp la vizitatorul bădăran, indiferent cine o fi fost el, care avea neobrăzarea să bubuie așa în ușa lui. Când trase drugul și văzu cine stătea în prag, sudălmile i se stinseră pe buze. Făcu un pas înapoi.

Bărbații pătrunseră în curtea interioară. Unul dintre ei scuipă în fântână. Un altul se întoarse, încet și cu intenție, lăsând ca vârful tecii sabiei să se agațe de muchia mesei de lucru pe care se aflau delicatele unelte de scris ale lui David. Călimările cu cerneală se rostogoliră la pământ.

— Predă-ne-o pe Ruth Ben Shoushan, îi ordonă cel mai înalt dintre soldații înarmați.

— Ruti? întrebă David șoptit, cu ochii mari de surpriză.

Fusese sigur că soldații veniseră după el.

— Trebuie să fie o greșeală. Nu se poate să o vreți pe Ruti.

— Ruth Ben Shoushan. Acum!

Bărbatul ridică cizma, cu o mișcare chiar lentă, și dădu cu piciorul în *scriptionale*, răsturnându-l.

— Nu… nu e aici! spuse David, cu părul zbârlit de teamă. S-a dus să rezolve ceva pentru mine. Dar ce treabă puteți avea voi cu micuța Ruti?

În loc de răspuns, soldatul îi trase *sofer*-ului un pumn în față. David se clătină, își pierdu echilibrul și se dădu pe spate, căzând cu putere în fund. Ar fi vrut să răcnească de durere, dar rămăsese fără aer și când deschise gura, nu ieși nici un sunet.

Soldatul se aplecă și îi smulse acoperământul de pe cap, apoi îl prinse cu mâna de ghemul de păr argintiu și îl trase în sus, în picioare.

— Unde s-a dus?

Tresărind, David răcni că nu știe.

— Nevastă-mea a trimis-o și eu…

Înainte să-şi termine fraza, soldatul îi răsuci părul și îl aruncă iar la pământ. O cizmă îi ateriză puternic peste cap.

Simți cum îi țiuie și îi vâjâie urechea și simți o arsură pe o parte a feței, apoi ceva umed.

O altă lovitură în falcă. Oasele îi scrâșniră, lovite unele de altele.

— Unde-i fiică-ta?

Chiar dacă ar fi vrut să răspundă, nu putea deschide falca ruptă, ca să rostească vorbele. Încercă să ridice un braț, să-și ferească țeasta fracturată, dar era ca și cum i se legase de el o mare greutate. Nu mai putea să miște partea stângă. A rămas întins acolo, neputincios în fața loviturilor, în timp ce sângele care-i inunda creierul se împrăștia tot

mai mult, stingând cu totul licărul de lumină.

Rosa del Salvador nu prea dormise bine în zilele din urmă. Pântecul mare nu o lăsa să-și găsească o poziție confortabilă. Fața îi zvâcnea de la palmele pe care i le dăduse taică-său mai devreme, la furie. Chiar și atunci când aţipea, epuizată, visa mereu ceva oribil. În seara aceea visase un cal pe care îl avusese în copilărie, un jugan murg cu o stea albă în frunte. Era calul orb care învârtea presa de ulei, păşind roată iar și iar, răbdător. Într-o bună zi calul începuse să șchioapete și tatăl ei a trimis după măcelar. Rosa își amintea cum omul a pus pironul de fier în dreptul capului vechiului ei prieten, chiar pe stea, și i-a dat o lovitură puternică de ciocan. Copilă fiind, a plâns moartea calului. Dar în visul ei calul nu murea, se cabra, necheza tare, cu pironul împlântat în cap și cu sângele care zbura în toate părțile, prelins din coama pe care și-o scutura.

Rosa se trezi acoperită de sudoare. Se ridică în capul oaselor, pe întuneric, și ascultă zgomotele nopții din *masia*[23] familiei ei. Ferma nu era niciodată pe deplin tăcută. Întotdeauna mai trosneau bârnele vechi, se auzea sforăitul tatălui ei, căzut în somnul îmbibat de vin, zgrepțănatul șoarecilor printre amforele în care se depozitau grânele. De obicei zgomotele acelea o calmau, dar nu și astă-seară. Își frecă palmele de pântec. Visele acelea sigur îi înghețau sângele care ar fi trebuit să-i hrănească pruncul. Se temea ca fătul din ea să nu se transforme într-un monstru.

De ce se învoise să iubească un evreu? Tatăl ei o prevenise. „Să n-ai încredere în el. Zice că o să renunțe la credința lui pentru tine, dar nu o fac niciodată. Până la urmă o să dea vina pe tine și resentimentele o să vă otrăvească anii bătrâneții.“

Măcar să nu se fi întâmplat decât atât. O nefericire banală, așa cum se sleiește o căsătorie la bătrânețe. Acum se părea că nici unul din ei nu va apuca bătrânețea. Fără răscumpărare, pe care tatăl ei refuza să o plătească, soțul ei avea să ajungă pe rug. Rosa își implorase tatăl să răscumpere viața soțului ei și pentru asta primise loviturile. Încăpățânarea ei de a se mărita astfel îi pusese pe toți într-o poziție riscantă, zisese bătrânul. Acum toți din familie erau suspectați că sunt evrei, pe ascuns. Orice vecin invidios, care își dorea un rival mai puțin pe piața uleiului, orice lacom care ar fi pus ochii pe minunatele lor livezi, putea să le aducă o acuză. Ar putea fi un lucru de nimic: că mama ei s-a înecat cu o bucată de șuncă, că tatăl ei și-a schimbat cămașa într-o vineri, că ea, Rosa, a aprins lumânările prea repede, seara. Tatăl ei se temea, asta era limpede. În fiecare seară se chinuia, trecând în revistă lista rivalilor, a clienților care ar fi putut să fie nemulțumiți, a rudelor cu care nu fusese destul de darnic atunci când au fost la ananghie. O ocăra pe mama ei pentru că odată,

demult, cumpărase carne cușer, căci în piață era mai ieftină decât ce vindea măcelarul creștin. În astfel de momente Rosa încerca să se afle oriunde în *masia* doar să nu-i iasă în cale. Odată, când o bătuse, îi strigase că își dorește să lepede, că pruncul ei, cu sângele stricat de evreu, s-ar putea naște mort. Marea vină a Rosei era că, pe măsură ce încasa loviturile, a început și ea să-și dorească la fel.

Agitată, se coborî ușurel din pat și întinse mâna după pelerină. Avea nevoie de aer. Ușa grea a casei scârțâi când se împinse în ea. Noaptea era blândă; mirosul pământului argilos aducea prima boare de primăvară. Își azvârli o pătură pe umeri, dar nu luă și un felinar; tălpile ei cunoșteau drumul spre livadă, pe care îl bătuse toată viața. Iubea copacii, forța lor noduroasă. Felul în care puteau să fie trăsniți de fulger sau arși de câte un incendiu de vegetație, să pară morți definitiv, ca apoi să le răsară o mlădiță nouă din vechiul trunchi și ei să continue să trăiască, în ciuda tuturor nenorocirilor. Rosa decise că va trebui să fie asemenea unui măslin. Își trecu mâna peste scoarța aspră.

Acolo era, în livadă, când alguazilul și aprodul se apropiară călare, pe drumeagul care ducea la oraș. Îi urmări, ascunsă în umbra copacilor, în timp ce în casă se aprindeau lămpile. Auzi țipetele de spaimă ale mamei sale, strigătele de protest ale tatălui, în timp ce aprodul înregistra bunurile din fermă. Tot ceea ce dețineau urma să fie confiscat în numele coroanei, dacă acuzațiile care li se aduceau se vor fi dovedit corecte. Rosa se ghemui la pământ, strângând mai bine pe ea pătura cenușie, ca să ascundă albeața cămășii ei de noapte, acoperindu-se cu pământ și cu frunze putrede, de teamă ca torțele să nu se îndrepte spre livadă. Dar tatăl ei probabil că-i spusese alguazilului vreo minciună despre locul unde era ea, pentru că acesta nu mai făcu nici măcar o căutare sumară. Rosa privi neajutorată cum părinții ei sunt duși de acolo. Apoi, cu pasul ei ciudat, lent, de gravidă, o luă la fugă prin livadă și traversă câmpul vecinilor. Nu se putea duce la ei după ajutor; nu avea de unde să știe dacă nu erau iscoade ale Inchiziției. Dincolo de câmpul lor, terenul se înălța abrupt către Esplugües. Acolo se putea ascunde, în peștera unde ea și Renato se întâlneau în secret pe când erau în vorbă. De ce îl alesese pe el? De ce adusese asupra capetelor lor această nenorocire? Trupul fătului îi apăsa pe plămâni, așa că abia de putu să respire cât a urcat. Pietrele tăioase îi zgâriau picioarele goale. Îi era frig. Dar frica o mâna înainte.

Când ajunse la gura peșterii se prăbuși, gâfâind. Prima durere pe care o simți crezu că e un junghi. Dar apoi durerea veni iar, nu puternică, dar inconfundabilă; o apăsare ca o cingătoare prea strânsă. Scoase un țipăt, nu pentru că ar fi durut-o, ci pentru că fătul ei, pe care nu-l dorise, copilul acesta, care ar fi putut să devină un monstru, era pe cale să se nască, iar ea era singură și foarte speriată.

Ruti și Micha erau împreună în magazie, când auziră deschizându-se ușa legătoriei. Legătorul scoase o înjurătură.

— Rămâi aici și nu scoate nici un sunet, pentru Dumnezeu.

Închise ușa grea a magaziei și ieși, trăgându-se de șorțul de piele, încercând în zadar să ascundă umflătura de sub el. Sufocat de năduf, își aranjă chipul ca să întâmpine clientul.

Expresia feței i se schimbă când văzu că era un soldat și nu un client. Hagada, terminată, splendidă, cu paftalele sclipitoare și medalionul lustruit, stătea pe tejghea, acolo unde el și Ruti o admiraseră până când îi copleșise dorința. Micha salută politicos și se așeză între soldat și masa de lucru, împingând cu îndemânare cartea sub un maldăr de pergamente.

Dar soldatului nu-i păsa de cărți și abia dacă luă seama la cele dimprejur. Culesese de pe masă un ac gros și se curăța cu el sub unghii, iar și Micha observă consternat că scotea de sub ele o mizerie grăsoasă, care cădea într-o cascadă de bobițe pe o foaie de pergament preparat.

— Ruth Ben Shoushan, zise soldatul, fără alt preambul.

Micha înghiți cu greu și nu spuse nimic. Panica lui interioară se manifestă printr-o expresie absentă, pe care soldatul o luă drept lipsă de inteligență.

— Vorbește, nătărăule! Vecinul tău, vânzătorul de vin, a raportat că a venit aici.

N-avea rost să nege.

— Fata *sofer*-ului, vrei să zici? A, da, acum c-ai spus. A venit, așa e, cu o treabă pentru tatăl ei. Da' a plecat cu… ăăă… un argintar… din Perello, cred. Familia ei, pare-se, avea ceva afaceri cu omul.

— Perello? Atunci, acolo s-a dus?

Legătorul de cărți ezită. Nu voia s-o trădeze pe Ruti, dar nu era un bărbat curajos. Dacă oferea informații false autorităților și era descoperit… Pe de altă parte, dacă o găseau pe Ruti în dulapul din magazia lui, asta ar fi fost deja suficient ca să-l acuze.

— Nu mi… nu mi-a mărturisit ce planuri are. Domnule, trebuie să știți că evreicele nemăritate nu stau de vorbă cu bărbați care nu fac parte din familie, decât scurt, despre chestiunile necesare ale afacerilor.

— De unde să știu ce fac târfele voastre evreice? zise soldatul, dar se întoarse către ușă.

— Pot să știu… adică domnia voastră ar putea să-mi spună de ce un ofițer atât de însemnat se interesează de umila fiică a *sofer*-ului?

La fel ca majoritatea huliganilor, tânărul soldat nu putea rezista ocaziei de a insufla teamă. S-a întors în atelier, cu un hohot neplăcut.

— Umilă, poate, dar nu mai e fiica *sofer*-ului. Ăla e deja pe

drumul spre iad, laolaltă cu restul rasei voastre afurisite, iar ea o să i se alăture în curând. Fratele ei va arde pe rug și ea o să meargă cu el. Fratele a recunoscut că ea l-a ademenit la iudaizare.

Miriam se întoarse de la *mikva*, gata să-l întâmpine pe bărbatul ei ca o mireasă. În anul din urmă fuseseră semne care-i arătaseră că nu vor mai fi multe luni în care să fie nevoie ca ea să treacă prin ritualul purificării. Știa că o să-i lipsească: constrângerea abstinenței, anticiparea uniunii reînnoite.

În cele zece zile anterioare, de la începutul menstruaţiei, David și Miriam nu-şi atinseseră nici măcar mâinile, așa cum cereau străvechile legi pentru puritatea familiei. În seara aceea vor face dragoste. Oricâte ciocniri existaseră între personalităţile lor, legătura lor fizică fusese întotdeauna o plăcere reciprocă, care rămăsese la fel chiar trupurile lor îmbătrâniseră.

Femeia fu cruțată de a-și descoperi soțul mort, prăbușit în propriul sânge pe caldarâmul din curte. Toată ulița auzise vocile dure și strigătele și oamenii știau prea bine ce însemnau toate acestea. Imediat ce oamenii înarmați plecaseră din Kahal, au venit să facă pentru vecinul lor cele necesare.

Când Miriam își văzu casa gata pregătită pentru șiva, se gândi imediat la Reuben. Țînuseră șiva pentru Reuben timp de șapte zile, după botezul lui creștinesc, pentru a arăta că era mort pentru ei. Acum însă simțea în inima ei că fiul ei era cu adevărat mort. Tatăl lui cedase și hotărâse să-i accepte ritualul evreiesc. Se prinse de cadrul ușii.

Vecinii o sprijiniră și o aduseră înăuntru, făcând-o treptat să înțeleagă adevărul. Trupul lui David fusese spălat și îmbrăcat în alb. Acum vecinii îi înfășurau corpul cu o pânză și-l duceau la cimitir. Se apropia șabatul și legea lor cerea înmormântarea cât mai grabnică.

Imediat ce bărbatul ei fu înmormântat, Miriam aprinse lumânarea *izkor*[24]. Voia să se lase pradă durerii. Soțul, mort, fiul – găsit vinovat și condamnat în Casa Santa, fiica ei… unde era oare? Soldații, în cruzimea lor, năvăliseră în cimitir, interogându-i fără milă pe cei îndoliaţi despre locul unde ar putea să fie fiica decedatului. Miriam se chinuia să judece limpede. Pentru prima dintre tragediile ei, moartea lui David, nu putea să facă nimic altceva decât să jelească. Pentru a doua, fiul ei încarcerat, nu putea face mai mult decât să se roage. Dar cea de-a treia, Ruti, era altă treabă. În cazul ei, s-ar putea să nu fie prea târziu. Dacă fata ar putea fi găsită, pusă în gardă, ascunsă sau scoasă din cetate pe furiș…

Tocmai când se gândea la toate acestea, vecinii se dădură de o parte și de alta, îmbrâncindu-se ca să facă loc pentru Joseph Ben Shoushan. Acesta, încă îmbrăcat în straiele de călătorie, se apropie de cumnata sa, pentru a-și arăta durerea şi sprijinul. Avea ochii roșii,

obosiți de drum și de durere.

— Slujitorii mi-au dat de știre de îndată ce-am ajuns acasă. Am venit direct aici. Mâhnire peste mâhnire. David! Fratele meu… Dacă l-aș fi răscumpărat pe fiul vostru, așa cum mă rugase, poate că nu s-ar fi…

Vocea i se frânse.

Miriam îi vorbi cu grabă și gravitate, făcându-l pe mâhnitul ei cumnat să tresară.

— Nu ai făcut-o și ce s-a întâmplat e bun făcut, Dumnezeu să te judece. Însă acum trebuie să o scapi pe Ruti a noastră…

— Sora mea, o întrerupse Joseph. Vino acum la mine acasă. Te iau sub protecția mea.

Cu ochii goi, fără să înțeleagă, Miriam nu-şi putea aduna minţile la spusele lui. Nu-și putea părăsi casa în timp ce se ținea șiva, cu siguranță, el știa asta. Și chiar așa săracă precum era, nu avea de gând să-și părăsească propriul cămin, ca să fie ţinută de milă în casa cumnatului ei. Cum putea el să creadă că și-ar fi abandonat căsuța și toate amintirile ei? Vocea certăreață a lui Miriam părea aproape normală atunci când începu să-i înșire cumnatului ei obiecțiile.

— Soră, zise el, calm, curând, foarte curând, vom fi cu toții siliți să ne lăsăm casele și amintirile și vom deveni cu toții pribegi. Aș vrea să-ți pot oferi un loc în casa mea. Tot ce sunt în stare să-ți ofer e un loc alături de mine pe drumul nesigur care ne aşteaptă de acum.

Încet, cu durere, Joseph le explică celor înghesuiți în odaie despre evenimentele din săptămânile anterioare. Bărbați și neveste, care în mod normal nu s-ar fi atins în public, se îmbrățișau, plângând. Oricine trecea pe lângă căsuță și auzea acele lamentări ar fi gândit că David Ben Shoushan fusese, e adevărat, un om bun și pios, dar cine ar fi crezut că moartea lui va provoca o astfel de revărsare de simţăminte.

Joseph nu le-a spus vecinilor lui Miriam, oameni simpli, ca vânzătorul de pește și dărăcitorul, despre toate motivele și stratagemele care fuseseră încercate în lupta de o lună de zile pentru a cuceri inima și sufletul monarhilor. Le-a spus doar că liderii lor au făcut tot ce au putut. Cauza evreilor a fost susținută de rabinul Abraham Seneor, un om de optzeci de ani, prieten cu regina, care o ajutase să negocieze căsătoria ei secretă cu Ferdinand. Ocupase funcția de trezorier pentru propriile ei trupe de poliție, *hermandad*[25], și perceptor pentru regiunea Castilia. Seneor era un om atât de important și de bogat, încât atunci când călătorea era nevoie de treizeci de asini care să servească suitei sale. El fusese însoțit de Isaac Abravanel, renumit înțelept, specialist în Tora și consilier financiar al curții. Își câștigase poziția în 1483, chiar în anul în care confesorul reginei, Tomás de Torquemada, fusese numit inchizitor al Sfintei Inchiziții împotriva Ereziei Depravate.

Torquemada insistase ca evreii să fie expulzați. Nu reușise să-și satisfacă ura în timpul Reconquistei, când monarhii s-au bizuit pe banii evreilor și pe taxele adunate de la ei ca să finanțeze lupta împotriva maurilor; s-au bizuit pe negustătorii evrei ca să le înzestreze trupele, traversând leghe întregi de teren accidentat, prin munți; s-au bizuit pe translatorii evrei care vorbeau fluent limba arabă, pentru a înlesni tratativele dintre regatul creștin și cel musulman. Dar odată recucerită Granada, războiul era încheiat; nu mai existau conducători arabi cu care să se trateze; și destule dintre talentele evreilor, precum traducerea și cunoștințele științifice, meșteșugurile și medicina, se găseau și printre *conversos*.

Patru săptămâni au trecut între ziua în care monarhii au semnat edictul de expulzare și cea în care au poruncit în sfârșit proclamarea lui. În acest răstimp au cerut să se păstreze cel mai mare secret asupra chestiunii și astfel Seneor și Abravanel au fost încurajați în credința că monarhii nu erau hotărâți în mintea lor, că ar fi putut reuși să-i convingă să renunțe, dacă aduceau argumentele potrivite. În fiecare zi din cele patru săptămâni, cei doi s-au zbătut să adune mai mulți bani, mai mulți susținători. Într-un final, Seneor și Abravanel au îngenuncheat în fața regelui și a reginei, în sala tronului din palatul Alhambra. Pe chipurile lor obosite și mâhnite cădea o lumină blândă, venită de la fereastra cu dantelă în alabastru care se ridica în spatele și deasupra celor doi monarhi. Pe rând, evreii și-au susținut cauza.

— Iată-ne, rege! a zis Abravanel. Nu te purta cu atâta cruzime față de supușii tăi. De ce să le faci asta servitorilor tăi? Mai bine cere-ne aurul și argintul nostru, chiar și tot ce are casa lui Israel, doar să putem rămâne în țara aceasta.

Apoi Abravanel a făcut oferta: trei sute de mii de ducați. Ferdinand și Isabela s-au uitat unul la celălalt și au părut să cedeze.

Atunci s-a deschis o ușă secretă către o anticameră. Torquemada, care ascultase dezgustat fiecare vorbă de laudă pentru loialitatea evreilor și de prețuire pentru contribuțiile aduse de evrei regatului, năvăli în sala tronului. Lumina dinspre ferestrele înalte se răsfrânse în crucifixul de aur pe care îl ținea cu brațul întins în față.

— Iată-l pe Hristos răstignit, cel pe care Iuda Iscariotul l-a vândut pe treizeci de arginți! tună el. Oare Majestățile Voastre îl vor vinde din nou? Iată-l. Luați-l.

Așează crucifixul pe o masă, dinaintea celor două tronuri.

— Luați-l și dați-l la schimb.

S-a întors pe călcâie, fâlfâind volbura neagră a sutanei, și a ieșit din sală, fără să ceară măcar permisiunea monarhilor de a se retrage.

Abravanel aruncă o privire rabinului Seneor, vechiul său prieten, și văzu în ochii lui înfrângerea. Mai târziu, departe de urechile capetelor încoronate, dădu frâu liber furiei.

— Așa cum vipera își astupă urechile cu țărână, ca să nu mai audă vocea îmblânzitorului de șerpi, tot așa și regele și-a împietrit inima față de noi, umplând-o cu mizeriile inchizitorului.

Legătorul de cărți a fost chiar ultimul dintre cunoștințele apropiate ale lui David Ben Shoushan care a venit la șiva. Așteptase până aproape de ora șabatului, care îi alungase pe la casele lor pe ceilalți participanți. Voia să-i vorbească lui Miriam cu cât mai puțini martori posibil.

Strategia lui a funcționat. Miriam refuzase să plece împreună cu don Joseph, în ciuda rugăminților fierbinți și sincere ale cumnatului ei, și era singură, cu excepția unui servitor pe care don Joseph insistase să-l lase să stea cu ea. Fu iritată când servitorul îl anunță pe Micha. Avea nevoie de timp să gândească. Cum ar fi putut să plece din Kahal, singura lume pe care o cunoscuse vreodată? Aici se născuse. Părinții ei trăiseră și muriseră aici. Oasele lor, iar acum și trupul bărbatului ei, erau îngropate în cimitirul evreiesc. Cum putea lumea să-și neglijeze morții? Să-i lase printre creștini! Când vor pleca evreii, ei vor ara pământul, pentru bani, tulburând odihna tuturor morților lor dragi. Și ce se va întâmpla cu cei bătrâni, bolnavi, cu aceia care nu puteau călători, cu femeile aproape de soroc? Mintea îi fugi la soția fiului ei condamnat. Ea, cel puțin, va fi în siguranță. Va putea să nască în casa ei, cu o familie care să-i aibă grija. Va naște un copil pe care Miriam nu va putea să-l vadă niciodată. Lacrimile porniră din nou să-i curgă și acum iată-l și pe netotul de legător, iar ea trebuie să încerce să-și țină firea.

Micha își exprimă condoleanțele de rigoare și apoi veni foarte aproape de Miriam, mai mult decât i-ar fi permis bunacuviință. Se apropie cu capul lângă urechea ei.

— Fiica ta, zise el, și Miriam încremeni, gata să primească lovitura unei alte vești proaste.

Micha îi povesti iute despre vizita soldatului. Cu orice altă ocazie, mintea isteață a lui Miriam ar fi făcut-o să se întrebe de ce Ruti zăbovise atât de mult la legătorie, dacă singura rațiune pentru care se afla acolo era să-i aducă tatălui ei vești despre când putea să intre în posesia hagadei. Ar fi insistat să afle ce căuta Ruti în alcovul din magazia legătorului. Dar durerea și îngrijorarea îi amorțiseră lui Miriam mintea și femeia se concentră doar pe ce i-a spus legătorul în continuare.

— Cum adică „a plecat“? Cum poate să plece o tânără singură, pe drumul spre sud, noaptea, când șabatul e gata să înceapă? Ce prostie mai e și asta?

— Fiica voastră mi-a zis că știe un loc sigur unde poate să ajungă înainte de șabat. Are de gând să se ascundă acolo și să vă trimită

vorbă, când va putea s-o facă. I-am dat pâine și un burduf cu apă. A zis că există hrană în ascunzătoarea aceea.

Micha își luă apoi la revedere, grăbindu-se spre casă pe ulițele înguste din Kahal. Miriam era atât de acaparată de îngrijorările ei – ce loc secret putea să știe Ruti? –, că nu i-a mai cerut lui Micha hagada.

Legătorul îi dăduse însă cartea lui Ruti, la insistențele ei. În timp ce mergea către casă, omul se întreba dacă făcuse bine. Ajunse la ușă exact în clipa când începură să se audă primele acorduri care marcau începutul șabatului. Când a trecut pragul, sunetul ascuțit al cornului de berbec, amestecat cu scâncetele copiilor dinăuntru, îl făcu să alunge de la el gândul la fată și la necazurile ei. Sigur avea destule necazuri și el.

Și Ruti auzi niște scâncete slabe în timp ce se apropia de peștera pe care o cunoștea atât de bine. Mergea cu pasul sigur, în întuneric. Făcuse de multe ori călătoria aceasta nocturnă și nepermisă, furișându-se afară din odaia unde dormeau părinții ei, ca să prindă câteva ore de studiu în secret. Sunetul acela neașteptat o făcu însă să se oprească brusc, în mijlocul potecii abrupte, și un grup de pietre rotunjite s-au desprins, rostogolindu-se în afara potecii, spre stâncile de mai jos.

Jelania încetă subit.

— Cine-i acolo? strigă cineva, cu glasul stins. Pentru numele Mântuitorului, ajută-mă!

Ruti abia dacă recunoscu vocea Rosei. Avea limba umflată din cauza deshidratării; groaza și durerea o epuizaseră. De douăzeci de ore se zvârcolea de una singură, în timp ce contracțiile se întețeau. Ruti se grăbi să intre în peșteră, strigând cuvinte care să o liniștească și bâjbâind după lampa ascunsă și cremenea pe care o ținea acolo.

Lumina pâlpâi peste un chip disperat și plin de vânătăi. Rosa era așezată cu spatele la peretele de stâncă și cu genunchii trași cu putere la piept. Cămașa de noapte era mânjită de sânge și de alte scurgeri. Rosti, abia șoptit printre buze, cuvântul *apă*, și Ruti îi duse repede la gură burduful. Rosa înghiți prea mult și o clipă mai apoi se lăsă într-o parte, vomitând. Chiar atunci o cuprinse o nouă contracție.

Ruti încerca să-și controleze propria frică. Abia dacă avea habar despre cum veneau pe lume copiii. Mama ei fusese reticentă în a-i împărtăși din tainele trupului, socotind că Ruti nu trebuia să știe asemenea lucruri înainte de a se logodi. Kahal era un loc înghesuit, cu casele îndesate unele în altele, așa că fata mai auzise țipetele femeilor în travaliu și știa că e o treabă dureroasă, periculoasă uneori. Dar nu-și închipuise atâta sânge și excremente.

Căută cu privirea în jur după ceva cu care să șteargă voma de pe fața Rosei. Nu găsi altceva decât cârpele acrite în care înfășurase niște

brânză uscată cu care să se hrănească în nopțile lungi de studiu. Când le aduse aproape de fața Rosei, aceasta vomită iar. Doar că de astă dată nu mai avea ce.

Noaptea curgea mai departe. Spre final, durerile veneau necontenit. Rosa țipă până când gâtul îi ajunse atât de iritat, încât nu mai scotea altceva decât un strigăt răgușit. Ruti putea doar să-i șteargă fruntea și s-o țină pe după umeri în timpul contracțiilor. Copilul ăsta nu se va naște niciodată? Îi era teamă să afle ce se petrece între picioarele Rosei, dar când fata începu să răcnească și să se zbată, pradă unui nou chin, Ruti își schimbă poziția, șovăind, și îngenunche dinaintea acelei femei pe care fratele ei o iubea atât de mult. Gândul la el și la chinurile pe care, după toate probabilitățile, le îndura chiar în clipa aceea îi dădură lui Ruti un soi de curaj. Încet, îi îndepărtă Rosei genunchii și scoase un strigăt, surprinsă și panicată în egală măsură. Creștetul negru al copilului își făcea loc împingând pielea întinsă forțat. La următoarea contracție a Rosei, Ruti își învinse teama și atinse capul copilului, încercând să-și așeze degetele astfel încât să poată prinde țeasta micuță și să o ajute să treacă, dar Rosa era prea slăbită ca să mai împingă. Minute lungi, o oră, nu se mai întâmplă nimic. Erau cu toții captivi. Fătul, în canalul de naștere, care nu ceda, Rosa, în agonia ei, Ruti, în spaimă.

Pe mâini și genunchi, se apropie de fața zdrobită a Rosei.

— Știu că ești obosită, îi șopti ea. Știu că suferi.

Rosa gemu.

— Dar nu sunt decât două feluri în care se poate încheia noaptea asta. Ori găsești puterea să împingi copilul ăsta afară, ori o să mori aici.

Rosa răcni și ridică o mână, într-o încercare anemică de a o lovi pe Ruti. Cuvintele fetei o mișcaseră însă. Când o lovi un nou spasm, își adună ce brumă de puterea mai rămăsese în trupul ei. Ruti văzu cum creștetul capului se întinde, cum se sfâșie pielea. Își puse mâinile căuș în jurul capului și îl ajută să iasă. Apoi, umerii. Cu mare precipitare, copilul ajunse în mâinile ei.

Era băiat. Lupta îndelungă pentru a se naște fusese însă prea mult pentru el. Brațele și picioarele micuțe se bălăngăneau fără vlagă în mâinile lui Ruti, fața îi era nemișcată și nu se auzea nici un țipăt. Dezgustată, Ruti îi tăie ombilicul cu un cuțitaș și înfășură copilul într-o bucată de pânză, pe care o rupsese din propria ei pelerină.

— E… e mort? șopti Rosa.

— Așa cred, răspunse Ruti, grav.

— Bine, răsuflă Rosa.

Ruti se ridică de pe genunchi și duse copilul de acolo, spre fundul peșterii. Genunchii o dureau de la pietrele care o înțepaseră, dar nu de aceea avea ochii plini de lacrimi. Cum îndrăznea o mamă să se bucure

de moartea propriului ei făt?

— Ajută-mă! o strigă Rosa. E ceva…

Scoase un țipăt.

— E monstrul! Iese afară!

Ruti se întoarse. Rosa se zbătea, încercând să se cațere pe perete și să scape de propria-i placentă. Ruti se uită la masa aceea sclipicioasă și se cutremură. Apoi își aminti cum o pisică își fătase puii într-un colț al curții, și de mizeria făcută apoi de placentă. Târfă creștină proastă, se gândi Ruti, dând frâu liber furiei întregi și geloziei pe care le simțea pentru femeia aceea. Lăsă jos boțul fără viață, făcu un pas spre Rosa și ar fi lovit-o, dacă nu i-ar fi inspirat milă fața plină de vânătăi, vizibile chiar și în lumina slabă.

— Ai crescut la o fermă… n-ai mai văzut o placentă până acum?

Furia și mâhnirea lui Ruti nu au mai lăsat loc vreunui schimb de cuvinte cu Rosa. Fără o vorbă, împărți puținele provizii din peșteră – brânza, pâinea și apa de la Micha. Jumătate din ele le așeză lângă Rosa.

— Pentru că îți pasă așa de puțin de fiul tău, presupun că nu e mare lucru pentru tine dacă-l îngrop după ritualul evreiesc. O să iau trupul și o să-l bag în pământ imediat ce se încheie șabatul, la apusul soarelui.

Rosa oftă din rărunchi.

— De vreme ce nu e botezat, nu contează.

Ruti își legă bocceluța cu provizii în ce mai rămăsese din pelerină. Și-o azvârli pe un umăr. Pe celălalt puse un sac în care era un pachet mic, înfășurat cu grijă în straturi de piele și legat cu o cordea. Apoi se aplecă să ia trupul fătului născut mort. Copilul se mișcă în mâinile ei. Ruti privi în jos și văzu ochii fratelui ei, niște ochi calzi, cumințI, încrezători, care se uitau la ea, clipind. Nu-i spuse nimic Rosei, care se ghemuise toată, deja pe jumătate adormită de epuizare, și ieși iute din peșteră. Imediat ce ajunse pe potecă, o luă la vale cât de repede putea, fără să pună în pericol povara pe care o ducea, temându-se ca pruncul să nu plângă și să trădeze secretul că trăia.

Duminică, imediat ce clopotul bătu de amiază, pe tot întinsul Spaniei heralzii sunară din trompete și locuitorii se adunară în piețele cetăților pentru a asculta o proclamație din partea regelui Aragonului și reginei Castiliei.

Îmbrăcată ca o femeie creștină, în veșminte care nu-i erau pe măsură și pe care le șterpelise din lada aflată în dormitorul Rosei, Ruti își croi drum prin mulțimea care se aduna în piața principală a satului de pescari, până ce ajunse destul de aproape ca să-l audă pe herald. Era un text lung, în care se înșirau toate perfidiile evreilor și insuficiența măsurilor ce se luaseră până atunci pentru a-i opri să mai

corupă credința creștină.

„De aceea poruncim… ca toți evreii și toate evreicele, indiferent de vârsta pe care o au, care locuiesc și trăiesc în ale noastre zise regate și dominioane… până la sfârșitul lunii iulie a anului acesta, 1492, să plece de pe teritoriile ziselor regate ale noastre… și să nu îndrăznească a se întoarce la ele ori să locuiască înăuntrul lor sau își vor atrage asupră-le pedeapsa cu moartea."

Evreii nu trebuia să ia cu ei aur sau argint sau nestemate; trebuia să-și plătească toate datoriile, dar nu aveau dreptul să recupereze nici un bănuț din ce li se datora. Soarele fierbinte de primăvară o bătea pe Ruti în creștet, prin acoperământul pentru cap, cu care nu era obișnuită, și ea stătea acolo cu senzația că lumea se despicase și se căscase o mare prăpastie. În jurul ei oamenii aclamau, slăvind numele lui Ferdinand și al Isabelei. Fata nu se simțise niciodată mai singură.

Nu exista nici un evreu în sat și de aceea Ruti a ales să meargă acolo, după ce luase ce putuse din *masia* familiei Salvador. Nu socotise că ar fi comis un furt, căci lucrurile pe care le-a luat erau menite s-o ajute ca să-l poată crește pe nepotul familiei Salvador. În sat a căutat o doică pentru alăptat, născocind o poveste greu de crezut despre sora ei care se pierduse pe mare. Din fericire, femeia pe care a găsit-o era ignorantă și proastă și nu a pus la îndoială povestea lui Ruti, nici nu s-a întrebat ce căuta o lăuză pe mare.

Când mulțimea se risipi, cântând și strigând ocări la adresa evreilor, Ruti traversă piața până lângă o fântână și se așeză istovită pe treptele ei. Orice cale care se deschidea dinainte-i era un drum în întuneric. Dacă se întorcea acasă, la mama ei, însemna să se dea pe mâna inchizitorilor. Să continue obositoarea minciună că ar fi creștină era imposibil. Păcălise o țărancă proastă, dar când avea să cumpere hrană sau să caute un loc unde să stea, povestea ei cusută cu ață albă ar fi fost cu siguranță dată în vileag. Să devină creștină – să se convertească, așa cum monarhii îi îndemnau pe toți evreii să facă – era de neconceput.

Ruti rămase acolo până ce după-amiaza începu să se stingă. Oricine s-ar fi uitat mai atent la fata plinuță și-ar fi dat seama că se legăna încet, înainte și înapoi, în timp ce se ruga la Dumnezeu să-i îndrume pașii. Dar Ruti nu fusese niciodată genul de fată pe care să o bage de seamă lumea.

Într-un târziu, când lumina piezișă colorase în portocaliu pietrele albe, fata se ridică de la locul ei. Își dădu jos de pe cap boneta purtată de femeile creștine și o aruncă lângă fântână. Din sacul așezat lângă ea își scoase broboada și surtucul, marcat cu nasturele galben, însemnul distinctiv al unui evreu. De data aceasta nu-și mai plecă ochii în timp ce traversa piața pe lângă creștinii care se zgâiau, ci le înfruntă privirile, răspunzându-le cu o căutătură furioasă și hotărâtă. Se

îndreptă astfel spre coliba de la țărm, unde doica o aștepta cu copilul.

La apusul soarelui, când întunericul o adăpostea de ochii curioșilor, Ruth Ben Shoushan păși în mare, ținând strâns la piept pruncul fără nume, până ce apa îi ajunse la talie. Îl desfășă, aruncând cârpa de înfășat peste cap. Ochii lui căprui o priveau clipind și pumnișorii, eliberați acum din strânsoare, loveau aerul.

— Iartă-mă, micuțule, zise ea blând, împingându-l apoi sub oglinda întunecată a mării.

Apa îl împresură, atingându-i fiecare părticică a trupului. Ruti îl ținea ferm de subțioară. Îl lăsă liber. Trebuia ca apa să-l ia cu totul.

Se uită în jos la forma aceea mică și la felul cum se zbătea, neînduplecată, chiar dacă plângea. Talazul se umflă și se izbi de ea. Apoi, în retragere, aproape că îl trase pe copil cu el. Ruti se întinse și îl prinse zdravăn cu amândouă mâinile. Îl ridică din mare, cu apa șiroindu-i pe pielea golașă și strălucitoare, ca niște șuvoaie de lumină. Îl ridică spre stele. Vuietul din capul ei era acum mai puternic decât zgomotul valurilor. Strigă tare, în vânt, rostind cuvintele pentru pruncul din mâinile ei.

— *Shma Israel, Adonai Eloheinu, Adonai ekhad*.[26]

Apoi își luă broboada de pe cap și înfășă copilul. În tot Aragonul, în noaptea aceea evreii erau împinși cu sila spre baptisteriu, siliți să se convertească de frica exilului. Cu bucurie și sfidare, Ruti transformase un goi în evreu. Pentru că mama lui nu era evreică, a fost nevoie de o scufundare ritualică. Iar acum se făcuse. În timp ce emoția momentului o copleșea, Ruti număra zilele. Nu mai avea foarte mult timp. În ziua a opta trebuia să găsească pe cineva care să facă circumcizia. Dacă totul mergea bine, aceasta se va întâmpla în noua lor țară. Iar în ziua aceea Ruti îi va da copilului un nume.

Se reîntoarse pe plajă, strângând copilul la piept. Își aminti că are cartea, înfășurată în piei și pusă în sacul de pe umăr. Trase de curele, să o salte, ca valurile să nu o atingă. Dar câțiva stropi de apă sărată se strecurară înăuntrul straturilor de piele care o protejau cu grijă. Când apa se uscă pe pagină, rămase o pată și câteva cristale, care vor rezista cinci sute de ani.

Dimineața, Ruti avea să purceadă în căutarea unei corăbii. Va plăti pentru ea și copil cu medalionul de argint pe care îl desfăcuse din coperta de piele, iar unde vor ajunge să pună piciorul, la sfârșitul călătoriei – dacă vor ajunge –, rămânea la voia Domnului.

În seara aceea însă se va duce la mormântul tatălui ei. Va rosti kadiș și i-l va arăta pe nepotul lui evreu, care îi va duce numele dincolo de mare în acel viitor pe care Dumnezeu va crede de cuviință să-l hărăzească pentru ei.

1. În istoria medievală, zonă care cuprindea regiunile de coastă din vestul Libiei moderne, Tunisia și estul Algeriei.
2. *Quadra* (plural, *quadrae*) – în Evul Mediu, felie groasă de pâine (sau, în unele texte, farfurie de metal) pe care, în general, era servită mâncarea.
3. În Evul Mediu, obște, autoritate cu oarecare autonomie administrativă în cadrul comunităților evreiești, menită întrajutorării materiale și spirituale.
4. Hagadă de Pesach.
5. Monedă spaniolă de mică valoare.
6. Pupitru pentru scris, uneori mobil.
7. Pentru cine a scris hagada de Pesach.
8. Sunt cuvintele de început ale unei hagada de Pesach, care exprimă speranța că toți cei care iau parte la Pesach se vor bucura în anul viitor de libertate în ținutul lui Israel.
9. Mikva – în tradiția iudaică, bazin construit special (alimentat direct de la o sursă naturală de apă, cum ar fi un izvor) în scopul băii ritualice de purificare.
10. La evrei, manifestare a durerii, la moartea cuiva foarte apropiat.
11. Casa Sfântă, sediul Sfintei Inchiziții.
12. Maran (sau *converso*) – în Peninsula Iberică, nume peiorativ dat unui evreu trecut la creștinism, dar care a rămas pe ascuns fidel iudaismului.
13. Cătușe.
14. Tunică galbenă, făcută din pânză de sac, purtată de cei pe care inchiziția îi găsea vinovați.
15. Camera unde aveau loc execuțiile.
16. *Cruzada* – veche monedă castiliană, a cărei valoare a diferit în funcție de perioadă.
17. Ultima parte din hagadă.
18. Cântarea cântărilor (2:10).
19. Evreu pregătit să practice brit milah, circumcizia ritualică.
20. Tip special de contract evreiesc prenupțial; este considerat parte integrală din căsătoria tradițională și definește drepturile și responsabilitățile mirelui în raport cu mireasa lui.
21. Ajunul șabatului.
22. Filacteră – talisman purtat de vechii evrei, constând dintr-un pergament pe care erau scrise versetele din Tora.
23. Masia – tip de fermă din zona rurală a Cataloniei.
24. Lumânare ritualică, aprinsă în memoria celui dispărut în timpul rugăciunii speciale.
25. Hermandad (fraternitate) – în Spania Evului Mediu, confrerie de bărbați înarmați, organizați să prevină crimele și jaful.
26. Ascultă Israele! Domnul, Dumnezeul nostru, Domnul unul este.

Hanna

Londra, 1996
primăvara

ADOR GALERIILE TATE. Chiar le iubesc. În ciuda faptului că au o colecție de artă australiană destul de subțire. În primul rând, nu au nici măcar o singură pânză de Arthur Boyd, ceea ce m-a cam enervat dintotdeauna. Evident, m-am dus direct la Sharansky. Eram mânată de imboldul de a-i căuta toate lucrările. Știam că Tate are ceva semnat de el și știam că trebuie să-l fi văzut, dar nu-mi aminteam tabloul. Când l-am găsit în sfârșit, mi-am dat seama de ce. Nu era memorabil. Mic, din perioada de început, abia dacă anunța forța celorlalte creații, ce aveau să vină. Tipic pentru Tate, m-am gândit. Să cumpere pictorii australieni pe bani puțini. Totuși, era al lui. Am rămas acolo, în picioare, gândindu-mă: Tatăl meu l-a făcut.

De ce nu-mi spusese mama? Cel puțin aș fi crescut cu asta: cu posibilitatea de a privi frumosul pe care l-a lăsat în urmă, ceea ce nu era chiar nimic. De a mă mândri cu tatăl meu, în locul rușinii ascunse și contradictorii care mi-a bântuit întotdeauna gândurile despre el. Am privit tabloul, ștergându-mi ochii cu mâneca pulovărului, fără folos, însă. Lacrimi mari continuau să-mi umple ochii. Stăteam acolo, împreună cu o clasă de elevi din Anglia, îmbrăcați cu kilturi și blazere, viermuind în jurul meu, și m-am pierdut cu firea. Am început să plâng în hohote. Era pentru prima dată în viață când mi se întâmpla. M-am speriat. M-am panicat și asta a înrăutățit lucrurile. Suspine mari și stânjenitoare, care mă copleșeau. M-am rezemat cu spatele de perete și am încercat să mă adun, luptându-mă să-mi recapăt controlul. Nu am reușit. Am simțit cum mă scurg încet în jos, până când am ajuns o bucată de lut moale, pe pardoseală. M-am ghemuit acolo, cu umerii zguduindu-se de plâns. Adunați în cerc în jurul meu, englezii se țineau departe, de parcă eram radioactivă.

După câteva minute, unul dintre paznici a venit la mine și m-a întrebat dacă mi-e rău și dacă nu aveam nevoie de ajutor. Am ridicat privirea la el, am scuturat din cap și am tras aer în piept, încercând să mă opresc din suspinat. Dar nu reușeam să mă stăpânesc. Paznicul se ghemui și el lângă mine și mă bătu ușor pe spate.

— A murit cineva? mă întrebă el, șoptind.

Avea o voce foarte blândă. Un accent regional puternic. Poate Yorkshire. Am dat din cap că da.

— Tatăl meu.

— A, mda. E greu, drăguță, mi-a spus.

După o vreme mi-a întins brațul, m-am prins de el și împreună ne-am ridicat cu greu. I-am bâlbâit o mulțumire și am dat drumul brațului, apoi am plecat împleticindu-mă prin expoziție, încercând să-

mi găsesc drumul spre ieșire.

M-am trezit în schimb în sala unde erau toate picturile lui Francis Bacon. M-am oprit în dreptul uneia pe care o iubeam cel mai mult. Nu este prea bine cunoscută și nu e întotdeauna expusă. E un bărbat care se îndepărtează, cumva aplecat împotriva vântului, în timp ce în prim-plan un câine negru se învârte în jurul cozii. E un tablou în același timp prevestitor și inocent. Bacon a surprins chestia cu câinele. A surprins-o perfect. Doar că de astă dată, privind la el cu ochii plini de lacrimi, nu câinele mi-a atras atenția. Ci tipul care se îndepărta. M-am uitat la el îndelung.

A doua zi m-am trezit în camera de hotel din Bloomsbury, ușurată și epuizată. Întotdeauna am fost suspicioasă cu oamenii care susțin că un plâns zdravăn este remediul pentru orice. Dar chiar mă simțeam mult mai bine. M-am decis să mă concentrez asupra conferinței. Erau de fapt câteva prezentări utile, dacă puteai trece cu vederea accentele neroade ale celor care le susțineau. În Anglia lumea artistică este un magnet absolut pentru frații mai mici ai fiilor de lorzi jerpeliți sau pentru femeile pe care le cheamă Annabelle Cutare-liniuță-Cutare, se îmbracă în colanți negri și cașmir portocaliu-închis și miros vag a labrador ud. Când sunt în preajma lor mă trezesc întotdeauna că revin la tablourile lui Strine cu tematică de Paleolitic și folosesc cuvinte pe care n-aș visa niciodată să le folosesc în viața reală, ca de exemplu, *cobber*[1] *și bonza*[2]. Când sunt în Statele Unite e invers. În pofida eforturilor mele cele mai sincere, trebuie cu adevărat să am grijă, altfel nimeresc fix în ceea ce ei numesc „acomodare lingvistică“. Încep să nu mai pronunț *t*-ul din *water* și să pun în schimb un *d* sau încep să spun *sidewalk* și *flashlight* în loc de *footpath* și *torch*[3]. Presupun că reușesc mai bine să rezist când sunt în Anglia, pentru că mama a arborat întotdeauna un puternic și afectat accent britanic superior, pe care îl asociez cu snobismul ei. Când eram mică, tresărea când îi vorbeam. „Zău, Hanna, ai grijă la vocale! Sună ca și cum ar fi trecut un camion peste ele. O să creadă lumea că te trimiteam în fiecare dimineață în suburbiile din vest și nu la cea mai scumpă creșă din Double Bay.“

Ca să mă smulg din starea de depresie în care îmi îngăduisem să cad, am decis să mă concentrez asupra eseului pentru catalogul dedicat hagadei. Cu tot dramatismul întâmplărilor din Boston, rămăsesem în urmă cu scrisul și se apropia termenul limită impus de editură. Maryanne, o prietenă jurnalistă care plecase în Oz[4] să-și vadă familia, îmi oferise casa ei din Hampstead, așa că imediat ce s-a terminat conferința, m-am cărat acolo pentru câteva zile. Era o cabană fantastică, din lemn, dincolo de un cimitir bolovănos, înconjurată cu

liliac de California albastru-închis și trandafiri agățători care se revărsau peste zidurile acoperite cu mușchi ale grădinii. Casa era veche, demodată și avea proporțiile unei case de hobbit – uși joase și tavanul din bârne vălurite, care făceau burtă, curbându-se să-i lovească în cap pe imprudenți. Spre deosebire de mine, Maryanne era scundă. Vai de cel mai înalt de un metru și șaptezeci și cinci de centimetri – înălțimea tavanului din bucătărie. Fusesem la petreceri acolo, în care invitații înalți și-au petrecut toată seara cocoșați, ca niște gnomi furișați.

M-am gândit că ar fi mai bine să-l sun pe Ozren și să-i spun unde ajunsesem cu eseul, dar când am telefonat la muzeu, bibliotecarul adjunct mi-a răspuns repezit:

— Nu aici.

— Când credeți că se va întoarce?

— Nu știu exact. Poate aici după mâine. Poate nu.

Am încercat să-i telefonez acasă, dar aparatul a sunat în gol. Așa că am continuat să scriu. Mi-a plăcut să lucrez în micul birou al lui Maryanne, o cămăruță de sub streașina din podul casei. Avea o lumină senzațională și vedere asupra întregii Londre. În unele zile, nu prea des, când nu ploua și nu era ceață sau prea multă poluare, se zăreau crestele masivului South Downs.

Eram destul de mulțumită de eseu. Chiar dacă nu făcusem marea descoperire anunțată cu surle și trâmbițe, la care sperasem întotdeauna, simțeam că descoperirile despre fluturele *Parnassius* și despre paftalele lipsă deschideau noi perspective. Am lăsat chestiunile de detaliu până în momentul când voi fi verificat mostra de fir de păr alb extras din legătură. O întrebasem despre asta pe Amalie Sutter. Mi-a spus că la muzeu existau destui zoologi pe care puteam să-i rog să se uite la el.

— Dar cei care chiar se pricep la păr – uman sau de animal – sunt specialiștii din poliție.

Se gândise că locul potrivit ar fi un laborator criminalistic. Pentru că am citit chiar prea multe romane de P.D. James, hotărâsem să aștept până ajungeam la Londra. Aveam fantezia de a vedea cum se compară realitatea cu ficțiunea.

Din fericire pentru mine, Maryanne avea relații foarte bune la Poliția Metropolitană. Era editor colaborator la *London Review of Books* și scrisese mult despre Salman Rushdie, imediat după ce iranienii îl amenințaseră cu moartea. Ea a fost unul dintre puținii oameni cu care Salman Rushdie a avut încredere să se întâlnească regulat în anii cei mai dificili și Maryanne a ajuns să aibă o relație serioasă cu unul dintre tipii de la Scotland Yard care îl păzeau. Îl cunoscusem și eu, la o petrecere dată de Maryanne – era clar unul dintre cocoșații din bucătărie, pentru că avea aproape un metru optzeci și cinci și era un

exemplar senzațional, chiar și când se încovriga. El a reușit să-mi aranjeze o întâlnire la laboratorul pentru păr și fibre de la Poliția Metropolitană.

— E o încălcare a politicii lor, mă avertizase Maryanne, așa că va trebui să fii discretă. Persoana de la laborator a fost însă teribil de intrigată de povestea cărții și a vrut să facă testul pentru tine în timpul liber.

Voiam să aflu și dacă Ozren apucase să meargă mai departe cu cercetarea legată de *Parnassius*, să vadă în ce sat de munte fusese ascunsă hagada în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Dacă mai avea alte informații, voiam să le includ în eseu. În general, acest gen de eseuri sunt aride ca un deșert. Foarte tehnice, exact ca raportul francezului din Viena, Martell. Pline de chestii fascinante, cum ar fi numărul de fascicule și câte pagini în fiecare fascicul, starea firelor de ață din cusături, numărul de găuri pentru coasere și tot așa, tra-la-la. Voiam ca de această dată să fie altfel. Voiam să-i evoc pe oamenii cărții, mâinile de tot felul care au făcut-o, au folosit-o, care au protejat-o. Voiam să fie o povestire captivantă, chiar cu suspans. Așa că am scris și rescris anumite pasaje despre contextul istoric, cu care să condimentez fragmentele care tratau aspectele tehnice. Am încercat să redau atmosfera de *Convivencia*, aerul petrecerilor din serile de vară, cu poezie, prin minunate grădini armonioase, cu evrei care vorbesc limba arabă și care relaționau fără teamă cu vecinii lor musulmani și creștini. Deși nu aveam de unde să știu povestea scribului sau a celui care realizase anluminurile, am încercat să îl creionez pe fiecare dintre ei, explicând în detaliu meșteșugul lor, cum arăta un pavilion al cărții și ce poziție ocupau astfel de meșteri în structura socială. Apoi voiam să creez o oarecare tensiune în jurul dramaticei și îngrozitoarei urgii provocate de inchiziție și de expulzarea evreilor. Voiam să redau focul și naufragiul și spaima.

Când am intrat în impas cu scrisul, i-am telefonat rabinului din Hampstead și l-am întrebat despre sare – Cum era sarea cușer?

— Ați fi surprinsă să aflați câtă lume mă întreabă asta, a spus el, ușor plictisit. În general, nu sarea este cușer, ci faptul că este exact tipul corect de sare pentru prepararea cărnii cușer – pentru punerea în saramură, cu alte cuvinte, care extrage orice urmă de sânge, pentru că evreii care respectă hrana cușer nu consumă sânge.

— Adică, vreți să spuneți că orice tip de sare grunjoasă poate fi cușer? Nu contează dacă e sare de salină sau obținută prin evaporarea apei de mare sau cum?

— Exact. Și mai trebuie să nu aibă aditivi. Dacă are, de exemplu, dextroză, care se adaugă în unele sortimente, împreună cu iodul, atunci la Pesach ar fi o problemă, pentru că dextroza se extrage din porumb.

Nu m-am mai obosit să-i cer să-mi explice de ce porumbul nu e cușer pentru Pesach, întrucât eram destul de sigură că nu adăugase nimeni dextroză la vreo sare care ar fi fost folosită în preajma hagadei. Dar m-am folosit de faptul că petele de sare proveneau de la sarea de mare ca să explic despre călătoria pe mare a cărții, probabil în perioada expulzării, citând relatări contemporane, pline de culoare, despre acele teribile călătorii silite.

Ajunsesem la Veneția, la comunitatea de evrei din primul ghetou de acolo, la presiunile făcute de cenzură în general, dar mai ales asupra cărților evreiești, la legăturile comerciale și culturale care uneau comunitățile de evrei din Italia de cele de pe celălalt țărm al Adriaticii. Am sugerat că poate cartea a ajuns în Bosnia cu un cantor educat, pe nume Kohen. Eram atât de adâncită în scris – se poate întâmpla așa, în zilele bune, când cazi prin vizuina iepurelui[5] și restul lumii dispare –, încât eram gata să explodez când s-a auzit soneria de la ușă.

Am văzut duba unui curier parcată pe aleea casei și m-am dus să deschid, enervată fără motiv, că un colet de-al lui Maryanne îmi stricase concentrarea. Curierul avea însă un plic pentru mine, de la Tate. Am semnat de primire și l-am deschis, întrebându-mă ce putea să fie. În plic era o scrisoare expres care îmi fusese retrimisă din Boston. Afurisita de scrisoare mă urmărise pe jumătate din glob.

Curioasă, am deschis plicul. Era o copie a unui ambrotip[6] și o poliloghie în caligrafia flamboaiantă a lui Frau Zweig. Fotografia înfățișa un bărbat și o femeie, în poziția clasică – era așezată pe scaun, el, în picioare, în spatele femeii, cu mâna pe umărul ei. Cineva, Frau Zweig, am presupus eu, trasase un cerc în jurul capului femeii, întors pe trei sferturi în profil. O săgeată arăta spre cercelul ei.

Scrisoarea lui Frau Zweig nu avea nici un fel de preambul, nici o formulă de salut. Era versiunea în scris a unui chiot.

„Uită-te!!! Această Frau nu poartă un fragment din paftaua ta lipsă? Îți amintești descrierea lui Martell despre aripă??? Se dovedeşte că Mittl a murit otrăvit cu arsenic, chiar după ce a executat o lucrare la hagadă. Avea sculament[7] (precum aveau cel puțin jumătate din locuitorii Vienei), iar soțul acestei Frau, doctorul Franz Hirschfeldt, era medicul care îl trata de sculament. Am reușit să aflu toate astea pentru că Hirschfeldt a fost chiar JUDECAT pentru uciderea lui Mittl. A scăpat – de fapt doar încercase să-l ajute pe om – însă cazul a fost relatat mult mai târziu, ca parte a îndelung amânatului nostru examen de conștiință privind antisemitismul austriecilor.

Sună-mă când primești asta!“

. . . . .

Evident, m-am dus direct la telefon.

— Credeam că nu mă mai suni! Mă gândeam… știu că australienii sunt relaxați, dar cât de blazată poate să fie?

I-am explicat despre scrisoare și cum o primisem abia în momentul acela.

— Ei, acum dacă am găsi și cealaltă parte – rozele. Sunt încă pe urmele lor, crede-mă. E cu mult mai amuzant decât orice altceva am de făcut aici…

Mi-am privit ceasul de la mână și am realizat că dacă nu-i dădeam bice ratam întâlnirea de la Scotland Yard. I-am îndrugat niște mulțumiri exuberante lui Frau Zweig și mi-am tras o haină pe mine, în timp ce încercam să găsesc numărul unei companii de transport auto. Întârziasem mult prea mult ca să mai ajung acolo cu metroul. În timp ce așteptam să vină mașina, am încercat din nou să-l sun pe Ozren. Voiam să-i spun noutățile despre paftale și poate să mă și laud puțin cu cât de bine mergea redactarea prezentării. Asistentul de la muzeu a fost la fel de succint ca și în ziua precedentă:

— Nu aici. Revino.

Comandasem o mașină privată pentru că taxiurile londoneze au ajuns ridicol de scumpe. Era să fac infarct când am venit de la aeroportul Heathrow și ceasul cu valoarea cursei ajunsese la echivalentul a o sută de dolari australieni, în timp ce noi nici măcar nu ieșisem din Hammersmith. Mașina care venise acum era un SUV gri și uzat, dar șoferul era un tip foarte chipeș, originar din Indiile de Vest, cu niște minunate dread-uri lungi. Mașina mirosea ușor a canabis. Când i-am spus unde voiam să mă ducă, a avut o reacție întârziată, ca la carte.

— Frate, ești presar?

— Ce?

— Ești spurcată?

— A, vrei să zici sticlete? Nici vorbă, frate. Doar în vizită la presari.

Oricum, a oprit la câteva străzi înainte de adresa exactă.

— Frate, acolo au câini pentru droguri, mi-a explicat el.

Cum nu mi-a luat decât zece lire pentru o cursă care m-ar fi costat vreo șaizeci într-un taxi autorizat, nu m-am plâns, deși ploua. Ploaia la Londra nu e ca la Sydney. Acolo nu plouă prea mult, dar când se întâmplă, fenomenul nu trece neobservat: ploi torențiale care biciuiesc și transformă drumurile în adevărate cataracte. La Londra burnița e mai mult sau mai puțin constantă, dar nici măcar nu merită să-ți deschizi umbrela pentru ea, așa e de fină. De fapt, în Londra am câștigat câteva băuturi de la lume, pariind pe care dintre cele două orașe are o medie pluvială mai mare.

Chiar dincolo de ușa principală, aștepta o femeie. A ieșit imediat

ce m-a văzut că încep să urc treptele.

— Doctor Heath?

Am dat din cap. Era o madamă cam din topor, la vreo șaizeci de ani, cu constituția unei bude din cărămidă. Arăta mai degrabă ca stereotipul unei gardiene de închisoare decât ca un om de știință. Mi-a strâns mâna cu putere și, fără să-i dea drumul, m-a răsucit oarecum pe scări și m-a împins în jos, înapoi în stradă.

— Numele meu e Clarissa Montague-Morgan.

Altă Cutare-liniuță-Cutare, deși acesteia îi lipsea stilul lui Sloan, iar mirosul vag pe care îl degaja era de substanțe chimice de laborator, nu de labrador.

— Îmi pare groaznic de rău că nu vă pot invita înăuntru, dar aici avem protocoale teribil de stricte, pentru protecția seriei de probe și așa mai departe. Este chiar extraordinar de dificil să obții permisul de acces pentru cineva din afara personalului, mai ales pentru cineva care nu face parte din forțele de poliție.

Eram dezamăgită; voisem să văd cum proceda ca să evalueze firul de păr și i-am și spus-o.

— Ei, pot să vă povestesc totul despre asta, a zis ea. Dar ce-ar fi să intrăm chiar aici, să scăpăm de ploaie. Sunt în pauza de masă și am vreo cincisprezece minute la dispoziție.

Eram în dreptul unui oribil bufet cu sandviciuri, cu mese de plastic. Nu mai erau alți clienți. Am cerut amândouă ceai. Chiar și în cele mai amărâte stabilimente din Londra poți, în general, să obții un ceai decent, servit în ceainic, și nu pliculețul pus lângă o cană cu apă călduță, pe care în America îl primești adeseori până și în localurile de lux.

Imediat ce a sosit ceaiul, clocotit și foarte tare, Clarissa a început să vorbească despre analiza firului de păr. Vorbea în fraze clare, sacadate și foarte precise. Nu mi-aș fi dorit-o ca martor împotriva mea, la un proces.

— Prima întrebare pe care am pune-o, dacă ar fi ceva legat de locul crimei, ar fi dacă e un fir uman sau de la un animal? Asta este foarte ușor de stabilit. Mai întâi te uiți la cuticulă. Celulele exterioare la un fir de păr uman sunt ușor de identificat și sunt relativ netede, dar la animale ele diferă – au forma spinoasă a unor petale – în funcție de specie, faci un mulaj al cuticulei ca să vezi mai clar modelul. În rarele cazuri când ele nu sunt clare, cercetezi medula – miezul firului. Celulele din medula sunt foarte regulate în cazul animalelor, dar la oameni sunt amorfe. Și mai este și pigmentul. Părul de animal are granulele pigmentare distribuite înspre medula, iar la oameni, spre cuticulă. Aveți mostra la dumneavoastră?

I-am întins-o. Și-a pus ochelarii, a ridicat plicul în lumina fluorescentă și s-a uitat la el.

— Ce păcat, a zis.

— Ce?

— Nu are rădăcină. Sub lupă ar fi putut să ne dezvăluie o bogăție de informații. Și ADN-ul e tot acolo, desigur, așa că aveți ghinion în privința asta. La firele căzute în mod natural există întotdeauna țesut de rădăcină – știți, mamiferele își lasă cam o treime din păr în orice moment… eu aș spune însă că firul acesta a fost tăiat; nu a căzut singur, nici nu a fost smuls. O să verific toate acestea când mă întorc în laborator.

— Ați rezolvat vreodată un caz de crimă datorită unei mostre de păr?

— A, chiar mai multe. Cele mai ușoare sunt cele în care ai pe corpul victimei fire de păr uman și stabilești că ADN-ul lor se potrivește cu acela al suspectului. Îți arată că suspectul a fost la locul crimei. Cazurile mele preferate sunt ceva mai complicate. A fost un tip care și-a sugrumat fosta nevastă. Se mutase în Scoția după ce s-au despărțit, ea locuia tot la Londra și fusese foarte atent să-și construiască un alibi foarte bun. A declarat că toată ziua fusese acasă la părinții lui, în Kent. Ei bine, chiar fusese acolo, o parte din zi. Ofițerul de investigații a observat că părinții lui aveau un pechinez mic și gălăgios. Firele din blana lui erau identice cu cele găsite pe hainele victimei. Asta n-ar fi fost un argument definitiv, dar a atras totuși atenția investigatorului. La o percheziție făcută în casa din Glasgow a tipului, s-a descoperit un rond de flori proaspăt săpat. Am excavat acolo și am descoperit că îngropase hainele pe care le-a purtat când a comis crima și ele erau pline de fire din blana pechinezului.

Clarissa s-a uitat atunci la ceas și a zis că trebuia să se întoarcă la lucru.

— O să mă uit diseară la el. Sunați-mă acasă pe la nouă seara – iată numărul meu – și o să vă spun ce am descoperit.

Pentru că nu aveam nici o grabă, am luat metroul înapoi spre Hampstead și m-am dus să fac o plimbare îmbibată de apă prin zona mlaștinii. Revenită acasă la Maryanne, mi-am încălzit o cană cu supă și am urcat cu ea la etaj, să-mi cizelez eseul. Am decis să văd dacă nu dau de Ozren la el acasă.

Cineva a ridicat telefonul după primul apel. O voce de bărbat, nu a lui Ozren, a răspuns cu un înfundat „*Molim*?“.

— Mă scuzați, nu vorbesc limba bosniacă. Ozren este… este acolo?

Bărbatul a trecut imediat la engleză, dar a continuat să vorbească atât de încet, că abia dacă înțelegeam ce spune.

— Ozren, el e aici, dar nu poate vorbi acum. Cine îl caută, vă rog?

— Mă numesc Hanna Heath. Sunt o colegă a lui Ozren… Adică, am lucrat cu el câteva zile, luna trecută, am…

— Miss Heath, m-a întrerupt bărbatul. Aș putea să vă sugerez să cereți ajutorul altcuiva de la bibliotecă? Nu este un moment potrivit. În clipa de față prietenului meu nu-i stă gândul la muncă.

M-a cuprins sentimentul acela pe care îl ai când urmează să pui o întrebare și știi deja răspunsul, doar că nu vrei să-l auzi.

— Ce s-a întâmplat? E vorba de Alia?

Vocea de la capătul celălalt a oftat prelung.

— Da, îmi pare rău să o spun. Alaltăseară prietenul meu a primit un telefon de la spital că băiatul a făcut febră mare. A fost o infecție generalizată. A murit azi dimineață. Îl înmormântăm curând.

Am înghițit în sec. Nu știam ce să spun. În arabă convențional este să zici „Fie ca mâhnirea ta să se ducă de la tine“. Dar nu aveam nici o idee ce își spuneau musulmanii bosniaci ca să-și exprime condoleanțele.

— Ozren e bine? Vreau să zic…

M-a întrerupt iar. Se pare că locuitorii din Sarajevo nu au prea mult timp pentru sentimentele superficiale ale străinilor.

— Este un tată care și-a pierdut unicul fiu. Nu, nu e „bine“. Dar dacă vreți să întrebați dacă se va arunca în Miljacka, atunci nu, nu cred.

Am simțit că mi se face greață și m-am amărât, dar sarcasmul lui gratuit mi-a coagulat toate senzațiile într-un ghem de furie.

— Nu e nevoie să folosiți tonul acesta, nu încercam decât să…

— Miss Heath, adică, doctor Heath. Celălalt expert în cărți a zis că sunteți doctor Heath, ar fi trebuit să-mi amintesc asta. Îmi cer scuze că am fost nepoliticos. Dar suntem cu toții foarte obosiți aici și destul de ocupați cu organizarea înmormântării și colegul dumneavoastră a stat atât de mult…

— Ce coleg?

Era rândul meu să i-o retez.

— Israelianul, doctorul Yomtov.

— A fost acolo?

— Am presupus că știți. A zis că lucrați împreună la hagadă.

— A, mm… într-un fel.

Era foarte posibil ca Amitai să-mi fi lăsat un mesaj la laboratorul meu din Sydney, spunând că pleacă la Sarajevo, iar cineva a uitat să mă anunțe. Dar mă îndoiam. Prezența lui în oraș era derutantă. Și nu-mi dădeam seama de ce naiba să se fi dus el acasă la Ozren, când omul își jelea fiul mort. Era mai mult decât ciudat. Însă de la tipul care îmi răspunsese la telefon nu aveam să obțin nimic mai mult, asta era clar. La capătul firului, aproape că se pusese receptorul în furcă, în timp ce eu tocmai îl rugam să-i transmită lui Ozren cât de rău îmi pare.

Nu fusesem deloc decisă dacă să merg la Sarajevo, de la Londra.

Dar am telefonat imediat la agenție, să-mi rezerv un bilet. Mi-am zis că o făceam ca să aflu ce pune la cale Amitai. Așa cum am spus, nu sunt o persoană plângăreață și impresionabilă. Un tată care jelește nu este deloc genul meu, așa că gândul de a-l revedea pe Ozren în aceste circumstanțe cu greu ar fi putut să cântărească în luarea deciziei.

Am stat ceva vreme la telefon cu agenția aeriană, încercând să găsim legăturile bune, și de îndată ce am pus telefonul jos, a început să sune.

— Doctor Heath? Aici Clarissa Montague-Morgan de la Unitatea de Criminalistică a Poliției Metropolitane.

— A, bună. Aveam să vă sun la ora nouă, am…

Mă întrebam cum obținuse numărul de telefon al lui Maryanne, pentru că eu nu i-l dădusem. Dar presupun că atunci când lucrezi la Scotland Yard poți să afli ușor ceva de genul acesta.

— Nu contează, doctor Heath. Doar că m-am gândit că descoperirea pe care am făcut-o e destul de interesantă și voiam să v-o împărtăşesc. Este păr de pisică, putem fi foarte siguri de asta. Celulele de cuticulă sunt prototipice, ascuțite și prelungi. Dar este ceva destul de ciudat la mostra dumneavoastră.

— Ce anume?

— Vedeți, este vorba despre cuticulă. Sunt pe ea particule reziduale, pe care nu le vezi la animale, de vopseluri foarte puternice din spectrul de galben. Poți găsi astfel de particule la părul uman – dacă o femeie și-a colorat sau nuanțat părul, de exemplu. Dar nu le-am văzut niciodată până acum la o mostră de păr de animal. Cred că veți fi de acord cu mine că pisicile, în general, nu-și vopsesc părul.

1. Amice (dialect australian).
2. Strălucitor (dialect australian).
3. *Sidewalk* (trotuar) și *torch* (lanternă) sunt variantele în engleza americană pentru *footpath* și *torch*, echivalentele din engleza australiană.
4. Poreclă pentru Australia.
5. Aluzie la *Alice în țara minunilor* și la felul în care eroina își începe călătoria fantastică.
6. Procedeu de pionierat în fotografie (1850-cca 1900), care presupunea sensibilizarea cu halogeni de argint a unei suprafețe plate (sticlă, tablă) și expunerea acesteia într-o cameră fotografică cu burduf.
7. Gonoree.

Un fir de păr alb

Sevilla, 1480

Din ochii mei picură mâhnirea;
burdufuri de apă cu găuri.

Abid ibn al-Abras

AICI NU SIMȚIM SOARELE. Chiar și după trecerea atâtor ani, pentru mine acesta continuă să fie lucrul cel mai greu. Acasă, trăiam în lumină. Căldura cocea pământul gălbui și usca acoperișul de paie până ce începea să se crape.

Aici, pietrele și dalele sunt mereu reci, chiar și în miezul zilei. Lumina se furișează printre noi ca un dușman, își pipăie calea prin dantelăria îngustă sau cade prin cele câteva vitralii înalte, în stropi terni de smarald și rubin.

Îmi e greu să-mi fac treaba într-o astfel de lumină. Trebuie să mișc mereu pagina ca să obțin un pătrățel unde strălucirea ei este cea potrivită și frecușul acesta permanent îmi distruge concentrarea. Atunci îmi pun jos penelul și îmi destind mâinile. Băiatul de lângă mine se ridică fără să i-o cer și se duce să o cheme pe fata care aduce sorbetul. Ea e nouă aici, în casa lui Netanel ha-Levi și mă întreb cum a ajuns la ea. Poate, la fel ca mine, și ea a fost un dar al vreunui pacient recunoscător. Dacă e așa, a fost unul generos. E o slujnică îndemânatică și calcă pe dale fără zgomot, ca o mătase. Eu îi fac semn din cap și ea îngenunchează, îmi toarnă un lichid de culoarea ruginii, pe care nu îl recunosc.

— E rodie, zice ea, cu un nefamiliar accent tribal.

Fata are ochii verzi ca marea, dar pielea îi strălucește în nuanțele unor ținuturi de prin sud. Când se apleacă asupra pocalului, pânza de la gât îi cade și observ că gâtul are nuanța piersicii bătute. Mă întreb ce tonuri aș combina ca să-i redau culoarea. Sorbetul e bun; l-a amestecat în așa fel, încât gustul acrișor al fructului se simte încă în sirop.

— Dumnezeu să-ți binecuvânteze mâinile, îi spun, în timp ce ea se ridică.

— Și asupra mâinilor tale să cadă din belșug, ca ploaia, binecuvântările mele, murmură ea.

Apoi privirea îi poposește pe ceea ce fac și cască ochii mari. Se întoarce, buzele încep să i se miște și, chiar dacă accentul ei îmi lasă o undă de îndoială și mi-e greu să știu cu siguranță, cred că rugăciunea pe care o șoptește are o cu totul altă semnificație. Privesc atunci în jos la foaia mea și încerc să-mi văd lucrarea cu ochii ei. Din ea, doctorul se uită la mine, cu capul plecat și mâna ridicată, jucându-se cu o buclă din barbă, așa cum face când se gândește la câte ceva care îl interesează. L-am surprins bine, nu încape nici o îndoială. Asemănarea e formidabilă. Ai zice că e viu.

Nu e de mirare că fata părea speriată. Îmi amintește de propria

mea uimire, când Hooman mi-a arătat pentru prima dată chipurile din picturile care i-au înfuriat pe iconoclaști. Acum însă Hooman ar fi cel uluit, dacă m-ar putea vedea, pe mine, cineva de religie musulmană, în slujbă la un evreu. Nu a crezut că pentru o astfel de soartă mă pregătește. Cât despre mine, m-am obișnuit cu ea. La început, când am ajuns aici, mi-a fost rușine să intru în sclavie la un evreu. Acum însă nu-mi mai este rușine decât că sunt în sclavie. Și evreul însuși a fost cel care m-a învățat asta.

Aveam paisprezece ani când lumea mea s-a schimbat. Am fost copilul preaiubit al unui om de vază și nu m-am gândit niciodată că voi ajunge în robie. În ziua când samsarii m-au adus la Hooman, mi s-a părut că am trecut pe lângă atelierele tuturor meșteșugurilor din lume, câte se cunosc. Îmi puseseră un sac pe cap, ca nu cumva să încerc să scap, dar chiar și prin iuta sacului mirosurile și zgomotele mi-au arătat prin ce bresle ne făceam drum. Îmi amintesc duhoarea care se ridica de la tăbăcari, aroma brusc dulceagă a năgarei de pe strada împletitorilor de espadrile, zăngănitul armurierilor, bătăile surde ale războaielor de țesut și notele răzlețe și discordante ale meșterilor de instrumente muzicale, care își încercau marfa.

În cele din urmă, am ajuns la pavilionul cărții. Paznicul mi-a scos atunci sacul și am văzut că atelierul caligrafilor ocupa zona cea mai înaltă și era orientat spre sud, bucurându-se de lumina cea mai bună. Atelierul pictorilor era dedesubt. În timp ce negustorul m-a condus printre șirurile de siluete așezate, nici unul nu și-a ridicat capul de la munca lui, ca să-mi arunce o privire. Ucenicii din atelierul lui Hooman știau că el le cerea să se concentreze total și știau cât de aspru putea să-i pedepsească dacă nu reușeau.

O pereche de mâțe dormeau încovrigate una în alta într-un colț al covorului său de mătase. Le goni de acolo, dînd din mână, și îmi făcu semn să mă așez în locul lor. Îi vorbi cu răceală celui care mă păzea și omul se aplecă să-mi reteze funia jegoasă cu care îmi fuseseră legate încheieturile mânilor. Hooman se întinse, îmi ridică mâinile și le răsuci cu palma în sus, examinând locul unde funia îmi intrase adânc în carne. Se răsti cu asprime la gardian și apoi îl trimise de acolo. Pe urmă se întoarse spre mine.

— Așadar, zici că ești *mussawir*[1].

Când a rostit cuvântul din urmă vocea nu îi era mai mult decât o șoaptă, o tușă de penel peste hârtia lustruită.

— Pictez de când eram copil, i-am răspuns eu.

— De atât de mult timp? zise și ridurile din jurul ochilor i se strânseră din pricina expresiei amuzate.

— Voi împlini cincisprezece ani înainte de sfârșitul Ramadanului.

— Chiar așa?

A întins mâna și și-a trecut degetele lungi peste bărbia mea fără pic de păr. M-am ferit de el și Hooman a ridicat brațul brusc, voind parcă să mă lovească pentru asta. Pe urmă l-a lăsat totuși să-i cadă pe lângă corp și și-a vârât mâna în buzunarul veșmântului lung și larg. Nu a zis nimic, doar s-a uitat la mine până ce am simțit cum îmi arde fața și mi-am plecat capul. Ca să umplu tăcerea, am izbucnit:

— Plante, mai ales, la ele mă pricep.

Atunci își retrase mâna din buzunar și am văzut că ținea între degetul mare și arătător un săculeț de mătase brodată. Scoase din el un grăunte de orez, din cel alungit, care este pe placul persanilor. Mi-l întinse.

— Ia spune-mi, *ya mussawir*, ce vezi?

M-am uitat la bob și probabil că am rămas cu gura căscată, ca netoții. Pe bob era pictat un joc de polo – un jucător galopa, coada calului său flutura, în timp ce el marca printre buturile porții din fier, frumos forjat, iar un altul încăleca, în timp ce un servitor îi dădea crosa. Puteai număra codițele împletite în coama calului și simțeai textura brocartului din haina călărețului. Ca și cum toate acestea nu erau destul de uluitoare, mai exista și o inscripție:

Doar într-un bob zac o sută de recolte
Într-o singură inimă încape o lume întreagă.

Atunci el a luat înapoi bobul pictat și mi-a pus în palmă un al doilea. Acesta era simplu – un bob de orez ca oricare altul.

— Pentru că te „pricepi mai ales“ la plante, să-mi faci aici o grădină. Să pui în ea frunzele și florile pe care tu le crezi cele mai nimerite să-ți demonstreze cel mai bine talentele. Ai două zile. Du-te și te așază acolo, unde sunt și ceilalți.

Se întoarse cu spatele la mine și își luă pensula. Nu a trebuit decât să-și arunce privirea prin încăpere, că un băiat și sări în sus, cu stacojiul pe care îl amestecase, scânteietor ca un foc a cărui flacără lingea marginile blidului pe care îl ținea cu grijă în mâini.

Nu cred să mire prea tare pe cineva când spun că nu am reușit în încercarea la care mă supusese. Înainte de capturarea mea îmi treceam timpul desenând plantele pe care tatăl meu le cunoștea pentru virtuțile lor medicinale. Astfel că vraci aflați la leghe distanță, ba chiar și unii care vorbeau alte limbi, știau exact despre ce plantă era vorba, indiferent de numele cu care o cunoșteau ei. Mi se părea că este o muncă riguroasă și mă făleam că tata mă crezuse în stare să o fac.

Tatăl meu, Ibrahim al-Tarek, era deja bătrân când m-am născut eu. Am intrat într-o familie atât de plină de odrasle, încât nu m-am așteptat niciodată că îl voi face să mă bage în seamă. Muhammad, cel mai mare dintre cei șase frați ai mei, avea mai degrabă vârsta nimerită

ca să-mi fie tată, ba chiar avea un fiu, născut cu doi ani înaintea mea și care s-a dovedit a fi principalul izvor al suferințelor mele de copil.

Tata era un bărbat înalt, chiar și așa puțin gârbovit cum mergea; era frumos, deși pielea de pe față era căzută și brăzdată de riduri. După rugăciunea de seară obișnuia să iasă în curte, se așeza sub tamarix, pe covoarele țesute, și le asculta pe femei povestindu-i ce se întâmplase peste zi, le admira țesăturile și întreba amabil despre noi – cei mai mici – și despre ce-am mai făcut. Când încă mai trăia mama, cu ea stătea cel mai mult și eu mă bucuram în secret, înțelegând, chiar dacă doar pe jumătate, poziția deosebită pe care o avea pe lângă el. Când apărea tata, ne domoleam vocile și chiar dacă nu ne opream, joaca noastră era mai cuminte. Nu se știe cum, dar ne trezeam că ne jucăm tot mai aproape de locul unde stătea el, ignorând felul plin de înțeles în care mamele noastre se încruntau la noi și ne alungau, dând din mâini. Până la urmă, tata își întindea brațele lungi și prindea pe câte unul dintre noi, luându-l lângă el pe covor, ca să-i vorbească blajin. Alteori, dacă ne jucam de-a ascunselea, ne lăsa pe câte unul să-i folosim faldurile lungi ale anteriului drept ascunzătoare și râdea de chiotele noastre când eram descoperiți.

În odăile lui – cămăruța simplă unde dormea, biblioteca înțesată cu cărți și manuscrise și odaia de lucru, plină cu borcane și sticluțe delicate – noi nu aveam voie să intrăm niciodată. Iar eu nici că aș fi îndrăznit să fac așa ceva, dacă șopârla care devenise tovarășa mea de taină nu mi-ar fi scăpat într-o după-amiază din buzunar și n-ar fi luat-o la fugă peste podeaua de pământ bătătorit, mereu cu un pas înaintea mea, să nu o pot ajunge. Aveam șapte ani la vremea aceea și mama murise de aproape un an. Celelalte femei se purtau bine cu mine, mai ales nevasta lui Muhammad, mai apropiată de vârsta mamei decât celelalte soții ale tatălui meu. Dar în ciuda grijii pe care mi-o purtau ele, dorul de mamă îmi rodea sufletul și cred că șopârlița era unul dintre multele feluri în care încercam să umplu locul rămas gol.

Eram chiar în fața bibliotecii când am ajuns-o în sfârșit din urmă. Mi-am adus mâna căuș peste pielea parcă lăcuită. Îi bătea tare inimioara. Am coborât mâna și, într-o clipită, șopârla s-a prelins ca apa printre degetele mele și, făcându-se cumva plată ca un bănuț, a dispărut pe sub ușa de la bibliotecă. Tatăl meu era plecat, sau așa crezusem eu, așa că nu am ezitat mai mult de o secundă înainte să deschid ușa și să intru.

Tata era un om ordonat, în general, dar lucrul nu era valabil și în cazul cărților sale. Mai târziu, când am început să lucrez alături de el, am ajuns să înțeleg foarte bine motivul haosului care m-a întâmpinat în biblioteca lui, în acea după-amiază. Sulurile de pergament erau înșirate de-a lungul unui perete al odăii, înghesuite unele în altele de la podea până în tavan, așa că la capete erau ușor turtite, ca un fagure

de miere. Exista totuși o ordine în care le aranjase, pe care o avea în mintea lui, pentru că putea să scoată un sul fără să ezite, îl derula pe masa de lucru și apoi se apleca asupra lui cu antebrațele întinse peste el. Rămânea așa, îndelung ori doar câteva minute, apoi se îndrepta deodată de spate şi sulul se rula la loc, cu un plesnet. Îl dădea atunci la o parte și se ducea la celălalt perete, unde ținea câteva stive de volume legate. Alegea unul și îi frunzărea paginile, mormăia, mai făcea câțiva pași, îl dădea și pe el la o parte și începea să scotocească după uneltele de scris, mâzgălea câteva rânduri pe un pergament, își arunca pensula și apoi o lua de la capăt. La final, pe jos ajungea să fie tot atâtea lucruri câte erau pe banca de lucru.

M-am gândit că șopârla mea își alesese un loc excelent unde să scape de mine și m-am vârât pe coate sub masă, împingând la o parte hârtiile și volumele căzute. Eram acolo, pe jos, când am zărit picioarele în sandale ale tatălui meu. Am abandonat atunci urmărirea șopârlei și am rămas pe cât posibil fără să mă mișc, sperând că venise să caute doar un singur sul și că va pleca imediat, lăsându-mă să mă strecor afară pe neobservate.

Tata nu a plecat însă. Avea în mână o ramură dintr-o plantă cu frunzele verzi, lucioase. O puse jos și începu ritualul neobosit pe care l-am descris. Trecu astfel o jumătate de oră, apoi o oră. Eu înțepenisem. Piciorul prins sub mine, pe care mi se lăsa toată greutatea, mă înțepa și mă furnica. Dar nu îndrăzneam să mă mișc. În timp ce continua să lucreze, paginile scrise de tata, începute și apoi date deoparte, au căzut de pe masă, împreună cu creanga pe care o adusese cu el. Când una dintre pensulele de scris a aterizat lângă mine, mă plictisisem îndeajuns și căpătasem destulă îndrăzneală ca s-o apuc. Am cercetat una dintre frunze. Îmi plăcea cum e traversată de vinișoare, care dădeau naștere unui model ce mi se părea la fel de regulat ca mozaicurile ce îmbrăcau pereții încăperii unde tatăl meu și frații mei mai mari își primeau musafirii și la fel de precis ca scop. Într-un colț al paginii pe care tata o aruncase pe jos, am început să desenez frunza aceea. Penelul mi se părea ca o minune – câteva fire fixate într-o teacă de pană. Dacă îmi controlam mâna tremurândă și îmi concentram gândurile, puteam surprinde exact delicatețea lucrului pe care îl desenam. Când cerneala mi se usca, înmuiam iar penelul în picăturile care săreau din belșug pe pardoseală, de la scrisul agitat al tatei.

Poate că mișcările mele i-au atras atenția. Mâna lui mare a coborât spre mine și m-a apucat de încheietură. Inima mi-a tresărit. M-a tras afară și m-a așezat dinaintea lui. Eu nu-mi luam ochii din podea, atât îmi era de frică să nu citesc furia pe chipul acela așa de drag. Atunci mi-a spus pe nume, încet, fără ranchiună.

— Știi că nu ți-e îngăduit să te afli aici.

Cu vocea tremurând, i-am povestit despre șopârla mea și l-am implorat să mă ierte:

— … dar am crezut că ar putea s-o mănânce vreuna dintre pisici.

Pe măsură ce vorbeam, el slăbea tot mai tare strânsoarea. Mi-a prins mâna într-a lui, mult mai mare, și m-a bătut ușor peste ea.

— Ei, șopârla are destinul ei, așa ca noi toți, a zis. Dar ce e asta?

Mi-a ridicat cealaltă mână, în care țineam încă pagina pe care făcusem desenul. L-a privit atent o clipă, fără să spună nimic. Pe urmă m-a ușuit afară din bibliotecă.

În seara aceea, în curte, am rămas mai la o parte și am căutat să nu-i atrag atenția, sperând că poate nu se va gândi să pomenească de greșeala mea. Mai târziu, când am plecat împreună cu ceilalți să mă culc fără să fi primit vreo pedeapsă, m-am felicitat pentru succesul planului meu.

A doua zi, după ce și-a condus toată familia la rugăciunea de dimineață, tata m-a chemat lângă el. Mi s-a strâns stomacul și m-am gândit că avea totuși să mă pedepsească. În schimb, tata mi-a adus un toc fin, ceva cerneală și un sul vechi, scris doar parțial cu însemnări de-ale lui.

— Vreau să exersezi, a zis el. Talentul tău, dacă vei progresa, ar putea să-mi fie de mare ajutor.

Am muncit din greu la desenele acelea. În fiecare dimineață, după ce puneam deoparte tăblia de lemn pe care învățam să scriu versetele Coranului sfânt – tata insistase ca fiecare dintre copiii lui să participe la aceste lecții –, eu nu mai luam parte la joacă sau la treburile făcute de ceilalți, ci îmi scoteam pergamentul și desenam până ce îmi amorțea mâna. Mă desfătam cu atenția pe care mi-o acorda tata și îmi doream mai presus de orice să-i fiu de folos. Când ajunsesem de doisprezece ani, prinsesem deja ceva îndemânare. După aceea, aproape în fiecare zi îmi petreceam o parte din timp în tovărășia lui, ajutându-l să realizeze cărțile care reparau sănătatea unor străini dintr-o sumedenie de țări.

Spre sfârșitul după-amiezii din acea primă zi în atelierul lui Hooman, m-am simțit ca și cum toți acei dulci ani și învățătura lor mă părăsiseră complet. Pe măsură ce lumina zilei pălea și mâna începea să-mi tremure de la tensiunea atâtor tușe, prea fine ca un observator să vadă măcar că făceam vreo mișcare, m-am întins pe covorașul meu, într-un colț al atelierului, cu teamă și cu senzația propriei nevrednicii. Ochii mei obosiți erau plini de lacrimi și mă usturau și probabil că îmi scăpase un suspin, pentru că bărbatul care se instalase pe o carpetă, nu departe de mine, mi-a șoptit răgușit că nu trebuie să mă supăr.

— Trebuie să te bucuri că nu te-a trimis la legătorie, a zis el. Acolo ucenicii trebuie să învețe să coasă cu un fir de aur atât de

subțire, încât poate trece printr-o gaură făcută într-o sămânță de mac.

— Hooman n-o să mă păstreze, dacă nu pot face lucrarea asta, și totuși aceasta e singura mea pricepere.

Pe drumul până aici, după ce mă prinseseră, mai văzusem și pe alții de vârsta mea, agățându-se îngroziți de odgoanele corăbiei în timpul furtunilor pe mare, spărgând piatră sub vipia albă și încinsă a carierelor sau ieșind, cocârjați și murdari, din gurile negre ale minelor.

— Au mai fost înaintea ta și alții care au dat greș, crede-mă. O să-ți găsească el ceva de făcut.

Și chiar așa a fost. Abia dacă a aruncat o privire la bobul meu de orez înainte să-l arunce. M-a trimis să lucrez cu „cei care pregătesc baza“ – acei pictori și caligrafi cărora le slăbise vederea sau a căror mână nu mai era la fel de sigură. Am stat toată ziua cu oamenii aceia înverșunați, care răzuiau fiecare pergament cu o bucată de scoică sidefată, poate și de o mie de ori, până ce pagina devenea netedă. După câteva zile acolo, pielea de pe degete mi se încrețise și mi se jupuia fâșii. În curând nu mai puteam ține o pensulă în mână. Atunci am dat frâu liber disperării pe care mi-o reținusem de la prinderea mea.

Nu-mi îngăduisem să mă gândesc la căminul meu sau la cum îl părăsisem, într-o mare bucurie, în timp ce nevestele tatălui meu strigau și cântau cu bucurie, iar caravana celor porniți în hagialâc se îndepărta, în sunetele tobelor și cimbalelor. Nu-mi îngăduisem să mă gândesc la tata, așa cum îl văzusem ultima dată. Dar acum nu-mi puteam stăvili imaginile cu el, cu părul lui argintiu plin de sânge și de o materie de culoare cenușiu-deschis, de bula aceea de salivă roșietică ivită pe buzele lui, în timp ce încerca să rostească vorbele ultimei rugăciuni. Ochii lui, privirea sa disperată, care îmi căuta fața, în timp ce berberul mă ținea pe după gât cu brațul lui, puternic și gros cât o ramură de copac. Mă eliberasem nu știu cum din strânsoarea aceea, doar atât cât să-i strig tatălui meu cuvintele pe care el nu mai avea suflu să le rostească: „Dumnezeu e mare! Nu există alt dumnezeu în afară de Dumnezeu!“. Simțisem o lovitură și am căzut în genunchi, strigând în continuare în locul lui: „Dumnezeu e sprijinul meu!“.

Atunci a venit o altă lovitură, mai puternică. Când mi-am recăpătat cunoștința aveam în gură gust de fier. Stăteam cu fața în jos, într-o căruță, printre bunurile furate de la noi, și ne îndreptam spre nord. Mi-am săltat cu durere capul, care îmi zvâcnea, ca să mă uit prin coviltirul de pe părți. Tata zăcea acolo, în depărtare, un maldăr de zdrențe care fluturau în vântul fierbinte al deșertului: zdrențe vinețiii, deasupra cărora se vedeau penele de un negru lucios ale primului hultan.

Trei luni am trăit printre preparatorii de bază. Iar acum, când pot

privi înapoi la vremea aceea fără teama care mă însoțea pe atunci – că îmi voi petrece întreaga viață pisând și frecând, în amară mânie –, pot să recunosc că am învățat foarte multe acolo, mai ales de la Faris. Ca și mine, Faris se născuse dincolo de mare, în Ifriqiya. Spre deosebire de mine, el călătorise aici de bună voie, ca să-și practice arta în ce mai rămăsese din ce fusese odinioară puternica națiie al-Andalus. Spre deosebire de ceilalți, el nu se lăuda tot timpul cu marele talent pe care îl avusese odată. Nici nu se amesteca în certurile și scandalurile necontenite, la fel de sâcâitoare ca bâzâitul mușteloor verzi.

Ochii lui Faris erau încețoșați precum cerul iernii. Boala îi luase vederea pe când era încă foarte tânăr. La urmă, după ce am ajuns să-l cunosc, l-am întrebat de ce nu s-a dus la unul dintre marii doctori ai orașului. Știam că există o operație care uneori reda vederea ochilor încețoșați. Eu nu o văzusem. Tata tămăduia cu ajutorul plantelor mai degrabă decât cu acele, dar îmi arătase o dată o serie de desene minunate despre cum se putea face așa ceva, de către cineva care are cunoștințele necesare: se făcea o tăietură delicată în globul ocular, se ajungea astfel la fereastra încețoșată și aceasta se înclina spre înapoi în spațiul din spatele ei.

— Mi s-a făcut tăietura asta, a zis Faris. De două ori a încercat-o pe mine chiar chirurgul emirului. Dar, după cum vezi, rezultatul nu a fost unul reușit.

— Dumnezeu l-a băgat în ceață și acolo îl ține, ca pedeapsă pentru picturile pe care le-a creat.

Vocea tremurată venea de la bătrânul Hakim, care fusese caligraf. Se lăudase că în cariera lui a executat douăzeci de copii ale Coranului și că acum cuvintele sfinte erau gravate în inima lui. Dacă era așa, ele nu i-o îmblânziseră. Singurele vorbe bune pe care le rostea gura lui pungită erau rugăciunile. Restul cuvintelor erau un șuvoi neîncetat de fiere. Acum Hakim se ridică de pe covorul lui, unde moțăise, sustrăgându-se de la partea lui de muncă. Sprijinit în bastonul său se apropie șontâcăind de locul unde lucram. Își ridică toiagul și îl împunse pe Faris.

— Ai vrut să creezi așa cum creează Dumnezeu și Dumnezeu te-a pedepsit pentru asta.

L-am atins ușor pe Faris pe braț, a mirare, dar el a clătinat din cap.

— Ignoranță și superstiții, a bombănit el. Să celebrezi creația lui Dumnezeu nu este același lucru cu a face concurență Creatorului.

Bătrânul ridică tonul.

— Făcătorii de imagini figurative sunt cei mai răi dintre oameni, zise el, rostind acum cuvintele ca pe o incantație, în timp ce vorbirea îi trecea încet în araba cu înfloriturii a rugăciunilor. Ești atât de arogant, încât pui la îndoială cuvântul Profetului?

— Fie ca pacea să coboare asupra lui. N-aș putea în veci să-i pun cuvântul la îndoială, răspunse Faris, oftând, și era limpede că avuseseră această discuție de prea multe ori. Nu am încredere în cei care susțin că acele vorbe sunt adevărate. Coranul, care este dincolo de orice îndoială, tace în legătură cu astfel de chestiuni.

— Nu tace!

Bătrânul țipa acum de-a dreptul, adus de spate, cu barba gălbuie aproape așezată peste capul plecat al lui Faris.

— Oare nu folosește Coranul cuvântul *sawwara*, pentru a descrie cum Dumnezeu l-a creat pe om dintr-un cheag de sânge? Așadar, Dumnezeu este un *mussawir*. Să te numești și tu la fel înseamnă să-l uzurpi pe el, cel care ne-a făcut pe noi toți!

— Destul! a zis Faris, care acum ridicase și el vocea. De ce nu-i spui băiatului adevăratul motiv pentru care ești aici? Mâna nu-i tremură și vede la fel de bine ca un uliu. A fost înlăturat pentru că a distrus arta pictorilor.

— Îndepărtat pentru că am făcut treaba lui Dumnezeu! a strigat bătrânul. Le-am tăiat beregata! I-am descăpățânat pe toți! I-am ucis ca să salvez sufletul emirului!

Chicotea, ca la o glumă știută doar de el.

Eu eram pradă confuziei. M-am uitat la Faris, dar el tremura din tot trupul. Fruntea îi era îmbrobonată de sudoare. Un strop a picurat pe hârtia lustruită din fața lui, distrugând munca grea a unei dimineți întregi. Când mi-am pus mâna pe brațul lui, el s-a scuturat. A aruncat bucata lui de scoică, s-a ridicat în picioare și l-a împins cu brutalitate pe bătrân din calea lui.

Două zile mai târziu, Hooman a trimis după mine. Am traversat atelierul, remarcând lucruri pe care spaima mi le ascunsese vederii prima dată: bucățile viu colorate de lapislazuli, care așteptau să fie pisate pentru a deveni pigment albastru, sclipirile de lumină pe calupurile de argint și bătrânul din alcovul înconjurat de perdele, ferit până și de cea mai ușoară briză, care culegea mici petece de culoare sclipitoare dintr-o grămăjoară cu aripi de fluture. Hooman mi-a făcut semn să îngenunchez în același loc unde o făcusem și prima dată, într-un colț al carpetei lui. Pe brațe îi stătea întinsă una din pisici. A ridicat-o în dreptul bărbiei și pentru o clipă și-a îngropat fața în blana ei deasă, apoi, pe neașteptate, mi-a întins-o mie.

— Ia-o! a zis. Nu ți-e frică de pisici, nu?

Am clătinat din cap și am luat-o. Mâinile mele – distruse de muncă și acum pline de bătături – s-au afundat în moliciunea ei. Pisica părea mare, dar de fapt era un animăluț învăluit într-un vălătuc de blană. A scâncit o dată, ca un bebeluș, apoi s-a ghemuit în poala mea. Hooman a scos o brișcă ascuțită și a întins-o cu mânerul spre mine.

Am tresărit. Doar nu voia ca eu să-i omor pisica? Stupoarea mi se citea pe față. O clipă, ridurile din jurul ochilor lui se strânseră și mai mult.

— Și de unde crezi tu că luăm firele fine pentru pensulele noastre? m-a întrebat. Pisicile au amabilitatea să ni le ofere.

A luat în poală cealaltă pisică și a mângâiat-o sub bărbie până când animalul s-a rostogolit pe spate și și-a întins gâtul. El a prins între degete nu mai mult de cinci sau șase fire lungi din blana de la gât și a trecut cuțitul pe la rădăcina lor.

Când s-a uitat iar la mine, pisica din poala mea se întinsese și ea și îmi împinsese în sus mâneca, așa că o lăbuță albă de-a ei era de-a lungul brațului meu.

— Pielea ta, zise Hooman șoptit, privindu-mă fix.

Am încercat să-mi trag mâneca anteriului înapoi, până la încheieturi, dar Hooman ridică mâna și mă opri. A continuat să se uite la mine, fără să mă vadă. Cunoșteam privirea aceea. Era felul în care tatăl meu cerceta o tumoare, uitând în timp ce o examina că există o persoană de care e atașat obiectul acela de studiu. Când Hooman vorbi din nou, se adresă sieși, nu mie.

— Are tenta fumului albăstrui… nu… e ca o prună gata să se coacă, dar pudrată încă de puful pal.

Eu m-am foit, căci nu-mi făcea plăcere atenția lui deosebită.

— Stai locului! îmi porunci el. Trebuie să pictez culoarea asta.

Așa că am rămas acolo, până ce lumina nu l-a mai ajutat. Când s-a întâmplat astfel, mi-a dat brusc drumul și eu m-am dus la o paletă liberă din colțul atelierului, fără să știu de ce mă chemase.

A doua zi, Hooman mi-a dat noile pensule pe care le comandase, firele de blană ale pisicii fixate în teaca unei pene. Erau pene de mărimi diferite. Câteva, care nu conțineau decât un singur fir, erau destinate realizării celor mai fine dintre linii. Mi-a mai dat și o bucată de pergament lustruit.

— Fă-mi un portret, a zis el. Poți să alegi pe oricine din atelier.

L-am ales pe băiatul care îi ajuta pe cei ce băteau foița de aur, gândindu-mă că fața lui netedă, cu ochi migdalați, semăna cel mai bine cu tinerii ideali pictați în atâtea dintre cărțile cele mai frumoase. Hooman a aruncat foaia la o parte după ce abia dacă s-a uitat la ea. S-a ridicat brusc și mi-a făcut semn să-l urmez.

Odaia lui Hooman era la mică distanță de atelier, în capătul unui coridor cu boltă înaltă. Odaia era mare, divanul, acoperit de brocart și vârfuit de perne. Într-un colț se afla un set de mici cufere, cutii în care se țin cărțile. Hooman îngenunche dinaintea celui mai frumos dintre ele și îi deschise capacul sculptat. Scoase cartea din el, cu mare respect, și o așeză pe suportul pentru citit.

— Aceasta este opera maestrului meu, perla lumii, Maulana al

pensulei delicate, a zis și a deschis cartea.

Imaginea era sclipitoare. Nu văzusem niciodată o pictură ca aceea. Între muchiile unei mici pagini pictorul crease un univers de viață și mișcare. Nu puteam înțelege textul, în limba persană, dar anluminurile erau destul de elocvente. Scena înfățișa o căsătorie princiară, erau sute de chipuri, cu toate acestea nu existau două la fel: fiecare turban era dintr-o țesătură diferită, legat diferit. Fiecare anteriu avea o altă croială, era brodat sau cu aplicații de sute de arabescuri. Privind la pictură puteai să auzi foșnetul mătăsii și fâșâitul damascului, în timp ce mulțimea se învârtea în jurul mirelui de sânge regal. Eram obișnuit să văd în picturi oameni înfățișați din față sau din profil, dar pictorul acesta nu se limitase doar la atât. Capetele pictate de el erau surprinse în toate pozițiile – unele în profiluri trei-sferturi, altele aplecate în jos, alții cu bărbiile ridicate. Capul unui bărbat era complet întors cu spatele, așa că tot ce se vedea era dosul unei urechi. Și mai surprinzător, încă, fiecare față avea trăsături individuale, exact ca în viață. Ochii lor erau atât de expresivi, încât mi se părea că le puteam citi acelor oameni gândurile. Unul era radios, plin de mândrie pentru că participa la acel festin. Un altul zâmbea arogant, disprețuind poate ostentația sărbătorii. Un al treilea se uita plin de uimire la prințul lui. Un al patrulea se strâmba puțin, de parcă brâul cel nou îl înțepa.

— Acum înțelegi ce face un maestru? a zis Hooman într-un târziu.

Am dat din cap, fără să-mi pot lua ochii de la pictură.

— Cred… că e, pare…

De tulburare, mi-am înghițit un suspin și am încercat să-mi adun gândurile.

— Felul cum pictează, are materialitate, la fel ca în viață. Ca și cum oricare dintre oamenii aceia ar putea să coboare din pictură și să fie viu.

— Exact, zise Hooman, expirând la rândul lui aerul, din rărunchi. Iar acum o să-ți arăt de ce această carte e la mine și de ce nu mai este ea o comoară a prințului pentru care a fost făcută.

Se aplecă și dădu foaia. Următorul tablou era la fel de uluitor, tot pe atât de viu. Înfățișa procesiunea care îl ducea pe mire la casa miresei. De astă dată însă, nu am mai icnit de apreciativă uimire, ci de stupoare. Diferența dintre imaginea aceasta și cea dinainte era că fiecare dintre participanții la ceremonie avea pe gât o dungă roșie, trasă neglijent.

— Acei ce au făcut asta își spun iconoclaști – spărgătorii de idoli – și sunt convinși că au îndeplinit voința lui Dumnezeu.

Hooman închise cartea, neputând să mai suporte vederea acelui sacrilegiu.

— Pictează dunga roșie ca să simbolizeze tăierea beregatei, mă

înțelegi. Picturile, cărora li se răpește astfel viața, nu mai concurează cu creația vie a lui Dumnezeu. Acum cinci ani, o bandă de astfel de fanatici a prădat atelierul și a distrus multe cărți importante. Acesta e motivul pentru care aici nu vezi să se facă portrete. Acum a venit însă o cerere care nu poate fi refuzată. Vreau să-ți încerci tu mâna cu ea, din nou.

Vocea îi deveni iar o șoaptă.

— Am nevoie de o înfățișare. Înțelegi?

Cu hotărârea de a nu mai da greș și în această a doua încercare, l-am ales pe bătrânul care lucra cu aripile de fluture. Expresia feței lui avea o intensitate pe care mă credeam în stare să o surprind. La fel cum calmul și mișcările lui puține și reținute mi-ar fi fost de ajutor.

Mi-a luat trei zile. M-am holbat la bătrân, încercând să-l văd așa cum mă învățasem să privesc o plantă necunoscută, golindu-mi mintea nu doar de celelalte plante pe care le mai pictasem, dar și de toate supoziţiile despre ce este o plantă – că are o tulpină, că frunzele cresc într-un unghi așa și așa, că frunzele sunt, în fond, verzi. Întocmai la fel m-am uitat și la fața bătrânului cu fluturi. Am încercat să-l văd ca pe un tipar de lumină și întuneric, de gol și plin. Mi-am făcut în minte o rețea și i-am împărțit fața, ca și cum fiecare pătrat al rețelei era ceva separat, ce conținea o informație cu caracter unic.

A trebuit să mai cer câteva pagini, înainte să ajung să realizez ceva care să pară că are viață. Mâna îmi tremura când i-am dat lui Hooman lucrarea mea. Nu a zis nimic și expresia de pe față nu i s-a schimbat, dar nu a mai aruncat foaia. Când a ridicat ochii la mine, mi-a scrutat chipul și apoi și-a trecut mâna peste bărbia mea, așa cum făcuse la prima noastră întâlnire.

— S-a ivit o ocazie neașteptată și cred că e posibil să-ți fie pe potrivă. Emirul dorește să numească un *mussawir* la harem. Dat fiind că o astfel de persoană trebuie, bineînțeles, scopită, e mai bine să fie un tânăr care nu a ajuns încă la vârsta bărbăției, adică unul așa ca tine.

De prea mult zbucium, abia dacă îmbucasem ceva de când revenisem în pavilion. Acum capul îmi vuia și auzeam vocea lui Hooman înfundat, venind parcă de departe:

— … o viață cum nu se poate mai ușoară și cine știe ce influență deosebită… un preț mic, până la urmă… altfel un viitor nesigur… mulți alții de aici care pictează cel puțin la fel de bine pe cât ai picta tu vreodată…

Probabil că încercasem să mă ridic; poate chiar am ajuns în picioare. Oricum, chiar înainte să mă prăbușesc mi-am văzut brațul măturând masa lui Hooman, blidele răsturnându-se și un val de vopsea albastră de lapislazuli scurgându-se pe podea.

Când m-am trezit, mă întinseseră pe divanul acoperit cu brocart din odaia lui Hooman. El stătea aplecat asupra mea, cu ridurile din jurul ochilor creț ca un velum ghemotocit.

— Se pare că nu va fi nevoie să-l deranjăm pe jugănar, până la urmă, zise el. Ce noroc, ce noroc neașteptat pentru noi, că ne-ai păcălit în acest fel.

Aveam gura uscată. Când am dat să vorbesc, n-a ieşit nici un cuvânt. Hooman îmi întinse un pocal. Era cu vin. Am dat cupa pe gât.

— Ușurel, copilă. Sunt sigur că fiicele musulmane ale Ifriqiyei nu gâlgâie vinul cu atât nesaț. Sau ne-ai dus de nas și în privința credinței tale?

— Nu există alt dumnezeu în afară de Dumnezeu și Mahomed e profetul său, am șoptit eu. Până astăzi nu am cunoscut gustul vinului. Acum îl beau doar pentru că am citit că îți dă curaj.

— Nu cred să ai vreo lipsă în această privință. A fost fără doar și poate nevoie de curaj din belșug ca să poți trăi printre noi, ducând această minciună, așa cum ai făcut. Cum ai ajuns aici, învești mântată cu *djellaba*[2], ca un băiat?

Hooman știa foarte bine că îi fusesem vândută de membri ai tribului banu-marin[3], care mă răpiseră din caravana pentru hagialâc.

— A fost dorința tatălui meu să mă deghizez astfel, după ce am părăsit orașul nostru. A socotit că îmi va fi mai confortabil dacă am să traversez deșertul călare, alături de el, în loc să stau închisă toată ziua într-un palanchin fără aer. A mai zis și că aș fi mai în siguranță în veșmintele de băiat și întâmplările au dovedit că a avut dreptate…

Zicând acestea mă năpădiră amintirile, iar vinul sau stomacul meu gol m-au făcut să amețesc. Hooman își puse mâna pe umărul meu și mă împinse blajin înapoi, pe pernele divanului său. Mă privi, clătinând din cap:

— M-am crezut întotdeauna cel mai fin observator al ființei omenești. Acum, însă, când știu adevărul, mi se pare imposibil să nu-mi fi dat seama. Probabil că îmbătrânesc de-adevăratelea.

Întinse din nou mâna și mă mângâie pe față, dar de astă dată atingerea lui fu ușoară ca o boare. Se așeză pe divan, alături de mine. Haina îmi fusese deja descheiată și mâna lui îmi găsi cu ușurință sânul.

Mult mai târziu, când am putut gândi limpede la asta, m-am consolat cu ideea că erau și feluri mult mai rele în care să fi fost siluită. Cu adevărat, mă așteptasem la acest lucru din clipa în care tâlharii berberi apăruseră pe culmile dunelor. Vestitele mâini ale lui Hooman nu mi-au lăsat nici un semn. Când m-am luptat și m-am zbătut și am încercat să mă eliberez de el, m-a dovedit cu o forță abilă, țintuindu-mă fără putere de scăpare, dar și fără să mă rănească. Chiar și atunci când s-a slobozit în mine, a făcut-o fără urmă de

brutalitate. Șocul a fost mai mare decât durerea. De fapt, cred că am suferit mai puțin decât o fac multe mirese pe patul lor nupțial. Cu toate acestea, când m-a lăsat în sfârșit să mă ridic și am simțit cum mi se scurge pe coapsă ceva ud, mi s-au înmuiat picioarele, am îngenuncheat lângă divanul lui și pe covorul lui am dat afară vinul acru, până ce nu a mai rămas nimic în mine. El a scos atunci un oftat prelung, și-a aranjat anteriul și a ieșit.

Singură în odaie, am plâns îndelungă vreme, gândind la toate câte pierdusem în viața mea, de la moartea mamei până la uciderea tatălui meu și propria mea sclavie. Iar acum, meleagul acesta nou și mai sumbru, în care mă aflam, jefuită de propriu-mi trup, în felul cel mai profund posibil. Preț de o clipă, un gând m-a consolat; că tatăl meu, mort, n-a cunoscut această dezonoare. Apoi mi-am dat seama însă că el a murit închipuindu-și exact acest lucru. Am vărsat iar, deși nu mai aveam ce.

Eunucul pe care mi l-a trimis Hooman era foarte tânăr. Vederea lui mi-a amintit că erau alții care sufereau pierderi cu mult mai rele decât a mea. Valul de autocompătimire începu să dea înapoi. Eunucul era persan și nu vorbea deloc limba arabă. Probabil că Hooman se gândise la asta când a ales pe cine să trimită. Băiatul a scos covorul murdar, cu o eficiență discretă, iar apoi a revenit cu un urcior și un vas din argint, plin cu apă de trandafiri călduță. Mi-a arătat prin semne că mă va ajuta să mă îmbăiez, dar i-am zis să plece. Îmi era respingător gândul că altcineva m-ar atinge. Eunucul îmi adusese un anteriu pe care să-l îmbrac și mi-a luat vechile veșminte, ținându-le cu brațul întins în față, ca și cum ar fi fost urât mirositoare. Ceea ce probabil că era adevărat.

Am rămas deșteaptă cea mai mare parte a acelei nopți. Dar spre ziuă, când cerul s-a luminat, mi-am dat seama, ușurată, că Hooman nu se va întoarce și, epuizată, am căzut într-un somn chinuit de vise, în care stăteam din nou pe saltele de paie și o ascultam pe mama îngânând la războiul de țesut. Când am tras-o de haină, căutând să-i atrag atenția asupra mea, spre mine s-a întors nu chipul ei zâmbitor și calm, ci fața descărnată a unui cadavru, care se holba fără milă, cu o privire ce trecea prin mine.

M-a trezit băiatul, care sosise cu alt rând de veșminte. Nu știam la ce să mă aștept. Oare aveau să mă pregătească să devin odaliscă, de vreme ce eram destinată să ajung în harem? Hainele pe care le adusese erau însă demne de o nobilă: o rochie simplă, din mătase roz-trandafirie, care se potrivea foarte bine cu nuanța pielii mele. Mai erau și câțiva coți de șifon tunisian, de un roz mai închis, o țesătură atât de fină, că a trebuit să o pun în două ca să obțin un văl cu care să-mi acopăr părul. Ultima piesă era un haik[4] albastru-închis, aproape negru, țesut din cea mai fină și ușoară lână merinos, care îmi cădea

din creștetul capului și până la călcâie.

După ce m-am îmbrăcat, m-am așezat pe divan, simțind cum mă cuprinde din nou disperarea. Vocea lui Hooman mi-a întrerupt jelania. Stătea în afara ușii și îmi cerea permisiunea să intre. Uimită, nu i-am răspuns. M-a întrebat iar, mai tare. Eu nu-mi puteam controla vocea, așa că nu am spus nimic.

— Pregătește-te, a zis el, și a tras la o parte draperia. Am simțit cum panica mă copleșește și m-am ferit de el.

— Fii liniștită. După întâlnirea aceasta este puțin probabil să ne mai vedem vreodată. Dacă ai întrebări despre munca ta, despre materiale sau tehnici, trebuie să-mi scrii despre aceste lucruri – am dreptate, cred, când spun că știi să citești, nu? Extrem de ciudat pentru o fată – încă un motiv din pricina căruia ne-am lăsat înșelați – și trebuie să-mi trimiți din când în când mostre din ceea ce faci, pentru verificare. Îți voi răspunde și te voi îndruma cât pot mai bine și dacă văd lucruri care au nevoie de îmbunătățire, îți voi scrie despre ele. Deși ești departe de a fi atins rangul de maestru, urmează să ocupi o poziție care, în mod normal, i-ar fi revenit cuiva cu acest statut. Indiferent care sunt sentimentele tale pentru mine, nu-mi compromite priceperea și nici pe a ta. Munca pe care o facem aici va trăi mai mult decât oricare dintre noi. Nu uita asta. Este cu mult mai important decât orice… simţăminte.

Am hohotit de plâns, fără să vreau. Hooman tresări și îmi vorbi cu răceală.

— Crezi că tu ești singura care a fost adusă aici în lanțuri și umilită? Însăși soția emirului a pășit pe poarta acestui oraș în lanțuri, împunsă cu sulița de la spate, mergând în fața calului de luptă al bărbatului care i-a devenit soț.

Nu era nevoie să-mi spună asta: scandalul privind frumoasa captivă a emirului fusese subiectul bârfelor nerușinate în rândul celor care preparau pergamentul. Așa apatică pe cât fusesem în timpul acelor luni, povestea îmi captase interesul, pentru că erau puncte în care se asemăna cu povestea mea. Toată lumea părea să aibă o părere despre asta.

La începutul domniei sale, emirul devenise faimos pentru că refuzase să plătească obișnuitul tribut pe care orașul îl datora Castiliei. De acum înainte, spusese el, „monetăria regală nu va mai bate decât lamă de spadă“. A rezultat un șir nesfârșit de hărţuieli. Într-una dintre aceste confruntări, emirul a dat iama într-un cătun de creștini și a răpit-o pe fata perceptorului. Nimeni nu a avut nimic de spus despre faptul că emirul a luat pradă de război; profetul Mahomed însuși își luase neveste și din rândul evreilor și al creștinilor, când armatele lui îi învinsese. Era de la sine înțeles că femeile capturate intrau din când în când în harem, iar violul era legalizat rapid printr-o căsătorie. Ceea

ce șocase orașul a fost că emirul o ridicase pe această ostatică deasupra soției, o nobilă din Sevilla, vara emirului și mama fiului său care avea să-l moștenească. Aceasta fusese alungată de la palat și trimisă într-o casă din afara zidurilor palatului, de unde se zvonea că uneltește constant, cerând sprijinul lui Abu Siraj, renumit pentru agresivitatea sa în probleme de credință. Neînțelegerile trecuseră de zidurile haremului și chiar dincolo de granițele orașului, iar acum se vorbea că regele Castiliei căuta un mijloc să profite de pe urma lor.

Atunci a intrat eunucul persan, cu sorbet în pocale. Hooman mi-a făcut semn să iau unul.

— Emirul mi-a ordonat chiar el să mă ocup și îți spun toate acestea ca să nu existe nici o neînțelegere. După cum știi, emirul este plecat foarte des din oraș, în campanie. A mărturisit că în acest timp îi lipsește chipul soției sale și dorește să aibă portrete pe care să le privească în astfel de perioade. Așadar, vei picta pentru ochii unei singure persoane. Tablourile vor fi văzute doar de emir și numai când e singur. Lucrările tale vor fi deci în siguranță și nu trebuie să te temi că vei fi acuzată de erezie.

Mai tot timpul cât vorbise, eu îmi privisem mâinile, făcute căuș în jurul pocalului, pentru că nu eram capabilă să suport să-i văd chipul. Dar acum mi-am ridicat brusc ochii spre el. Hooman îmi întoarse privirea, parcă provocându-mă să vorbesc. Pentru că n-am zis nimic, luă *haik*-ul și mi-l întinse.

— Acum pune-ți asta. A venit vremea să te duc la palat.

Mama mă învățase să calc pe sub faldurile *haik*-ului ca și cum n-aș fi avut picioare, alunecând pe pământ la fel de grațios cum plutește o pasăre pe ape. Dar după atâtea luni de când trăiam ca un băiat, îmi pierdusem îndemânarea. M-am împiedicat de câteva ori în timp ce străbăteam străzile aglomerate din *medina*[5]. Îmbrăcați în veșmintele lor de vară, precupeții din curtea caravanseraiului semănau cu un câmp de flori: erau bărbați în haine vărgate, din in de Persia, locuitori din Ifriqiya în *djellaba* galben-șofran și indigo și, ici și colo, umblând cu precauție, evrei cu pantaloni până la genunchi, galbeni, cu capetele fără turbane, așa cum le cerea legea, chiar și sub soarele nemilos din crucea amiezii.

Când am ajuns în sfârșit la intrarea în palat, soarele devenise orbitor. Zidurile palatului fuseseră albe odinioară, acum o sută de ani, dar pământul bogat în fier ieșise prin stucatură și le dădea o nuanță caldă de roșu-pal, ca de roibă. Cu ochiul rămas descoperit, am ridicat privirea și am văzut inscripțiile sculptate pe arcada mare a intrării, multe la număr, de parcă vocile a mii de credincioși fuseseră ferecate în spiralele lucrate ale pietrei, surprinse în timp ce urcau spre ceruri: *Nu există alt învingător în afară de Dumnezeu*.

Am trecut prin porțile mari de lemn ale palatului, știind că s-ar

putea să nu-l mai părăsesc niciodată. O femeie bătrână, cu fața brăzdată ca un ued[6] secat, m-a primit în aripa destinată femeilor.

— Deci ea e al-Mora? întrebă hoașca. *Maura*. În noua mea viață nici măcar nume nu aveam să mai am.

— Da, răspunse Hooman. Facă Domnul să fie o bună servitoare.

Și astfel am trecut de la unul la altul, ca o unealtă. M-am despărțit de Hooman fără să-i răspund atunci când și-a luat rămas bun. Dar când bătrâna a închis poarta pe lângă mine, am avut deodată imboldul să mă întorc și să o iau la fugă înapoi, să-i apuc mâna pe care o uram și să-l implor să mă scoată din palatul ale cărui ziduri mi se păreau deodată amenințătoare ca o temniță.

De când fusesem prinsă, mintea mea se hrănise cu toate spaimele posibile. Mă imaginasem executând muncile cele mai zdrobitoare în locurile cele mai cumplite – bătută, epuizată, abuzată. Acum bătrâna întinse mâna spre mine, să-i dau *haik*-ul, și i-l trecu unui băiat chipeș, de numai șapte sau opt ani, după chibzuiala mea, care se ținea în urma ei. Îmi făcu semn să-mi scot sandalele. O pereche de papuci brodați stăteau pregătiți pentru mine, lângă ușă. Femeia mă îndemnă să o urmez și am trecut pe sub portic, intrând în niște încăperi a căror splendoare făcuse să amuţească pana poeților.

La început mi s-a părut că pereții se mișcau singuri și tavanul se curba spre mine. Am ridicat mâna, ca să mă liniștesc, și am închis ochii, orbiți de strălucire. Când i-am deschis iar, m-am silit să privesc doar o mică zonă a încăperii, la treimea de jos a peretelui, unde plăcile de ceramică glazurată, colorate în albastru-verzui și brun, în negru și liliachiu, fuseseră montate cu atâta dibăcie, încât păreau să se învârtă ca niște moriști. Când am fost în stare să mă uit în sus, am văzut că tavanul era de fapt o cupolă înaltă, din care cobora cu susul în jos o pădure din stuc, fiecare formă fiind un ecou în armonie al celei de lângă ea.

Mi s-a părut că am traversat un număr nesfârșit de încăperi, pe cât de minunate, pe atât de diferite. O dată sau de două ori, pe lângă noi se strecură câte o servitoare, înclinând respectuos capul înspre bătrână și aruncând spre mine câte o privire scurtă și curioasă. Cu papucii noștri moi, am trecut în tăcere pe lângă labirinturi de pilaștri supli și bazine lungi, nemișcate ca o oglindă, care reflectau nenumăratele inscripții încolăcite de deasupra.

Într-un final, am început să urcăm niște scări de marmură spre o zonă mai înaltă a palatului, care se îngusta pe măsură ce se înălța. Când am ajuns sus, bătrâna, care gâfâia din greu, s-a sprijinit de perete și a scotocit printre faldurile hainelor ei, după o cheie mare de aramă. A băgat-o în broască și a deschis ușa. Încăperea era rotundă, pereții albi nu aveau nici o decorație, în afara câtorva timpane din piatră, minunat sculptată și pictată, amplasate în jurul a două ferestre

în arc, situate la înălțime, pe peretele opus. Mobila era puțină: un covoraș persan de rugăciune, din mătase; un divan îngust, acoperit de perne viu colorate; o masă joasă, cu intarsii de sidef; un raft pentru cărți; și un scrin din lemn de santal. M-am dus la ferestre, m-am ridicat pe vârfuri și, punându-mi mâinile pe pervaz, m-am săltat atât cât să pot arunca o privire afară. Se vedea o grădină cu pomi plini de fructe. Am recunoscut smochini, piersici, migdali, gutui și vișini, cu crengile atât de grele de fructe, încât nu zăreai pământul de sub ele.

— Va fi destul de bună pentru tine?

Bătrâna vorbise pentru prima dată. Avea o voce dogită de vârstă, dar înţeleaptă. Mi-am dat drumul jos de la pervaz și m-a întors, încurcată, cu fața la ea.

— Mi s-a spus despre însărcinarea ta și mi s-a părut nimerit să-ți găsesc o odaie unde să fii singură, ca să lucrezi în taină și liniștită. Aceasta n-a mai fost folosită de când ultima nevastă a emirului a plecat din palat.

— Va fi foarte bună, am zis eu.

— O fată îți va aduce ceva de-ale gurii. Trebuie să-i spui ei dacă ai nevoie de ceva anume. Vei vedea că mai toate nevoile pot fi împlinite aici.

Bătrâna se răsuci să plece, făcându-i semn pajului s-o urmeze.

— Vă rog, am zis eu repede, cu capul plin de întrebări. Vă rog, dacă îmi este permis să întreb, de ce e lume atât de puțină în aripa pentru femei?

Bătrâna oftă și își apăsă tâmpla cu podul palmei.

— Pot să șed? întrebă ea, lăsându-și deja trupul firav pe divan. Nu cred că ești de prea multă vreme în oraș.

Era mai degrabă o afirmație decât o întrebare.

— Sosești aici în vremuri tulburi. Emirul nu are în clipa de față decât două lucruri în minte: războiul cu Castilia și dorința lui pentru fata căreia acum îi zice Nura.

Ca o pereche de pietricele strălucitoare, afundate pe chipul ridat, ochii femeii m-au cercetat îndeaproape.

— În nebunia sa, a înlăturat-o pe vara lui, Sahar, cu toată suita ei. Emirul nu are încredere în nimeni. O cunoaște pe vară-sa și îi știe înclinația spre uneltiri. Și-a alungat din palat și concubinele – le-a dăruit în grabă ofițerilor săi favoriți, de teamă ca vreuna dintre ele să nu devină unealta răzbunării pentru Sahar și fiul ei, Abu Abd Allah, cătrănit din pricina insultei aduse mamei sale. Desigur, Nura a sosit aici fără nimic, în afara anteriului rupt pe care îl purta. Are o mică suită care o slujește; eu însămi și o mână de fete din triburi, pe jumătate instruite, care nu au nici un fel de alte obligații în oraș.

Eram prea uluită de sinceritatea ei ca să spun ceva. M-am uitat preocupată la băiatul cu turban, care stătea lângă zid.

— Nu-ți face griji cu el, zise bătrâna. E fratele Nurei. Trebuia să fie luat ca să devină un ganimede7, dar, ca o favoare făcută surorii lui, emirul interzice deocamdată să fie folosit în acest fel. Eu trebuie să-l pregătesc să fie paj.

Oftă iar, însă privirea îi era luminată de umbra unui zâmbet.

— Ți se pare că sunt nerespectuoasă? E firesc să-ți pierzi respectul față de prinți când i-ai văzut cu mădularele blege și gâfâind ca niște câini. Am fost concubina bunicului emirului de azi. Când m-a adus în patul lui, carnea țapului bătrân duhnea deja a moarte. Iar pe ăsta – zise, făcând semn din cap în direcția sălii tronului – l-am alăptat și de atunci am fost mereu lângă el. S-a născut ca un răsfățat și a ajuns un tiran sângeros. A pus să fie descăpățânat orice tânăr de neam din oraș care ar fi putut să ridice pretenții la tron. Acum, după ce l-a dobândit, aruncă totul pe apa gârlei, își pune chiar și orașul în pericol, doar ca să-și scarpine mâncărimea din nădragi.

Își lăsă capul pe spate și chicoti.

— Te-am șocat! Nu lua seama la limba mea ascuțită. Am ajuns prea gârbovită de vârstă ca să mă aplec și mai mult.

Se ridică în picioare cu o ușurință care contrazicea tot ce spusese despre infirmitatea ei.

— O să vezi cum e, prea curând. Mâine trebuie să mergi la soața emirului. Voi trimite o fată să te aducă.

Voiam să-i mulțumesc pentru sinceritatea ei, dar când am început să vorbesc mi-am dat seama că habar nu aveam cum să mă adresez.

— Cum vă spune, vă rog?

Bătrâna zâmbi atunci și chicoti iar.

— Numele meu? Am avut atât de multe nume, că nici nu știu pe care să ți-l spun. Muna, așa mi se spunea pe când bătrânul și-ar fi dorit ca mădularul lui veșted să fie destul de vârtos ca să mă aibă în fiecare noapte. „Dacă dorința ar fi un cal, l-ar călări cerșetorul“, nu?

Chicotitul i s-a stins și fața i s-a strâns ca o smochină.

— Pe urmă am fost Umm Harb, pentru fiul zdravăn pe care l-am născut – doar unul dintre tinerii viteji care au murit de sabia fratelui său vitreg. Acum se pare că numele ăsta le stă unora în gât. Așa că îmi spun doar Kebira.

Bătrâna. Așadar, ea era bătrâna, iar eu eram maura și dincolo de carnea noastră zbârcită sau de negreala pielii noastre nici una din noi nu era o persoană. Mi-am întrezărit brusc propriul viitor aici, în această splendidă închisoare, înverșunată și anonimă și vlăguită de serviciul în slujba cuiva pe care îl disprețuiesc. Durerea acelui gând trebuie să mi se fi arătat pe chip, pentru că femeia făcu deodată un pas spre mine și mă învălui într-o îmbrățișare scurtă și ciolănoasă.

— Ai grijă, fata mea, șopti ea și apoi dispăru, urmată ca o umbră de băiat.

A doua zi dimineață m-am trezit în parfum de roze, care devenea tot mai dens pe măsură ce soarele, a cărui căldură nu o simțeam, dogorea peste masivele ziduri din exterior. E un parfum care până azi îmi evocă amintirea disperării. M-am strecurat jos de pe divan, m-am spălat, m-am îmbrăcat, mi-am spus rugăciunile și am așteptat. O fată mi-a adus apă călduță, pentru toaleta mea, și o alta a venit cu o tavă pe care erau suc de caise, chifle aburinde, un blid cu iaurt cremos și șase smochine coapte. Am mâncat cât am putut și apoi iar am așteptat. Îmi era teamă să ies din odaie, ca nu cumva chemarea soației emirului să vină în lipsa mea.

A sosit însă vremea rugăciunii de amiază, apoi a trecut, apoi și rugăciunea de seară și, în sfârșit, noaptea, iar eu m-am ridicat din prosternare și m-am culcat. Nici o chemare nu a venit în ziua aceea și nici în cea următoare. În fine, în după-amiaza celei de a treia zi, au venit să mă ia chiar Kebira și pajul, iar chipul Kebirei era tras și grav. A închis ușa și s-a lipit de ea.

— Emirul s-a pierdut de minți, a zis ea, vorbind repede și abia șoptit, chiar dacă în palatul acela gol era de ghicit cine își închipuia ea că ar fi putut să o audă. A sosit aseară, târziu, și a rămas cu soața sa până după rugăciunea de seară, când s-a întâlnit cu nobilii. Ei bine, a terminat ce avea de vorbit cu ei, iar apoi le-a cerut să rămână și să vină cu el în curte, pentru ceva distracție. Aceasta – continuă Kebira, cu buzele subțiate în timp ce își șuiera vorbele – s-a dovedit a fi să o privească pe soața lui cum se îmbăiază.

— Roagă-te de iertarea lui Dumnezeu!

Nu-i puteam crede vorbele. Ca un bărbat să o vadă pe soața altuia fără văl însemna o adevărată lovitură. Să expui intenționat trupul unei neveste în văzul altora însemna o dezonoare de neconceput.

— Ce fel de musulman ar putea face așa ceva?

— Ce fel de *bărbat* ar putea face așa ceva? Unul care a devenit brutal și îngâmfat, zise Kebira. Nobilii sunt îngroziți – cei mai mulți au bănuiala că a fost doar un pretext de-al emirului, pentru a pune să fie executați; au plecat de aici pipăindu-și beregata. Cât despre soața lui, ei bine… O să vezi tu însăți cum este. Emirul a auzit că ești aici și cere un portret pe care să-l ia cu el când va pleca din nou, mâine, după rugăciunea din zori.

— Dar asta e cu neputință! am strigat eu.

— Cu neputință sau nu, ți se poruncește să-l faci. A fost furios că nu s-a făcut încă unul. Așa că vino degrabă cu mine, acum.

Dincolo de ușă, aștepta frumosul paj, care ducea cutia cu pigmenți pe care mi-o trimisese Hooman.

Când am ajuns la salon, Kebira a bătut în ușă și a zis:

— Am adus-o.

O slujnică deschise ușa și se strecură afară, ieșind cu atâta grăbire, mai să mă dărâme. Pe o parte a feței era roșie, ca de la o lovitură primită recent. Kebira mă împinse înainte, cu mâna lipită de scobitura spatelui meu. Băiatul intră, plutind în urma mea, puse jos cutia și se strecură iar afară. Mi-am dat seama că nici Kebira nu intrase și pentru o clipă am fost cuprinsă de panică, înțelegând că nu avea de gând să mă prezinte sau să-mi ușureze în vreun fel această primă întâlnire. Am auzit cum ușa se închide încet în urma mea.

Soția emirului stătea cu spatele la mine, o femeie îmbrăcată într-o rochie brodată, care îi cădea grea pe umeri și se întindea pe dalele pardoselii de sub picioarele ei. Părul despletit și încă jilav oarecum îi atârna pe spate. Avea o culoare minunată, pentru că nu exista o singură nuanță, ci mult mai multe: auriul stins se împletea cu un brun sclipitor și cald, luminat pe dedesubt de șuvițe tot atât de roșii ca limbile focului ațâțat. În ciuda emoțiilor mele, mă gândeam deja cum să îl redau. Apoi ea se răsuci spre mine și expresia de pe chip îmi alungă din minte orice astfel de gânduri.

Ochii aveau și ei o culoare rară: un auriu-închis, ca mierea. Plânsese, sta mărturie roșeața din jurul ochilor și petele pestrițe de pe pielea palidă. Totuși, acum nu mai plângea. Pe față i se citea nu mâhnire, ci furie. Era țeapănă, parcă susținută de un stâlp de metal. Chiar și așa, sau poate tocmai din pricina efortului pe care i-l cerea postura regală, tot trupul îi era cuprins de un tremur aproape imperceptibil.

Mi-am făcut salamalecul, întrebându-mă dacă ea se aștepta la vreun fel de plecăciune sau la o prosternare. Nu îmi răspunse în nici un fel, ci mă fixă cu privirea, iar apoi ridică brațul lung, într-un gest disprețuitor.

— Ai primit porunca. Treci la treabă.

— Dar poate ați vrea să vă așezați, *ya emira*? Pentru că va dura ceva vreme…

— Voi rămâne în picioare! zise ea, în timp ce ochii i se umplură deodată de lacrimi.

Și într-adevăr așa a rămas, în picioare, tot restul acelei după-amiezi interminabile. Mâinile îmi tremurau, sub privirile ei grozave și rănite, în timp ce-mi deschideam cutia și îmi aranjam materialele. A fost nevoie de întreaga mea voință ca să-mi golesc mintea de gândurile zgomotoase și încă de și mai mult ca să-mi pot ridica ochii la ea, să o studiez așa cum aveam nevoie.

Nu e nevoie să vorbesc despre frumusețea ei, pentru că ea a fost lăudată în multe poezii și cântece renumite. Am lucrat fără contenire, iar ea nu s-a clintit și nici nu și-a luat ochii de la mine. Când dincolo de pereții groși se auzi, stinsă și tânguitoare, chemarea muezinului pentru *salat*[8], am întrebat-o dacă nu dorea să ne oprim, ca să se roage,

dar ea a scuturat doar coama grea de păr și mi-a aruncat o privire. În sfârșit, când s-a apropiat momentul în care avea să fie trebuincios a cere să se aprindă felinarele, mi-am dat seama că aveam portretul. Elementele decorative le puteam termina și în odaia mea. Prin forța împrejurărilor, lucrarea nu putea să fie decât simplă, dar dacă emirul își dorea doar o imagine a soației sale – fața ei frumoasă și postura ei regală, atunci le avea în portret.

M-am ridicat să-i arăt munca mea și ea o privi cu aceeași stare încremenită și furioasă. Dacă expresia i s-a schimbat vreo iotă, a fost doar scurta scânteie a unui triumf efemer. A rămas acolo, nemișcată, chiar și în timp ce eu îmi strângeam ustensilele. Nu se mișcă decât atunci când a intrat tânărul paj.

— Pedro, zise, chemându-l la ea.

S-a aplecat asupra lui și l-a mângâiat pe frunte, sărutându-l repede și tandru. Apoi se întoarse cu spatele la noi și nici nu-și dădu seama când am ieșit din încăpere.

După ce mi-am făcut rugăciunea, cu zăbavă, am mâncat și am băut puțin, m-am uitat din nou la pergament, cu ochii și mintea împrospătate. Atunci mi-am dat limpede seama ce anume făcuse ea. Rămăsese în picioare ca să arate că nu se va pleca, indiferent câte acte de nebunie ar comite emirul. El va duce cu sine imaginea unei regine neînfrânte, o stâncă, pe care nu o putea zdrobi. Privind portretul, am mai înțeles și altceva. Nu era în el nici o dovadă a lacrimilor ori tremurului care dovedeau lupta ce se dăduse în spatele demonstrației ei de forță. Am știut că ea nu voia să i le dezvăluie emirului și am devenit complice în ascunderea lor.

Toată noaptea am muncit ca să termin acea primă lucrare pentru noul meu stăpân. Exact înainte de rugăciunea din zori, Kebira îmi bătu la ușă și eu i-am dat pergamentul, prea epuizată ca să-mi mai pese care ar fi fost reacția ei. Dar ar fi trebuit să știu că, întrebată sau nu, bătrâna o să-mi spună care e părerea ei.

— „Îngerii nu intră în casa unde e un câine sau un chip.“ Nu sunt acestea cuvintele Profetului nostru? Dacă emirul caută să-l mânie pe Dumnezeu, și-a găsit în tine instrumentul nimerit. Dar mă întreb dacă până și emirul și-a dorit o oglindire într-atât de realistă.

Kebira zâmbi – un surâs de satisfacție, mic și amar –, iar apoi mă lăsă singură. Prea obosită ca să mă mai întreb dacă fusesem insultată sau lăudată, mi-am făcut rugăciunea fără să mai aștept chemarea muezinului, apoi m-am prăbușit pe divan și am căzut într-un somn lung și profund.

În săptămânile care au urmat uneori mi se părea că nici nu mă trezisem complet. Crezusem că vor mai fi și alte chemări în odaia soației emirului, că voi avea ocazia să-i fac portrete mai atent compuse și mai temeinic realizate decât la primul efort frenetic. Dar trecu zi

după zi și nu mai veni nici o chemare.

Emirul plecase, nu pentru vreo înfruntare măruntă, ci la un îndelung asediu al unei fortărețe creștine, care controla unele dintre cele mai strategice căi de aprovizionare ale orașului. În primele săptămâni ale absenței lui m-am dedicat cunoașterii celor din noua mea lume, să cercetez palatul femeilor și să fac desene după plăcile de ceramică, fântânile și inscripțiile sculptate. Dar chiar și cu această plăcută distracție, mi-au rămas încă multe ore pe care nu le puteam umple, nici cu vreo ocupație, nici cu tovărășia cuiva.

În timp ce hoinăream fără țintă dintr-o odaie în alta, toate minunate și tăcute, tânjeam după niște îndeletniciri cu noimă, așa cum făcusem pentru tata, și îmi era nespus de dor de agitația din casa noastră cu pereți de chirpici. Erau momente când suspinam chiar și după zeflemeaua usturătoare a preparatorilor de pergamente. Cel puțin în acele luni fusesem prea muncită ca să mai pot gusta din otrava trândăvelii. Acum, în unele zile nici nu ieșeam din odaia mea, inspirând parfumul zăpăcitor al rozelor până ce lumina scădea și eu mă prăbușeam pe divanul meu, pradă unei epuizări pe care nu o meritam măcar.

După multe astfel de săptămâni, am trimis-o pe fata care îmi aducea răcoritoarele să o caute pe Kebira. Am implorat-o să o roage pe soția emirului să mă lase să o pictez, dar cererea mea a fost respinsă brutal.

— Păi atunci, n-aș putea oare să te pictez pe tine sau pe tânărul paj? am întrebat.

Într-o zi, Pedro, băiatul, mă urmase și rămăsese în spatele meu în timp ce desenam un timpan inscripționat, urmărindu-mi ore în șir mâna, cu privirea lui stranie, defel copilărească. Kebira nu a vrut însă nici să-mi pozeze, nici să-i îngăduie băiatului să o facă.

— Una e ca emirul să tolereze păcatul facerii de portrete, însă eu, una, nu voi încuraja o astfel de lucrare, îmi explică ea.

Nu o spusese cu duritate, ci doar ferm. Mă gândeam la tăria credinței ei, care rezistase după atâția ani de încercări. Mă întrebam cum se simțea acum, în serviciul unei *raia*[9].

Când am întrebat-o, a râs ușor și mi-a spus:

— Pentru restul lumii, ea nu mai este o raia. Emirul a anunțat că soața a îmbrățișat Islamul, slavă Atotputernicului. Dar eu știu că nu e adevărat. O aud rostind rugăciunile ei de ghiaură, chemându-l pe Iisus al ei și pe Santiago… Nici unul din ei nu pare totuși să o audă…

A chicotit iar și m-a părăsit.

În noaptea aceea am rămas întinsă pe lavița mea, gândindu-mă cât de puțin știam despre religia ghiaurilor și întrebându-mă de ce creștinii și evreii erau prea aroganți ca să recunoască Pecetea Profeților[10]. Mă întrebam din ce fel de cămin fusese smulsă soața

emirului și dacă nu îi era dor de ritualurile familiare din copilăria ei.

Rozelor le pălise parfumul și le căzuseră petalele când emirul se reîntoarse la palat, trecând prin poarta palatului noaptea, ca lumea să nu-l vadă, însângerat de pe urma rănilor primite în luptă. Kebira a venit să mă ia, dimineață, și mi-a spus că primise o lovitură la sprânceană, de la o săgeată care trebuie să fi fost înmuiat în necurățenie, pentru că rana, care îi sfârtecase pleoapa, mirosea urât și supura. Cu toate acestea, se dusese direct la Nura, fără să se mai gândească să pună a i se griji rana sau să-și schimbe hainele rupte de luptă. Când Kebira mi-a spus toate acestea, fața ei brăzdată s-a strâns, ca și cum duhoarea lui i se lipise de nări.

Ca o nesăbuită, am primit cu bucurie ordinul de a merge în odăile soției emirului, într-atât de hămesită eram să am ceva de făcut. Am traversat în grabă saloanele și am urcat scara de marmură, dornică să primesc provocarea unei lucrări. În clipa când am văzut-o, mi-am dat seama de nebunia mea. Femeia pe care am întâlnit-o părea aprinsă pe dinăuntru de o furie care o ardea ca o torță. Avea părul aranjat cu minuție, împodobit cu șiraguri de perle și nestemate strălucitoare, ce păreau să prindă sclipirea șuvițelor ei roșcate, dar soața nu purta decât un *haik* simplu, drapat în jurul trupului. Servitoarea care îmi adusese cutia a ieșit pe nesimțite și în tăcere, iar eu am rămas cu privirea plecată, încercând să evit mânia grozavă din privirile ei. A strâns din umeri, scuturându-și *haik*-ul de pe umeri. Acesta îi căzu la picioare și când eu mi-am ridicat ochii, am văzut-o dinaintea mea, goală.

Mi-am întors iar privirea, profund rușinată.

— Asta, zise ea – și vorba șuieră ca sâsâitul unui șarpe – este ceea ce stăpânul meu îţi porunceşte a picta astăzi. Apucă-te de treabă!

Am îngenuncheat și mi-am luat penelul. Dar ce folos? Tremurul mâinii și mâhnirea din inima mea nu m-ar fi lăsat să o surprind așa cum trebuie. Cuvintele Coranului îmi erau pecetluite în minte. *Și spune dreptcredincioaselor să-și plece privirile lor și să-și păzească pudoarea lor, să nu-și arate gătelile lor, afară de ceea ce este pe dinafară, și să-și coboare vălurile peste piepturile lor.* Atunci cum puteam eu să execut portretul unei femei goale? Dacă o făceam, însemna să o pângăresc.

— Am zis să treci la treabă!

Tonul vocii ei era acum mai ridicat.

— Nu, am șoptit eu.

— Nu? șuieră soața.

— Nu.

— Cum adică, târfă neagră și obraznică?

Vocea îi era un tânguit ascuțit, subțire, ca țipătul unei vulpi încolțite.

— Nu, am spus din nou, și propria mea voce se frânse. Nu pot să

o fac. Eu știu ce înseamnă să fii siluită. Nu-mi puteți cere să-l ajut pe siluitorul vostru.

Se repezi la mine și apucă de capacul greu al cutiei mele cu scule. Când l-a ridicat, am simțit șuierul aerului pe lângă ureche. Nici măcar nu am pus mâna să mă apăr, ci am așteptat trosnetul lui pe țeasta mea. A aruncat capacul și el s-a făcut așchii, zdrobit de pardoseala din piatră. Apoi a luat un borcan cu pigment și l-a azvârlit și pe acela. Stacojiul cald se împroșcă, izbit de faianță, și se prelinse în jos pe perete. Era înnebunită și căuta primprejur următorul obiect cu care să arunce. M-am ridicat în picioare și am prins-o de încheietura mâinilor. Era mult mai înaltă decât mine și mai puternică, dar imediat ce am atins-o se lăsă moale, sprijinindu-se de mine. M-am aplecat să-i ridic *haik*-ul și am acoperit-o. Am cuprins-o pe după umeri și am căzut amândouă pe divan. Am rămas întinse acolo, udând pernele cu mâhnirea noastră.

. . . . .

Începând din dimineața aceea ne-am petrecut zilele și nopțile împreună și eu i-am pictat multe portrete minunate. Le-am făcut pentru ea și pentru mine, pentru plăcerea de a le face. A, i-am făcut și emirului unul, pe care să-l ia cu el înapoi, la asediul în care tot nu ieșea victorios, dar nu era un portret al soației lui. Am pictat o siluetă care sta aplecată, astfel încât chipul nu i se putea recunoaște; era un amestec obscen de coapse și sâni, care nu semănau defel cu ale Nurei. Au zis că nebunul a fost mulțumit de el.

Vocea ei în întuneric:

— Ai țipat în somn.

Își așeză mâna cu degete lungi peste sânul meu.

— Inima îți bate așa de tare, zise.

— L-am visat pe tata… vulturul care îi smulgea… Nu, nu pot vorbi despre asta…

Nura mă strânse la piept și îmi cântă molcom, un murmur abia șoptit, care îmi amintea de vocea blândă a mamei.

O altă noapte. M-am trezit și m-am întors spre ea. Lumina lunii îi cădea pe ochi. Stătea cu ei deschiși și privea țintă, în beznă. I-am atins delicat mâna și Nura s-a uitat la mine. Ochii i-au sclipit în lumină. Erau plini de lacrimi nevărsate. Încet, a început să vorbească.

Îi trăseseră tatăl în țeapă, înfipt în stâlpul de fier al porții casei lor. Pe mama ei o uciseseră în fața lui, în timp ce el agoniza, zvârcolindu-se neputincios. Nura îi ascultase răcnetele de durere și de jale, ascunsă împreună cu fratele și cu sora ei, într-o taniță de sub scândurile pardoselii. Apoi au dat foc la casă. Nura a ieșit în fugă

afară, de mână cu fratele ei, și a lunecat pe sângele vărsat de mama lor. Soră-sa a continuat să fugă; fratele ei a rămas să o ajute. A văzut cum un cavaler a prins-o pe sora ei și a săltat-o pe calul său. Nu a reușit niciodată să afle ce s-a ales de ea.

Nura a încercat să fugă împreună cu fratele ei, dar, dezorientați, au nimerit fix în calea unui armăsar mare, de luptă.

— Am crezut că ne va pisa cu copitele.

Dar călărețul și-a strunit bidiviul.

— Am ridicat privirea și i-am văzut ochii, uitându-se în jos, la mine, printre fantele vizierei. Și-a deznodat pelerina și mi-a aruncat-o, să mă acopăr.

Ceilalți cavaleri au înțeles că stăpânul lor își revendicase prada. Când cineva a încercat să-l tragă de acolo pe fratele ei, ea se agățase de băiat și îl implorase pe emir să îl salveze.

— Mi-a acordat această favoare și în schimb, Dumnezeu să mă ierte, m-am prefăcut că ard de dorință pentru el. Nici până în ziua de azi nu știe ce furie mă cuprinde și cum totul în mintea mea se închircește când se apropie. Când e în mine nu simt nimic altceva decât agonia tatei, tras în țeapă, ca un animal…

Atunci i-am pus mâna pe buze.

— Destul, am spus.

I-am mângâiat pielea, cât de blând am putut. Pe întuneric, nu-mi puteam zări propria mână, neagră, ci doar umbra ei trecând peste pielea palidă a Nurei. Am încercat să-mi fac mângâierile catifelate ca o umbră. După o vreme, destul de lungă, mi-a luat mâna și mi-a sărutat-o.

— După ce mă… după ce m-am culcat cu el, nu am crezut că voi mai putea să găsesc plăcere în atingerea unei alte ființe omenești, zise, și se întoarse spre mine, săltându-se într-un cot și privindu-mă intens. Cred că aceea a fost clipa când mi-am permis să uit că sunt o sclavă. A fost o greșeală; acum știu asta.

În mai puțin de o lună au început să ne ajungă de aiurea la urechi zvonuri despre întâlniri grabnice și discuții înflăcărate. Dușmanul spărsese asediul emirului și preluase iar controlul asupra fortăreței. Trupele noastre fuseseră împinse înapoi, pe câmpurile ce înconjoară citadela, unde se luptau să păstreze controlul asupra principalei căi de aprovizionare. Era crucial să nu bată și mai mult în retragere, mai ales în acel moment, pentru că dacă ar fi fost să piardă controlul drumului de acces înainte de a fi aduse înăuntru roadele recoltei, pentru oraș ar fi urmat o iarnă de foamete.

Fructele boboșate ale măceșelor se coceau de jur împrejurul ferestrei și soția emirului stătea tolănită pe un divan de sub geam, în timp ce o pictam, încercând să potrivesc strălucirea fructelor roșietice

cu reflexele din părul ei. Chipul îi era senin, deși încă apăsat de tristețe. Degetele ei se jucau cu perla de la gât.

— Cred că meșteșugul tău te face norocoasă. Tu cel puțin vei avea ce să-i oferi unui cuceritor, dacă va fi să cadă cetatea.

Am scăpat penelul din mână. Căzu pe dalele pardoselii, mânjindule cu o culoare deschisă, lucioasă, cu o dungă de culoarea șofranului.

— Nu trebuie să pari atât de surprinsă, mă certă ea. Pereții aceștia sunt groși, dar chiar și cele mai groase ziduri pot fi străpunse prin trădare.

— Ai vreun motiv să te temi de așa ceva?

Abia dacă puteam vorbi.

Nura își dădu capul pe spate și râse scurt.

— A, da, am motive. Fiul emirului, Abu Abd Allah, vine și pleacă din palat, în timp ce facțiunea lui crește odată cu declinul ursitei tatălui său.

Așa cum am spus, Nura era înaltă și putea să ajungă lesne la pervazul înalt. Zicând acestea se ridică și culese puzderia de fructe de măceș ce căzuseră acolo. Când s-a întins, i s-a dezgolit rotunjimea pântecelui. Și ea era pe cale să se coacă. Dar despre asta nu-mi pomenise nimic. Și de aceea nici eu nu vorbisem. Oare copilul îi era la fel de respingător ca și actul prin care îl căpătase? Până ce nu reușeam să-mi dau seama de sentimentele ei în acea privință, am chibzuit că e mai bine să nu spun nimic.

A învârtit măceșele în mână.

— Nu trag nădejde să mai văd la primăvară aceste ruje îmbobocind iar aici, zise.

Nu rostise cuvintele nici cu tristețe, nici cu spaimă, ci doar ca pe o simplă realitate. Expresia de pe chipul meu trebuie să fi fost însă îngrozită, pentru că Nura a venit la mine și m-a cuprins în brațe.

— Nu putem cunoaște viitorul și nici nu-l putem schimba, îmi șopti blând. E mai bine să fii realist cu astfel de lucruri. Dar nu avem decât timpul care ne-a fost sortit. Așa că hai să-l prețuim, atât cât avem răgazul.

Așa am încercat să fac. Și au fost ore, uneori chiar zile, când reușeam să-mi las la o parte teama. Mă înspăimântase gândul că voi îmbătrâni în palatul acesta. Acum nu-mi mai doream nimic altceva.

Nopțile deveniseră mai reci. M-am trezit în zori, tremurând. Eram singură în pat. Nura era îngenuncheată lângă fereastră, rugându-se într-o limbă care nu era limba arabă. În mâini ținea o cărticică.

— Nura?

Tresări, surprinsă, și făcu un gest, parcă să ascundă cartea. Când se întoarse spre mine, pe chip avea o expresie severă.

— Nu-mi spune așa! zise pe un ton aspru, care m-a făcut să tresar.

Apoi se mai îmblânzi.

— Îmi amintește de duhoarea emirului.

— Atunci cu ce nume să te chem?

— Înainte, eram Isabela. E numele meu creștin.

— Isabela… am zis eu, încercând pe limbă gustul sunetelor nefamiliare.

Mi-am întins brațele. A venit la mine. Am întrebat-o dacă aș putea să văd cartea, căci zărisem o sclipire de culoare când închisese paginile. Ne-am uitat împreună la micul volum, minunat, plin de ilustrații strălucitoare. Picturile nici nu încercau să copieze exact o scenă din natură, dar nu erau nici reprezentări idealizate și după canon, ci mai degrabă un interesant amestec din amândouă. Sfântul sau îngerul dintr-un tablou se putea să nu fie deosebit de cel din următorul, dar existau și detalii, cum ar fi un cățeluș sau o masă din lemn ori un snop de spice, pe care artistul le reprezentase ca și cum erau rupte din viață.

— Se cheamă ceaslov. Întocmai cum voi aveți *fajr* în zori și *maghrib* la apus și așa mai departe, creștinii au și ei rugăciuni pentru dimineață, numite matins[11] și vespere[12], pentru seară, ca și altele, așa că ziua poate fi marcată prin rugăciuni.

— Artistul acesta e foarte înzestrat, am zis eu. Poți citi cuvintele?

— Nu, îmi răspunse. Nu știu să citesc în latină. Dar știu cele mai multe dintre rugăciuni pe dinafară, iar picturile mă ajută când mă rog. Doctorul mi-a adus cartea asta. A fost foarte frumos din partea lui.

— Dar doctorul… nu e evreu?

— Ba da, cum să nu. Netanel ha-Levi este un evreu pios. Dar respectă toate credințele și oameni de toate credințele se caută la el. Altfel cum ar mai lucra el pentru emir? Cartea aceasta i-a fost oferită de familia unui pacient creștin care a murit.

— Dar nu e periculos, că te știe rugându-te la Dumnezeul creștinilor?

— Am încredere în el, zise Nura. Este singurul în care am încredere. În afară de tine.

Ochii ei ca aurul m-au privit drept, ochi în ochi. M-a atins ușor cu mâna pe obraz. Mi-a zâmbit, unul dintre rarele ei surâsuri pline de lumină. Mi-am rezemat capul de umărul ei, sperând să prind puțin din căldura ei, cât o mai aveam.

. . . . .

Călăreți. Străpunseseră zidurile exterioare și acum cotropeau curtea plină de mirt. Copitele cailor răsunau peste pietre. Se auzea zdrăngănit de metal și răcnete.

Mâna Nurei era rece, pe umărul meu fierbinte.

— Strigai în somn, îmi șopti. L-ai visat iar pe tatăl tău?

— Nu, am spus. De astă dată nu.

O vreme am rămas tăcute în întuneric.

— Cred că știu ce era în visul tău, a zis ea, într-un târziu. Și pe mine mă macină gândul la asta. A trecut vremea tăcerilor. Trebuie să ne facem planuri. M-am tot gândit ce ar fi cel mai bine să facem.

— *Allahu Akbar*, am murmurat. Ce este este. Ce va fi va fi.

Nura se răsuci spre mine și îmi luă mâinile în mâinile ei.

— Nu! zise pe un ton ferm și apăsat. Eu nu pot să-mi las viața în voia lui Dumnezeu, așa cum faci tu. Eu trebuie să asigur supraviețuirea mea și a fratelui meu și a fătului ce-l port.

Își puse mâna peste pântecul ei umflat. În sfârșit, o recunoștea.

— Am nevoie de protecție. Dacă vom pierde orașul, așa cum se arată după toate aparențele, Abu Abd Allah o să pună să fiu ucisă, sunt sigură de asta. Se va folosi de haosul creat de lupte ca să-și ascundă fapta. Nu vrea să vadă născându-se acest copil.

Se ridică, fără astâmpăr, și porni să bată odaia cu pasul.

— Dacă nu ar fi vorba de Pedro… lângă casa noastră era o mănăstire. Maicile de acolo au fost foarte bune cu mine. Mă gândeam des la cât de norocoase erau femeile acelea, închise acolo, împreună. În siguranță. Nu erau măritate cu forța și înstrăinate, din copilărie, nevoite să suporte chinuri după chinuri la nașteri, până ce febra sau sângerările le puneau în mormânt. Întotdeauna am vrut să fiu ca ele.

Apoi își plecă drăgălașul ei cap.

— Urma să devin mireasa lui Hristos și în schimb…

Își îmbrățișă proteguitor pântecul.

— Cred că maicile ne-ar mai primi și acum, în ciuda a toate. Am fi în siguranță acolo; maicile au trecere la monarhii Castiliei.

M-am ridicat în capul oaselor și am privit-o neîncrezătoare. Nu aș fi suportat să-mi petrec viața ferecată în închisoarea unei mănăstiri de-a ghiaurilor. Cum putea să-mi propună așa ceva?

— Nu ne-ar lăsa să fim împreună. Nu așa cum suntem acum, am zis eu.

— Nu. Știu asta. Dar am putea să ne vedem. Și am fi în viață.

Dar ce fel de viață ar fi? Să mint despre o credință care nu era a mea. Silită să proslăvesc idoli. Să trăiesc fără să mă pot ruga de adevărat, fără arta mea, fără atingerea omenească. Dar de spus nu am spus decât:

— Fratele tău, Pedro, nu ar putea veni cu noi.

— Nu, a răspuns. Pedro n-ar putea veni.

Când emirul a aflat de sarcina soației sale, a trimis imediat doctorul la ea. Despre omul acela, Netanel ha-Levi, auzisem chiar și în Ifriqiya. Darul lui de vindecător era la fel de vestit ca și poezia sa,

scrisă în cea mai frumoasă limbă arabă. Nu crezusem că un evreu putea stăpâni arta poeziei noastre și limba Sfântului Coran. Dar se pare că în al-Andalus, unde evreii și arabii munceau cot la cot, un astfel de lucru nu era ieșit din comun. Alesesem câteva dintre versurile lui și le cercetasem cu un ochi sceptic, iar la urmă, același scepticism se transformase într-o mare de lacrimi, din pricina frumuseții cuvintelor lui și emoțiilor pe care le transmitea cu ajutorul lor. Sfaturile pe care ha-Levi le dădea curții depășeau cu mult sfera chestiunilor medicale, iar Kebira spusese că dacă n-ar fi fost înțelepciunea doctorului și harul lui de a domoli uneori cruntele porniri ale emirului, conducătorul nostru demult ar fi alunecat probabil de pe tronul său.

Când a venit doctorul, lucram la cele din urmă detalii ale unui portret pe care i-l făcusem lui Pedro. În ultimul timp Isabela mă rugase să n-o mai pictez. Crezusem că e din pricina grijii pentru schimbările în înfățișare, odată ce copilul creștea înăuntrul ei. Pentru mine, fața ei rotundă, sânii plini, toate erau foarte frumoase. Dar ea insistase să-i dau un răgaz. Într-o zi a dat la o parte cu mâna curmalele de pe o mare tipsie de argint lustruit și a proptit-o de perete. M-a pus să stau în dreptul ei și să-mi privesc imaginea reflectată în ea.

— Fă un portret al tău însăți. Vreau să vezi cum este să se uite neîncetat cineva la tine.

A început să râdă. Dar vorbea serios și nu mi-a dat pace, în ciuda șovăielilor mele. Prima încercare nu i-a plăcut.

— Trebuie să te privești cu mai multă blândețe, a zis. Să te privești cu drag. Vreau portretul pe care eu însămi ți l-aș face, dacă aș avea meșteșugul tău.

Așa că m-am uitat la chipul meu și am încercat să nu văd ridurile pe care pierderile și neliniștile mi le săpaseră acolo. Am pictat copila care fusesem în Ifriqiya, fiica proteguită și mult iubită, care nu cunoscuse spaima și nici exilul, care nu fusese niciodată sclavă. Portretul acela i-a fost pe plac.

— Îmi place copila aceasta. O să-i spun Muna al-Emira, dorința soației emirului. Ce zici?

I-am zâmbit forțat și am încercat să par flatată. Chiar în clipa aceea un stol de rândunele trecu în zbor prin dreptul ferestrei înalte, astupând lumina soarelui. Am simțit o răceală bruscă. Nu am înțeles de ce, pe loc. Mai târziu însă mi-am dat seama. Atunci, în prima zi, care părea acum atât de îndepărtată, dar care, de fapt, nu era chiar așa, Kebira îmi spusese că odinioară Muna fusese numele ei. Dorințele și poftele celor puternici pot fi foarte schimbătoare. Eu știam asta. Dar țineam acest adevăr în cel mai îndepărtat cotlon al ființei mele, acolo unde omul își ascunde adevărurile cele mai supărătoare sau pe cele prea dureroase pentru ale recunoaște, chiar și față de sine însuși.

De obicei mă retrăgeam atunci când venea doctorul, dar de astă dată, văzând că îmi strâng lucrurile, el mi-a făcut semn să rămân. S-a apropiat să se uite la portretul lui Pedro și l-a lăudat, întrebându-mă cum am dobândit meșteșugul. I-am spus că fusesem în slujba lui Hooman și doctorul s-a arătat mirat, dat fiind că eram femeie. Fără să intru în detalii, i-am explicat că o vreme mă dădusem drept băiat, pentru că mi se păruse mai sigur. Doctorul nu a mai stăruit, dar nici nu mi-a dat pace.

— Nu, zise el, acesta nu e meșteșug de curte. Eu văd ceva mai mult în lucrarea ta. Ceva… mai puțin exersat. Mai puțin sofisticat, poate. Sau poate că ar trebui să spun, mai cinstit?

I-am povestit despre tatăl meu și despre mândria de a fi învățat de la el să ilustrez textele de medicină.

— Atunci eu îți cunosc munca, spuse doctorul, cu o voce încărcată de surpriză. Tomurile despre plantele medicinale ale lui Ibrahim al-Tarek nu au pereche.

Mă înroșisem de mândrie.

— Dar ce s-a întâmplat cu tatăl tău? Cum ai ajuns aici?

I-am povestit pe scurt ce pățisem. Când i-am spus despre sfârșitul umilitor al tatei, abandonat și neîngropat, doctorul lăsă capul în jos. Își trecu mâna peste ochi și murmură o rugăciune.

— A fost un om mare. Munca lui a salvat multe vieți. Îi deplâng moartea venită înainte de vreme.

Se uită apoi la mine, cu privirea unui doctor care își evaluează pacientul. Era plină de compasiune și am înțeles de ce pacienții săi îl admiră atât de mult.

— A fost norocos să crească un copil ca tine, iar el…

Nu și-a terminat fraza.

— Mă rog, mi-aș fi dorit să am pe cineva la fel de talentat ca tine, care să lucreze cu mine.

Soața emirului a grăit apoi și cuvintele ei aproape că mi-au înghețat sângele în vine.

— Atunci trebuie să o luați pe ea, *ya doktur*. Al-Mora va fi darul meu pentru voi, pentru marea grijă pe care mi-ați arătat-o. Kebira se va ocupa de toate. O puteți lua și astăzi, dacă voiți.

M-am uitat la Nura cu ochi rugători, dar fața ei era foarte liniștită. Doar o ușoară zvâcnire a venei de la tâmplă arăta să fi simțit ceva, în timp ce mă azvârlea ca pe o haină ponosită.

— Du-te acum și adună-ți lucrurile, zise. Poți să-ți iei cutia cu pigmenți și cărțile cu foițe de aur și argint. Vreau ca doctorul să aibă tot ce-i mai bun.

Apoi, ca o completare:

— *Ya doktur*, o să ți-l trimit și pe fratele meu, Pedro, împreună cu al-Mora, dacă vrei să-l iei. Poate să-i servească de ucenic, pentru că ea

e, așa cum ai spus, foarte pricepută.

Apoi s-a întors către mine și abia dacă i se simți un tremur în voce.

— Să-l înveți meserie, de dragul meu.

Deci asta era. Din nou nu eram nimic mai mult decât o unealtă, ceva de care te folosești și apoi îl dai pe alte mâini. De data aceasta, se pare, eram scutul de protecție pentru fratele ei. Nura se întorsese să-l asculte pe doctor, care își exprima gratitudinea cu cea mai mare efuziune. Eram, după spusele lui, „un dar cum nu se poate mai generos". Marele doctor, atât de faimos pentru compasiunea lui. Unde îi era compasiunea pentru sentimentele unei sclave?

Stăteam acolo, tremurând, în timp ce ei discutau despre mine. Soția emirului nici măcar nu s-a întors să mă privească în față. Și-a fluturat mâna spre mine, ca și cum aș fi fost o muscă pe care trebuie s-o alungi.

— Du-te, a zis. Pleacă acum. Ți-am spus că nu mai am nevoie de tine.

Dar eu tot nu mă mișcam.

— Du-te *acum*. Dacă vrei să trăiești.

Nura credea că îmi salvează viața. Viața mea și viața iubitului ei frate. Le calculase pe toate noaptea, întinsă în beznă. Plănuise totul – Când? Cu cât timp în urmă? – fără să mă întrebe. Știa că alături de evreu vom supraviețui, indiferent ce s-ar fi întâmplat în cetate, pentru că Abd Allah și facțiunea lui se bizuiau și ei din greu pe priceperea lui ha-Levi și vor căuta să-i ceară sfatul. Mâinile îmi tremurau în timp ce-mi adunam lucrurile. Țineam în mână portretul la care lucram de un timp, când Nura a traversat odaia și mi l-a smuls.

— Pe acesta o să-l păstrez. Și ai de grijă să-l lași și pe celălalt – portretul Munei, zise și ochii îi sclipiră.

Nu în felul acesta, aș fi vrut să-i spun. Mai dă-mi câteva zile, câteva nopți cu tine. Dar ea se îndepărtase și eu știam câte de puternică îi era voința. Nu avea să se mai întoarcă.

Așadar, astfel am ajuns aici și aici am rămas, trăind și muncind, de aproape doi ani. Poate că a avut dreptate să mă îndepărteze în felul acela, dar în inima mea nu voi crede niciodată asta. Ceea ce se temea că se va petrece chiar așa s-a întâmplat. Când rana emirului a devenit fatală, Abd Allah a profitat, ca să-l răstoarne de la putere. Dar Nura aranjase deja lucrurile și a cerut direct protecția călugărițelor. Când i-a venit sorocul, doctorul a ajutat-o acolo să aducă pe lume o fetiță sănătoasă, a cărei existență nu îl neliniștește defel pe Abd Allah. Nu că s-ar arăta vreo șansă să domnească destul, ca să aibă nevoie de un urmaș: regii Castiliei îi suflă tot mai fierbinte în ceafă. Și ce se va alege de noi atunci, nimeni nu știe. Doctorul nu vorbește despre asta și

nu sunt nici un fel de semne că s-ar face oarece pregătiri, pentru cazul în care ar trebui să părăsim acest loc. Cred că și el a ajuns să se considere indispensabil, indiferent de cine e la putere. Dar eu nu sunt sigură că regii Castiliei au destulă minte cât să-i aprecieze priceperea.

În ceea ce mă privește, deocamdată, nu am a mă plânge. Aici nu mi se mai spune al-Mora. Când am venit să trăiesc în palatul doctorului, acesta m-a întrebat cum mă cheamă, ca să mă prezinte soției sale. Când i-am spus al-Mora, a clătinat din cap.

— Nu, vreau numele pe care ți l-a dat tatăl tău.

— Zahra, am spus și mi-am dat seama că ultima dată când mi-am auzit propriul nume a fost de pe buzele tatălui meu, în timp ce mă striga, să mă prevină că suntem atacați de călăreți. Zahra bint Ibrahim al-Tarek.

Doctorul mi-a dăruit înapoi mult mai mult decât numele. Munca pe care o fac pentru el este o muncă însemnată și prin ea mă simt legată de tatăl meu. Fiecare plantă, fiecare planșă pe care o desenez o închin slavei lui Allah, în memoria tatălui meu. Chiar dacă este un evreu foarte credincios, doctorul îmi respectă credința și îmi permite să mă rog și să postesc. Când m-a văzut făcându-mi închinăciunile pe podeaua goală a bibliotecii sale, mi-a trimis un covoraș de rugăciuni chiar mai frumos decât acela pe care îl lăsasem în urmă, la palat. Și soția lui se poartă foarte frumos și conduce numărul mare de servitori cu o blândă disciplină, care face ca în casă să domnească calmul și pacea.

Când a venit primăvara, la momentul lunii pline, ea m-a poftit la masă alături de familie, la una dintre sărbătorile lor. Deși am fost surprinsă de invitație, m-am dus, din respect, însă nu am băut vin, care are un rol foarte mare în ritualul lor. Slujba a fost ținută în limba ebraică, pe care eu, desigur, nu o înțelegeam. Doctorul s-a chinuit însă să-mi explice ce însemnau feluritele lucruri care se spuneau și se petreceau. Este o sărbătoare plină de emoție, care celebrează eliberarea evreilor din sclavie dintr-un ținut numit Mizraim.

La un moment dat, doctorul mi-a mărturisit că îl încearcă o mare tristețe, pentru că tradiția lor cere ca tatăl să-și învețe fiul despre acest ritual, cu toate detaliile lui, dar unicul său fiu, Benjamin, este surdo-mut și nu îl poate înțelege. Benjamin este un băiețel drăgălaș și deloc prostuț. Îi place să-și petreacă timpul cu Pedro, care a devenit de fapt servitorul lui și nu este decât cu numele, aproape, ucenicul meu. Pentru Pedro fusese bine să aibă grijă de acest tânăr cu nevoi speciale. I-a oferit un scop, mai mult decât ar fi reușit să îi dea munca alături de mine, pentru care, în fapt, avea puține înclinații. Cred că ajunsese să țină la băiat și asta îl ajută atunci când îi e dor de sora lui. Eu încerc să-i țin locul pe cât pot de bine, dar noi, fiecare în parte, știm că nimic nu poate acoperi o pierdere ca aceea pe care o suferisem.

În secret, mi-am luat sarcina de a face pentru Benjamin un set de desene care să spună toată povestea creării lumii, conform credinței evreilor. Doctorul are multe cărți despre credința sa, dar ele nu au decât cuvinte, nu și imagini, așa cum folosesc creștinii pentru a-i ajuta să se roage. Mi-a venit ideea că astfel de desene îi vor fi deopotrivă de folos lui Benjamin. Nu cred ca doctorul sau Dumnezeul lui să se simtă jignit de desenele mele.

Din când în când îl întreb pe doctor sau pe soția lui și ei sunt întotdeauna bucuroși să-mi explice cum văd evreii una sau alta. Mă gândesc la cele ce-mi spun și încerc să creez un mijloc de a le ilustra în așa fel încât băiatul să le înțeleagă. Ceea ce m-a surprins este cât de multe știu deja, pentru că felul în care explică evreii creația lui Dumnezeu nu e decât puțin diferit de versiunea cea corectă, pe care ne-o dă Sfântul Coran.

Am făcut imagini care arată cum Dumnezeu a despărțit lumina de întuneric, cum a creat pământul și apa. Am desenat pământul pe care l-a creat ca și cum ar fi o sferă. Tatăl meu susținea că așa e și apoi am avut și cu doctorul o discuție pe această temă. Deși e greu de înțeles așa ceva, a spus el, fapt este că astronomii noștri musulmani sunt mult mai avansați în calcule decât oricare alții. A zis că dacă ar avea de ales între părerea unui astronom musulman și dogma unui preot catolic, el nu ar alege preotul. Oricum, prefer compozițiile în care se folosesc cercuri și linii curbe. Sunt forme armonioase și interesante în desen. Vreau ca desenele mele să fie plăcute vederii, ca băiatul să vrea să se uite la ele. De aceea am umplut grădina paradisului cu animalele din copilăria mea, leoparzi pătați și lei cu fălci fioroase. Sper că o să-l distreze.

Folosesc ultimii pigmenți fini de la Hooman ca să le fac acest dar evreilor și mă întreb ce părere ar avea el despre asta. Curând va trebui să trimit la piață după alte culori, dar lucrările care îi sunt trebuincioase doctorului, pentru textele sale, nu au nevoie decât de cerneluri simple, nu de lapis sau șofran și sigur nu de aur. Așa că mă delectez folosindu-le pe acestea, poate pentru ultima dată în viața mea. Încă mai am una sau două dintre pensulele făcute din firele albe și fine ale pisicii lui Hooman, dar și acestea sunt pe cale să se tocească și au început să le cadă perii.

Uneori, când îl întreb pe doctor despre credința lui, mă trezesc absorbită de povestea acestui popor încăpățânat, atât de des pedepsit de dumnezeul lor dezamăgit. Am pictat povestea potopului lui Noah, a ploii de foc căzute asupra cetății lui Lot și a femeii lui transformate într-un stâlp de sare. M-am străduit din greu să creez imagini care să lămurească toate elementele povestirii despre sărbătoarea de primăvară, care, pe alocuri, este destul de înspăimântătoare. Cum să arăt, de exemplu, de ce regele din Mizraim i-a cedat în final lui Musa?

Cum să descriu grozăvia povestirii, teroarea plăgilor sau moartea întâilor născuți? Vreau ca Benjamin să înțeleagă că toți acei copii din tabloul meu sunt morți, dar în prima încercare pe care am făcut-o puteau la fel de bine să pară adormiți. Ieri mi-a venit o idee. M-am gândit la iconoclaști și la cum desenaseră o dungă roșie pe gâtul oamenilor din cărțile pe care le-au stricat. Așa că am pictat câte o formă întunecată deasupra gurii fiecărui copil adormit, pentru a figura îngerul morții care le răpește suflarea vieții. Imaginea pe care am făcut-o este cu totul tulburătoare. Mă întreb dacă Benjamin o va înțelege.

Planul meu e să îi ofer doctorului aceste picturi cu ocazia următoarei sărbători de primăvară, care va fi în curând. Acum lucrez la un tablou al sărbătorii înseşi. L-am așezat pe doctor în capul mesei, alături cu Benjamin și soața lui, îmbrăcată elegant, și surorile ei, care stau și ele în casa aceasta. Apoi mi-a dat prin minte să mă adaug și pe mine adunării. Mie mi-am făcut o rochie șofrănie, culoare mea preferată dintotdeauna și astfel am folosit ultimele fire pe care le mai aveam din acel pigment. Sunt mulțumită de tablou, mai presus de toate celelalte pe care le-am făcut. Mi s-a părut potrivit să îl semnez cu numele meu, pe care doctorul mi l-a recuperat. Ca să o fac, am folosit ultima dintre pensulele mele fine, ultima dintre cele cu un singur fir.

Mi-am pictat capul înclinat, într-o poziție atentă, imaginându-mi că ascult cum doctorul povestește despre Musa, care l-a sfidat pe regele din Mizraim și și-a folosit toiagul fermecat pentru a dobândi libertatea poporului său din robie.

Ce bine ar fi să mai existe încă un astfel de toiag, care să mă elibereze din robia mea. Cu adevărat, libertatea este partea cea mai importantă din câte îmi lipsesc acum, aici, în locul acesta unde fac o muncă cinstită și am suficient confort. Cu toate acestea, nu este patria mea. Libertate și o patrie. Cele două lucruri după care tânjeau evreii și pe care Dumnezeul le-a dat lor prin toiagul lui Musa.

Am pus jos pensula din păr de pisică și am visat la cum ar fi să am un astfel de toiag. Mă văd pășind spre țărm. Marea cea mare s-ar despărți în două și eu aș traversa-o și mi-aș face cale, în răstimpuri line, de-a lungul tuturor drumurilor prăfoase care duc acasă.

1. Pictor.
2. Haină lungă cu glugă, largă și desfăcută pe părți, purtată în Africa de Nord.
3. Trib berber.
4. Veșmânt tradițional feminin din zona Maghrebului, o pânză dreptunghiulară care acoperă tot corpul.
5. Vechi cartier arab în orașele din Africa de Nord, caracterizat prin străzi înguste și întortocheate.
6. Vale seacă, specifică deșerturilor din Africa de Nord și Arabia, cu fundul acoperit de nisip și pietriș.
7. Băiat cu înclinații perverse, ținut pentru plăcerile sexuale ale unui bărbat matur.
8. Fiecare dintre cele cinci rugăciuni zilnice în Islam.

9. Denumire dată supușilor creștini din Imperiul Otoman.
10. Nume dat în Coran profetului Mahomed.
11. Utrenii.
12. Vecernii.

Hanna

Sarajevo, 1996
primăvara

NU ERA NICI O ESCORTĂ a Națiunilor Unite care să mă aștepte la aeroportul din Sarajevo, pentru simplul motiv că nu spusesem nimănui că vin.

Am ajuns târziu; cursa de legătură din Viena fusese amânată cu două ore și jumătate. E șocant să pleci din aeroportul din Viena, care în esență e ca un imens și strălucitor mall, și să ajungi după nici o jumătate de oră la terminalul din Sarajevo, auster, gol, încă militarizat. Afară, taxiul a pornit din fața intrării în aeroport pe străzile încă nefiresc de întunecoase – s-au reparat foarte puține dintre felinarele stradale, ceea ce cred că era o binecuvântare, dat fiind aspectul dezolant al cartierelor bombardate și depopulate care înconjoară aeroportul. Deși nu mai eram chiar în aceeași stare de groază ca la prima mea vizită, am fost totuși destul de ușurată când am ajuns în camera mea de hotel și am încuiat ușa după mine.

Dimineața l-am sunat pe Hamish Sajjan, de la biroul ONU, și l-am întrebat dacă aș putea arunca o privire la noua sală de expoziție de la muzeu. Mai erau încă douăzeci și patru de ore până la ceremonia oficială, dar mi-a zis că era convins că pe directorul muzeului nu l-ar fi deranjat dacă o vedeam înainte să descindă mulțimea de demnitari invitați.

În cele două săptămâni cât lipsisem, bulevardul larg pe care se afla muzeul și care era cunoscut înainte ca Aleea Lunetistului fusese ferchezuit de formă. Grămezile de moloz fuseseră înlăturate și unele dintre cele mai rele găuri de obuz din carosabil fuseseră umplute. Circula din nou un tramvai, şi asta dădea cumva străzii un aspect de normalitate. Am urcat scările binecunoscute ale muzeului și am fost condusă în biroul directorului, pentru obligatoria cafea turcească. Hamish Sajjan era acolo, radios. În sfârșit, ONU primea recunoașterea, relativă, că a făcut ceva bine în Bosnia. După destule plezanterii, el și directorul m-au însoțit de-a lungul coridorului, până la noua sală, păzită de doi gardieni. Directorul a format un cod. Se auzea clinchetul noilor închizătoare care se deblocau.

Sala era foarte frumoasă. Lumina era perfectă: egală și nu prea strălucitoare. Senzori de ultimă generație marcau pe hârtie linii ce înregistrau temperatura și umiditatea. Am verificat diagramele: 18 grade Celsius, perfect, plus sau minus un grad. Umiditatea, 53 la sută. Exact cum trebuia să fie. Pereții miroseau puternic a zugrăveală nouă, curată. M-am gândit că doar simpla prezență aici ar fi trebuit să le ridice moralul locuitorilor din Sarajevo, datorită contrastului cu orașul lor distrus, de afară.

Centrul sălii era ocupat de o vitrină făcută special. Hagada se afla înăuntrul acestei vitrine, sub o piramidă de sticlă care să o protejeze de praf și de poluare, dar și de oameni. Pe pereți erau alte exponate înrudite – icoane ortodoxe, scrieri caligrafe islamice, pagini din psaltiri catolice. Am trecut pe la fiecare dintre ele, încet. Selecția era excelentă, bine gândită. Am simțit amprenta inteligenței lui Ozren. Fiecare piesă avea ceva în comun cu hagada – materiale similare sau un stil artistic înrudit. Argumentul – că diferite culturi se influențează și se îmbogățesc reciproc – era susținut cu multă elocvență.

În final m-am apropiat de hagadă. Vitrina fusese minunat realizată de un meșter ebenist, din rădăcină de nuc. Cartea era deschisă la pagina cu anluminuri despre Facere – paginile erau întoarse după un anume program, ca nici una dintre ele să nu fie expusă la prea multă lumină.

Am privit prin sticla vitrinei, cu gândul la artist, la pensula înmuiată în pigmentul de șofran. Firul de păr de pisică, pe care Clarissa Montague-Morgan îl identificase – tăiat cu grijă la ambele capete, pătat de urme de pigment galben – provenea de la pensula artistului. Pensulele spaniole erau mai frecvent făcute din păr de veveriță sau de hermină. Materialul preferat al miniaturiștilor iranieni era părul din zona grumazului pisoilor de două luni din rasa de pisici persane cu fir lung, crescute special în acest scop. *Irani qalam*. Penelul iranian. Era numele stilului, mai degrabă decât al uneltei. Stilul, însă, ca și tehnica acestor miniaturi, nu erau deloc iraniene. De ce atunci un pictor de anluminuri care lucra în Spania, pentru un client evreu, și adoptase stilul european creștin, a folosit un penel iranian? Identificarea făcută de Clarissa pentru această anomalie îmi folosise de minune în prezentare. Îmi oferise pretextul de a improviza pe tema felului în care cunoașterea a fost transmisă pe distanțe surprinzător de mari în perioada *Convivencia*, urmând rute bine stabilite care puneau în legătură artiștii și intelectualii din Spania cu omologii lor din Bagdad, Cairo și Esfahan.

Stăteam și mă uitam la carte, întrebându-mă cine anume făcuse călătoria – pensula sau artizanul care a făurit-o. Mi-am imaginat agitația din atelierul spaniol, atunci când a folosit cineva pentru prima oară una dintre aceste pensule de calitate, când a simțit fâșâitul moale al firului fin de păr alb peste pergamentul preparat cu grijă.

Pergamentul.

Am clipit și m-am aplecat mai aproape de vitrină, necrezându-mi ochilor. Am simțit cum îmi fuge pământul de sub picioare.

M-am ridicat și m-am întors spre Sajjan. Surâsul lui larg s-a stins când mi-a văzut fața, care era probabil albă ca varul proaspăt. Am încercat să-mi controlez tonul vocii.

— Unde este doctorul Karaman? Trebuie să-i vorbesc.

— Este vreo problemă… vitrina, temperatura?

— Nu, nu. Nu e nici o problemă… nici o problemă cu sala.

Nu voiam să isc agitație în public. Dacă acționam fără scandal, aveam mai multe șanse să rezolvăm lucrurile.

— Trebuie să-l văd pe doctorul Karaman… în legătură cu prezentarea mea. Tocmai mi-am dat seama că trebuie să fac o corectură necesară.

— Scumpă doctor Heath, cataloagele sunt deja tipărite. Orice corectură…

— Nu contează. Trebuie neapărat să-i spun…

— Cred că e în bibliotecă; să trimit după el?

— Nu, știu drumul.

Am ieșit din sală, ușa nouă s-a închis în urma noastră și s-a blocat cu un clic surd. Sajjan a început să-mi traducă spusele foarte oficiale ale directorului, care își lua la revedere și pe care l-am întrerupt grosolan, îndepărtându-mă de ei cu spatele spre coridor. Era tot ce puteam face ca să nu o iau pur și simplu la fugă. Am intrat val-vârtej prin ușile mari de stejar ale bibliotecii și am grăbit pasul pe culoarul îngust dintre rafturi, gata, gata să dărâm unul dintre ajutoarele de bibliotecar, care reașeza volume la locul lor. Ozren era la el în birou, așezat la masa de lucru, și discuta cu cineva care stătea cu spatele la mine.

Am dat buzna pe ușă fără să mai bat. Ozren s-a ridicat, surprins de intrarea mea neanunțată. Era palid și tras la față. Avea cearcăne negre în jurul ochilor. O clipă am uitat că fiul lui fusese băgat în pământ de abia ceva mai mult de două zile. Tulburarea mea a fost preț de o clipă copleșită de un val de afecțiune pentru el. M-am apropiat și mi-am pus brațele în jurul lui.

Trupul îi era absolut rigid. S-a tras înapoi, ferindu-se de îmbrățișarea mea.

— Ozren, îmi pare așa de rău de Alia și te rog să mă ierți că am dat buzna așa, dar am…

— Bună ziua, doctor Heath, m-a întrerupt el, pe un ton plat, oficial.

— Bună, Hanna!

Bărbatul din fotoliu se ridica încet, în timp ce mă întorceam spre el.

— Werner! Nu știam… slavă cerului că ești aici.

Werner Heinrich, profesorul meu, cel mai bun din breaslă la recunoscut falsurile, o să-și dea seama într-o clipă; el va putea să mă susțină.

— Sigur că sunt aici, Hanna, *Liebchen*. Doar nu era să ratez ceremonia de mâine dimineață. Dar nu mi-ai spus că o să vii. Mi-am închipuit că ești deja înapoi acasă. E minunat că o să fii și tu aici, la

festivitate.

— Păi, dacă nu ne mișcăm iute, mâine n-o să fie nici o festivitate. Cineva a furat hagada. Cred că Amitai a fost, el e singurul care…

— Hanna, draga mea, ia-o mai încet…, a zis Werner, prinzându-mi mâinile, cu care gesticulam vehement. Spune-ne cu calm…

— E o prostie, a spus și Ozren, vorbind peste vocea lui Werner. Hagada este închisă în vitrină. Eu însumi am încuiat-o acolo.

— Ozren, chestia din vitrină e un fals. E o imitație fantastică – argintul oxidat, petele, pigmenții șterși. Vreau să spun că noi am mai văzut falsuri, dar acesta e deosebit. E o copie perfectă. Perfectă cu o singură excepție. Singurul lucru care nu poate fi copiat, pentru că nu mai există de trei sute de ani.

A trebuit să mă opresc. Aproape că nu mai puteam să respir. Werner mă bătea pe mână, de parcă aș fi fost un copil isteric. Mâinile lui aspre, de meșteșugar, aveau, ca de obicei, o manichiură perfectă. Mi-am tras mâna neîngrijită și mi-am trecut-o prin păr.

Ozren era livid acum. Nemișcat.

— Despre ce vorbești?

— Pergamentul, oile din care era făcut, rasa aceea – *Ovis aries Aragonosa ornata* – a dispărut din Spania încă din secolul al XV-lea. Ce au folosit, orificiile porilor, toate sunt greșite… dimensiunile, răspândirea… e un pergament făcut din pielea unei alte rase…

— Nu cred că poți să spui asta după ce ai inspectat doar o pagină, sunt sigur.

Ozren rostise vorbele acelea cu buzele strânse și cu o asprime încordată.

– Ba da, pot.

Am tras adânc aer în piept, încercând să să mă stăpânesc.

— E ceva subtil, de care nu-ți dai seama decât dacă ai petrecut multe ore comparând vechi pergamente. Vreau să spun, pentru mine e al naibii de ușor. Werner, știu sigur că o să-ți dai seama imediat.

Chipul lui Werner era acum încruntat din pricina îngrijorării.

— Unde e Amitai? am întrebat eu. A plecat deja din țară? Dacă da, suntem într-un mare rahat…

— Hanna. Încetează.

Vocea lui Werner, blândă, avea de astă dată o notă severă. Mi-am dat seama că privirea pe care eu i-o considerasem îngrijorată denota de fapt enervarea. Nu mă lua în serios. Pentru el eu eram încă eleva de la antipozi, fata care mai avea încă atât de multe de învățat.

— Doctor Yomtov este chiar aici, în Sarajevo, a intervenit Ozren. Este invitat de comunitatea evreiască la ceremonia de mâine. El nu a văzut niciodată hagada. Cartea a fost închisă în seiful băncii centrale din ziua când ai plecat de aici, luna trecută, până ieri, când am mutat-o aici, sub pază zdravănă. A fost ținută în cutia executată după

specificațiile tale, pe care am sigilat-o personal, sub privirile tale, și eu însumi am spart ceara sigiliului și am rupt sforile când am pus cartea în vitrină. În momentul transferului nu am lăsat-o nici o clipă din mână. Vitrina e dotată cu echipamente de ultimă oră, iar sala este înțesată de senzori. Există supraveghere video douăzeci și patru de ore și un paznic. Devii caraghioasă cu aceste acuzații.

— Eu? Ozren, amice, nu-ți dai seama? Israelienii… probabil că își doresc această carte de secole… probabil că ai auzit și tu zvonurile, în timpul războiului… Iar Amitai a făcut parte dintr-un comando… știai asta?

— Habar n-am avut, a zis Werner și își scutură coama de păr argintiu.

— Hanna.

Dacă înainte vocea lui Ozren fusese rece, acum era de gheață.

— Mi-am riscat viața ca să salvez această carte. Dacă insinuezi…

Werner ridică mâna.

— Sunt sigur că doctor Heath nu insinuează nimic. Dar cred că ar fi cel mai bine să examinăm hagada.

Avea fruntea încruntată, mâinile îi tremurau. Ceea ce spusesem despre Amitai îl îngrijora evident.

— Vino, scumpa mea, și arată-ne ce anume te neliniștește atât.

Clătinându-se, Werner mă luă de braț. Am devenit deodată îngrijorată pentru el. O să fie șocat când va vedea imitația.

Ozren se ridică de la biroul lui și în fruntea noastră o luă pe coridorul interminabil, prin sălile cu exponate, unde geamgii munceau să înlocuiască foile de plastic ce acopereau încă multe dintre ferestrele sparte ale muzeului. Ozren salută paznicii cu o înclinare din cap și formă codul pe tastele zăvorului.

— Putem să o scoatem din vitrină?

— Numai dacă dezactivăm întregul sistem, răspunse Ozren. Arată-ne ce crezi tu că vezi.

Le-am arătat.

Werner s-a aplecat și s-a uitat cu atenție în vitrină. A examinat timp de câteva minute locul pe care i-l indicasem. Apoi s-a îndreptat de spate.

— Sunt ușurat să spun că nu pot fi de acord cu tine, draga mea. Distribuția porilor este absolut la fel cu multe mostre pe care le-am examinat, din acel tip de pergament. În orice caz, ca să te liniștești, putem să comparăm pagina cu fotografiile pe care le-ai făcut pentru documentare în timpul procedurilor de stabilizare a manuscrisului.

— Dar negativele i le-am trimis lui Amitai! Le-a folosit ca să producă falsul ăsta, nu înțelegi? Și pe urmă mi-a înlocuit fotografiile cu unele ale acestei… chestii. Trebuie să suni la poliție, acum, și să alertezi autoritățile de la frontieră, și ONU…

— Hanna, scumpa mea, sunt convins că greșești. Și cred că ar trebui să fii ceva mai circumspectă atunci când lansezi astfel de acuzații teribile la adresa unui apreciat coleg.

Vocea lui Werner era molcomă și liniștitoare, tratându-mă în continuare ca pe un copil surescitat. Și-a pus mâna pe brațul meu.

— Îl știu pe Amitai Yomotov și lucrez cu el de peste treizeci de ani. Are o reputație impecabilă. Știi asta.

Apoi, întorcându-se spre Ozren:

— Doctor Karaman, ca să o liniștim pe doctor Heath, poate că am face bine să dezactivăm sistemul de alarmă și să inspectăm complet codicele, nu?

Ozren dădu din cap.

— Da, desigur. Putem face asta. Trebuie să o facem. Dar voi fi nevoit să-l informez pe director. Sistemul e gândit astfel încât e nevoie ca amândoi să introducem codurile care autorizează închiderea sistemului.

Ora care a urmat a fost cea mai ciudată și mai stânjenitoare din toată viața mea profesională. Eu, Werner și Ozren am examinat codicele, pagină cu pagină. Oriunde indicam prezența unei anomalii, amândoi susțineau că nu văd nimic în neregulă. Bineînțeles că au trimis să fie aduse facsimilele, care erau în perfectă concordanță cu cartea, așa cum și eu eram încredințată că vor fi. Dar convingerea lui Werner era de neclintit, iar părerea mea nu valora prea mult, în comparație cu a lui. Ozren, care, așa cum singur spusese, își riscase viața pentru carte, era categoric convins că orice violare a sistemului de securitate era imposibilă. Până la urmă, a început să mă roadă și pe mine viermele îndoielii. Pe piele mi s-au ivit peste tot mici broboane de sudoare. Poate că de vină era tot stresul ultimelor câteva zile: accidentul mamei, șocul descoperirii adevărului despre tata, veștile despre Alia. Și mai era ceva. Când l-am văzut pe Ozren, cu privirile lui triste și chipul extenuat, am simțit ceva. Ceva ce îmi era străin, deși știam despre ce e vorba. Am înțeles atunci că revenisem la Sarajevo și pentru el, nu doar pentru carte. Îmi fusese dor de el, cu disperare. Se spune că dragostea e oarbă. Eu începeam să cred că vede.

La sfârșitul inspecției, Ozren și Werner s-au întors spre mine.

— Ei, ce ai de gând să faci? mă întrebă Ozren.

— Să fac? Eu? Vreau ca tu să obții un mandat de percheziție și să controlezi și ultimul suspensor și ultima batistă din bagajele lui Amitai. Vreau să închizi granițele, în eventualitatea că a dat deja codicele în mâinile unui complice.

— Hanna, răspunse Ozren, în șoaptă, dacă facem toate astea, o să provocăm un incident internațional, din pricina unei acuzații pe care și doctorul Heinrich, a cărui expertiză este indubitabilă, și eu însumi o

considerăm nefondată. Din cauza tensiunilor particulare de aici, odată ce sunt lansate astfel de acuzații, anumiți oameni vor alege să le creadă, chiar dacă ele se dovedesc neîntemeiate. Vei isca divergențe între comunități pe tema unui obiect de artă destinat să reprezinte supraviețuirea idealului multietnicității. Și te vei face de râs, îți vei distruge reputația profesională. Dacă ești pe deplin și total convinsă că știi mai bine decât Werner Heinrich, atunci n-ai decât să-i informezi pe cei de la ONU. Dar muzeul nu te va susține.

A făcut o pauză și apoi mi-a dat lovitura de grație.

— Și nici eu nu te voi susține.

Nu mai puteam vorbi. Mă uitam doar, când la unul, când la celălalt, apoi la carte. Mi-am lăsat mâna să se sprijine pe cotor. Cu vârful degetelor am căutat mica zonă unde reparasem pielea tocită. Simțeam muchia infimă unde fibrele noi se îmbinau cu cele vechi.

Apoi m-am întors pe călcâie și am ieșit din sală.

Lola

Ierusalim, 2002

Şi lor Le voi da în casa Mea şi înăuntrul zidurilor Mele un nume veşnic şi nepieritor.

Isaia

ACUM SUNT O FEMEIE BĂTRÂNĂ, și dimineața mi-e foarte greu. În zilele din urmă m-am trezit devreme. Cred că e din cauza frigului, care îmi răscolește durerea din oase. Lumea nu-și dă seama cât de frig e aici iarna. Nu e la fel ca în munții Sarajevoului, dar destul de frig. Înainte de 1948, apartamentul acesta era parte din casa unui arab și pietrele absorb răcoarea prin toate crăpăturile. Nu-mi permit prea multă căldură. Dar poate că mă trezesc devreme pentru că mi-e frică să dorm prea mult. Știu că într-o zi, nu mai sunt prea multe până atunci, frigul va ieşi din pietre și se va strecura în trupul meu, întins pe patul îngust. Și atunci n-o să mă mai trezesc niciodată.

Și ce-i cu asta? Am avut de ajuns. Chiar peste măsură. Oricine s-a născut atunci când m-am născut eu, acolo unde m-am născut eu, cum m-am născut eu, nu se poate plânge de o moarte care survine, ca și în cazul meu, la sorocul potrivit.

Primesc o pensie, dar e mică, așa că tot mai trebuie să muncesc câteva ore pe săptămână, mai ales de șabat. E ziua în care găsești cel mai ușor de muncă, dacă nu ești un om religios. Evreii ortodocși nu muncesc atunci și cei care au familie vor să se bucure de ziua liberă. Cu ani în urmă eram nevoită să mă iau la întrecere cu arabii pentru munca de șabat, dar, de când cu intifada, sunt veșnic prea multe interdicții de circulație, prea multe puncte de control, așa că tot timpul întârzie sau lipsesc și nimeni nu mai vrea să-i angajeze. Îmi pare rău pentru ei, sincer. Îmi pare rău că trebuie să sufere atât.

Oricum, slujba pe care o am acum, lor nu le-ar trebui. Nu multă lume ar accepta-o. Eu, una, am făcut pace cu morții. Fotografiile femeilor care stau pe marginea gropii care le va deveni mormânt, abajururile din piele de om, lucrurile acestea nu mă mai tulbură.

Curăț vitrinele cu exponate, șterg praful de pe rame și mă gândesc la femeile acelea. E bine să te gândești la ele. Să ți le amintești. Nu așa cum sunt în fotografii, goale și îngrozite, ci așa cum erau odată: la casa lor, iubite, făcând lucruri banale, în viața lor banală.

Mă gândesc și la cel a cărui piele e întinsă pe abajurul de lampă. Este primul lucru pe care îl vezi când intri în muzeu. Mă uit la unii dintre vizitatori, care atunci când își dau seama despre ce e vorba, se întorc pur și simplu și ies. Sunt prea tulburaţi ca să meargă mai departe. Eu, când îl privesc, simt chiar un fel de tandrețe. Pielea ar putea fi a mamei mele, cine știe? Dacă lucrurile s-ar fi petrecut doar puțin altfel, putea să fi fost a mea.

Pentru mine, e un privilegiu să fac curățenie în sălile acelea. Pot să spun că, așa bătrână și înceată cum sunt, le curăț perfect. Când

termin nu mai e nici un fir de praf sau de scamă pe jos, nici o urmă de degete. Asta este ce pot eu să fac pentru ei.

Obișnuiam să vin aici chiar și înainte să obțin slujba. Nu la muzeu, ci în grădină, pentru că Serif și Stela Kamal au acolo o plăcuță, în Grădina Celor Drepți, numele lor fiind trecut printre cele ale celorlalți goim care au riscat atât de mult ca să salveze oameni ca mine.

După seara aceea de toamnă târzie, din munții Sarajevoului, nu i-am mai revăzut. Am fost atât de speriată atunci, că nici la revedere nu mi-am luat cum trebuie. Nici măcar nu le-am mulțumit.

Omul la care m-au dus era chiar un ofițer ustaș. Era căsătorit în secret cu o evreică, așa că îi ajuta pe cei ca mine, atunci când putea. Nu i-a fost greu să aranjeze tot ce trebuia pentru mine. Având documentele potrivite, am pornit spre sud și mi-am petrecut restul zilelor de război în siguranță, în zona italiană. Apoi, când Tito a ajuns la putere, am devenit o persoană importantă pentru prima și ultima dată în viața mea. Preț de câteva luni, cei tineri, care fuseseră partizani cu el, în munți, am fost mari eroi socialiști. Faptul că ne-a trădat, că ne-a abandonat să murim acolo, totul s-a uitat și nici măcar noi n-am mai pomenit despre asta. Eu am primit o slujbă în noua armată, am fost numită ajutor într-un cămin pentru partizanii răniți, la Split, într-o clădire veche de la malul mării. Acolo l-am găsit pe Branko, acela care ne-a fost lider și ne-a lăsat să murim. Fusese împușcat în șold și în burtă. Arăta groaznic. Abia dacă putea să meargă și se îmbolnăvea mereu de infecții.

M-am căsătorit cu el. Nu mă întrebați de ce. Eram o fată prostuță, dar când nu ți-a mai rămas nimeni pe lume, nimeni care să-și mai amintească de tine, oricine împărtășește o frântură din trecutul tău devine special. Chiar și cineva ca Branko.

Știam că am făcut o greșeală, cu mult înainte să aniversăm un an de căsătorie. Rana îl lăsase schilod ca bărbat și parcă mă făcea cumva pe mine vinovată pentru asta. Voia să fac tot felul de lucruri ciudate ca să-l satisfac. Nu sunt o puritană. Chiar am încercat, dar eram atât de tânără și de inocentă, cel puțin în astfel de treburi… Mă rog, a fost greu pentru mine să fac unele dintre treburile pe care le dorea. Dacă ar fi fost măcar puțin tandru, poate că și eu m-aș fi simțit altfel. Dar a fost un tip brutal, chiar și pe patul de suferință, și în cea mai mare parte a timpului m-am simțit doar folosită.

Când am citit în ziar că Serif Kamal urma să fie judecat pentru că a colaborat cu naziștii, i-am spus lui Branko că mă voi duce la Sarajevo să depun mărturie în favoarea lui. Îmi amintesc cum m-a privit atunci. Stătea așezat într-un fotoliu, lângă fereastră. Grație slujbei mele și statutului său de erou rănit, aveam o cameră a noastră, în baraca pentru cei căsătoriți. Branko s-a aplecat în față și a bătut cu

bastonul în dușumea. Era vară și foarte cald. Lumina năvălea pe fereastra îngustă ce dădea spre port.

— Nu, a spus.

Apa de un albastru închis sclipea și a trebuit să-mi duc mâna la ochi, să mi-i umbresc.

— Cum adică, „nu“?

— Nu te duci la Sarajevo. Ești soldat în armata iugoslavă, așa cum sunt și eu. Nu ne vei periclita poziția, împotrivindu-te voinței partidului. Dacă ei au considerat că e nimerit să-i aducă acuzații acestui om, atunci au motivele lor. Nu ni se cuvine nouă, celor de teapa mea sau a ta, să le punem la îndoială.

— Dar Effendi Kamal nu a fost colaborator! Îi ura pe naziști! Branko, el m-a salvat după ce tu mi-ai întors spatele. Astăzi nu aș fi în viață dacă el n-ar fi riscat atât de mult…

M-a întrerupt. Avea o voce puternică și o folosea de fiecare dată când nu eram de acord cu el, chiar și atunci când era vorba despre lucruri cu totul neînsemnate, cum ar fi vremea, sau datul cu cremă pe ghetele lui. Pereții barăcilor erau subțiri și el știa cât uram să audă vecinii cum înjura.

Branko era învățat ca eu să cedez în clipa când ridica vocea. Dar atunci am rămas pe poziții. A înjurat și a blestemat și când tot nu am vrut să renunț, a aruncat cu bastonul în mine. Chiar bolnav, tot țintea bine și vârful de metal m-a atins chiar sub falcă, înțepându-mă.

Până la urmă a aranjat să fiu pusă sub supraveghere pe durata procesului. Puteam să merg la muncă și să mă întorc acasă, dar întotdeauna cu pază. Era înjositor. Habar n-aveam ce le spusese, ce scuză găsise ca să fiu supravegheată. Dar a reușit să mă țină la Split. Mi-a fost imposibil să ajung la Sarajevo.

Pe vremea aceea nu credeam că mai am lacrimi în mine. Am vărsat atâtea în timpul războiului. Atâtea, imediat după aceea, când am aflat ce soartă avuseseră mama și tata, surioara mea mai mică, mătușa mea. Inima slabă a mătușii cedase în camionul care le ducea în lagărul de tranzit de la Kruscia. Două luni mai târziu, Dora a murit acolo, înfometată și slăbită. Pătimind toată durerea, mama a rămas în viață până aproape de sfârșitul războiului. Atunci au trimis-o la Auschwitz. Credeam că plânsesem toate lacrimile pe care le aveam. Dar în săptămâna aceea am plâns pentru Serif, care sigur avea să înfrunte spânzurătoarea sau plutonul de execuție. Pentru Stela, rămasă singură cu băiețelul ei cel drăgălaș. Și pentru mine. Pentru umilința la care mă supunea bruta cu care mă măritasem, care mă transformase într-o trădătoare.

Branko a murit în 1951, din cauza complicațiilor apărute în urma unei infecții gastrice. Nu l-am jelit. Auzisem că Tito le permitea evreilor să plece în Israel, așa că am decis să-mi părăsesc țara – acolo

nu mai aveam nimic – și să o iau de la capăt, aici. Cred că într-un cotlon al minții m-am gândit că l-aș putea întâlni pe Mordechai, vechiul meu profesor de la Tânăra Gardă, de acum mulți ani. Eram tot tânără, înțelegi. Tot o fată proastă.

Până la urmă l-am întâlnit pe Mordechai. În cimitirul militar de pe muntele Hertzl. A murit în războiul din 1948. Fusese liderul unei unități Nahal[1], împreună cu alți băieți și fete din kibbutz, și a murit pe drumul spre Ierusalim.

Aici a trebuit să-mi croiesc așadar singură traiul și nu am dus o viață rea. Grea, da; multă muncă, bani puțini. Dar nu a fost rea. Nu m-am recăsătorit, deși o vreme am avut un iubit. Un șofer de camion, mare și vesel, care venise aici din Polonia și ținea de un kibbutz din Negev. Totul a început când el a râs de mine în piață, atunci când am cumpărat ceva de la taraba lui. Eram timidă din pricină că vorbeam prost ebraica și el m-a tachinat până când a reușit să mă facă să râd. Curând apoi a ajuns să vină la mine de fiecare dată când aducea la oraș produsele din kibbutz. Îmi dădea din curmalele și portocalele pe care le cultiva împreună cu ceilalți și făceam dragoste după-amiaza, în timp ce soarele potopea prin fereastră. Pielea ne mirosea a ulei de citrice și sărutările noastre erau îndulcite de curmalele pline și lipicioase.

M-aș fi măritat cu el, dacă m-ar fi cerut de nevastă. Dar în Polonia avusese o soție, care a fost ridicată din ghetoul din Varșovia. Zicea că nu a reușit niciodată să afle ce s-a întâmplat cu ea. Nu știa sigur dacă mai era în viață sau nu. Poate că a fost doar un pretext, un mijloc de a se ține la distanță. Dar nu știu. Cred că se simțea vinovat că el supraviețuise. Îmi plăcea și mai mult pentru că îi cinstea memoria cu speranța lui. Oricum, până la urmă slujba de șofer pe camion i-a fost dată altui membru al kibbutzului și el a început să vină tot mai rar în oraș, iar apoi nu a mai venit deloc. Îmi e dor de el. Încă mă mai gândesc la după-amiezele acelea.

Nu am prea mulți prieteni. Ebraica mea nu grozavă, nici până azi. A, reușesc să mă descurc: lumea aici e obișnuită să înțeleagă accentele străine și greșelile de gramatică pentru că aproape fiecare dintre cei de aici vine de altundeva. Dar ca să-i spun cuiva ce am pe suflet în ebraică, nu am cuvintele pentru asta.

De-a lungul timpului am ajuns să mă obișnuiesc cu verile aride și fierbinți, cu câmpurile de bumbac copt, cu lucirea albă și cu dâmburile de pământ sterpe, vârstate cu stânci, pe care nu crește nici un copac. Și chiar dacă dealurile Ierusalimului nu sunt ca munții de acasă, uneori ninge și aici iarna, iar dacă închid ochii strâns pot să-mi închipui că sunt în Sarajevo. Chiar dacă mulți dintre prietenii mei cred că sunt o bătrână nebună pentru că fac asta, uneori merg în cartierul arab din orașul vechi și stau la o cafenea unde cafeaua miroase ca

acasă.

În timpul războiului din Iugoslavia au fost și niște bosniaci aici. Israelul a primit destul de mulți refugiați. Unii, evrei, dar majoritatea, musulmani. Așa că o vreme am putut să vorbesc limba maternă și a fost minunat, o ușurare. M-am oferit voluntară la centrul de relocare, ca să-i ajut să completeze formulare simple – țara asta iubește formularele – sau să citească orarul autobuzelor ori să facă o programare la dentist pentru copiii lor. Doar șansa a făcut ca într-o revistă veche, pe care o lăsase cineva, să citesc ferparul lui Effendi Kamal și să aflu astfel că murise de puțină vreme.

Am simțit cum mi se ia o piatră uriașă de pe inimă. Ani de zile trăisem cu credința că a fost executat, pentru că aceea era sentința pe care o primiseră toţi colaboratorii naziștilor. Dar ferparul spunea că murise după o îndelungă suferință și că fusese *kustos* al bibliotecii Muzeului Național, exact așa cum era și când l-am cunoscut.

Era ca și cum fusesem absolviți, și eu și el, de o condamnare. Mi se oferea încă o dată șansa să fac ce trebuie, să depun mărturie în favoarea lui. Mi-a luat două nopți ca să scriu cu atenție povestea celor pe care le făcuse pentru mine. Am trimis scrisoarea la Muzeul Holocaustului, la Yad Vashem. Puțin timp după aceea am primit o scrisoare de la Stela, care se mutase la Paris, împreună cu fiul ei, după ce apartamentul lor din Sarajevo fusese distrus de un obuz sârb. Îmi spunea că la Ambasada Israelului de la Paris avusese loc o ceremonie foarte frumoasă în onoarea lor, că a înțeles de ce nu fusesem în stare să-i ajut după război și că se bucura foarte tare că eram în viață și o duceam bine. Mi-a scris: „Mulțumesc că ai spus lumii că soțul meu a fost un mare prieten al evreilor într-o vreme când ei au avut foarte puțini prieteni adevărați“.

După ce plăcuţa pentru familia Kamal a fost pusă în grădina muzeului, am început să mă duc acolo destul de des. Mă făcea să mă simt mai bine. Mai smulgeam bălăriile de sub chiparos și piguleam florile uscate. Într-o zi, un custode din muzeu m-a văzut făcând asta și m-a întrebat dacă n-aș vrea să lucrez acolo, ca îngrijitoare.

E liniște de șabat. Unii ar zice chiar că e o liniște fantomatică. Nu mă deranjează. De fapt, nu pot să sufăr zgomotul pe care îl face aparatul meu de lustruit, când curăț pardoselile. Prefer orele când trec din sală în sală, cu cârpele mele de praf, și muncesc în liniște. Biblioteca îmi ia cel mai mult. Odată am întrebat și ajutorul de bibliotecar mi-a spus că sunt peste o sută de mii de cărți acolo și mai mult de șaizeci de milioane de pagini de documente. E un număr bun, cred: zece pagini pentru fiecare dintre cei care au murit. Un fel de monument din hârtie pentru oamenii care nu au nici o piatră de mormânt.

Când te gândești la asta, o carte mică, printre atât de multe altele,

ceea ce s-a întâmplat pare un miracol. Poate chiar a fost un miracol. Cred că a fost. Sigur că ștergeam rafturile acelea de mai bine de un an. În fiecare săptămână îmi făcusem obiceiul să scot toate cărțile dintr-un segment de raft, să șterg praful de sub ele și din spatele lor și apoi să șterg de praf partea de sus a paginilor. Stela mă învățase să fac așa când curățam multele cărți din apartamentul familiei Kamal. Așa că amintirea lor și a vremurilor de atunci era, într-o mică măsură, prezentă întotdeauna când făceam treaba respectivă. Se poate ca tocmai asta să mă fi făcut să o văd.

În ziua aceea am intrat în bibliotecă și m-am dus la sectorul de raft pe care îl ștersesem cu o săptămână înainte. Am început să scot cărțile din următorul sector. Erau cărți vechi în cea mai mare parte, așa că am fost deosebit de atentă când le-am pus deoparte. Și atunci am ajuns la ea. Am privit-o. Am deschis-o. Și m-am întors înapoi, în Sarajevo, în biroul lui Effendi Kamal, cu Stela tremurând lângă mine, înțelegând, într-un fel pe care la vremea respectivă nu l-am înțeles decât pe jumătate, că Effendi Kamal trebuie să fi făcut ceva care o înspăimântase foarte tare. Apoi parcă i-am auzit vocea lui Effendi Kamal: „Locul cel mai bun ca să ascunzi o carte poate fi într-o bibliotecă“.

Nu eram sigură ce ar fi trebuit să fac. Din câte știam eu, locul cărții aici trebuia să fie. Dar mi se părea ciudat că un manuscris atât de vechi și de faimos stătea pur și simplu aruncat pe un raft.

Asta le-am și spus, când m-au întrebat, bibliotecarului-șef și directorului muzeului și unui alt bărbat, pe care nu-l cunoșteam, care arăta ca un soldat, dar părea să știe totul despre carte și despre Serif Kamal. Eram agitată, pentru că nu păreau să mă creadă, să creadă că e posibilă cu adevărat o astfel de coincidență, și când sunt neliniștită, cuvintele în ebraică mă părăsesc. Nu mă puteam gândi la cuvântul *peleh*, pentru „miracol“ și am zis *siman*, care înseamnă mai mult semn.

Dar până la urmă cel care arăta ca un soldat m-a înțeles. Mi-a zâmbit foarte amabil. Apoi s-a întors spre ceilalți și a zis: „Ei bine, de ce nu, *kinderlach*[2]? Întreaga poveste a cărții acesteia, supraviețuirea ei până azi a fost o serie de miracole. Așa că de ce n-ar mai fi încă unul? “.

1. Nahal (*Noar Halutzi Lohem*, Tinerii Pionieri Luptători) – program de pregătire paramilitară israeliană, care combină serviciul militar cu înființarea de așezări agricole, mai ales în zonele periferice.
2. Copilași (idiș).

Hanna

Peninsula Arnhelm, 2002
gunumeleng[1]

1. Cuvântul cu care aborigenii din Teritoriile de Nord (Kakadu) desemnează sezonul premusonic.

CÂND AU REUȘIT în sfârșit să dea de mine, eram într-o peșteră, la șase sute de metri pe un escarpament stâncos și la o sută de kilometri de cea mai apropiată linie telefonică.

Mesajul, adus de unul dintre puștii aborigeni, era straniu și nu am știut cum să-l iau. Puștiul era isteț și cam poznaș, așa că la început am crezut că e vreo glumă.

— Nu, donșoară. Fără glume acum. Tipu' ăla de la gașca din Canberra, sunat toată ziulica. Noi i-am zis că gașca ta e în savană toată săptămâna, da' el tot sunat și tot sunat, chiar și când Butcher s-a răstit la el.

Butcher era unchiul băiatului și managerul de la Jabiru Station, ferma de vite unde stăteam când nu făceam muncă de teren.

— A zis ce vrea?

Băiatul și-a aplecat capul într-o parte, un gest ambiguu, care putea să însemne „nu" sau „nu știu" sau poate „Nu am dreptul să-ți spun".

— Ar fi bine să veniți, donșoară, sau Butcher o să se răstească și la mine.

Am ieșit din peșteră, clipind din cauza luminii strălucitoare. Soarele era ca un disc imens de roibă sclipitoare, care înroșea straturile de minereu ce brăzdau roca negru cu ocru. Jos, primele fire de iarbă nouă scăldau câmpia în verde-crud. Lumina arginta pânzele de apă rămase în urma potopului din noaptea trecută. Intrasem în gunumeleng – unul dintre cele șase anotimpuri în care aborigenii împart anul, pe care albii le-au redus doar la două, ploios și uscat. Gunumeleng adusese primele furtuni. Încă o lună și toată câmpia avea să fie inundată. Așa-zisa șosea, de fapt doar un drum secundar de pământ, va fi impracticabilă. Speram să termin documentarea și cel puțin o minimă conservare a acestui sector de peșteri înainte să vină sezonul ploios. Ultimul lucru de care aveam nevoie era un drum înapoi la fermă, două ore și jumătate de oase fărâmate, ca să discut cu vreun măscărici din Canberra. În depărtare, acolo unde se termina drumul, puteam zări abia sclipirea parbrizului de la îndrăgita Toyota a lui Butcher. Acesta nu l-ar fi lăsat pe băiat să conducă dacă mesajul nu era cu adevărat important.

— Bine, Lofty, atunci. Du-te tu înainte și spune-i unchiului că eu și Jim o să ajungem până la ora ceaiului. O să mai termin câteva rânduri de silicon aici și pe urmă vin și eu.

Băiatul se întoarse și se dădu jos de pe escarpament. Era un băiat slăbuț și mic pentru cei șaisprezece ani ai lui (de aceea toată lumea îi

spunea Lofty[1]). Dar putea să urce și să coboare pe netezimea unei stânci de vreo douăzeci de ori mai repede decât puteam eu. Am revenit la peștera unde mă aşteptа Jim Bardayal, arheologul cu care lucram.

— Măcar o să putem dormi într-un pat la noapte, a zis el, întinzându-mi cartușul de silicon.

— Ei, auzi la el. Ce mai bleg. Când eram la Sydney întotdeauna te băteai cu pumnul în piept despre țara ta, de cât de dor îți e de ea. Acum, ne udă un strop de ploaie noaptea și când îți flutură cineva dinaintea ochilor un pat și o baie nu știi cum să ajungi acolo mai repede.

Jim râse.

— Afurisită balanda[2], zise el.

Ploaia din noaptea trecută fusese de fapt o furtună. Fulgere de lumină aprinseseră arborii contorsionați de eucalipt și rafalele de vânt aproape că ne-au smuls prelata de pe adăpost.

— Nu e de ploaie, zise Jim. E afurisita de țânțărime.

Nu puteam să-l contrazic. Aici nu există să poți contempla în tihnă minunatele apusuri de soare. Amurgul era precum clopoțelul care chema la masă milioane de țânțari, iar noi eram captura zilei. Doar când mă gândeam la ei și mă apuca mâncărimea peste tot. Am tras o linie de silicon, ca o muchie lipicioasă de gumă de mestecat, de-a lungul stratului de rocă unde stabilisem că s-ar putea scurge apa de ploaie. Ideea era să deviem apa de la straturile de ocru solubil ale picturilor. Sectorul acesta al escarpamentului era bogat în picturi: desene cu mimi[3], superbe redări ale unor siluete agile, care vânează. Mirarr[4], populația din care făcea parte Jim, credeau că au fost pictate de duhuri. Cealaltă comunitate a lui, cea arheologică, stabilise că desenele cele mai timpurii datează de acum treizeci de mii de ani. De-a lungul timpurilor trecute, anumiți înțelepți avizați aveau însărcinarea să le refacă ritualic, atunci când era necesar. Dar după sosirea europenilor, populația mirarr a renunțat treptat să mai locuiască în peșterile din ținutul stâncos. Au început să muncească pentru balanda – coloniștii albi –, în fermele de vite sau au plecat să locuiască la oraș. Acum treaba noastră era să protejăm ceea ce ei lăsaseră în urmă.

Nu era o muncă pe care să-mi fi imaginat vreodată că o voi face. Dar episodul din Sarajevo îmi distrusese încrederea în mine. Deși o parte din mine continua să creadă că Ozren și Heinrich erau cei care se înșelau, partea cea mai mare – lașitatea din mine – înecase acea credință într-o mare toxică de îndoieli. M-am întors acasă simțindu-mă umilită și nevrednică și brusc nesigură pe propria mea capacitate profesională. Timp de o lună am stat îmbufnată în laboratorul meu din Sydney, refuzând orice solicitare care părea cât de puțin provocatoare.

Dacă făcusem o greșeală atât de penibilă la Sarajevo, cum mai puteam să emit vreo judecată despre orice altceva?

Pe urmă am primit un telefon de la Jonah Sharansky. Avea două lucruri să-mi spună. Unul era că Delilah îmi lăsase o moștenire substanțială. Celălalt, că familia voia ca eu să preiau funcția mamei în cadrul fundației lui Aaron. Ceilalți membri ai consiliului director se pare că deja votaseră acest lucru. Simțeam nevoia să ies din laborator pentru o vreme, așa că am decis să mă folosesc de banii moșteniți și să-mi iau răgazul să văd ce înseamnă de fapt activitatea fundației și dacă aș fi putut să contribui la ceva.

Mama s-a înfuriat grozav când a aflat că a fost pusă pe liber. La început mi-a părut rău. Îmi închipuiam că vede în fundație o ultimă legătură cu Aaron și puteam să-mi închipui cât de dureros era pentru ea să constate că familia lui o respingea astfel.

A revenit în Sydney la câteva săptămâni după mine. După ce ieșise din spital a fost la o stațiune spa de fițe din California, să se recupereze . „Trebuie să fiu în formă bună când mă întorc la Sydney“, îmi spusese la telefon. „Ulii ăia de la spital o să înceapă să-mi dea târcoale.“ Când m-am dus să o iau de la aeroport arăta senzațional, în formă perfectă. Dar când am ajuns acasă am observat că avea în jurul gurii riduri de stres și cearcăne sub ochi și că, de fapt, se ținea tare doar prin puterea voinței.

— Mamă, ai putea să-ți mai iei liber o vreme. Să te asiguri că ești gata, mă-nțelegi, cu adevărat gata să te întorci la muncă.

Stătea pe pat și mă lăsase pe mine să-i despachetez lucrurile. Și-a aruncat din picioare pantofii Manolo sau Jimmy Choo sau ce-or fi fost – habar nu am de ce se supunea singură la tortura unor astfel de pantofi – și s-a sprijinit cu spatele pe perne.

— Poimâine am programată o tumoare pe nervul vestibulocohlear. Ai idee ce înseamnă? Nu, de unde să ai. Ei, e ca și cum ai culege bucățele de șervețele umede dintr-un castron cu tofu…

Am simțit că mi se face greață.

— Mamă, te rog… Acum n-o să mai pot mânca tofu.

— Ei, ce naiba, Hanna. Nu poți să încetezi să mai fii așa de absorbită de tine câteva minute? Încercam doar să-ți explic într-un mod în care să înțelegi.

(Drăguța de mama. Nu rata nici o șansă să mă facă să mă simt ca becul cel mai slab din candelabru.)

— E o operație dificilă, durează multe ore. Și am programat-o intenționat, ca să le arăt uliilor ălora că încă n-am murit.

A închis ochii.

— O să trag un pui de somn acum. Vrei să-mi dai pledul acela, te rog? Lasă restul bagajelor nedespachetate. Și nu e nevoie să rămâi… Mă descurc foarte bine și cu menajera.

La numai câteva zile după aceea a aflat de la familia Sharansky că voiau ca eu să o înlocuiesc în consiliu. M-a convocat la Bellevue Hill. Când am sosit, stătea pe verandă, cu o sticlă de vin Hill of Grace deschisă pe masă, să respire. La mama, calitatea vinului e un indicator al gravității discuției. Mi-am dat seama că aceea avea să fie di granda.

Îmi spusese încă de pe patul ei de spital din Boston că voia ca eu să-mi păstrez secretă paternitatea. Am crezut că s-a țicnit. Vreau să spun, cui îi mai păsa cu cine se culcase ea acum atâția ani. M-a rugat să mă gândesc însă la poziția ei. Chiar așa am făcut. Încă mă gândeam la ea când a apărut treaba cu fundația.

— Dacă intri în consiliul lor, Hanna, asta va naște tot felul de întrebări.

Razele soarelui se cerneau printre florile tufelor de tibouchina[5] și dădeau luminii o lucire violet. Florile căzute de plumeria[6] presărau peluza toaletată și degajau o aromă picantă. Am băut din vinul senzațional, fără să spun nimic.

— Vor fi întrebări stânjenitoare. Pentru mine. Accidentul m-a pus deja într-o situație precară, la spital. Davis și Harrington abia așteptau să ridice problema infecției și mai sunt și alții care nu s-au împăcat niciodată cu numirea mea ca șefă de secție. A trebuit să muncesc de două ori mai mult decât de obicei ca să le demonstrez clar că nu plec nicăieri. Ar fi un moment nefericit dacă problema cealaltă…

A lăsat fraza în aer.

— Dar știi, mamă, s-ar putea chiar să am ceva aptitudini care să fie utile pentru Fundația Sharansky.

— Aptitudini? Ce aptitudini ai putea să ai, scumpo? Adică, nu știi nimic despre managementul organizațiilor nonprofit și n-am observat să fii vreun geniu în domeniul investițiilor.

Degetele mi s-au încleştat pe piciorul paharului și am rămas cu ochii în vinul de Shiraz. Am sorbit și mi-am lăsat gura învăluită de aromele lui. Eram hotărâtă să nu o las să mă stârnească.

— Aptitudini artistice, mamă. M-am gândit că s-ar putea să fiu capabilă să-i ajut în această direcție, cu programul de conservare.

Şi-a pus paharul cu vin pe masa de marmură, cu atâta putere, încât m-am mirat că nu s-a spart.

— Hanna, e destul de rău că ți-ai petrecut toți acești ani jucându-te cu lipici și bucățele de hârtie. Dar cel puțin cărțile au ceva de-a face cu cultura. Acum propui să pleci te miri pe unde, ca să salvezi niște zmângăleli noroioase și fără sens ale unor primitivi?

M-am uitat la ea. Îmi închipui că probabil chiar îmi căzuse falca.

— Cum se face, am izbucnit, că un bărbat ca Aaron Sharansky a putut să iubească pe cineva ca tine?

Și atunci a început. O ceartă definitivă, îngrozitoare și fără rezerve; una dintre acele dispute în care dai din tine toate gândurile

otrăvite pe care le-ai gândit vreodată, rămășițele fiecărei supărări, și le pui într-o cupă pe care i-o așezi celuilalt dinainte și îl silești să o bea. A trebuit să aud din nou ce dezamăgire am fost pentru ea întotdeauna; cu o personalitate pigmee, care se autocompătimește și care credea că genunchii juliți meritau mai multă atenție decât pacienții ei în stare critică. În copilărie fusesem o puștancă insuportabilă și în adolescență, o târfă delincventă. Mă agățasem de neamul Sharansky din disperare, pentru că eram așa de preocupată să-mi alimentez resentimentele copilărești, încât nu puteam să-mi dezvolt propriile mele relații afective. Și apoi, lovitura obișnuită: mi-am ratat ocazia de a practica o profesie adevărată și mi-am irosit viața ca „meseriașă".

Când te-ai certat cu cineva toată viața, știi care îi sunt slăbiciunile. În momentul acela pregăteam o armă pe care să o pot folosi în ripostă, așa că am lovit-o acolo unde știam că o să doară.

— Deci la ce ți-au folosit ție toate aceste prețioase cunoștințe medicale, dacă nu l-ai putut salva nici măcar pe tipul pe care îl iubeai?

Deodată mama a părut că rămâne încremenită. Eu exultam și am insistat pe avantajul obținut.

— Despre asta e vorba, de fapt, nu-i așa? Eu trebuie să plătesc toată viața. Fără tată, fără un nume măcar, toate astea pentru că simți că ai ratat total cazul tău cel mai important.

— Hanna, nu știi ce vorbești.

— Asta e, nu? L-ai trimis la marele și atotputernicul Andersen și Andersen l-a făcut praf. Tu te-ai fi descurcat mai bine. Așa gândești, nu? Ești așa de arogantă și, de fapt, singura dată când ar fi trebuit să ai încredere în propriul tău talent…

— Hanna. Încetează. Habar nu ai…

— L-ai fi putut salva, așa crezi. Corect? Tu ai fi găsit hemoragia, dacă ar fi fost pacientul tău.

— Chiar am găsit hemoragia.

Pentru că eu continuam să vorbesc peste vocea ei, mi-a luat o clipă până ce am prelucrat cele spuse.

— Ce… ai spus?

— Sigur că am găsit-o. L-am monitorizat toată noaptea. Știam că are hemoragie. Nu am intervenit. Știam că nu ar vrea să se trezească și să fie orb.

Preț de câteva minute am fost prea șocată ca să mai spun ceva. Un stol de papagali curcubeu trecură țipând pe deasupra grădinii, în zbor spre culcușul lor nocturn. I-am urmărit cu privirea până ce coloritul lor – albastru-regal, verde-smarald, roșu – s-a estompat deodată din pricina lacrimilor. Nu am de gând să mai repet ce i-am zis. Nu cred că îmi mai aduc aminte totul cu exactitate. Dar la final i-am spus că am de gând să-mi schimb numele în Sharansky.

Nu ne mai vedem. Nici nu mai facem vreun gest în direcția asta. Ozren a avut dreptate într-o privință: unele povești pur și simplu nu au un happy-end.

Ajunsă pe cont propriu, mă așteptasem să mă simt mai debusolată de atât. Dar dacă acum în viața mea era un loc gol, el nu era cu mult mai mare decât fusese vreodată. Mama nu mă înțelesese niciodată, cum nu înțelesese de ce era important ce făceam și de ce îmi plăcea atât de mult. Și că erau lucruri importante. În absența acestei înțelegeri, conversațiile noastre nu fuseseră altceva decât zgomot.

Mi-a fost de ajutor că am plecat din Sydney. Am rupt-o cu toate și treburi de astea. Proiectele Fundației Sharansky se desfășurau în locuri de care abia dacă auzisem, ca Oenepelli și Burrup, unde companiile miniere voiau să transforme incredibile peisaje naturale și situri culturale antice în niște găuri gigantice în sol. Fundația finanța cercetările și apoi, dacă erau destul motive ca să susţină cazul, îi ajutau pe aborigeni, proprietarii tradiționali ai pământurilor, să intenteze proces companiilor.

Nu mi-a trebuit să stau prea mult acolo, în decorurile pe care le pictase tatăl meu, ca să-mi dau seama că oricât de mult îmi iubeam țara, abia dacă o cunoșteam. Petrecusem atâți ani studiind arta culturii noastre de imigranți și atât de puțin timp cercetând-o pe aceea care fusese aici tot timpul. Ajunsesem să mă uit cruciș, buchisind în limba arabă clasică și în ebraica biblică, dar abia dacă puteam numi măcar cinci dintre cele cinci sute de limbi aborigene care se vorbesc aici. Așa că mi-am gândit un curs intensiv și am devenit o pionieră într-un nou domeniu: conservarea siturilor în stare disperată. A devenit sarcina mea să documentez și să conserv vechea artă rupestră aborigenă, înainte ca societățile de uraniu sau de bauxită să aibă ocazia să le arunce în aer și să le transforme în grohotiș.

Era o muncă fizică grea să ajungi la siturile îndepărtate, adeseori pe jos, de obicei într-o căldură îngrozitoare, cu rucsacuri în care erau kilograme de echipament. Uneori, cel mai bun lucru pe care îl puteai face ca să conservi un fragment de artă rupestră era să iei un târnăcop și să te apuci să hăcuiești rădăcinile invadatoare ale copacilor. Nu tocmai niște aptitudini motrice rafinate. Spre surprinderea mea, am descoperit că îmi place. Pentru prima dată în viață eram bronzată și musculoasă. Mi-am abandonat cașmirurile și mătăsurile pentru salopete kaki, iar într-o zi, pentru că îmi era foarte cald, eram asudată și părul răsucit în coc mi se tot desfăcea, mi-am tăiat minunatul meu păr lung. Nume nou, look nou, o viață nouă. Și la o distanță considerabilă de tot ceea ce mi-ar fi putut aminti de rase dispărute de ovine din Spania și de modelul distribuției porilor într-un pergament.

Pe drumul spre Jabiru Station, am adormit. Atât eram de epuizată. Drumul nu era ceva ce ai fi putut numi relaxant. Drumul e o cărare de o sută de kilometri, cu șleauri, asta când nu e o imensă groapă cu nisip. Plus că sunt grupuri mari de canguri care în amurg apar din senin și dacă faci o manevră ca să-i eviți poți să te înfunzi în mlaștină până la țeava de admisie.

Dar Jim condusese pe astfel de trasee de când era destul de mare ca să poată vedea pe deasupra volanului, așa că am ajuns la fermă. Butcher pusese la fript un barramundi[7] întreg, pe care îl prinsese în ziua aceea și îl condimentase cu boabe uscate de jupie, niște mici fructe dulci-acrișoare care erau esențiale în preparatele mirarr. Telefonul fermei a început să sune exact când apucam ultima bucățică suculentă de pește din furculiță.

— Mda, e aici, zise Butcher, întinzându-mi telefonul.

— Doctor Sharansky? Sunt Keith Lowery. Vă sun de la DAEC.

— Mă scuzați, de unde ați spus?

— DAEC. Departamentul Afacerilor Externe și Comerțului. Sunteți o femeie greu de găsit.

— Mda, știu.

— Doctor Sharansky, speram să vă putem aduce înapoi aici, la Canberra – sau la Sydney, dacă e mai ușor. Avem o mică problemă și a fost menționat numele dumneavoastră, ca al cuiva care ar putea fi în postura de a ne ajuta.

— Păi, voi reveni la Sydney peste două sau trei săptămâni, când gudjewg… adică, atunci când se va instala definitiv sezonul ploios…

— A, da. Treaba e că noi speram să veniţi mâine încoace, cu avionul.

— Domnule Lowery, sunt în mijlocul unui proiect. Companiile miniere le suflă în ceafă oamenilor ăstora și cam în două săptămâni escarpamentul va deveni inaccesibil. Așa că în clipa aceasta nu sunt tocmai dornică să pierd banii fundației călătorind. Nu vreți să-mi spuneți despre ce e vorba?

— Nu pot discuta despre asta la telefon, mă scuzați.

— E vorba despre ceva pus la cale de afurisitele de companii miniere? Adică, ar fi ceva cu adevărat disperat din partea lor. Știu că unele dintre creaturile acelea sunt mai jos decât călcâiul broaștei… Dar să-i implice pe unii de calibrul vostru ca să le facă treburile murdare…

— Nu e nimic de felul acesta. Oricât de mult s-ar plânge unii dintre colegii mei de la Comerț că Fundația Sharansky are uneori un impact negativ asupra veniturilor din exportul de zăcăminte, aici, la Biroul pentru Orientul Apropiat, nu ne batem capul. Nu vă sun în legătură cu activitatea dumneavoastră actuală. E vorba mai degrabă despre, ăăă, un proiect de mare însemnătate la care ați lucrat acum

șase ani. În Europa.

Brusc, barramundiul mi-a căzut greu.

— Vreți să spuneți la Sara…

— Ar fi mai bine să discutăm personal despre acest lucru.

Biroul pentru Orientul Apropiat. Începeam să simt că mi se declanșează o indigestie.

— Vă ocupați de Israel, nu?

— Cum spuneam, doctor Sharansky, mai bine personal. Deci vreți să vă aranjez eu zborul de mâine, de la Darwin la Canberra sau la Sydney?

Perspectiva ce se deschide din Biroul DAEC din Sydney este suficientă ca să facă un diplomat să refuze un post în străinătate. În timp ce îl așteptam pe Keith Lowery în holul de la etajul al zecelea, priveam iahturile care traversau portul brăzdat de razele soarelui, pe urma brizei, ca un omagiu adus pânzelor albe, umflate, ale Operei din Sydney.

Și decorul interior era destul de drăguț. Afacerile Externe putuseră să-și aleagă obiectele de artă din colecția națională, așa încât zona de recepție avea pe un perete o pânză *Ned Kelly*, de Sidney Nolan, și un fabulos Rover Thomas, *Răscrucea*, pe peretele opus.

Admiram bogatele nuanțe de ocru din pictura lui Rover, când Lowery s-a apropiat de mine, din spate.

— Îmi pare rău că nu avem aici și unul de-al tatălui dumneavoastră… Strălucit pictor. Avem unul absolut minunat la Canberra.

Lowery era un bărbat înalt, masiv, cu părul ca nisipul, mersul puțin legănat și trăsăturile ușor turtite ale unui rugbist serios. Era logic. Rugby-ul e un sport important în școlile private de elită și cele mai multe dintre bancnotele australiene încă tind să-l aibă în fundal, în ciuda tuturor miturilor noastre egalitare.

— Vă mulțumesc că ați venit la noi, doctor Sharansky. Știu că nu e puțin ce v-am cerut.

— Mda, mă rog. E ciudat, nu? Că poți ajunge de la Sydney la New York sau Londra în douăzeci și patru de ore, dar tot îţi ia aproape dublu ca să ajungi aici din unele zone din Top End.

— Da? Eu, unul, n-am fost niciodată acolo.

Tipic, m-am gândit eu. Probabil că a fost în fiecare muzeu din Florența, dar nu a văzut niciodată Omul-Fulger[8] de la Nourlangie Rock.

— De obicei lucrez la Canberra, așa că am împrumutat un birou aici pentru întâlnirea noastră. Margaret… Margaret te cheamă, nu? întrebă el, întorcându-se spre recepționistă. Suntem în biroul domnului Kensington. Vrei te rog să ai grijă să nu fim deranjați?

Am trecut prin cadrul unui detector de metale și am mers de-a lungul unui coridor, până la un birou separat. Lowery a tastat codul și a deschis ușa. Ochii mei s-au îndreptat direct spre ferestre, care ofereau o panoramă și mai spectaculoasă decât aceea din hol, pentru că îmbrățișa întreaga zonă, de la Grădina Botanică la pod.

— Amicul dumneavoastră, domnul Kensington, trebuie să fie mare barosan, am zis eu, întorcându-mă spre Lowery.

Distrasă de perspectivă, nu băgasem de seamă că în birou mai era cineva. Stătuse pe canapea, dar acum era în picioare și venea spre mine, cu mâna întinsă.

— Șalom, Ceanna.

Părul i se rărise puțin, dar avea încă aspectul bronzat și musculos care îl scotea întotdeauna în evidență și îl particulariza printre toți cei din breasla noastră.

M-am îndepărtat de el cu un pas și mi-am dus mâinile la spate.

— Nu-mi zici „Salut, amice“? Tot mai ești supărată pe mine? Chiar și după șase ani?

Am aruncat o privire spre Lowery, întrebându-mă cât de mult știa despre asta.

— Șase ani? am zis, pe un ton cât mai rece cu putință. Șase ani nu înseamnă nimic, în comparație cu cinci sute de ani. Ce-ai făcut cu ea?

— Nimic. N-am făcut nimic cu ea.

Făcu o pauză scurtă și apoi traversă camera, până în dreptul unui birou frumos, din pin de Huon[9]. Pe el era o cutie de arhivă. Îi desfăcu închizătorile.

— Verifică și singură.

Am traversat biroul, clipind des. Mâinile au zăbovit în aer, deasupra cutiei. Am ridicat capacul și am văzut-o. Am ezitat o clipă. Nu aveam mănuși, nici suporți. Nu puteam să o ating așa. Dar trebuia să fiu sigură. Cât am putut mai cu grijă, am scos-o din cutie și am pus-o pe birou. Am deschis la pagina cu anluminurile Facerii. Era evidentă. Diferența dintre a avea dreptate și a te înșela. Dintre a-mi cunoaște meseria și a nu mi-o cunoaște.

Am clipit, ca să-mi rețin lacrimile care veneau în parte ca o ușurare și în parte din autocompătimire, pentru nefericirea cu care trăisem șase ani lungi, gândindu-mă că am greșit. Când mi-am ridicat privirea la Amitai, toată incertitudinea, toate îndoielile de sine au dispărut și s-au transformat în cea mai pură furie pe care cred că am simțit-o vreodată.

— Cum ai putut?

Spre profunda mea enervare, Amitai îmi zâmbi.

— N-am făcut-o.

Am lovit atât de tare cu palma în masă, că m-a durut.

— Încetează! am strigat. Ești un hoț și un escroc și un mincinos

blestemat.

Amitai continua să surâdă; un zâmbet ușor, calm, enervant, cât se poate de larg și de tâmp. Voiam să-l plesnesc.

— Ești o rușine pentru profesia noastră.

— Doctor Sharansky.

Era Lowery care încerca, presupun, să fie diplomat. Făcu un pas spre mine și își puse mâna pe umărul meu. M-am scuturat și am făcut un pas mai departe.

— Ce caută omul acesta aici? Se face vinovat de furt calificat. Ar trebui să fie la mititica. Să nu-mi spuneți că guvernul ăsta afurisit e amestecat în această… acest… jaf… această conspirație…

— Doctor Sharansky, ar fi mai bine să vă așezați.

— Nu-mi spuneți mie să stau jos! Nu vreau să am nici un amestec în treaba asta. Și ce caută cartea aici? Cum Dumnezeu puteți să justificați faptul că ați adus un codice vechi de cinci sute de ani din cealaltă jumătate a globului? E mai mult decât lipsit de etică, e o crimă. Eu am plecat de aici și o să anunț Interpolul. Presupun că voi considerați că veți putea ascunde totul în spatele imunității diplomatice sau un rahat asemănător.

Ajunsesem la ușă. Nu avea nici clanță, nici buton. Doar un panou cu taste, pentru care nu știam combinația.

— Ați face bine să-mi dați drumul de aici sau o să…

— Doctor Sharansky!

Lowery ridicase vocea. Brusc semăna mai mult cu un atacant decât cu un diplomat.

— Tăceți pentru o secundă, vă rog, și lăsați-l pe doctor Yomotov să spună și el ceva.

Amitai nu mai râdea. Își deschise brațele, ca pentru o implorare.

— Nu am fost eu. Dacă ai fi venit la mine când ți-ai dat seama de fals, poate că împreună am fi reușit să-i oprim.

— Pe cine să oprim?

Amitai vorbea cu voce scăzută. Aproape o șoaptă.

— Doctorul Heinrich a fost.

— Werner?

Am simțit că tot aerul iese din mine. M-am prăbușit pe canapea.

— Werner Heinrich? am repetat, prostește. Și mai cine? Ai zis „să-i oprim“.

— Îmi pare foarte rău să-ți spun, Ozren Karaman. Altfel nu s-ar fi putut.

Profesorul meu și iubitul meu. Amândoi stătuseră acolo, împreună, și îmi spuseseră că nu știu ce vorbesc. Mă simțeam absolut trădată.

— Dar de ce? Și cum se face că acum e la voi. Aici.

— E o poveste ceva mai lungă.

Amitai se așează lângă mine, pe canapea, și turnă un pahar cu apă din carafa de pe măsuța de cafea. Mi l-a întins și mai turnă unul pentru Lowery, care i-a făcut semn cu mâna că „mulțumesc, nu“. A luat o înghițitură și a început să vorbească.

— O poveste lungă care începe în iarna anului 1944, când Werner nu avea decât paisprezece ani. Era recrut, așa cum erau pe vremea aceea toți băieții și bătrânii. Cei mai mulți ajungeau să deservească tunurile antiaeriene, chestii de felul ăsta. Dar el a fost ales pentru altfel de servicii. Werner a început să lucreze pentru Einsatzstab Reichleiter Rosenberg… Știi ce e asta?

Sigur că știam despre infamul braț al celui de al Treilea Reich, cei mai eficienți și mai metodici jefuitori din istoria artei. Fusese condusă de Alfred Rosenberg, care înainte de război a scris o carte în care descrisese expresionismul abstract german drept „sifilitic“. El formase Liga de Luptă pentru Cultura Germană, care avea ca țintă eradicarea oricărei „degenerări“, în care era desigur inclus și orice fusese scris sau pictat de evrei.

— În timp ce Reichul își intensifica Soluția Finală, unitatea lui Rosenberg se grăbea și ea să finalizeze distrugerea tuturor documentelor și obiectelor evreiești pe care le confiscaseră din sinagogi și din marile colecții europene. Sarcina lui Werner era să transporte la crematorii sulurile de Tora și incunabulele și să le ardă. Una dintre colecțiile pe care le-a ars a fost *pincus*-ul din Sarajevo…

Și-a ridicat ochii spre Lowery.

— Asta înseamnă toate documentele unei comunități evreiești. De neînlocuit. *Pincus*-ul din Sarajevo era foarte vechi. Conținea documente care datau începând cu 1565.

— Așa, deci, am zis eu. De aceea s-a specializat în manuscrise evreiești.

— Exact, zise Amitai, dând din cap. Pasiunea lui a fost să nu se mai piardă nici o carte. M-a contactat în primele luni ale războiului din Bosnia, pentru că bombardamentele sârbilor asupra Institutului de Studii Orientale, Bibliotecii Naționale și Bibliotecii Universității repetau exact ceea ce se petrecuse în propriul lui trecut. Voia mai ales ca guvernul Israelului să organizeze o misiune de salvare a hagadei. I-am spus că nu avem nici un fel de informație despre locul unde ar putea să fie și că, de fapt, nu știam dacă ea mai există. Werner a crezut că îi ascund adevărul. Chiar și după război, când ONU s-a decis să conserve hagada și să o expună, el a considerat-o tot în pericol. Nu avea încredere în pace. Mi-a spus că după părerea lui existau mari șanse ca atunci când NATO și ONU își vor pierde interesul, traseul Bosniei să poată fi deturnat de fanaticii islamiști. Se temea de influența saudiților, care, evident, au grozavul renume de a fi distrus vechile situri evreiești din peninsula Arabia. Era chinuit de ideea că

hagada va fi din nou în pericol.

Amitai mai luă o înghițitură de apă.

— Ar fi trebuit să ascult mai atent ce-mi spune. Habar n-am avut că trecutul lui îl transformase într-un așa extremist. Ai crede că un israelian de vârsta mea se pricepe la extremiști. Cu toate acestea, nu l-am citit.

— Dar Ozren? El sigur nu putea să gândească astfel despre Bosnia.

— Și de ce nu? Bosnia nu i-a protejat soția. Nu i-a salvat băiețelul. Ozren văzuse prea multe. Văzuse oameni împușcați de lunetiști în timp ce încercau să care cărțile din biblioteca în flăcări. Îşi riscase viața ca să salveze hagada și știa cât de aproape fusese să o piardă. Cred că, la un moment dat, lui Werner i-a fost foarte ușor să-l prindă pe Ozren extrem de receptiv la vederile sale.

Nu reușeam să mă conving că Ozren ar fi putut gândi astfel. Își iubea orașul. Iubea ceea ce reprezenta el. Nu puteam crede că și-a abandonat credința în el.

Lumina necruțătore a soarelui din Sydney se revărsa prin geamurile imense și cădea pe paginile deschise ale hagadei. M-am dus la masă și am luat cartea. Am pus-o cu grijă înapoi în cutia de arhivă care o proteja. Era cât pe ce să închid capacul, dar m-am oprit. Am pipăit muchiile copertelor și am simțit marginea locului unde fibrele de piele – cele noi, pe care le pusesem eu – se îmbinau cu fibrele vechi, munca lui Florien Mittl. M-am întors spre Amitai.

— Tu ești cel care avea negativele.

— Werner m-a convins că ar putea obține o sponsorizare de la guvernul german pentru o ediției facsimil mai bună decât cea pe care o plănuiam. A fost foarte convingător. Erau gata să cheltuiască de șase ori mai mult decât bugetul nostru, aveau să tipărească pe velum… urma să fie un gest de bunăvoință din partea noii Germanii. Ce să mai spun? L-am crezut. I-am dat lui documentația ta. Sigur a folosit-o ca să imite fiecare detaliu posibil – până și munca ta de conservare. Și pentru că ți-a fost profesor, a știut foarte bine cum s-o facă.

— Dar atunci, de ce erai acolo, la Ozren acasă, în seara aceea?

Amitai a oftat.

— Ceanna, eram acolo pentru că și eu am pierdut un copil. Pe fiica mea. Avea trei ani.

— Amitai.

Habar n-am avut. Știam că e divorțat. Nu am știut că a existat și un copil.

— Îmi pare foarte rău. A fost un atac sinucigaș cu bombă?

Amitai clătină din cap și surâse vag.

— Toată lumea crede că israelienii mor întotdeauna în războaie sau bombardamente. Câțiva dintre noi, puțini, reușesc să moară în

patul lor. La fata mea a fost o malformație congenitală a inimii. Pierderea unui copil… lasă același gol, cred, indiferent cum se întâmplă. Eram acolo ca să aduc niște materiale donate de Israel, parte din proiectul de refacere a bibliotecii, și am aflat vestea despre fiul lui Ozren. Ca tată, mi-a fost milă de el.

Pentru câteva minute se lăsă o tăcere stânjenitoare.

— Ceanna, nu te condamn că mă bănuiești. Dar nu ar trebui să crezi că eu am făcut-o.

A continuat să-mi relateze cum a fost descoperită cartea și cum îl bănuise imediat pe Werner, grație calității falsului codice expus la Sarajevo.

— Dar de ce Werner a ales Yad Vashem?

— Cunoștea bine muzeul. Lucrase acolo de multe ori de-a lungul anilor, în poziția de cercetător invitat. Pentru el a fost cel mai simplu să ascundă hagada acolo. Nu-i păsa, înțelegi, că nu va ști nimeni, că nu o va studia sau omagia nimeni. Singurul lucru care îl preocupa era ca hagada să fie pusă la adăpost și mi-a spus că alesese Yad Vashem ca locul cel mai sigur din lume. Pentru că, și dacă s-ar întâmpla tot ce e mai rău, iar Israelul ar intra într-un conflict pentru propria existență, noi vom apăra locul acela mai presus de oricare altul.

Amitai coborî privirea.

— Și, cel puțin în privința asta, are dreptate.

— L-ai văzut? E arestat?

— Da, l-am văzut. Și nu, nu e arestat.

— De ce nu?

— E într-un sanatoriu din Viena. E un om în vârstă, Ceanna. E foarte slăbit și nu tocmai lucid. Mie mi-a luat multe ore ca să aflu tot ce ți-am spus.

— Bine, și Ozren? El a fost arestat?

— Nu. De fapt, a fost promovat. Acum este directorul Muzeului Național.

— Dar de ce îl lași să scape nepedepsit? De ce n-a fost pus sub acuzație?

Amitai se uită la Lowery.

— Israelienii sunt de părere că e mai bine dacă povestea nu devine publică, zise acesta. Faptul că hagada a fost descoperită în Israel ar fi destul să… mă rog… cum Heinrich e prea aerian ca să mai fie un martor credibil, nimeni nu vede rostul iscării unei reacţii negative. Cred că termenul tehnic în diplomație ar fi *să te caci în ventilator*.

— Tot nu înțeleg. Vrei să spui că guvernul israelian e de acord să returneze cartea, nu? Evident că o puteți face pur și simplu, cu diplomație și fără zgomot, servietă diplomatică, ceva de felul acesta…

Amitai își privi mâinile.

— Știi Ceanna zicala aia veche? Unde sunt doi evrei, ai trei păreri? În guvernul țării mele există anumite facțiuni care ar insista ca hagada să rămână în Israel. Pentru ei ar fi ca și cum toate sărbătorile de Hanuka au venit odată.

Tuși și se întinse să ia paharul.

— Când domnul Lowery a pomenit de „israelieni“, nu se referea la guvernul actual.

M-am întors spre Lowery.

— Atunci ce mama dracului face Departamentul de Relații Externe de se amestecă în toată nebunia asta? Care poate să fie interesul Australiei?

Lowery își drese glasul.

— Premierul nostru este un prieten apropiat al președintelui Israelului și acesta este vechi tovarăș de arme cu Amitai. Așa că încercăm să vă convingem pe dumneavoastră, ca un fel de, cum să spun, favoare.

Zâmbi rușinat.

— Chiar dacă presupun că nu sunteți mare susținătoare a acestui premier, sperăm să fiți de acord să vă alăturați nouă și să dați o mână de ajutor.

— Eu aș putea aduce clandestin cartea la Sarajevo, interveni Amitai. Da, fără îndoială. Dar apoi? Crede-mă, nu mi-a fost ușor să o fac… să aduc codicele până aici. Ne-am asumat decizia și riscul de a aduce hagada aici, datorită ție, Ceanna. Pentru că noi credem că tu ai cele mai mari șanse să-l convingi pe Ozren să o reașeze în locul ei de drept.

Amitai făcu o pauză. Eram destul de surprinsă și încercam să înțeleg ce vrea să spună. Probabil că aveam o privire goală.

— Datorită naturii relației voastre din trecut, adăugă Lowery.

Asta era prea de tot.

— De unde dracu’ știți voi despre „relația noastră din trecut“? Cum îndrăzniți voi, cu toții, să vă băgați nasul în viața mea personală? Ce s-a întâmplat cu libertățile individuale pe aici?

Amitai ridică mâna.

— Nu a fost vorba doar de tine, Ceanna. Ai fost la Sarajevo într-o perioadă dificilă. CIA, Mossad, DGSE[10]…

— Chiar și ASIO[11], interveni Lowery. În momentul acela aproape orice persoană care activa în vreun fel în fosta Iugoslavia era fie spion, fie spionat. Sau ambele. Nu trebuie să vă simţiţi jignită.

Agitată, m-am ridicat în picioare. Lui îi venea ușor să spună. Cum i-ar fi plăcut dacă m-aș fi întors și i-aș fi spus cu cine s-a culcat acum șase ani? Mă rog, poate că în meseria lui te aștepți la chestii de genul acesta. Dar pe mine mă înfiora. Eu sunt un șoarece de bibliotecă; nici diplomat, nici agent. Și în mod sigur nu vreun fel de Miss Comando

Rezolvă-Tot pentru Israel. Nici pentru vreo altă țară, de fapt.

M-am dus la masă și m-am uitat la hagada din cutie. Supraviețuise deja atâtor călătorii riscante. Acum stătea pe un birou, într-o țară care nici măcar nu făcuse parte din lumea ce le era cunoscută creatorilor ei. Și se afla aici din cauza mea.

Cu ani în urmă, când mă întorsesem acasă de la Sarajevo, am fost la arhivele Muzeului Național de Artă al Australiei și am ascultat ore întregi de înregistrări cu tatăl meu. Acum știu cum îi suna vocea. Era o voce cu multe tonalități. Cea superioară, dominantă, era cadența laconică, austeră, a brusei australiene. Vocea lui de bărbat tânăr, când descoperise ce-i place și care îi era chemarea. Dar dedesubt mai erau și alte straturi. Accente din copilărie, ca puștan în Boston. O urmă vagă de accent rusesc. Și câte o ocazională inflexiune idiș.

Ceea ce fac mă reprezintă, pentru asta am venit.

Acum știam cum ar fi sunat vocea lui dacă ar fi rostit versul acela din poezia lui Hopkins. Îl auzeam în mintea mea, rostindu-l.

Ceea ce fac mă reprezintă.

El a creat artă. Eu o salvam. Aceasta era munca mea de o viață. *Ceea ce fac*. Dar să-mi asum un risc. Unul uriaș. Asta în mod cert nu e ceea ce fac. Nu e deloc genul meu.

M-am întors și m-am rezemat de birou. Mă simțeam puțin cam nesigură. Mă priveau amândoi.

— Și dacă sunt prinsă? Având în posesie bunuri furate în valoare de … zic și eu la plesneală… vreo cincizeci, șaizeci de milioane de dolari? Ei?

Brusc, Amitai păru din nou foarte interesat de propriile-i mâini. Lowery, în schimb, devenise fascinat de funcționarii în pauză de masă, care stăteau pe iarbă, la soare, în Grădina Botanică. Nimeni nu mai spunea nimic.

— V-am pus amândurora o întrebare. Ce se întâmplă dacă sunt prinsă cu codicele și sunt acuzată că am subtilizat o piesă incredibil de importantă din patrimoniul cultural mondial?

Amitai ridică privirea spre Lowery, care părea să nu-și poată lua ochii de la peisaj.

— Deci?

Și Amitai și Lowery au dat să vorbească în același timp.

— Guvernul australian…

— Guvernul israelian…

Ambii s-au oprit și s-au uitat unul la celălalt, gesticulând politicos, „te rog, tu întâi“. Era aproape comic, pe bune. Lowery cedă primul.

— Vedeți locul acela de sub smochinii din Golful Moreton?

Arăta spre o movilă acoperită de iarbă de pe plaja care îmbrățișa golful.

— E oarecum o coincidență, de fapt. Este exact locul unde s-a filmat scena finală din *Misiune imposibilă II*.

. . . . .

La Sarajevo se construise un nou aeroport. Totul era dichisit și civil, complet demilitarizat, cu baruri drăguțe și magazine de suveniruri. Firesc.

Eu însă nu mă simțeam deloc firesc. Așezată la coada pentru imigrație, mă bucuram de beta-blocantele pe care Amitai mi le dăduse cu o oră în urmă la Viena, înainte să ne despărțim.

— O să anuleze semnele de nervozitate, spusese. Mâinile asudate, respirația sacadată. Nouăzeci și nouă la sută din ceea ce verifică funcționarii vamali este comportamentul agitat. Sigur, tu te simți în continuare agitată. Pastilele nu pot opri asta.

Avea dreptate. Mă simțeam oribil. A trebuit să iau beta-blocantele de două ori. Prima dată le-am vomitat.

Amitai îmi dăduse și valiza pe care o folosise el ca să transporte hagada din Israel în Australia. Era o geantă neagră de vinil, cu roți, care arăta la fel ca orice altă geantă cu roți – de genul celor care încap în compartimentele de deasupra locurilor, în avion – doar că a lui avea fundul dublu, făcut dintr-o fibră super secretă, care filtra razele X.

— Nu e detectabilă cu nici un fel de tehnologie obișnuită, m-a asigurat el.

— Chiar am nevoie de așa ceva? l-am întrebat. Adică, ce dacă la aparatul cu raze X se vede o carte în bagajul meu? Nimeni în afară de un specialist n-ar ști ce e. Dar dacă sunt prinsă cu o trusă de contrabandist…

— De ce să riscăm? Mergi la Sarajevo. Sunt în orașul acela oameni care nici nu sunt evrei măcar și care au cumpărat copii în facsimil ale hagadei chiar și atunci când nu-și puteau permite să pună mâncare pe masă. E un obiect foarte îndrăgit acolo. Oricine ar putea să o recunoască – un funcționar vamal, cineva care stă la coadă în spatele tău. Sincer, geanta este tot ce putem face. Nimeni n-o să te prindă.

În avionul cu care călătorisem erau vreo șase iranieni și întâmplarea s-a dovedit a fi un real noroc pentru mine. Amărâții aceia au absorbit toată atenția în sala de sosiri. Sarajevo devenise o poartă de intrare preferată pentru cei care încercau să treacă ilegal în Europa, pentru că granițele bosniace erau încă destul de permisive și UE se ținea de capul bosniacilor să rezolve cumva acest aflux. Iranianului din fața mea i-au deschis valizele, i-au cercetat atent documentele. Mi-am dat seama că el nu beneficiase de un beta-blocant. Transpira în

prostie.

Când am ajuns în față am primit doar un zâmbet și un „Bun venit în Bosnia“ și într-o clipă eram afară din aeroport, urcată într-un taxi și treceam pe lângă un mastodont de moschee nouă, construită de arabi, pe lângă un sex-shop și apoi un pub irlandez care oferea „20 de mărci de bere din toată lumea“. Mult bombardatul Holiday Inn fusese renovat și arăta ca un turn făcut de un copil din piese de Lego de culoare galben-strălucitor. Străzile principale erau mărginite de puieți de sicomor, plantați în locul copacilor care fuseseră tăiați pentru foc în timpul asediului. Când am intrat pe străduțele înguste din Baščaršja, aleile erau pline de femei în haine viu colorate și bărbați în costumele lor de gală, care înfruntau cu bravură temperatura sub zero grade ca să se plimbe printre vânzători de baloane și florărese.

Am vrut să-l întreb pe taximetrist ce se petrece. Am arătat spre un grup de fetițe îmbrăcate în rochii purpurii, elegante.

— *Biram!* îmi răspunse, zâmbind larg.

Asta era, așadar; nu-mi dădusem seama că Ramadanul tocmai se terminase și orașul celebra una dintre cele mai mari sărbători din calendarul musulman.

Cofetăria de la Colțul Dulce era plină ochi. Abia dacă am răzbit până la tejghea, târând în urmă geanta mea cu roți. Cofetarul nu m-a recunoscut și de ce ar fi făcut-o, după șase ani? Am arătat spre scările care duceau la mansardă.

— Ozren Karaman? am întrebat.

A înclinat din cap și apoi a arătat spre ceasul de la mână și spre ușă, și eu am luat gestul drept un semn că Ozren avea să revină curând. Am așteptat să se elibereze un scaun în magazinul agitat și zgomotos.

Am așteptat o oră, apoi două. Cofetarul începea să se uite ciudat la mine, așa că am comandat încă o prăjitură înecată în miere, deși nici pe prima nu o mâncasem.

În sfârșit, pe la ora unsprezece, Ozren a deschis ușa aburită a cofetăriei. Dacă nu mi-aș fi trecut timpul uitându-mă fix la fiecare chip, nu sunt sigură că l-aș fi recunoscut. Avea încă părul lung și ciufulit, dar devenise cu totul cărunt. Fața nu i se zbârcise pe maxilare – era în continuare slab, tot fără pic de grăsime – dar fruntea și obrajii îi erau brăzdați de riduri. Și-a scos paltonul – aceeași haină ponosită pe care îmi aminteam că o avea și acum șase ani – și am văzut că poartă costum. Probabil că era o cerință a funcției de director de muzeu – altfel nici vorbă să o fi făcut din proprie dorință. Era un costum frumos, dintr-un material bun, bine croit, dar arăta ca și cum Ozren dormise îmbrăcat.

Până să-mi fac eu loc, scuzându-mă, printre scaune și fotolii, el urcase deja jumătate din scările spre mansardă.

— Ozren.

S-a întors și m-a privit, clipind des. Nu m-a recunoscut. Încordată cum eram, o boare de orgoliu mi-a șoptit că trebuie să fie din cauza luminii proaste sau a părului scurt. Nu-mi plăcea să cred că îmbătrânisem atât de mult.

— Eu sunt. Hanna Shar… Hanna Heath.

— Doamne Sfinte.

Nu a spus nimic altceva. A rămas doar acolo, clipind.

— Știi… pot să urc? Trebuie să-ți vorbesc.

— Ăăă, apartamentul meu, nu e… E foarte târziu. Ce zici de mâine, la muzeu? E zi liberă, dar o să fiu acolo de dimineață.

Își revenise din surpriză și își controla vocea. Avea un ton foarte corect, rece și profesional.

— Trebuie să-ți vorbesc acum, Ozren. Cred că știi despre ce.

— Chiar nu cred că eu…

— Ozren. Am ceva. Aici, în geanta asta, am zis, înclinându-mi capul spre valiza pe roți. Ceva care aparține muzeului tău.

— Doamne Sfinte, a spus el din nou.

Asuda și nu era din cauza căldurii din cofetărie. Mi-a întins o mână.

— Te rog, după tine.

Am trecut forțat pe lângă el, pe scările strâmte, luptându-mă cu geanta. A făcut un gest să mi-o ia, dar eu am ținut-o atât de strâns, că mi s-au albit degetele. Câțiva dintre oamenii din magazin, inclusiv cofetarul, se întorseseră să ne privească, simțind un soi de scandal sau ceva. Ozren mă urmă. Am auzit cum nivelul zgomotului crește iar, odată ce clienții, înțelegând că nu va fi nici un spectacol, reveniseră la cafeaua și la conversațiile lor vesele.

Ozren mă pofti în mansardă. Închise ușa, trase zăvorul vechi din fier forjat și se sprijini cu spatele de el. Părul lui argintiu, care atingea căpriorii îmi trezi amintiri. Amintiri tulburătoare.

În căminul mic erau deja așezate vreascuri. Lemnul încă era insuficient în Sarajevo când fusesem aici ultima dată și nu ne putuserăm bucura niciodată de luxul unui foc în șemineu. Ozren se aplecă spre vatră. Când flacăra prinse viață, așeză peste vreascuri un singur butuc. Luă o sticlă de rachiu de pe un raft și turnă în două pahare. Îmi întinse unul, fără să zâmbească.

— Pentru bucuria revederii, spuse el, trist, și dădu pe gât băutura, dintr-o înghițitură.

Eu am sorbit dintr-a mea.

— Presupun că ai venit să mă bagi după gratii, zise.

— Nu fi ridicol.

— Păi, de ce nu? O merit. Mă aștept la asta în fiecare zi, de șase

ani. E mai bine să fii tu. Ești mai îndreptățită decât oricine.

— Nu știu ce vrei să spui.

— A fost oribil ce ți-am făcut. Să te aducem în stare să-ţi pui la îndoială propriile cunoștințe în felul acesta, mințindu-te.

Își mai turnă un pahar de rachiu.

— Când ai văzut-o, asta ar fi trebuit să fie suficient. Trebuia să ne fi oprit chiar atunci. Dar eu nu eram în firea mea și Werner – probabil știi că Werner a fost, nu?

Am dat din cap.

— Werner era obsedat.

Fața i se încreți brusc și ridurile adânci se atenuară.

— Hanna, nu a trecut o zi de când cartea a plecat din țara aceasta, în care să nu fi regretat. La doar câteva luni după aceea am încercat să-l conving pe Werner să o înapoieze. I-am spus că o să fac mărturisiri. A zis că o să nege totul. Și că va muta hagada într-un loc unde n-o va mai găsi nimeni, niciodată. La vremea aceea mintea mi se limpezise. Îmi dădeam seama că era destul de nebun ca să o facă. Hanna…

A venit spre mine și mi-a luat paharul, l-a pus jos și mi-a prins mâinile.

— Mi-a fost așa de dor de tine, am vrut așa de tare să te găsesc, să-ți spun… să-ți cer iertare…

Am simțit cum mi se pune un nod în gât, căci toate sentimentele pe care le nutrisem pentru el – pentru el și pentru nimeni altul de atunci – începeau să mă copleșească, în cămăruța aceea, cu toate amintirile ei. Mi-au fost însă înfrânte apoi de furia pentru tot ceea ce trebuise să înfrunt din cauza lui. M-am tras în spate.

Ozren ridică mâinile, cu palmele îndreptate spre mine, semn că înțelesese că a sărit calul.

— Știi că aproape n-am atins o carte de șase ani din cauza ta? Din cauza minciunilor tale. Am renunțat pentru că tu mi-ai spus că m-am înșelat.

Se duse în dreptul lucarnei, care se deschidea spre un petic de cer și de oraș. Afară se vedeau sclipind lumini. Luminile unui oraș viu. Acum șase ani nu era nici una.

— Nu există scuză pentru ce am făcut. Dar când a murit Alia am fost așa de furios pe țara mea. M-am lăsat pradă disperării. Și Werner era acolo, șoptindu-mi la ureche, spunându-mi că e drept ca această carte să le fie înapoiată evreilor, ca răscumpărare pentru tot ceea ce se furase de la ei. Că era a lor și că ei puteau să o protejeze. Să o protejeze într-un fel în care n-ar fi putut să fie protejată de acest stat fragil – dintr-o regiune al cărui nume chiar este sinonim cu ostilitatea criminală și cu neputința.

— Ozren, cum ai putut gândi astfel? Când tu, un locuitor al

orașului Sarajevo și musulman, ai salvat-o? Când celălalt bibliotecar, Serif Kamal, și-a riscat viața pentru ea?

Ozren rămase tăcut.

— Și acum mai crezi la fel?

— Nu, acum nu. Știi că nu sunt un om credincios. Dar Hanna, mi-am petrecut multe nopți stând întins în camera asta, treaz, gândindu-mă că hagada a ajuns la Sarajevo cu un motiv. A ajuns aici ca să ne încerce, să vadă dacă există aici oameni care pot să înțeleagă că lucrurile care ne unesc sunt mai multe decât cele care ne despart. Că să fii un om contează mai mult decât să fii evreu, musulman, catolic sau ortodox.

Jos, în cofetărie, cineva râse zgomotos. Butucul se mișcă și căzu în vatra căminului.

— Atunci, am zis, cum o punem la loc?

. . . . .

Amitai a zâmbit când m-am întâlnit cu el, mai târziu, și i-am spus cum am procedat.

— Aproape întotdeauna e așa. Nouăzeci și nouă la sută din ceea ce am făcut când eram în unitate a fost așa. Dar cei care se duc la film sau citesc romane de spionaj nu vor să creadă. Le place să creadă că e vorba de agenți în costume de ninja, care coboară pe cabluri din conductele de aer condiționat, explozibile, mascate ca … ananași sau altceva, și care sar în aer pretutindeni. Dar mult mai des este exact așa cum ați făcut voi: o combinație de șansă, sincronizare și puțină gândire practică. Și faptul că trebuie să fim recunoscători unei sărbători musulmane… e și mai bine, chiar.

Pentru că era Biram, în noapte aceea la muzeu nu era decât un paznic de serviciu. Am așteptat până după ora 4.00 dimineaţa, știind că tura de dimineață începea la 5.00. Ozren pur și simplu i-a spus paznicului că nu putea să doarmă după prea multă petrecere și a decis să lucreze. De vreme ce era Biram, l-a trimis pe paznic acasă, să se odihnească și să poată sărbători mai târziu împreună cu familia. Ozren l-a asigurat că va face el rondul de control necesar.

Am așteptat afară, tremurând, până când l-am văzut pe paznic plecând. Ozren mi-a dat drumul înăuntru. Mai întâi ne-am dus la subsol, unde era amplasat panoul care controla senzorii din sala hagadei. Ca director, Ozren cunoștea codurile de dezactivare, așa că baleiajul încrucișat al senzorilor de mișcare putea fi anulat o perioadă. Monitorul video era altă poveste: el nu putea fi deconectat fără să declanșeze alarma. Dar Ozren a zis că se gândise la asta. Am traversat sălile, am trecut pe lângă barca preistorică și colecțiile de antichități, până am ajuns în dreptul ușii de la sala hagadei.

Mâna lui Ozren tremura puțin când a tastat codul, așa că a apăsat greșit una dintre cifre.

— Nu pot să o mai fac decât o singură dată. Încă o eroare și se pornește alarma.

A tras aer în piept și a tastat din nou numărul. Ecranul a clipit și a afișat: ACCEPTAT. Dar ușa nu s-a deschis.

— E setat pe modulul extra-program, așa că e nevoie de doi membri ai personalului. Este necesar și codul bibliotecarului-șef. Fă-o tu, te rog. Mie îmi tremură prea tare mâna.

— Dar eu nu-i știu codul!

— Douăzeci și cinci, cinci, optsprezece, nouăzeci și doi, zise el, fără ezitare. M-am uitat întrebătoare la el, dar mi-a făcut semn să-i dau drumul și să tastez. Am făcut-o. Ușa s-a deschis cu un fâșâit.

— De unde l-ai știut?

— Mi-a fost asistentă timp de nouă ani, a zis, zâmbind. E o bibliotecară nemaipomenită, dar nu poate ține minte numere. Singurul pe care îl poate memora este data de naștere a lui Tito. Îl folosește la orice.

Am intrat în încăpere, ținută aproape în întuneric, având doar atâta lumină cât să permită funcționarea camerei de supraveghere. Obiectivul ne fixa, înregistrându-ne fiecare mișcare. Ozren adusese o lanternă, ca să nu fim nevoiți să aprindem lumina. Îi acoperise capul cu o lavetă roșie, ca să-i atenueze din luminozitate. Raza ei a dansat o clipă în jurul pereților, în timp ce Ozren și-a căutat în buzunar cheia digitală care descuia vitrina.

A trecut cardul prin fantă și a deschis capacul de sticlă. Falsul lui Werner era deschis la pagina cu anluminura despre *seder*-ul spaniol, cu familia prosperă și misterioasa femeie africană îmbrăcată evreiește. Era pagina unde găsisem firul alb în hagada originală. Ozren a închis copia lui Werner, a scos-o din vitrină și a pus-o pe pardoseală.

Într-o scenă complet inversă celei petrecute între noi cu șase ani în urmă, i-am înmânat Hagada din Sarajevo.

El a luat-o cu amândouă mâinile și apoi și-a dus-o la frunte pentru o clipă.

— Bine ai venit înapoi, a zis.

A așezat-o cu grijă pe suporți și a dat foile de pergament, până a ajuns la anluminura *seder*-ului.

Eu îmi ținusem respirația, fără ca măcar să-mi dau seama. Ozren a întins mâna, să închidă vitrina.

— Stai, am zis. Mai lasă-mă să mă uit încă o secundă la ea.

Voiam să mai am o clipă a mea, cu cartea, înainte de a trebui să renunț pentru totdeauna la ea.

Abia mai târziu am înțeles de ce atunci am putut să văd, în lumina aceea slabă, când înainte nu reușisem niciodată. Temperatura

de culoare[12] a luminii roșii emise de lanternă a făcut posibil să le văd. Erau niște semne foarte fine, care urmau linia tivului rochiei pe care o purta femeia africană. Artistul folosise o culoare cu doar un ton mai închisă decât galbenul de șofran al rochiei. Liniile textului erau atât de subțiri, imposibil de fine – făcute cu o pensulă dintr-un singur fir de păr. Când studiasem imaginea la lumina zilei, sau sub lumina rece a becurilor fluorescente, micile linii păruseră abia niște umbre; cute ale materialului, sugerate inteligent de artist.

Dar în lumina mai caldă și estompată a lanternei lui Ozren am putut să văd că liniile cât firul de păr erau un text. Un text în limba arabă.

— Repede! Repede, Ozren, dă-mi o lupă.

— Ce? Ai înnebunit? Nu avem vreme pentru asta. Ce naib…

Am întins mâna și i-am luat ochelarii de pe nas. Am coborât lentila stângă până la liniile minuscule de text și am închis ochii pe jumătate. Apoi am citit cu voce tare:

— „*Am gândit*“ – sau cuvântul s-ar fi putut traduce prin „făcut“ sau „pictat“ –

Am rămas fără glas. Am ridicat o mână, să mă sprijin de vitrină.

— „*Am gândit aceste tablouri pentru Binyamin ben Netanel ha-Levi*.“ Pe urmă e un nume. Ozren, e scris un nume! Zana – nu, nu Zana, e Zahra – „*Zahra bint Ibrahim al-Tarek, cunoscut în Sevilla ca al-Mora*.“ Al-Mora – înseamnă „maura“. Ozren, ea trebuie să fie – femeia în galben-șofran. Ea e artistul.

Ozren și-a smuls înapoi ochelarii și s-a uitat îndeaproape la scris, în timp ce eu țineam lanterna nemișcată.

— O musulmană africană. O femeie. Misteriosul artist al anluminurilor Hagadei din Sarajevo. Și noi ne-am uitat la autoportretul ei de acum cinci sute de ani.

Eram așa de entuziasmată de descoperire, încât uitasem că eram în mijlocul unui jaf inversat. Bâzâitul camerei de supraveghere, care făcea o panoramare a încăperii, mi-a amintit. Ozren a ridicat capacul vitrinei și a închis-o cu un ultim clic.

— Ce facem cu asta, am zis, arătând spre camera video.

Mi-a făcut semn să îl urmez. Dintr-un fișet cu cheie, din biroul lui, a ales o casetă de pe un raft plin cu casete video, aranjate după dată. A pus-o pe masă pe cea aleasă. Avea pregătită o etichetă autocolantă, marcată cu data acelei zile. A lipit pur și simplu eticheta aceea peste cea existentă, datată din săptămâna anterioară, la aceeași oră.

— Acum trebuie să te scoatem de aici înainte de sosirea paznicilor.

În drum spre ieșire, ne-am oprit la pupitrul de pază. Ozren a completat registrul, în care se arăta că runda de la 4.30 s-a încheiat fără incidente. Apoi a apăsat pe butonul Eject al monitorului video și a

schimbat casetele.

A tras de câteva ori de banda incriminatoare și a scos-o din carcasa ei de plastic.

— Să o arunci în drum spre Colțul Dulce, da? Undeva unde să nu atragă atenția, unde există deja multe gunoaie. Eu nu mai trebuie decât să repornesc senzorii de mișcare și să aștept să-i instruiesc pe paznicii turei de dimineață. Pe urmă vin și eu acolo. Mai trebuie să scăpăm de falsa hagad…

Amândoi ne-am dat seama în același moment. Falsul – perfectul fals incriminant – era încă acolo unde îl lăsasem, pe podeaua sălii.

Era cinci fără zece minute. Dacă unul dintre paznicii de dimineață sosea mai devreme, nouă ni s-ar fi înfundat, cum se spune în literatura clasică de gen. Următoarele câteva minute din viața mea s-ar putea să fie segmentul pe care aș fi cel mai înclinată să îl scot. Dacă spun că inima îmi bătea cu putere, ar fi o descriere mult prea palidă. M-am așteptat la modul serios să fac un anevrism. Am mers într-o fugă în biroul lui Ozren, am scotocit prin chei, am deschis fișetul, am înșfăcat o altă casetă substitut și am dat iama prin biroul asistentei lui, după o altă etichetă autocolantă. N-am găsit nici una.

— Rahat! Rahat!

Nu-mi venea să cred că o să fim prinși asupra faptului din pricina unui afurisit de autocolant.

— Sunt aici, înăuntru, a zis Ozren, deschizând o casetă mică de lemn.

Ozren fugise înapoi la sala hagadei, tastase iar codurile și înșfăcase falsul. Împreună, am alergat spre pupitrul de control. Eu am alunecat pe pardoseala de marmură și m-am lovit la genunchi, zdravăn. Caseta zburase de-a curmezișul pardoselii. Ozren s-a întors și a pescuit-o, pe urmă m-a tras în sus, în picioare, atât de brutal, că aproape mi-a dislocat umărul. Îmi dăduseră lacrimile.

— Nu mi se potrivește chiar deloc genul ăsta de treburi, m-am smiorcăit eu.

— Lasă asta acum, ok? Pleacă doar, repede. Ia și asta, a zis și mi-a aruncat falsul lui Werner. Ne vedem la Colțul Dulce.

Ajunsesem la un cvartal distanță de muzeu când am văzut un bărbat îmbrăcat în uniformă gri, de paznic, venind agale spre mine, căscând. Când am trecut pe lângă el a trebuit să mă forțez să merg normal – cât de normal puteam, cu genunchiul care mă durea. La Colțul Dulce cofetarul începuse deja munca și își aprindea cuptoarele când am ajuns. Mi-a aruncat o privire foarte ciudată în timp ce urcam șontâcăind scările spre mansardă, singură. Ajunsă înăuntru, am reaprins focul, cu gândul la Zahra al-Tarek, artista. La cum învățase să picteze, să scrie. Nu erau realizări ușoare pentru o femeie din vremea ei. Erau atât de multe femei artist anonime care fuseseră păcălite și

lipsite de ceea ce li se cuvenea. Acum, cel puțin, femeia aceasta va fi cunoscută. Faimoasă. Eu puteam face asta pentru ea.

Și nu era decât începutul. Celălalt nume, ha-Levi. Menționarea Sevillei – dacă ea a fost în Sevilla, și familia ha-Levi fusese și ea la fel, atunci însemna că anluminurile erau anterioare textului… Numărul direcțiilor de cercetare care porneau de la aceste câteva cuvinte vor duce la atât de alte multe descoperiri, la așa de multe alte informații. Am proptit câteva dintre pernele lui Ozren la perete. La Top End sezonul ploios va mai continua încă vreo două, trei luni. M-am lăsat pe spate și am început să plănuiesc o călătorie în Spania.

După câteva minute l-am auzit pe Ozren venind. Îmi striga numele în timp ce urca scările, câte două odată. Auzeam treptele vechi protestând cu un scârțâit. Ozren era la fel de entuziasmat ca și mine de ceea ce descoperiserăm. A înțeles. Avea să mă ajute. Împreună, vom căuta adevărul despre Zahra al-Tarek. Împreună o vom aduce înapoi la viață.

Dar mai întâi aveam ceva de îndeplinit.

Ozren se așeză în fața focului, cu facsimilul lui Werner în mână. Stătea fără să se miște.

— La ce te gândești?

— Că dacă aș putea să am o singură dorință, aceea ar fi ca volumul acesta să fie ultima carte arsă vreodată în orașul meu.

Era ora înfrigurată de dinaintea răsăritului. Mă uitam țintă la flăcări, gândindu-mă la pergamentele înnegrite într-un autodafe medieval; la chipurile tinerilor naziști luminate de focurile imense cu cărți arse; la ruinele bombardate și incendiate ale bibliotecii din Sarajevo, aflate la doar câteva străzi mai încolo. Arderile de cărți. Întotdeauna premergătoare. Heralzi ai rugurilor, ai crematoriilor, ai gropilor comune.

— „Cărţile, doar ele, pe foc le pui“, am zis eu.

Replica lui Caliban, care complotează împotriva lui Prospero. Nu-mi mai aminteam restul, dar Ozren îl știa.

> „Să-i iei hârţoagele, căci fără ele
> E-un tont cum sunt şi eu şi nici un duh
> Nu-l mai ascultă…“

Prin geamurile înghețate ale lucarnei priveam cum pălesc stelele, pe măsură ce firmamentul se lumina încet, devenind de un albastru ultramarin intens. *Ultra*, „îndepărtarea“. *Marin*, „a mării“. Culoarea numită după călătoria lapislazuliului, din îndepărtarea mării și până pe paleta lui Zahra al-Tarek. Aceeași piatră pe care Werner o măcinase ca să obțină nuanțele de albastru intens care în curând aveau să se înnegrească și să se carbonizeze.

Ozren se uita fix la cartea din mâna lui, apoi la foc.

— Nu cred că pot să o fac, a zis.

M-am uitat la copie. Ca facsimil, era o capodoperă. Opera maestrului meu. Epitomul a tot ceea ce învățase Werner în lunga sa viață, tot ceea ce mă învățase pe mine despre importanța stăpânirii vechilor meșteșuguri până ce puteai să faci ceea ce meșterii știuseră cum să facă. Aș fi putut să o pun în geanta cu roți, m-am gândit eu. Să i-o duc lui Amitai. După o perioadă decentă de timp, el ar fi putut să anunțe că e un dar, făcut de marele Werner Heinrich, din dragoste pentru poporul evreu. La urma urmelor, ea făcea acum parte din istoria adevăratei hagade. Chiar dacă era o parte din istoria ei care trebuia să rămână o vreme secretă. Dar într-o zi, poate, cineva ar fi reușit să o descopere. Exact așa cum un restaurator din secolul următor, sau cel din secolul de după secolul următor, va găsi sămânța pe care eu am pus-o în legătura hagadei originale, între primul și al doilea fascicul. O sămânță de smochină din soiul Moreton Bay, luată dintr-un fruct al marilor smochini contorsionați care se înșiră de-a lungul țărmurilor golfului din Sydney. O făcusem dintr-o toană, în ultima mea zi la Sydney. Semnul meu. Un indiciu, pentru cineva ca mine din viitorul îndepărtat, care îl va descoperi și se va întreba…

— E o dovadă incriminantă, am zis eu. E periculos pentru tine.

— Știu. Dar în orașul acesta s-au ars prea multe cărți.

— Prea multe cărți s-au ars în lume.

M-am înfiorat, deși stăteam lângă foc. Ozren a pus cartea jos, pe polița de deasupra șemineului. A întins mâna, să mă cuprindă. De astă dată nu m-am mai ferit.

1. Semețul, mărețul (engl.).
2. În Peninsula Arnhem, Australia – alb, european.
3. Ființe mitologice în cultura aborigenilor din Teritoriile de Nord.
4. Populație aborigenă, deținătoare a celei mai mari părți din Peninsula Arnhem.
5. Arbust originar din Brazilia, cu frunze veșnic verzi și flori de culoare violet.
6. Sau frangipane – arbust sau arbore originar din zona Americii Centrale.
7. Specie de pește originară din nordul Australiei.
8. Namarrgon (Omul-Fulger) – una dintre figurile antropomorfe din picturile rupestre în stilul razelor X, realizate de aborigeni în roșu și alb-ocru.
9. Specie de conifere originară din Tasmania.
10. *Direction générale de la sécurité extérieure* (Direcția Generală pentru Securitate Externă) – agenția franceză de informații externe.
11. *Australian Security Intelligence Organization* (Organizația Australiană a Informațiilor pentru Siguranță) – serviciul australian de informații interne.
12. Caracteristică a luminii vizibile.

Postfață

Poporul cărții este o lucrare de ficțiune, inspirată de povestea reală a codicelui ebraic, cunoscut ca Hagada de la Sarajevo. Deși unele dintre lucrurile legate de istoria cunoscută a hagadei sunt reale, cea mai mare parte a intrigii și toate personajele sunt imaginare.

Am aflat pentru prima dată despre hagadă pe vremea când eram reporter de ziar și am ajuns la Sarajevo ca să relatez despre războiul din Bosnia, pentru *The Wall Street Journal*. La vremea aceea, biblioteca arsă a orașului mirosea de trăsnea a pagini arse în urma bombardamentelor cu fosfor ale sârbilor. Institutul de Studii Orientale și minunatele lui manuscrise erau cenușă, iar Muzeul Național al Bosniei era împroșcat de șrapnelul bombardamentelor care nu se mai terminau. Soarta Hagadei de la Sarajevo – neprețuit giuvaer al colecțiilor bosniace – nu era cunoscută și făcea obiectul a nenumărate speculații de presă.

Abia după război s-a aflat că un bibliotecar musulman, Enver Imamovici, salvase codicele în timpul bombardamentelor și îl ascunsese în seiful unei bănci, în siguranță. Nu a fost prima dată când cartea aceea mozaică a fost salvată de un musulman. În 1941, Dervis Korkut, un renumit învățat musulman, a scos clandestin manuscrisul din muzeu, chiar pe sub nasul generalului nazist Johann Hans Fortner (spânzurat ulterior pentru crime de război), și l-a trimis în secret la o moschee din munți, unde a rămas ascuns, în siguranță, până după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Deși aceste eroice acțiuni de salvare au reprezentat inspirația mea inițială, personajele din roman cărora le-am atribuit gesturile salvatoare sunt absolut fictive.

Hagada a ajuns pentru prima dată în atenția savanților din Sarajevo în 1894, când o familie de evrei din partea locului a oferit-o spre vânzare. Istoricii de artă au fost încântați de această descoperire, pentru că a fost una dintre cele mai timpurii cărți israelite medievale descoperite care să aibă anluminuri. Apariția ei a pus la îndoială credința că în Evul Mediu arta figurativă în rândul comunităților de evrei a fost reprimată din motive religioase. Din păcate, savanții nu au reușit să afle prea multe despre crearea cărții, în afară de faptul că a fost făcută în Spania, posibil chiar pe la mijlocul secolului al XIV-lea, către sfârșitul perioadei cunoscute sub numele de *Convivencia*, când evreii, creștinii și musulmanii au coexistat relativ pașnic.

Nu se cunoaște nimic despre istoria hagadei în timpul tumultuoșilor ani ai inchiziției spaniole și al expulzării din 1492 a evreilor. Capitolele din roman „Un fir de păr alb“ și „Apă sărată“ sunt, integral, ficțiune. Totuși, într-una dintre miniaturile hagadei, despre masa de *seder*, există o femeie de culoare, în rochie șofrănie, și misterul identității ei mi-a inspirat fanteziile din roman.

În 1609, hagada ajunsese la Veneția, unde inscripția caligrafică făcută de preotul catolic pe nume Vistorini se pare că a salvat-o de incendierile de cărți comandate de inchiziția papală. Despre Vistorini nu se știe nimic, dincolo de cărțile care au supraviețuit grație faptului că îi poartă semnătura. Dar mulți dintre ebraiștii catolici din acea perioadă au fost evrei convertiți și am folosit acest fapt în „Pete de vin“. În capitolul acesta și personajul lui Judah Aryeh este inspirat de viața lui Leon Modena, așa cum este ea descrisă în *The Autobiography of a Seventeenth Century Rabbi*, tradusă și editată de Mark R. Cohen. Richard Zacks mi-a oferit o neprețuită colecție de materiale despre jocurile de noroc în Veneția secolului al XVII-lea.

Pentru că Bosnia se afla sub ocupația Imperiului Austro-Ungar atunci când hagada a apărut acolo, în 1894, s-a decis, în mod firesc, să fie studiată și restaurată la Viena, centru de cultură și erudiție, și cartea fost trimisă acolo. Pentru atmosfera orașului din acea perioadă și mai ales pentru detalii de genul limbajului ceremonios al telefonistelor, îi sunt îndatorată remarcabilei istorii narative *A Nervous Splendor*, de Frederic Morton. La fel, *The Dreamers* și *The Impossible Country*, semnate de Brian Hall, mi-au oferit perspective indispensabile. Chiar dacă este adevărat că, după standardele moderne, relegarea hagadei la Viena a fost o greșeală, chestiunea paftalelor lipsă este o invenție a autoarei.

Înainte de a scrie „O aripă de insectă“ am purtat lungi discuții cu membrii familiei lui Dervis Kokrut și îi sunt în mod deosebit îndatorată lui Servet Kokrut, care a fost alături de soțul ei și i-a susținut multele sale gesturi eroice de rezistență din perioada ocupației naziste a Sarajevoului. Sper că familia Kokrut va considera că familia Kamal, inventată de mine, este în consonanță cu idealurile ei umaniste. Pentru detaliile experiențelor de partizani ale tinerilor evrei, m-am bizuit pe cumplitele relatări ale Mirei Papo, aflate în colecția de la Yad Vashem, muzeul ai cărui bibliotecari mi-au fost de mare ajutor.

Bibliotecarii din Sarajevo sunt oameni cu totul special. Cel puțin unul dintre ei, Aida Buturovic, și-a dat viața în timp ce salva cărți din biblioteca în flăcări a orașului Sarajevo. Alții, precum Kemal Bakarsic, și-au asumat riscuri imense, noapte de noapte, pentru a evacua colecțiile în condiții de mare pericol. Așa cum am spus mai sus, Enver Imamovic a salvat hagada în timpul unei perioade de intense bombardamente. Le sunt recunoscătoare celor doi bărbați, pentru că au vrut să-mi vorbească despre experiențele lor, așa cum le sunt și lui Sanja Baranac, Jacob Finci, Mirsada Muskic, Denana Buturovic, Bernard Septimus, Bezalel Narkis și B. Nezirovic, pentru ajutorul și opiniile lor.

Pentru ajutorul dat la documentare și traducere, aș vrea să le mulțumesc lui Andrew Crocker, Naida Alic, Halima Kokrut și Pamelei J. Matz. Îi mulțumesc lui Naomi Pierce pentru că m-a familiarizat cu fluturele *Parnassius* la Muzeul de Istorie Naturală Harvard.

Pamela J. Spitzmueller și Thea Burns, de la Biblioteca Colegiului Harvard, mi-au oferit cu generozitate istorisiri despre munca de detectiv implicată de conservarea de carte. În decembrie 2001, Andrea Pataki mi-a permis cu amabilitate să fiu prezentă și eu, într-o sală ticsită de oameni, în timp ce a lucrat cu adevărata Hagada de la Sarajevo, sub o pază considerabilă, la Banca Uniunii Europene. Nu aș fi fost capabilă să asist la meticuloasa ei muncă fără intervenția lui Fred Eckhard și Jacques Klein, de la Organizația Națiunilor Unite.

Pentru că m-a lăsat să vărs vin cușer pe bucățele de pergament vechi, pentru că mi-a explicat aspectele de finețe ale videocomparatorilor spectrali și pentru că a fost un adevărat australian când eu nu mai eram sigură dacă era cu adevărat plauzibilă cariera pe care o inventasem pentru Hanna, îi sunt recunoscătoare *paysan*-ului meu, Narayan Khandekar, de la Centrul pentru Conservare Straus. Deși am aflat foarte multe despre această meserie și despre aspectele tehnice ale conservării, atât de la Andrea Pataki, cât și de la Narayan Khandekar, personajele mele fictive Hanna Heath și Razmus Kanaha nu au absolut nici o asemănare cu nici unul dintre acești profesioniști reali.

Nu aș fi avut acces la toate bogățiile bibliotecilor și muzeelor de la Harvard dacă nu ar fi existat bursa de la Institutul de Studii Avansate Radcliffe, pentru care îi sunt foarte recunoscătoare lui Dew Gilpin Faust. Judy Vichniac conduce în cadrul institutului un personal extraordinar de binevoitor. Colegii de la Radcliffe, mai ales membrii clubului scriitorilor de marți, au contribuit la formarea viziunii și scriiturii mele în mii de feluri.

M-am bizuit din plin și pe opiniile cititorilor mei dintru început, mai ales pe cele ale lui Graham Thornburn, ale grupului Horowitz, Joshua, Elinor, Norman și Tony, ale rabinului Caryn Broitman de la Centrul Ebraic din Martha's Vineyard, lui Jay Greenspan, *sofer stam*[1], lui Christie Farmer, Linda Funnel, Clare Reihill, Marie Anderson și Gail Morgan.

Mi se pare potrivit să-i mulțumesc și editorului meu, Molly Stern, și agentei mele literare, Kris Dahl, care sunt, ca întotdeauna, sprijinul meu indispensabil și două dintre cele mai formidabile profesioniste în editarea de carte.

În sfârșit și mai mult decât oricui, trebuie să le mulțumesc lui Tony și Nathaniel, sursele mele de inspirație și de binevenit amuzament, fără de care nimic nu este posibil.

1. Numele actual al scribului ritualic, expert în caligrafia ebraică întrebuințată în textele cultului iudaic.

Table of Contents

Hanna
- I
- II
- III
- IV
- V

O aripă de insectă
Hanna
Pene și o roză
Hanna
Pete de vin
Hanna
Apă sărată
Hanna
Un fir de păr alb
Hanna
Lola
Hanna
Postfață